

ਜਪੁ-ਸਾਰ

(ਵਿਆਖਿਆ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ)

ਗਿਆਨੀ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਮਸਕੀਨ

A vertical rectangular photograph of a waterfall, showing water cascading down rocks. The image is slightly blurred, giving a sense of motion. The text 'ਜਪੁ-ਧਾਰਾ' is overlaid in the upper-middle section of the image.

ਜਪੁ-ਧਾਰਾ

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਜਪੁ-ਧਾਰਾ

(ਵਿਆਖਿਆ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ)

ਗਿ: ਸੰਤ ਸਿੰਘ 'ਮਸਕੀਨ'

JAP-DHĀRĀ

(Discourses on the Philosophy of Guru Nanak's Jap Ji)

by

GIANI SANT SINGH 'MASKEEN'

ਆਰਟਿਸਟ :

ਸੁਖਵੰਤ ਸਿੰਘ

©

ਸਭ ਹੱਕ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ।

ਬਿਨਾਂ ਆਗਿਆ ਕੋਈ ਨਾ ਛਾਪੇ।

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਫ਼ਰਵਰੀ 2006

ਦੂਸਰੀ ਵਾਰ ਸਤੰਬਰ 2011

ਮੁੱਲ : 225-00 ਰੁਪਏ

ਮਿਲਣ ਦੇ ਖਤੋ :

ਗੁਰ ਜੋਤੀ ਐਂਟਰਪ੍ਰਾਈਜ਼ਜ਼

ਰੋਡ ਨੰ: 2, ਅਲਵਰ - 301001

ਫੋਨ: 0144-2344312, 2331313

ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼

ਬਜ਼ਾਰ ਮਾਈ ਸੇਵਾਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ - 143 006

S.C.O. 223-24, ਸਿਟੀ ਸੈਂਟਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ - 143 001

E-mail : singhbro@vsnl.com

Website : www.singhbrothers.com

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :

ਗੁਰ ਜੋਤੀ ਐਂਟਰਪ੍ਰਾਈਜ਼ਜ਼

ਰੋਡ ਨੰ: 2, ਅਲਵਰ - 301001

ਫੋਨ: 0144-2344312, 2331313

ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ :

ਪ੍ਰਿੰਟਵੈੱਲ, 146, ਇੰਡਸਟ੍ਰੀਅਲ ਡੋਕਲ ਪੁਆਇੰਟ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ

ਤਤਕਰਾ

1. ਕਿਵੇਂ ਕੁਝੀ ਕੁਝੀ ਪਾਲਿ	9
2. ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ	27
3. ਕਥਨਾ ਕਥੀ ਨ ਆਵੈ ਤੋਟਿ	43
4. ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ	61
5. ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ	79
6. ਵਿਣੁ ਭਾਣੇ ਕਿ ਨਾਇ ਕਰੀ	95
7. ਜੇ ਤਿਸੁ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵਈ	103
8. ਸੁਣੀਐ ਦੁਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ	113
9. ਮੰਨੈ ਪਾਵਹਿ ਮੋਖੁ ਦੁਆਰੁ	131
10. ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ	149
11. ਅਸੰਖ ਜਪ ਅਸੰਖ ਭਾਉ	159
12. ਅਸੰਖ ਨਿੰਦਕ ਸਿਰਿ ਕਰਹਿ ਭਾਰੁ	169
13. ਜੇਤਾ ਕੀਤਾ ਤੇਤਾ ਨਾਉ	179
14. ਆਪੇ ਬੀਜਿ ਆਪੇ ਹੀ ਖਾਹੁ	189
15. ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਸੋਈ	199
16. ਲੇਖਾ ਹੋਇ ਤ ਲਿਖੀਐ	209
17. ਜੇ ਤਿਸੁ ਮਨਹੁ ਨ ਵੀਸਰਹਿ	215
18. ਜੇਵਫੁ ਆਪਿ ਜਾਣੈ ਆਪਿ ਆਪਿ	221
19. ਜਿਸ ਨੋ ਬਖਸੇ ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ	231

20. ਅਮੁਲੋਂ ਅਮੁਲੁ ਆਖਿਆ ਨ ਜਾਇ	241
21. ਸੇਈ ਰੂਪੁ ਨੋ ਗਾਵਹਿ ਜੇ ਰੂਪੁ ਭਾਵਨਿ	251
22. ਮਨਿ ਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤ	267
23. ਜਿਵ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਚਲਾਵੈ	283
24. ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਕੀ ਸਾਚੀ ਕਾਰ	293
25. ਲਖੁ ਲਖੁ ਗੇੜਾ ਆਖੀਅਹਿ ਏਕੁ ਨਾਮੁ ਜਗਦੀਸ	303
26. ਜੇਰੁ ਨ ਜੁਗਤੀ ਛੁਟੈ ਸੇਸਾਰੁ	313
27. ਧਰਮ ਖੰਡ ਕਾ ਏਹੋ ਧਰਮੁ	323
28. ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਕਾ ਆਖਹੁ ਕਰਮੁ	333
29. ਸਰਮ ਖੰਡ ਕੀ ਬਾਣੀ ਰੂਪੁ	343
30. ਕਰਮ ਖੰਡ ਅਤੇ ਸਚਖੰਡ	351
31. ਘੜੀਐ ਸਬਦੁ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ	361
32. ਸਲੋਕੁ	369

ਜਾਣ-ਪਛਾਣ

ਜਪੁ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਦਿ-ਬਾਣੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸੁਆਲਾਂ ਦੇ ਜੁਆਬ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਵਿਚ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਜਪੁ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਸੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਤੱਤ-ਸੱਚ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਦੀ ਨੇਤਰਤਾ ਦਾ ਨਿੱਘ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਗਹਿਰਾਈ ਅਤੇ ਤਾਰਤਵਿਕ ਸੱਚ ਨਾਲ ਓਤ-ਪੋਤ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੀ ਅਰਥ-ਵਿਆਖਿਆ ਦੀ ਅਸੀਮ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਤੇ ਅੱਜ ਤਕ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ/ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੱਚ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਅਰਥ-ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਜਤਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਅਰਥ-ਵਿਆਖਿਆ ਦੇ ਇਹ ਜਤਨ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਅਗਮ-ਅਗਾਧ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਰਮ-ਸੱਚ ਤਕ ਪੁੱਜਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।

ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਮਾਇਆਨਾਜ਼ ਹਸਤੀ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿੱਦਿਆ ਮਾਰਤੰਡ ਗਿਆਨੀ ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਸਕੀਨ (1934-2005) ਨੇ ਵੀ ਅੱਜ ਤੋਂ ਤਕਗੀਬਨ ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਬਾਣੀ 'ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਵਚਨ ਦਿੱਤੇ ਸਨ, ਜੋ ਕੈਸਟਾਂ/ਸੀ.ਡੀ. ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਮਸਕੀਨ ਜੀ ਦੀ ਰਸਨਾ ਤੋਂ ਮੰਤਰ-ਮੁਗਧ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇਹ ਵਿਆਖਿਆ ਸੁਣ ਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਠਹਿਰਾਮ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ 'ਜਪੁ-ਧਾਰਾ' ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਨ-ਮਨ ਹਰਿਆ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਵਿਆਖਿਆ-ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਵਸੀਹ ਕਰਨ ਲਈ ਅਸੀਂ ਮਸਕੀਨ ਜੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਸਾਨੀ ਲਈ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਦਰਗਾਹੀ ਹੁਕਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਸਕੀਨ ਜੀ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਪੁਲੋਕ ਪਿਆਨੇ ਕਰ ਗਏ ਤੇ ਨਜ਼ਰਸਾਨੀ ਕਰਨ ਦਾ ਇਹ ਕਾਰਜ ਅਣਛੋਹਿਆ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਮਸਕੀਨ ਜੀ ਕਿਹਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸੁਰਤਿ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਵੀ ਬਦਲਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਸਕੀਨ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਆਖਿਆ-ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੋਢ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸੋਧ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਨਿਸਚੇ ਹੀ ਸੋਨੇ 'ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਪਰ ਸੁਰਤਿ ਦੇ ਬਾਲਪਨ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਡੇ ਜਿਹੇ ਜਗਿਆਸੂਆਂ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਆਖਿਆ-ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਦੇ ਤੇਜਮਈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਅਨੂਠਾ ਭੰਡਾਰ ਹੈ, ਜੋ ਅਸੀਂ ਸਭਨਾਂ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ ਤੇ ਸੁੱਤਿਆ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਇਸੇ ਭਾਵਨਾ ਤਹਿਤ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਜਗਿਆਸੂ-ਜਨ ਲਾਭ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਆਤਮ-ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਹੋ ਸਕਣਗੇ।

ਮਸਕੀਨ ਜੀ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬਰਸੀ 'ਤੇ ਇਹ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਰੂਪ ਭੇਟ ਸੰਗਤਿ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਅਹੁ ਭਾਗ।

ੴ

ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ

ੴ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖੁ ਨਿਰਭਉ ਨਿਰਵੈਰੁ,
ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਅਜੂਨੀ ਸੈਭੰ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

॥ ਜਪੁ ॥

ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ ॥ ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ॥੧॥
ਸੋਚੈ ਸੋਚਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਸੋਚੀ ਲਖ ਵਾਰ ॥
ਚੁਪੈ ਚੁਪ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਲਾਇ ਰਹਾ ਲਿਵ ਤਾਰ ॥
ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੀ ਜੇ ਬੰਨਾ ਪੁਰੀਆ ਭਾਰ ॥
ਸਹਸ ਸਿਆਣਪਾ ਲਖ ਹੋਹਿ ਤ ਇਕ ਨ ਚਲੈ ਨਾਲਿ ॥
ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ ॥
ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ ॥੧॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ 'ਜਪੁ' ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪਰਕਰਮਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਬੋ ਨੇ ਈਸ਼ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ 'ਜਪੁ' ਹੀ ਚੁੱਸਿਆ ਹੈ—“ਜਾਗੁ ਤ ਏਕੋ ਨਾਮਾ ॥ ਅਵਰਿ ਨਿਰਾਫਲ ਕਾਮਾ ॥” ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਥਮ ਬਾਣੀ 'ਜਪੁ' ਹੈ। 'ਜਪੁ' ਦੇ ਉਪਰ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਹੈ। ਇਹ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਵੀ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਹੈ ਅਤੇ 'ਜਪੁ' ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੀ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਹੈ।

ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਆਦਿ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਾਮ 'ਜਪੁ' ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ 'ਜਪੁ' ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪਰਕਰਮਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਬੋ ਨੇ ਈਸ਼ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ 'ਜਪੁ' ਹੀ ਚੁੱਸਿਆ ਹੈ—“ਜਾਗੁ ਤ ਏਕੋ ਨਾਮਾ ॥ ਅਵਰਿ ਨਿਰਾਫਲ ਕਾਮਾ ॥” ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਪ੍ਰਥਮ ਬਾਣੀ 'ਜਪੁ' ਹੈ। 'ਜਪੁ' ਦੇ ਉਪਰ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਹੈ। ਇਹ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਵੀ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਹੈ ਅਤੇ 'ਜਪੁ' ਬਾਣੀ ਦਾ ਵੀ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਹੈ।

ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀ ਜਦ ਵੀ ਕੋਈ ਧਾਰਮਿਕ ਕ੍ਰੱਥ ਲਿਖਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਲਾਜ਼ਮੀ ਲਿਖਦੇ ਸਨ। ਮੰਗਲ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ, ਧਾਰਮਿਕ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਇਕ ਮੂਲ ਪਰੰਪਰਾ ਬਣ ਗਈ। ਮੰਗਲ ਅਕਸਰ ਸੁਰਸਵਤੀ ਤੇ ਗਣੇਸ਼ ਦਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਧੀ ਦਾਤਾ ਗਣੇਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਦਾਤਾ ਸੁਰਸਵਤੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਮੂਲ ਮੰਗਾਂ ਵੀ ਇਹ ਦੋ ਹੀ ਹਨ—ਸਿੱਧ ਅਤੇ ਬੁੱਧ। ਸਿੱਧੀ ਵਿਚ ਜਗਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਬੁੱਧ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦਾ ਸਾਰਾ ਗਿਆਨ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਰੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਦੀ ਭੁੱਖ ਮਨ ਦੀ ਹੈ, ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਚੀਜ਼ ਕਿਉਂ ਹੈ, ਕਿਥੋਂ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਆਂਦ ਕੀ ਹੈ? ਇਸਦਾ ਮੱਧ ਕੀ ਹੈ? ਇਸਦਾ ਅੰਤ ਕੀ ਹੈ? ਹਰ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੀ ਇਹ ਤੀਬਰ ਭੁੱਖ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਹ ਬੌਧਿਕ ਭੁੱਖ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖ ਸਭ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਬਲਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਨਾ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਨੂੰ, ਕਿਸੇ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਭੁੱਖੇ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਨਾ ਮਿਲੇ। ਉਸਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਉਸ ਵਕਤ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਜਦ ਉਸਨੂੰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇ, ਉਸਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਸੋ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਸੁਰਸਵਤੀ ਅਤੇ ਗਣੇਸ਼ ਦੇ ਮੰਗਲ ਗਾਇਨ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਲਪਨਾ ਬੜੇ ਪ੍ਰਥਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਛਾਈ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਧੀ ਦਾਤਾ ਗਣੇਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀ ਦਾਤਾ ਸੁਰਸਵਤੀ ਹੈ।

ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਾਰ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹਿਬਰੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਆਗਮਨ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ ਜੋ ਮੰਗਲ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਰਣੇ ਦਾ ਹੈ—ਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਧ ਅਤੇ ਬੁੱਧ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਅਗਰ ਸਿੱਧ ਤੇ ਬੁੱਧ ਇਕ ਈਸ਼ਵਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਈਸ਼ਵਰ

ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ। ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤਿਸ਼ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਮੂਲ ਮੰਗਾਂ ਹੀ ਦੋ ਹਨ; ਸਿੱਧ ਅਤੇ ਬੁੱਧ। ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਜੋ ਮੰਗਲ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਮੂਲ ਮੰਤਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਮੰਗਲਾਚਰਣ, ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵੀ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਹੈ। ਇਹ ਮੰਗਲਾਚਰਣ ਇਕ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ; ਸਿੱਧੀ ਇਕ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਬੁੱਧੀ ਇਕ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਉਤਪਤੀ ਇਕ ਤੋਂ ਹੈ, ਪਾਲਣਾ ਇਕ ਤੋਂ ਹੈ, ਨਾਸ ਵੀ ਇਕ ਤੋਂ ਹੈ। ਜਗਤ ਦੀ ਮੂਲ ਸੱਤਾ ਇਕ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਅਨੇਕਤਾ ਉਸ ਇਕ ਦੇ ਆਸਰੇ 'ਤੇ ਖੜੀ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਅਨੇਕਤਾ ਉਸ ਇਕ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜਦ ਵਿਸਮਾਦ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਗਏ। ਜਦ ਇਕ ਰੂਪ ਹੋਏ ਤਾਂ ਆਪ ਦੀ ਗਸਨਾ ਤੋਂ ਵਾਕ ਵੀ ਇਕ ਨਿਕਲਿਆ—ਇਕ ਓਅੰਕਾਰ—ਉਹ ਇਕ ਹੈ, ਉਹ ਓਅੰਕਾਰ ਹੈ, ਭਾਵ ਉਸ ਤੋਂ ਹੀ ਉਤਪਤੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਾਲਣਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਨਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਓਅੰਕਾਰ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ਹੈ—ਅਕਾਰ, ਓਕਾਰ, ਮਕਾਰ; ਉਤਪਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਇਕ ਤੋਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਜੋ ਇਕ ਓਅੰਕਾਰ ਹੈ, ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਸਤਿ ਨਾਮੁ—ਉਹ ਸਤਿ ਹੈ, ਸਦੀਵੀ ਹੈ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੈ। ਉਹ ਜੋ ਸਤਿ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਹਸਤੀ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਉਹਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਫਲਾਣੇ ਦਾ ਨਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਏ, ਫਲਾਣੇ ਦਾ ਨਾਮ ਆਸਮਾਨ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਤਲਬ ਉਹਦੀ ਹਸਤੀ ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਉਹਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਧ ਗਈ ਹੈ, ਉਹਦੀ ਤਾਕਤ ਵਧ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਜੋ ਇਕ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਤਪਤੀ, ਪਾਲਣਾ ਤੇ ਨਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਤਿ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਹਸਤੀ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਨਾਮਣੇ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਿਸਦੀ ਹਸਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਫਿਰ ਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ—ਕਰਤਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਜੋ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਐਸਾ ਕਰਤਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਪੂਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਹੈ। ਘੁਮਿਆਰ ਨੇ ਘੜੇ ਬਣਾਏ। ਘੁਮਿਆਰ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਘੜੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਘਰ 'ਚ ਹਨ। ਮੁਸੱਵਰ ਨੇ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾਈ ਏ, ਮੁਸੱਵਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੈ, ਤਸਵੀਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਘਰ ਵਿਚ ਲਟਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਠਠਿਆਰ ਨੇ ਪਿੱਤਲ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਬਣਾਏ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਏ, ਭਾਂਡੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ 'ਚ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਐਸਾ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਵੇ। ਨਹੀਂ—ਕਦੇ ਨਹੀਂ। ਉਸਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਬਣਤਰ ਦੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਗਿਆ ਹੈ। ਚਾਹੇ ਉਹ ਰੇਤ ਦਾ ਜ਼ੌਰਾ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਸੂਰਜ ਦੀ ਕਿਰਨ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਗਰਜਣ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਸਾਗਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਹਨ, ਚਾਹੇ ਕੀੜੀ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਹਾਥੀ ਹੈ। ਜੋ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਜ਼ੋਰੇ ਜ਼ੋਰੇ ਵਿਚ ਉਹ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਉਹ ਪੂਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪੁਰਖ ਦੇ ਅੱਖਰੀ ਅਟਕ ਵੀ ਇਹੀ ਹਨ—'ਪੁਰੀ ਪੁਰੀ ਬਸੰਤਾ ਸਾ ਪੁਰਖਾ'—ਜੋ ਪੁਰੀਆਂ ਪੁਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਪੁਰਖ ਹੈ।

ਕਮਾਉਣ ਦੇ ਵੀ ਕਈ ਤਰੀਕੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕੁੱਖ ਮਿਟਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਭੋਜਨ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਨ ਖਾਧੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਲੋਕ ਜਵਾਰ ਖਾ ਕੇ ਗੁਜਰਾਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਕੋਈ ਖਾਜਰਾ ਖਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਕਣਕ ਖਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਉਪਜੀਵਿਕਾ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਐਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਾਂਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਕੇਵਲ ਚਾਵਲ ਹੈ। ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਗ ਅਤੇ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਜੋ ਕੁੱਖ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਭੋਜਨ ਹੈ ਪਰ ਕੁੱਖ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਹੈ। ਭੋਜਨ ਦਾ ਢੰਗ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਭੋਜਨ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਧਰਮ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਣ ਦੀ ਜੋ ਪਿਆਸ ਹੈ; ਉਹ ਇਕ ਹੈ। ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਤੜਪ ਹੈ, ਉਹ ਇਕ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਐਸਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਪੌਸ਼ਟਿਕ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਭੋਜਨ ਜਦ ਨਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਅਪਵਿੱਤਰ ਤੇ ਤਾਲਤ ਭੋਜਨ ਵੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਫਿਰ ਅਗਿਆਨ ਵਸ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਵੱਛ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਬੰਦਾ ਬਹੁਤ ਤ੍ਰਿਖਾਵੰਤ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਮਜ਼ਬੂਰਨ ਇਹ ਗੱਧਲਾ ਜਲ ਵੀ ਪੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਗਤ ਵਿਚ ਜੋ ਵੀ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਨ, ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਸਾਧਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਣ ਵਿਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸਨ, ਜਗਤ ਹੁਣ ਬਾਬੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਇਸ ਪ੍ਰਥਮ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਬਾਧਾ ਕੀ ਹੈ, ਕਿ “ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੇ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ॥” ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੀ ਹੈ—ਸੱਚ। ਬਾਧਾ ਕੀ ਹੈ—ਕੂੜ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੀ ਹੈ—ਸਤਿ; ਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਬਾਧਾ ਕੀ ਹੈ—ਝੂਠ, ਅਸੱਤ। ਸਿਰਫ਼ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਅਸੱਤ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਤੋੜਨੀ ਹੈ, ਸਤਿ ਤਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪਹੁੰਚ ਜਾਏਗਾ। ਸਿਰਫ਼ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਕੂੜ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਹੈ, ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਸਿਰਫ਼ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਕਰ ਤੇ ਕੋੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁੱਟਣਾ ਹੈ, ਹੀਰੋ ਤੇ ਮੌਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਸੋਚਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਇਹ ਅਸੱਤ, ਇਹ ਕੂੜ ਇਕ ਦੀਵਾਰ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਵਾਰ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦੇ ਜੋ ਜੋ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਮਨ ਨੂੰ ਜਿਹੜੀ ਮੈਲ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਹ ਕੂੜ ਦੀ ਹੈ। ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਜਿਹੜੀ ਦੀਵਾਰ ਹੈ, ਉਹ ਕੂੜ ਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਕ ਤਰੀਕਾ ਇਹ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰੀਏ। ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਝੂਠ ਦੀ ਕੰਧ ਢਹਿ ਜਾਏਗੀ। ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕੂੜ ਦੀ ਮੈਲ ਉਤਰ ਜਾਏਗੀ, ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਏਗੀ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਕਲਜੁਗ ਦੇ ਮਹਾਨ ਰਹਿਬਰੀ ਪੁਰਸ਼, ਇਸ ਸਾਧਨ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਸੋਚੈ ਸੋਚਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਸੋਚੀ ਲਖ ਵਾਰ॥

ਸੋਚ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਅਰਥ ਹਨ—ਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਇਸ਼ਨਾਨ। “ਸੋਚ ਕਰੈ ਦਿਨਸੁ

ਅਰੁ ਗਾਤਿ ॥ ਮਨ ਕੀ ਮੈਲੁ ਨ ਤਨ ਤੇ ਜਾਤਿ ॥” ਸੋਚ ਕਰਨ ਨਾਲ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ, ਮਨ ਸੁੱਚਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ, ਕੂੜ ਦੀ ਮੈਲ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦੀ। ਬਲਕਿ, ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਜਲ ਕੈ ਮਜਨਿ ਜੇ ਗਾਤਿ ਹੋਵੈ ਨਿਤ ਨਿਤ ਮੋਢੁਕ ਨਾਵਹਿ ॥
ਜੈਸੇ ਮੋਢੁਕ ਤੈਸੇ ਓਇ ਨਰ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਜੋਨੀ ਆਵਹਿ ॥

(ਪੰਨਾ 484)

ਆਪ ਇਕ ਹੋਰ ਵਾਕ ਵਿਚ ਡੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਕਬੀਰ ਗੰਗਾ ਤੀਰ ਜੁ ਘਰੁ ਕਰਹਿ, ਪੀਵਹਿ ਨਿਠਮਲ ਨੀਰੁ ॥
ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਨ ਮੁਕਤਿ ਹੋਇ ਇਉ ਕਹਿ ਰਮੇ ਕਬੀਰ ॥

(ਪੰਨਾ 1367)

ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਬੌਜ਼ਕ ਨਾਮਕ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਛੰਦ ਹੈ। ਆਪ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ :

ਗੰਗ ਨਹਾਏ ਜੋ ਨਰ ਤਰ ਹੈ, ਮੋਢੁਕ ਕਿਉ ਨਾ ਤਰ ਹੈ, ਜਿਨ ਕੇ ਗੰਗਾ ਮੇਂ ਘਰ ਹੈ।
ਸੇਖ ਬਜਾਏ ਜੋ ਨਰ ਤਰ ਹੈ, ਗਧੇ ਕਿਉ ਨਾ ਤਰ ਹੈ, ਜਿਨ ਕੇ ਸੇਖ ਜੈਸੇ ਸੁਰ ਹੈ।
ਜਟਾ ਥੜਾਏ ਜੋ ਨਰ ਤਰ ਹੈ, ਮੋਰ ਕਿਉ ਨਾ ਤਰ ਹੈ ਜਿਨ ਕੇ ਲੇਬੇ ਲੇਬੇ ਪਰ ਹੈ।
ਕਹਿਤ ਕਬੀਰ ਸੁਨਹੁ ਰੇ ਸੰਤਹੁ, ਢੁਹੀ ਨਰ ਤਰ ਹੈ, ਜਿਨ ਕੇ ਹਿਰਦੇ ਮੇਂ ਹਰਿ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਪਰੰਪਰਾਵਾਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਸਤਿਵਾਦੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਸਤਿਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਘੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਤਿਵਾਦੀ ਵੀ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਨ, ਸੱਚ ਜਾਣ ਲਿਆ ਪਰ ਕਹਿਣਾ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ? ਕਿਉਂਕਿ ਬੋਲੇ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਵਿਰੋਧਤਾ ਵਿਚ ਖੜਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਜੇ ਆਖਾਂਗੇ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਦੂਸਰੇ ਸਤਿਵਾਦੀ ਉਹ ਹਨ, ਸੱਚ ਜਾਣ ਲਿਆ, ਸੱਚ ਕਹਿਣਾ ਵੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿ ਜਗਤ ਦੀ ਬੋਲੀ ਪੈ ਸਕੇ। ਸੱਚ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਸੱਚ ਦੀ ਸੂਝ ਵੀ ਦੇਣੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਸਤਿਵਾਦੀ ਹੋਏ ਹਨ; ਇਕ ਨੇ ਸੱਚ ਜਾਣਿਆ ਹੈ ਪਰ ਆਖਿਆ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਨੇ ਜਾਣਿਆ ਹੈ ਤੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਕਹਿ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਾਣਿਆ, ਤਾਂ ਆਖਿਆ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਵਿਰੋਧਤਾ ਤੋਂ ਡਰਿਆ ਹੈ, ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਡਰਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਕੀਰਾਂ ਵਿਚੋਂ, ਸੰਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਾਈਂ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਸਾਹ ਦਾ ਨਾਂ ਸਕ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ :

ਇਕ ਵਾਜਬ ਸਰਤ ਅਦਬ ਦੀ ਹੈ, ਹਰ ਹਰ ਵਿਚ ਸੂਰਤਿ ਰੱਬ ਦੀ ਹੈ।
ਪਰ ਜੇ ਚਾਹਿਰ ਫਰਾ ਇਸਰਾਰ ਤਾਈ, ਸਾਰੇ ਭੁੱਲ ਜਾਵਣ ਤਕਰਾਰ ਤਾਈ।
ਫਿਰ ਮਾਰਨ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਯਾਰ ਤਾਈ, ਇੱਥੇ ਗੁਪਤ ਹੀ ਬਾਤ ਸੁਖੀਦੀ ਹੈ।
ਜੇ ਮੈਂ ਜਾਣਿਆ ਜੇ ਮੈਂ ਕਹਿ ਦਿਆਂ, ਤਾਂ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਯਾਰ ਦੀ ਖ਼ੈਰ ਨਹੀਂ।
ਫਿਰ ਮਾਰਨ ਬੁੱਲ੍ਹੇ ਯਾਰ ਤਾਈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਤਿਵਾਦੀ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ, ਜੋ ਜਾਣਿਆ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਕੁਝ ਐਸੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਣਿਆ ਤੇ ਕਹਿ ਵੀ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਣਿਆ ਤੇ ਫਿਰ ਕਹਿ

ਦਿੱਤਾ, ਸੰਘਰਸ਼ ਖੜਾ ਹੋਇਆ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੱਤੀ ਤਵੀ 'ਤੇ ਬੈਠਣਾ ਪਿਆ। ਭੂਤਨਾ ਬੇਤਾਲਾ ਸੁਣਨਾ ਪਿਆ। ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਪੁਰਾਉਣੇ ਪਏ, ਪੁਦ ਦਰ ਦਰ ਦੀਆਂ ਠੋਕਰਾਂ ਖਾਣੀਆਂ ਪਈਆਂ। ਯਸੂ ਮਸੀਹ ਨੇ ਸੱਚ ਜਾਣਿਆ ਤੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ। ਸੂਲੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨਾ ਪਿਆ। ਸੱਚ ਜਾਣਿਆ ਤਾਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਯੂਨਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸੰਤ ਸੁਕਰਾਤ ਨੂੰ ਜਹਿਰ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਪੀਣਾ ਪਿਆ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਤਨੀ ਕਰੜੀ ਸਜ਼ਾ ਕਿਸੇ ਚੋਰ ਤੇ ਯਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਜਿਤਨੀ ਸਤਿਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕਾਰਨ, ਜਦ ਕੋਈ ਸਤਿਵਾਦੀ ਜਗਤ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੱਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਝੂਠ ਨੀਵਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਝੂਠੇ ਹੱਕਾਰ ਨੂੰ ਚੋਟ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਝੂਠ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸੱਚ ਇਤਨਾ ਉੱਚਾ ਹੈ ਕਿ ਝੂਠਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰੋਂ ਦੀ ਲੰਘਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਝੂਠਾ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉਪਰੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਲੰਘਣਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਝੂਠਾ ਪੈਰਾਂ ਬੱਲੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਥਰਾਥਰੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕੋਈ ਸਿਰ ਉਪਰੋਂ ਲੰਘੇ, ਇਹ ਝੂਠੇ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਝੂਠ, ਜਗਤ ਦੇ ਸਤਿਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਵਿਚ ਖੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਪਰੰਪਰਾਵਾਦੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਸਤਿਵਾਦੀ ਹਨ। 'ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ' ਵਿਚ ਤਾਂ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਧੱਜੀਆਂ ਉਡਾਈਆਂ ਹਨ। ਆਪ ਦਾ ਇਕ ਇਕ ਸਲੋਕ ਕੀਮਤੀ ਹੈ। ਪਰੰਪਰਾ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬੇਦੀਆਂ ਦੀ ਕੁਲ ਵਿਚ ਨੌਂ ਸਾਲ ਦੇ ਬਾਲਕ ਨੂੰ ਜਨੇਊ ਪਹਿਨਣਾ ਪਏਗਾ, ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ, ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਮੈਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਦੀ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਸਰੀਰ ਦੇ ਤਲ 'ਤੇ ਜੀਵਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਆਤਮਾ ਦੇ ਤਲ 'ਤੇ ਜੀਵਨ ਵਾਲਾ ਹਾਂ। ਹਾਂ, ਜੇ ਕੋਈ ਐਸਾ ਜਨੇਊ ਹੈ ਜੋ ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪਵਾ ਸਕਦੇ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਕਾਬਲੇ ਕਬੂਲ ਹੈ, ਮੈਂ ਪਹਿਨ ਲਵਾਂਗਾ, ਮੈਂ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ। ਪਰ ਜੇ ਸਿਹਫ ਸਹਾਰ ਨੂੰ ਪਹਿਨਾਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਤਲ 'ਤੇ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਸਰੀਰ ਦੇ ਤਲ 'ਤੇ ਜੀਅ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਆਮ ਧਾਰਨਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਗਤ ਦੇ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ, ਜਲ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ, ਪਵਿੱਤਰ ਨਦੀਆਂ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ, ਕੁਝ ਦੀ ਮੈਲ ਨੂੰ ਧੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, "ਸੋਚੋ ਸੋਚਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਸੋਚੀ ਲਖ ਵਾਰ॥"

ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਨਦੀਆਂ ਨਾਲਿਆਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ, ਸਰੋਵਰਾਂ ਅਤੇ ਝੀਲਾਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਦੇ ਪਹਾੜ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝਰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਵਿੱਤਰ ਨਦੀਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਇੱਥੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਲ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਇਤਨੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੋਈ ਕਿ ਵਹੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਹੀਰਾਂ, ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਤਾਇਦਾਦ ਵਿਚ ਝੋਕੀਂ ਤੀਰਥਾਂ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪੁੰਨ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਸੀਲਾ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟੋਲਿਆਂ ਦੇ ਟੋਲੇ ਸਰੋਵਰਾਂ, ਝੀਲਾਂ ਤੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਤਰਫ ਜਾਂਦਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਰਸਨਾ

ਬੋਲਣ ਨਾਲ ਸ਼ਕਤੀ ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਬੋਲਣ ਨਾਲ ਗਲਤ ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਕਿਤੇ ਬਹੁਤਾ ਬੋਲਣ ਦੀ ਵਾਦੀ ਪੈ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਚੁੱਪ ਕਰਨਾ ਵੀ ਬੜਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤਾ ਬੋਲਣ ਨਾਲ ਮਨ ਖਿੰਡਦਾ ਹੋ, ਗਲਤ ਬੋਲਣ ਨਾਲ ਮਨ ਖਿੰਡਦਾ ਹੈ, ਲੋਕਿਨ ਇਸਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਨਾ ਬੋਲਣ ਨਾਲ ਮਨ ਚੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਬੋਲੀਏ ਨਾ ਤੇ ਕੁੜ ਦੀ ਜਿਹੜੀ ਕੰਧ ਹੈ, ਇਹ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ਼ੇਖ ਸਾਅਦੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ :

ਜਵੈ ਮੁਸ਼ਕ ਬੈਤਰਜ਼ ਯਕ ਤੋਂ ਬੋਗਿਲ ਕਮ ਆਵਾਜ਼ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਾ ਦੀਨੀ ਖਜਲ।

ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਘੱਟ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਸੋਚ ਕੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਕਦੀ ਖੱਜਲ-ਖੁਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕਦੀ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। 'ਜਵੈ ਮੁਸ਼ਕ ਬੈਤਰਜ਼' ਆਪ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਵਾਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਐ ਬੰਦੇ! ਤੂੰ ਮੂੰਹ ਵਿਚੋਂ ਪੂਰੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੋਦਾ ਕੱਢੋਂ, ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਢੇਰ ਕੱਢੋਂ, ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਜੋਂ ਦੇ ਦਾਣੇ ਜਿੰਨੀ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਆਖ, ਪਰ ਹੋਵੇ ਮੁਸ਼ਕ ਕਪੂਰ ਵਰਗੀ, ਉਹਦੇ ਵਿਚ ਮਹਿਕ ਹੋਵੇ, ਉਹਦੇ ਵਿਚ ਸੁਗੰਧੀ ਹੋਵੇ।

ਫਿਰ ਇਕ ਥਾਂ 'ਤੇ ਆਪ ਐਸਾ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਮੈਂ ਦੇਖਾਂ ਕਿ ਇਕ ਬੰਦਾ ਸੁਜਾਖਾ ਹੈ ਤੇ ਚੱਲ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾਵਾਂ; ਮੇਰਾ ਉੱਥੇ ਐਸਾ ਬੋਲਣਾ ਅਜਾਈਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਵਿਅਰਥ ਹੋਵੇਗਾ।

ਵਗਰ ਬੀਨਮ ਕਿ ਨ ਬੀਨਾ ਉਚਾ ਅਸਤਮ,
ਅਗਰ ਖਾਮੋਸ਼ ਬਖਾਨੇ ਨਬੀਨਮ ਗੁਨਾਹ ਅਸਤਮ।

ਜੇ ਮੈਂ ਦੇਖਾਂ ਕਿ ਨਬੀਨ ਬੰਦਾ ਹੈ, ਅੱਧਾ ਬੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਦੇ ਅੱਗੇ ਖੂਹ ਹੈ, ਅਗਰ ਜੇ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਵੀ ਚੁੱਪ ਰਹਿ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਗੁਨਾਹ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਹ ਮਹਾਂ ਪਾਪ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਮੈਂ ਵੇਖਾਂ ਕਿ ਇਕ ਸੁਜਾਖਾ ਵੀ ਹੈ, ਤੇ ਉਹਨੂੰ ਖੂਹ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੇ ਫਿਰ ਮੈਂ ਢੰਡੋਰਾ ਪਿੱਟੀ ਜਾਵਾਂ ਕਿ ਭਈ ਅੱਗੇ ਖੂਹ ਹੈ, ਖੂਹ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਮੇਰਾ ਬੋਲਣਾ ਅਜਾਈਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਬੋਲਣਾ ਵਿਅਰਥ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਘੱਟ ਬੋਲਣਾ ਹੈ, ਅਜਾਈਂ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਾ, ਵਿਅਰਥ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਾ, ਪਰ ਇਸਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਾ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਚੁਪੈ ਚੁਪ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਲਾਇ ਰਹਾ ਲਿਵਤਾਰ ॥

ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਵੀ ਮਨ ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਮਨ ਬੋਲਦਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। "ਬੋਲੈ ਨਾਹੀ ਹੋਇ ਬੈਠਾ ਮੋਨੀ ॥ ਅੰਡਰਿ ਕਲਪ ਭਵਾਈਐ ਜੋਨੀ ॥" ਅੰਦਰ ਕਲਪਨਾ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਵਾਕ—"ਨਾਵੈ ਕਾਦਰ ਮੋਨ ਜੋ ਬਿਛੁ ਹੈ ਮਾਣਸ ਬੰਦਰ ਬਾਸ ਬਣਾਈ ॥" ਅਗਰ ਮੋਨ ਧਾਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਜਿਤਨੇ ਬਿਛੁ ਹਨ, ਜਿਤਨੀ ਬਨਸਪਤੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਅੰਦਰ ਜੀਵਨ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਪਰ ਤਮਾਮ ਦੇ ਤਮਾਮ ਮੋਨੀ ਹਨ, ਖਾਮੋਸ਼ ਹਨ।

ਪੱਥਰ ਵੀ ਮੋਨੀ ਹਨ, ਬਨਸਪਤੀ ਵੀ ਮੋਨੀ ਹੈ, ਕੁਛ ਕੀੜੇ ਮਕੌੜੇ ਵੀ ਮੋਨੀ ਹਨ। ਸਭ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਨਹੀਂ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਮਨ ਚੁੱਪ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਝੂਠ ਦੀ ਕੰਧ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟਦੀ।

ਤੀਸਰੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਨਪੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵਾਮ ਮਾਰਗੀਆਂ ਨੇ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮਨ ਜੋ ਕੁਛ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਦਿਉ। ਰੱਜ ਕੇ ਦਿਉ। ਜੋ ਖਾਣ ਨੂੰ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਪੀਣ ਨੂੰ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਪਰਸ਼ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਫੁੰਘਣ ਨੂੰ ਮੰਗਦਾ ਹੈ, ਦਿਉ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਰਸ ਮਨ ਮੰਗਦਾ ਹੈ—ਰੱਜ ਕੇ ਦਿਉ। ਇਤਨਾ ਦਿਉ ਕਿ ਮਨ ਰੱਜ ਜਾਵੇ, ਤੇ ਜਦ ਮਨ ਰੱਜੇਗਾ, ਤਾਂ ਹੀ ਰੱਬ ਦੀ ਤਰਫ਼ ਮੁੜੇਗਾ। ਜਦ ਮਨ ਰੱਜੇਗਾ ਤਾਂ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਤਰਫ਼ ਮੁੜੇਗਾ। ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਵਾਮ ਮਾਰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ “ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੀ ਜੇ ਬੰਨਾ ਪੁਰੀਆ ਭਾਰ॥” ਇਕ ਲੋਕ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਪੁਰੀ ਨਹੀਂ, ਅਨੇਕਾਂ ਪੁਰੀਆਂ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਪੰਡਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਵੀ ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਵੀ ਮਨ ਦੀ ਭੁੱਖ ਨਹੀਂ ਮਿਟਦੀ। ਮਨ ਤਾਂ ਕਦੀ ਰੱਜਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਐਸਾ ਕੁਝ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਤੋਂ ਮਨ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਸੀਬ ਹੋ ਸਕੇ। ਜਗਤ ਵਿਚ ਐਸਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਹ ਮੂਲ ਧਾਰਨਾ ਹੀ ਗਲਤ ਹੈ। ਜੇ ਵਾਮ ਮਾਰਗੀਆਂ ਦੇ ਮੰਦਿਰ ਦੁਰਾਚਾਰ ਦੇ ਅੱਡੇ ਬਣ ਗਏ। ਉੱਥੇ ਇਸਤਰੀ ਤੇ ਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਲਿੰਗ ਪੂਜੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਭਗ ਪੂਜੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਅੱਜ ਵੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਮੰਦਿਰਾਂ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਦੁਰਾਚਾਰ ਦੇ ਅੱਡੇ ਜਦ ਮੰਦਿਰ ਬਣੇ, ਤਾਂ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮਨ ਨੂੰ ਰਿਝਾਉਣਾ ਹੈ। ਜੋ ਖਾਣ ਨੂੰ ਮੰਗੇ, ਦਿਉ। ਜੋ ਭੋਗਣ ਨੂੰ ਮੰਗੇ, ਦਿਉ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੋਗਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਭੋਗੀ ਤਾਂ ਬਣ ਗਿਆ, ਯੋਗੀ ਬਣਨਾ ਸੁਪਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਧਾਰਮਿਕ ਮੰਦਿਰ ਅਧਰਮ ਦੇ ਅੱਡੇ ਬਣ ਗਏ। ਪਾਪ, ਵਾਸਨਾ ਦੇ ਅੱਡੇ ਬਣ ਗਏ, ਦੁਰਾਚਾਰ ਦੇ ਅੱਡੇ ਬਣ ਗਏ। ਅੱਜ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸਥਾਨ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਫ਼ਸੋਸ ਨਾਲ ਕਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤਨਾ ਗਲਤ ਸੋਚਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਮਨ ਜਦ ਰੱਜੇਗਾ ਫਿਰ ਬੇਦਗੀ ਵਲ ਮੁੜੇਗਾ। ਮਨ ਦਾ ਇਹ ਗਿਆਨ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮਨ ਤਾਂ ਕਦੇ ਰੱਜਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਸਮੁੱਚੀ ਪੁਰੀਆਂ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਵੀ ਮਨ ਭੁੱਖੇ ਦਾ ਭੁੱਖਾ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੀ ਜੇ ਬੰਨਾ ਪੁਰੀਆ ਭਾਰ॥

ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਰੂਪੀ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੈ ਜਾਂ ਦੇਖਾਂ ਤਾਂ ਭੁਖ॥” ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਉਪਾਏ ਕੀ ਹੈ? ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ—“ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਨਾਮ ਬਿਨੁ ਕਿਸੈ ਨ ਲਥੀ ਭੁਖ॥” ਹਕੀਕਤ, ਸਚਾਈ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭੁੱਖ ਧਨ ਦੀ ਹੈ, ਪਿਆਸ ਰੂਪ ਦੀ ਹੈ। ਨਾ

ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਨ ਜਪਸਿ ਗਵਾਰਾ ॥

ਕਿਆ ਸੋਚਹਿ ਥਾਹੇ ਥਾਰਾ ॥

(ਪੰਨਾ 655)

ਕਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਨਿਕੰਮੀਆਂ ਸੋਚਣੀਆਂ ਵਿਚ ਤੂੰ ਪਿਆ ਹੈਂ? ਕਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਨਿਕੰਮੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਤੂੰ ਪਿਆ ਹੈਂ, ਕਿ ਤੂੰ ਹਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹੈਂ?

ਹਰਿ ਜਸੁ ਸੁਨਹਿ ਨ ਹਰਿ ਗੁਨ ਗਾਵਹਿ ॥

ਬਾਤਨ ਹੀ ਅਸਮਾਨੁ ਗਿਰਾਵਹਿ ॥੧॥

ਐਸੇ ਲੋਗਨ ਸਿਉ ਕਿਆ ਕਰੀਐ ॥

ਜੇ ਪ੍ਰਭ ਕੀਏ ਭਗਰਿ ਤੇ ਬਾਹਜ ਤਿਨ ਤੇ ਸਦਾ ਡਰਾਨੇ ਰਹੀਐ ॥

(ਪੰਨਾ 332)

ਜੇ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਇਸ ਜਗਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸਾਧਨ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟਾਈ। ਇਸਨਾਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨ ਪਵਿੱਤਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਮਨ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਗਤ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਵੀ ਮਨ ਦੀ ਭੁੱਖ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦੀ। ਜੇ ਜਗਤ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਮ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਿਆਣਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਕੂੜ ਦੀ ਮੈਲ ਨਹੀਂ ਧੁਲਦੀ। ਝੂਠ ਦੀ ਕੰਧ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟਦੀ। ਤਾਂ ਫਿਰ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੇ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ ॥

ਫਿਰ ਸਚਿਆਰ ਕਿਵੇਂ ਬਣੀਏ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਝੂਠ ਦੀ ਕੰਧ ਟੁੱਟੇ? ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ। ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਤਾਂ ਗੱਲ ਬਣਦੀ ਨਹੀਂ। ਕੀ ਕਰੀਏ? “ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੇ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ ॥”

ਸਚਿਆਰ ਕਿਵੇਂ ਬਣੀਏ? ਕਿਵੇਂ ਸਤਿਵਾਦੀ ਬਣੀਏ? ਕਿਵੇਂ ਸੱਚ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਬਣੀਏ? ਕਿਵੇਂ ਸੱਚ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਜਨਮ ਦੇ ਸਕੀਏ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝੂਠ ਦੀ ਕੰਧ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਸਕੀਏ? ਕਿਵੇਂ ਕੂੜ ਦੀ ਮੈਲ ਨੂੰ ਉਤਾਰੀਏ? ਇਹਨਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਉੱਤਰ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਇਸ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ:

ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ ॥੧॥

ਹੁਕਮ ਦੀ ਰਜਾ ਵਿਚ ਚੱਲਣਾ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਵਿਚ ਚੱਲਣਾ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਸਿਰ-ਮਸਤਕ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਚੱਲਣਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕੂੜ ਦੀ ਕੰਧ ਟੁੱਟਣੀ ਹੈ। ਉਹ ਹੁਕਮ ਕੀ ਹੈ? ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ”— ਉਹ ਹੁਕਮ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਾਵੇਂਗਾ, ਰੋਗੀ ਹੋਵੇਂਗਾ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੋਲੇਂਗਾ, ਮਨ ਖਿੰਡੇਂਗਾ, ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਅਰਥ ਜਾਵੇਂਗੀ। ਗਲਤ ਵੇਖੇਂਗਾ, ਰੋਗੀ ਹੋਵੇਂਗਾ। ਗਲਤ ਸੋਚੇਂਗਾ, ਮਨ ਕਰਕੇ ਰੋਗੀ ਹੋਵੇਂਗਾ। ਗਲਤ ਕਰੇਂਗਾ, ਉਸੇ ਵਕਤ ਠੋਕਰਾਂ ਖਾਵੇਂਗਾ। ਇਹ ਹੁਕਮ

ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ

ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਆਕਾਰ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਹਿਆ ਜਾਈ ॥
 ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਜੀਅ ਹੁਕਮਿ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ ॥
 ਹੁਕਮੀ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ ਹੁਕਮਿ ਲਿਖਿ ਦੁਖ ਸੁਖ ਪਾਈਅਹਿ ॥
 ਇਕਨਾ ਹੁਕਮੀ ਬਖਸੀਸ ਇਕਿ ਹੁਕਮੀ ਸਦਾ ਭਵਾਈਅਹਿ ॥
 ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ ਬਾਹਰਿ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕੋਇ ॥
 ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਜੇ ਬੁਝੈ ਤ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨ ਕੋਇ ॥੨॥

ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਭੂਠ ਦੀ ਇਕ ਦੀਵਾਰ ਖੜੀ ਹੈ। ਇਹ ਭੂਠ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਪਰੇ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਉਸੇ ਕੂੜ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਤੋੜੀਏ? “ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ॥” ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੰਜਲ ਸੱਚ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਚਾਹਤ ਸੱਚ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੀ ਪਿਆਸ ਸੱਚ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਸੱਚ ਹੈ। ਜੇ ਭਵਿੱਖ ਸੱਚ ਹੈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਦੀ ਚਾਹਤ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ। ਤਾਂ ਰੁਕਾਵਟ ਕੀ ਹੈ? ਫਿਰ ਰੋਕ ਕੀ ਹੈ? ਰੋਕ ਹੈ ਕੂੜ। ਰੋਕ ਹੈ ਭੂਠ। ਜੇ ਚਾਹਤ ਸੱਚ ਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਭੂਠ ਰੋਕ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ? ਕੂੜ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਧਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ? ਦਰਅਸਲ ਸੱਚ ਦੀ ਚਾਹਤ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਪਰ ਬਿੱਚ ਭੂਠ ਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਪਿਆਸ ਤਾਂ ਸੱਚ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਰ ਭੂਠ ਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਜਿਉਣ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿਚ ਜੀਅ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਦੀ ਚਾਹਤ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕੂੜ ਦੀ ਕਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਚ ਜੀਵਦੈ। ਸੱਚ ਦੀ ਪਿਆਸ ਹੈ, ਪਰ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਭੂਠ ਦਾ ਅਸਰ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਹਰ ਵਕਤ ਦੇ ਪਾਸੇ ਦਾ ਰਾਹ ਵਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਸਮਝੋ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਪੈਰ ਅੱਗੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਕਦਮ ਪਿੱਛੇ। ਮਨੁੱਖ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਦਾ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਪ੍ਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਸੱਚ ਦੀ ਪਿਆਸ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ, ਕੂੜ ਦੇ ਅਸਰ ਨੇ ਪਿੱਛੇ ਖਿੱਚਿਆ। ਸੱਚ ਦੀ ਤੜਪ ਅੱਗੇ ਲੈ ਗਈ, ਪਰ ਕੂੜ ਦੀ ਕਸ਼ਿਸ਼ ਨੇ ਪਿੱਛੇ ਖਿੱਚ ਲਿਆ। ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਰਸ ਦੀ ਚਾਹਤ ਅੱਗੇ ਲੈ ਗਈ, ਪਰ ਸੰਸਾਰਕ ਰਸ ਪਿੱਛੇ ਲੈ ਆਏ। ਆਤਮਾ ਦੇ ਰਸ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ 'ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਪਰ ਸਰੀਰ ਦੇ ਰਸਾਂ ਨੇ ਪਿੱਛੇ ਖਿੱਚ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਦੁਬਿਧਾ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ—ਚੋ ਪਾਸੇ ਦੀ ਚਾਹਤ। ਚੋ ਪਾਸੇ ਦੀ ਭਟਕਣਾ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੰਜਲ ਤਾਂ ਸੱਚ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਤਾਂ ਸੱਚ ਤਕ ਹੈ। ਰੁਕਾਵਟ ਕੂੜ ਹੈ। ਇਸ ਕੂੜ ਦੀ ਪਾਲ ਨੂੰ, ਇਸ ਕੂੜ ਦੀ ਕੰਧ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਤੋੜੀਏ?

ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ॥

ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇਹ ਅਹਿਮ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਖੜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਦ ਇਹ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ ਤਾਂ ਜਵਾਬ ਵੀ ਕੋਈ ਅਜ਼ੀਮ ਚਿੰਤਕ ਹੀ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਵੀ ਉਹ ਹੀ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਭੂਠ ਦੇ ਅਸਰ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਸੱਚ ਤਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਸਦਾ ਜਵਾਬ ਵੀ ਉਹ ਹੀ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਰੀਰਕ ਤਲ ਤੋਂ ਉੱਚ ਉੱਠ ਕੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਤਲ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੋਵੇ।

ਇਹ ਸਵਾਲ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ, “ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ”—ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੱਚ ਹੈ, ਤਾਂ ਸੱਚ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਸਚਿਆਰ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੁੜਿਆਰ ਲਈ ਉੱਥੇ ਕੋਈ

ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਕ ਰੱਬੀ ਨਿਯਮ ਹੈ ਕਿ ਸਜਾਤੀ ਮੇਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਵਿਜਾਤੀ ਨਹੀਂ। ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨੀ ਸਮਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਤੇ ਅੰਧਕਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੁਰੀਧੀ 'ਚ ਹੋਰ ਸੁਰੀਧੀ ਮਿਲਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸੁਰੰਧ ਤੇ ਦੁਰਗੰਧ ਦਾ ਕੋਈ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੁੱਧ ਵਿਚ ਹੋਰ ਦੁੱਧ ਮਿਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦੁੱਧ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਕੋਈ ਮੇਲ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਰਾਬ ਤੇ ਦੁੱਧ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਵਿਜਾਤੀ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਚ ਤੇ ਕੂੜ ਦੋਵੇਂ ਵਿਜਾਤੀ ਹਨ। ਸੱਚ ਵਿਚ ਸਚਿਆਰ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕੂੜਿਆਰ ਨਹੀਂ।

ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਸਚਿਆਰਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਸੱਚ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਮੰਜ਼ਿਲ ਨੂੰ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਸੱਚ ਦਾ ਮਿਲਣ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੱਚ ਦਾ ਮਿਲਣ ਪਰਮ-ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਦਾ ਮਿਲਣ ਹੈ। ਸੱਚ ਦਾ ਮਿਲਣ ਪਰਮ-ਆਨੰਦ ਦਾ ਮਿਲਣ ਹੈ। ਸੱਚ ਦਾ ਮਿਲਣ ਜੀਵਨ ਦੇ ਮੂਲ ਦਾ ਮਿਲਣ ਹੈ। ਇਸ ਮਿਲਣ ਉਪ੍ਰੰਤ ਜਨਮ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਰਨ ਹੈ। ਸੱਚ ਦਾ ਮਿਲਣ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਮਿਲਣ ਹੈ। ਸੱਚ ਦਾ ਮਿਲਣ ਖੇਡਿਆਂ ਦਾ ਮਿਲਣ ਹੈ। ਕੂੜ ਦੁੱਖ ਹੈ, ਕਲੋਸ਼ ਹੈ। ਕੂੜ ਬਿਪਤਾ ਹੈ, ਕੂੜ ਕੇਵਲ ਕਲਪਨਾ ਮਾਤਰ ਹੈ, ਕੂੜ ਸੁਪਨਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਹਕੀਕਤ ਹੈ, ਸੱਚ ਵਾਸਤਵਿਕ ਹੈ, ਕੂੜ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਸੁਪਨਾ ਹੈ।

ਲੇਕਿਨ ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੁਪਨਾ ਮਨੁੱਖ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਅਸਰ ਛੱਡਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਵਾਸਤਵਿਕ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਸੁਪਨ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਹਕੀਕਤ ਵਿਚ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੋਈ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ, ਖਾਬਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ। ਖਾਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹਸਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਕੂੜ ਹੈ, ਝੂਠ ਹੈ। ਜੇ ਖਾਬਾਂ ਵਿਚ ਜਿਉਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਝੂਠ ਵਿਚ ਜੀਅ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਖਾਬਾਂ ਵਿਚ ਜਿਉਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਮਿਥਿਆ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸਚਿਆਰ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਹੀ ਸੱਚ ਦਾ ਮਿਲਣ ਨਸੀਬ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, “ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ”—ਕਿਵੇਂ ਸਚਿਆਰ ਬਣੀਏ ? “ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ”—ਝੂਠ ਦੀ ਕੰਧ ਕਿਵੇਂ ਟੁੱਟੇ ? ਉੱਤਰ ਹੈ—“ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ॥” ਹੁਕਮ, ਭਾਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਜਾ ਵਿਚ ਚੱਲਣਾ, ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਤੇ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਚੱਲਣ ਨਾਲ ਹੀ ਕੂੜ ਦੀ ਕੰਧ ਟੁੱਟ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਕਿਹੜੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਚੱਲਣਾ ਹੈ ? ਕਿਸ ਹੁਕਮੀ ਦੀ ਰਜਾ ਵਿਚ ਚੱਲਣਾ ਹੈ ? ਜੇ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਿਯਮ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੋਲੇਗਾ, ਮਨ ਖਿੰਡ ਜਾਵੇਗਾ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਾਵੇਗਾ, ਰੋਗੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੋਚੇਗਾ, ਦਿਮਾਗ ਤੇ ਬੋਝ ਪੈ ਜਾਏਗਾ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਫ਼ਿਕਰਮੰਦ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਵਿਚ ਜੀਵੇਗਾ, ਤਵਾਜ਼ਨ ਖੋ ਬੈਠੇਗਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਦੁੱਖ ਕੀ ਹੈ ? ਨਿਯਮ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ, ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ। ਸੱਚ ਕੀ ਹੈ ? ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨਾ; ਨਿਯਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ। ਦੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਤਰਫ਼ੋਂ ਕੋਈ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਕਰੋਧੀ ਨਹੀਂ, ਸਜਾ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਖੁਦਾ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫਲ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਾਂ ਦਿਆਲੂ ਹੈ। ਕੋਈ ਜ਼ਾਲਮ ਹੀ ਸਜਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਕਠੌਰ ਹੀ ਸਜਾ ਦੇ ਸਕਦਾ

ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹੁਕਮ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ, ਨਿਯਮ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਹੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਨੌਕ ਕਿੱਥੇ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਨੇ ਨਿਯਮ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਕੰਨ ਕਿੱਥੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਨਿਯਮਾਵਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਨਾ-ਸਮਝੀ ਕਾਰਨ ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਭੁੱਲਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਆਮ ਗਾਥਾ ਹੈ, ਹਦਵਾਣਿਆਂ ਦੇ ਖੇਤ ਵਿਚ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਅੰਬ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਥੱਲੇ ਸੁੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਰੱਬ ਬੜਾ ਭੋਲਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਇਤਨੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਹਦਵਾਣੇ, (ਤਰਬੂਜ) ਛੋਟੀਆ-ਛੋਟੀਆਂ ਵੇਲਾਂ ਨੂੰ ਠਾਏ ਅਤੇ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਅੰਬ ਇਤਨੇ ਵੱਡੇ ਦਰੱਖਤ ਨੂੰ। ਬੜਾ ਭੋਲਾ ਹੈ। ਕਾਸ਼! ਮੈਥੋਂ ਹੀ ਥੋੜੀ ਅਕਲ ਲੈ ਲੈਂਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੋਚਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਅੰਬ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਥੱਲੇ ਲੋਟਿਆਂ ਨੀਂਦ ਆ ਗਈ। ਹਵਾ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਝੌਂਕੇ ਨਾਲ ਦਰੱਖਤ ਤੋਂ ਇਕ ਅੰਬ ਗਿਰਿਆ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਆਣ ਡਿੱਗਾ। ਅਬੜਵਾਹੇ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹੀ, ਖਿਆਲ ਆਇਆ, ਜੇ ਅੰਬ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹਦਵਾਣਾ ਆ ਕੇ ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਗਿਰਦਾ ਤਾਂ ਇਸੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਟੁੱਟ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰਭੂ ਤੂੰ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਠੀਕ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਹੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਭੁੱਲ ਕੱਢਣੀ ਮੇਰੀ ਹੀ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਗ਼ਲਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਮੇਰੀ ਹੀ ਗ਼ਲਤੀ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਅਨਰਥ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਮੇਰੀ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅਨਰਥ ਹੈ। ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਤੇਰੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਸਾਰੇ ਆਕਾਰ ਹਨ ਅਤੇ ਸਹੀ ਹਨ।

ਹੁਕਮੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਅਸੀਮ ਹੈ। ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਅਸੀਮ ਹੈ। ਹੁਕਮੀ ਕਿਸੇ ਨਾਪ ਫੱਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਸਦਾ ਹੁਕਮ ਵੀ ਨਾਲ ਤੋਲ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਇਕ ਅੰਧ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਹੁਕਮ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਘਰ ਵਿਚ ਵੀ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਾ ਚੱਲਦਾ ਹੋਵੇ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਆਪਣੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮੁਹੱਲੇ ਵਿਚ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਐਸਾ ਸਰਬੱਗ ਤੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਹੁਕਮ ਸਮੁੱਚੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਚੱਲਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਮੁੱਚੇ ਮੁਲਕ 'ਤੇ ਚੱਲਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖੀ ਖੇਡ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਔਖੀ ਖੇਡ।

ਹੁਕਮੀ ਆਪ ਅਸੀਮ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਸਦਾ ਹੁਕਮ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਕੀ ਕੁਛ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ 'ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ' ਦੀ ਇਸ ਦੂਸਰੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਜਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ—“ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਆਕਾਰ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਹਿਆ ਜਾਈ॥” ਜਿਤਨੇ ਵੀ ਸਰੀਰ ਹਨ, ਜਿਤਨੇ ਵਜੂਦ ਹਨ, ਜਿਤਨੇ ਆਕਾਰ ਹਨ, ਸਭ ਮਰਿਆਦਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਬਣੇ ਹਨ। ਸਭ ਹੁਕਮੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਬਣੇ ਹਨ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਵੀ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਵੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦੀ। ਹਰ ਵਸਤੂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਹੈ; ਚਾਹੇ ਪਹਾੜ ਹਨ, ਨਦੀ-ਨਾਲੇ ਹਨ, ਸਾਗਰ ਹਨ, ਗ੍ਰਹਿ-ਨਛੱਤਰ ਹਨ, ਕੀੜੇ-ਮਕੋੜੇ ਹਨ, ਪਥੂ-ਪੱਖੀ ਹਨ। ਹਰ ਵਜੂਦ ਆਪਣੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ, ਮੁਕੰਮਲ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਜਿਤਨੇ ਆਕਾਰ ਹਨ, ਹੁਕਮ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਬਣੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਹਿਆ ਜਾਈ”—ਹੁਕਮ ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਹੈ ਕਿ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਵਡਿਆਈ ਕਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬਣਾਈ ਮਰਿਆਦਾ ਇਤਨੀ ਲੰਬੀ ਹੈ, ਇਤਨੀ

ਸੁਪ੍ਰ-ਸਾਗਾ • ਸੁਪ੍ਰ-ਪ੍ਰਥਮਾ • ਸੁਪ੍ਰ-ਦੁਵਿਤੀ • ਸੁਪ੍ਰ-ਤ੍ਰਿਤੀ • ਸੁਪ੍ਰ-ਚਤੁਰਥੀ • ਸੁਪ੍ਰ-ਪੰਚਮੀ • ਸੁਪ੍ਰ-ਸ਼ਸਤੀ • ਸੁਪ੍ਰ-ਸ਼ਤਮੀ • ਸੁਪ੍ਰ-ਅਸ਼ਟਮੀ • ਸੁਪ੍ਰ-ਨਵਮੀ • ਸੁਪ੍ਰ-ਦਸਮੀ • ਸੁਪ੍ਰ-ਏਕਾਦਸ਼ਮੀ • ਸੁਪ੍ਰ-ਦੁਵਿਦਸ਼ਮੀ • ਸੁਪ੍ਰ-ਤ੍ਰਿਦਸ਼ਮੀ • ਸੁਪ੍ਰ-ਚਤੁਰਦਸ਼ਮੀ • ਸੁਪ੍ਰ-ਪੰਚਦਸ਼ਮੀ • ਸੁਪ੍ਰ-ਸ਼ਸਤੀ • ਸੁਪ੍ਰ-ਸ਼ਤਮੀ • ਸੁਪ੍ਰ-ਅਸ਼ਟਮੀ • ਸੁਪ੍ਰ-ਨਵਮੀ • ਸੁਪ੍ਰ-ਦਸਮੀ

ਮਹਾਨ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਕਥਨ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ। ਇਸ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਮੂਲ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੀਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ।

ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਰੋਲ ਵਿਚ ਸਫ਼ਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਬਕਸਾ ਤੇ ਬਿਸਤਰਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਬੈਠੇ ਸਾਥੀ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਐਸਾ ਕਿਉਂ? ਤੂੰ ਇਹ ਬੋਝ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਕਿਉਂ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ? ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੋਲ ਉੱਤੇ ਵਜ਼ਨ ਨਾ ਪਵੇ।” ਹੁਣ ਇਸਨੂੰ ਕੌਣ ਸਮਝਾਏ ਕਿ ਜਿਸ ਰੋਲ ਵਿਚ ਤੂੰ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਉਸ ਸਾਮਾਨ ਦਾ ਬੋਝ ਵੀ ਉਸੇ ਰੋਲ ਉੱਤੇ ਹੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਕਰਤੇ ਹੋਣ ਦਾ ਭਾਵ ਆਪਣੇ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਥੇ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੀਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਜੇ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਹੀ ਧਰਮ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਹੀ ਭਗਤੀ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਹੀ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਹੈ। ਜੇ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝਣਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਰਤੇ-ਭਾਵ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਅਧਰਮ ਹੈ। ਇਹੀ ਭੁੱਲ ਹੈ। ਇਹੀ ਫ਼ਲਤੀ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਹੁਕਮੀ ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਹੁਕਮ ਆਪਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। “ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਹਿਆ ਜਾਈ”—ਚਲੋ ਰਸਨਾ ਛੋਟੀ ਸਹੀ, ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਵੀ ਛੋਟੀ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਸਹੀ, ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕੁਝ ਗੱਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਤਾਂ ਹੋਵੇ। ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਤਾਂ ਹੋਵੇ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਹੁਕਮ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ:

ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਜੀਅ ਹੁਕਮਿ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ॥

ਜਿਤਨੇ ਜੀਵ ਹਨ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ, ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੀ ਬਣੇ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਮਰਿਆਦਾ ਵਿਚ ਹੀ ਬਣੇ ਹਨ। ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਪੰਖ, ਤੇ ਪੰਖਾਂ 'ਤੇ ਰੰਗ ਬੜੇ ਬਾ-ਤਰਤੀਬ ਹਨ। ਮੱਛਲੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਇਕ ਇਕ ਨਸ ਦਾ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਹੋਣਾ ਬੜੀ ਅਗੰਮੀ ਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਮਰਿਆਦਾ ਦੀ ਝਲਕ ਦਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜਿਤਨੇ ਜੀਵ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਤੇ ਵੱਡੇ, ਉੱਤਮ ਤੇ ਨੀਚ, ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਮੁਤਾਬਕ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉੱਤਮ ਤੇ ਨੀਚ, ਹਰ ਪਦਾਰਥ, ਹਰ ਵਸਤੂ ਤੇ ਹਰ ਜੀਵ ਵਿਚ ਹਨ। ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਸੰਗਮਰਮਰ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਜ ਹੀਰਾ ਵੀ ਇਕ ਪੱਥਰ ਹੈ। ਪੱਥਰਾਂ ਦੀ ਸਿਖਰ ਪੱਥਰ, ਜੋ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਪਣੀ ਜਿਨਸ ਵਿਚ ਬੁਲੰਦੀ ਨੂੰ ਫੂਹ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੀਰਾ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਕ ਆਮ ਪੱਥਰ ਹੈ ਆਮ; ਤਾਂ ਉਹ ਇਕ ਨੀਵਾਂ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਇਹ ਮਰਿਆਦਾ ਬਣਾਈ ਹੈ। ਪੱਥਰ ਤੋਂ ਹੀਰਾ ਕਿਵੇਂ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਹਰਿ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੱਥਰ ਬਣਾਵੇ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਪੱਥਰ ਤੋਂ ਕੋਈ ਹੀਰਾ ਬਣਾਵੇ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਲੇਕਿਨ ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪੱਥਰ ਹੀ ਹੀਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਕੀਕਤ ਹੈ। ਸੋ ਹੀਰਾ ਪੱਥਰ ਦਾ ਉੱਤਮ ਰੂਪ ਹੈ। ਪੱਥਰ, ਪੱਥਰ ਦਾ ਨੀਵਾਂ ਰੂਪ ਹੈ।

ਬਨਸਪਤੀ ਵਿਚ ਝਾਤ ਮਾਰੀਏ, ਚੰਦਨ ਸਿਰਮੋਰ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ। ਕਿੱਕਰ

ਵੀ ਹੈ, ਜੰਡ ਵੀ ਹੈ। ਐਸੇ ਦਰੱਖਤ ਵੀ ਨੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਫੁੱਲ ਜਾਂ ਫਲ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਮਹਿਕ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਗੁਣ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਸੁਗੰਧੀ ਦੇ ਗੁਣ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਖੜਾ ਹੈ ਚੰਦਨ। ਇਹ ਉੱਤਮ ਵਸਤੂ, ਇਹ ਉੱਤਮ ਸੁਗੰਧੀ, ਇਹ ਉਸਦਾ ਉੱਤਮ ਰੂਪ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਫੁੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਕਮਲ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਦੁਨੀਆ ਹੈ। ਉੱਜ ਅੱਕ ਦਾ ਵੀ ਫੁੱਲ ਹੈ। ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇਕ ਖ਼ਾਸ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਪਰ ਅੱਕ ਦੇ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੀਏ ਤਾਂ ਕਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, “ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਤੇਰੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਮਰਿਆਦਾ ਮੁਤਾਬਕ ਕੋਈ ਅੱਕ ਦਾ ਫੁੱਲ ਹੈ, ਕੋਈ ਕਮਲ ਦਾ ਫੁੱਲ ਹੈ, ਕੋਈ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਫੁੱਲ ਹੈ।”

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੌਪਾਏ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਝਾਤ ਮਾਰੀਏ, ਗਊ ਸ਼ੇਰ ਹਾਥੀ ਇਹ ਅੱਗੇ ਜਾਪਦੇ ਹਨ। ਲੇਕਿਨ ਸੂਰ ਹੈ, ਕੁੱਤਾ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਪੱਛੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਬਿਆਨ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ, ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਗਊ ਵਰਗਾ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਸ਼ੇਰ ਵਰਗਾ ਬਹਾਦਰ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਨਖਿਧਤਾ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਕਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਸੂਰ ਵਰਗਾ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਕੁੱਤੇ ਵਰਗਾ ਹੈ। ਚੌਪਾਏ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨੀਵੇਂ ਨੇ, ਕੁਝ ਉੱਤਮ ਨੇ, ਕੁਝ ਅਤਿ ਉੱਤਮ ਨੇ।

ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਵਿਚ ਝਾਤ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਵੀ ਕੁਝ ਪੰਛੀ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪੁੱਜੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੰਸ ਹੈ। ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਹੰਸ ਇਤਨਾ ਅੱਗੇ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼, ਸੰਤ ਦੀ ਪੰਛੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਤਸਬੀਹ ਦੇਣੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਹਿਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਹੰਸ ਹੈ। ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਹੰਸ ਸਿਰਮੌਰ ਹੈ। ਪਰ ਕਾਂ ਵੀ ਹਨ, ਇੱਲਾਂ ਵੀ ਹਨ। ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਇਹ ਨੀਚ ਜੁਨਾਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇੱਲ ਬਾਰੇ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਬਿਆਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:

ਫਿਰਦੀ ਫਿਰਦੀ ਦਹ ਦਿਸਾ ਜਨ ਪਰਬਤ ਬਨਰਾਇ ॥

ਜਿਥੈ ਡਿਠਾ ਮਿਰਤਕੇ ਇਲ ਬਹਿਠੀ ਆਇ ॥

(ਮੱਠਾ 322)

ਇੱਲ ਪਹਾੜਾਂ 'ਤੇ ਉੱਡ ਰਹੀ ਹੈ, ਦਰਿਆਵਾਂ 'ਤੇ ਉੱਠ ਰਹੀ ਹੈ, ਸੁੰਦਰ ਬਗੀਚਿਆਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਉਡਾਰੀਆਂ ਲਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਮਹਿਲਾਂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਉੱਡ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਇਕ ਥਾਂ 'ਤੇ ਮੁਰਦਾਰ ਪਿਆ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਕਦਮ ਥੱਲੇ ਆ ਗਈ। ਇਤਨੀ ਉੱਚੀ ਉੱਡਦੀ ਹੈ ਪਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬੜੀ ਨੀਵੀਂ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਨੀਵੀਂ। ਇਸਦੀ ਉੱਚੀ ਉਡਾਣ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਇਸਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵੀ ਉੱਚੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਬੜੇ ਉੱਚੇ ਹਨ। ਲਾਜ਼ਮੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕਿਰਦਾਰ ਵੀ ਉੱਚਾ ਹੋਵੇ। ਉਸਦਾ ਆਚਾਰ ਵੀ ਉੱਚਾ ਹੋਵੇ। ਸ਼ੇਰ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੈ—ਹੰਸ। ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਨਪਿੱਧ ਹੈ—ਕਾਂ, ਇੱਲ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀੜਿਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਉੱਤੇ ਝਾਤ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਕੀੜਾ ਰੇਸ਼ਮ ਦਾ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀੜਾ ਬਿਸ਼ਟਾ ਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਆਖਿਰ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀੜੇ ਹੀ। ਇਕ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਰੇਸ਼ਮ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੰਗੇ ਦਾ ਤਨ ਵੀ ਢੱਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਕ ਐਸਾ

ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਛੂਹੀਏ ਤਾਂ ਡਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੀ। ਇਕ ਸਿਖਣਾ ਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਰੋਸ਼ਮ ਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। “ਹੁਕਮੀ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ”—ਉਸਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹੁਕਮ ਮੁਤਾਬਕ ਕੋਈ ਉੱਤਮ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਨੀਚ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਬੜੀ ਉੱਤਮ ਅਤੇ ਉਪਜਾਊ ਹੈ। ਪਰ ਕੋਈ ਧਰਤੀ ਅਨੰਤ ਕਾਲ ਤੋਂ ਬੰਜਰ ਪਈ ਹੈ। ਘਾਹ ਦਾ ਤਿਨਕਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਚਿਰਕਾਲ ਤੋਂ ਉਜੜੀ ਪਈ ਹੈ। ਮਾਰੂਥਲ ਹੈ। ਪਰ ਕਿਧਰੇ ਸਬਜ਼ਾਜ਼ਾਰ ਹੈ। ਜੇ ਧਰਤੀ ਕਿਧਰੇ ਉੱਤਮ ਹੋ ਅਤੇ ਕਿਧਰੇ ਨੀਚੀ ਹੋ।

ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਕੁਝ ਮਨੁੱਖ ਅਤਿ ਉੱਤਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕੁਝ ਨੀਚ ਅਤੇ ਕੁਝ ਬਹੁਤ ਨੀਚੇ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਉਸਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਮਰਿਆਦਾ ਮੁਤਾਬਕ ਕੋਈ ਉੱਤਮ ਹੈ, ਕੋਈ ਨੀਚ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਰੰਗ ਕਾਲਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਲੱਖ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ, ਇਹ ਚਿੱਟਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਰੰਗ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਨਕਸ਼ੇ-ਨਿਗਾਰ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਕੁਝ ਉਸ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਤਸਲੀਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਸੁੱਖ ਹੈ, ਸਕੂਨ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਹੁਕਮੀ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ ਹੁਕਮਿ ਲਿਖਿ ਦੁਖ ਸੁਖ ਪਾਈਅਹਿ ॥

ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਹੁਕਮ ਮੁਤਾਬਕ ਹੀ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਭੋਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਸੁੱਖ ਭੋਗਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਮਰਿਆਦਾ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰ ਕੇ ਦੁੱਖ ਭੋਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੋਈ ਮਰਿਆਦਾ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰ ਕੇ ਸੁੱਖ ਭੋਗਦੇ ਹਨ। ਲੇਕਿਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਮਰਿਆਦਾ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਉਸਦਾ ਇਕ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਉਸਦੀ ਇਕ ਮਰਿਆਦਾ ਹੈ। ਮਰਿਆਦਾ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਮਨੁੱਖ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਉਸਦਾ ਇਕ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਉਸਦੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਇਕ ਮਰਿਆਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਮਰਿਆਦਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦੁਖੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਸੁਖੀ ਹੈ।

ਇਕਨਾ ਹੁਕਮੀ ਬਖਸੀਸ ਇਕਿ ਹੁਕਮੀ ਸਦਾ ਭਵਾਈਅਹਿ ॥

ਇਕਨਾ ਉੱਤੇ ਉਸ ਹੁਕਮੀ ਦੀ ਹੁਕਮ ਦੁਆਰਾ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੋ ਗਈ, ਰਹਿਮਤ ਹੋ ਗਈ, ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਥਾਂ ਦੇ ਦਿੱਤੀ, ਨਿਹਚਲ ਵਾਸਾ ਮਿਲ ਗਿਆ, ਪਰ “ਇਕਿ ਹੁਕਮੀ ਸਦਾ ਭਵਾਈਅਹਿ”—ਇਕ ਬਣੇ ਹੋਏ ਹੁਕਮ ਮੁਤਾਬਕ ਸਦਾ ਹੀ ਰਟਕਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸਦੀਵੀ ਰਟਕਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਜਮਿ ਜਮਿ ਮਰੈ ਮਰੈ ਫਿਰਿ ਜਮੈ ॥ ਬਹੁਤੁ ਸਜਾਇ ਪਇਆ ਦੇਜਿ ਲੰਮੈ ॥

ਲੰਬੀ ਯਾਤਰਾ ਵਿਚ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੰਮਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਮਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਹਮੇਸ਼ਾ “ਭਵਾਈਅਹਿ” ਭਾਵ ਚੱਕਰ ਵਿਚ, ਜਿਥੋਂ ਚਲਿਆ ਸੀ, ਮੜ ਕੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਆ ਗਿਆ। ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਮਰਿਆ ਹੈ, ਫਿਰ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਨਮ ਤੋਂ ਚਲਿਆ ਸੀ, ਫਿਰ ਜਨਮ 'ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜਨਮ ਮਰਨ ਦਾ ਚੱਕਰ। ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਤੇ ਹੁਣ ਮਰ ਗਿਐ,

ਮੁੜ ਕੇ ਜਨਮ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਚੱਕਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਗਰ ਫਿਰ ਜਨਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜਿਥੋਂ ਚਲਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉੱਥੇ ਹੀ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੇ ਜਨਮ ਮਰਨ ਇਕ ਵਰਤੁਲ ਹੈ, ਇਕ ਚੱਕਰ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਵਿਚੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨਿਕਲ ਸਕੇ, ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਮਰਿਆਦਾ ਬਣਾਈ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲੈਣਾ, ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਤਸਲੀਮ ਕਰ ਲੈਣਾ, ਮਰਿਆਦਾ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਚੱਕਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਕਨਾਂ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਥਾਂ ਬਖਸ਼ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਉਸ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਹੁਕਮ ਮੁਤਾਬਕ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੇਮਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਮਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਇਕਨਾ ਹੁਕਮੀ ਬਖਸੀਸ ਇਕਿ ਹੁਕਮੀ ਸਦਾ ਭਵਾਈਅਹਿ॥

ਹੁਕਮੇ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੋ ਬਾਹਰਿ ਹੁਕਮ ਨ ਕੋਇ॥

ਮੱਛੀ ਜਲ ਵਿਚ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਚਾਹੇ, ਕਲੋਲ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਦਰਿਆ ਦੇ ਇਕ ਕਿਨਾਰੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦੂਸਰੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤਕ ਵੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਮਛਲੀ ਇਹ ਆਖੇ ਕਿ ਮੈਂ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਘੁੰਮਣਾ ਫਿਰਨਾ ਹੈ; ਨਹੀਂ, ਐਸਾ ਉਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਜੇ ਮਰਿਆਦਾ ਬਣਾਈ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਉਸਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਤਾਕਤ, ਜੇ ਸਮਰੱਥਾ, ਜੇ ਵੇਖਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਬੋਲਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਸੋਚਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਚੱਲਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਜਾਂ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ; ਜੇ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਉਪਯੋਗ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਨਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਸ ਪਾਸੇ ਮਛਲੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਕ ਤਟ 'ਤੇ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਤਟ 'ਤੇ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਸੁਭ ਅਤੇ ਅਸੁਭ ਦੋਨੋਂ ਕਰਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅੱਛਾ ਜਾਂ ਬੁਰਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸਦੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਮਰਿਆਦਾ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਸਭ ਕੁਝ ਉਸਦੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਸਾਗਰ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਮਛਲੀ ਕੁਛ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਮਨੁੱਖ ਜੇ ਕੁਛ ਵੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਹੁਕਮੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਆਕਾਸ਼ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਹਾਂ। ਮਛਲੀ ਨੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਇਕ ਮੱਛੀ ਦੂਜੀ ਮੱਛੀ ਤੋਂ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਗਰ ਕਿਥੇ ਹੈ? ਬੜਾ ਨਾਂ ਸੁਣਿਐ ਸਾਗਰ ਦਾ, ਬੜੀ ਮਹਿਮਾ ਸੁਣੀ ਏ ਸਾਗਰ ਦੀ, ਲੋਕੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਰਤਨਾਕਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਰਤਨਾਂ ਦੀ ਖਾਣ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸਾਗਰ ਹੈ ਕਿਥੇ? ਮੱਛੀ ਤਾਂ ਮੱਛੀ, ਇਹ ਗੱਲ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਅਕਸਰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਿਥੇ ਹੈ? ਈਸ਼ਵਰ ਕਿਥੇ ਹੈ? ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਐਸਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਮਛਲੀ ਆਖੇ ਸਾਗਰ ਕਿਥੇ ਹੈ? ਸਮੁੰਦਰ ਕਿਥੇ ਹੈ? ਇਸਨੂੰ ਕੌਣ ਦੱਸੇ ਕਿ ਤੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ, ਤੂੰ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ। ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕੌਣ ਦੱਸੇ ਕਿ ਤੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਹੀ ਤੈਨੂੰ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰ ਰਿਹਾ ਏ। ਜਿਵੇਂ ਮੱਛੀ ਹੀ ਮੱਛੀ ਨੂੰ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਖਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮੱਛੀ ਹੀ ਮੱਛੀ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰ

ਉਤਨੀਆਂ ਬਰਕਤਾਂ ਵਧਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਤਨਾ ਸੁੱਖ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਵੀ ਹੈ :

ਜਬ ਲਗੁ ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਕਰੈ ॥ ਤਬ ਲਗੁ ਕਾਜੁ ਏਕੁ ਨਹੀ ਸਰੈ ॥

ਜਬ ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਮਿਟਿ ਜਾਇ ॥ ਤਬ ਪ੍ਰਭ ਕਾਜੁ ਸਵਾਰਹਿ ਆਇ ॥ (ਪੰਨਾ 1160)

ਜਿੱਥੇ 'ਮੈਂ' ਮਿਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਫਿਰ 'ਤੂੰ' ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ :

ਕਬੀਰ ਤੂੰ ਤੂੰ ਕਰਤਾ ਤੂ ਹੁਆ ਮੁਝ ਮਹਿ ਰਹਾ ਨ ਹੂੰ ॥

ਜਬ ਆਪਾ ਪਰ ਕਾ ਮਿਟਿ ਗਇਆ ਜਤ ਦੇਖਉ ਤਤ ਤੂ ॥ (ਪੰਨਾ 1375)

ਕਿਸੇ ਉਰਦੂ ਦੇ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਕ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਕਾਲਪਨਿਕ ਗੱਲ ਆਪਣੇ ਸ਼ੇਅਰ ਵਿਚ ਕਥਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਬੰਕਰੀ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ—'ਮੈਂ ਮੈਂ ਮੈਂ'। ਬੰਕਰਾ ਵੀ 'ਮੈਂ-ਮੈਂ' ਵਿਚ ਹੀ ਜਿਊਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜਿਤਨਾ ਬੰਕਰਾ ਜਿਥਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਜਾਨਵਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਕਿਉਂਕਿ 'ਮੈਂ' ਨੂੰ ਤਾਂ ਜਿਥਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪਏਗਾ। 'ਮੈਂ' ਨੂੰ ਕੁਦਰਤ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। 'ਮੈਂ' ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਬੂਲ ਕਰਦੀ। ਤੇ ਸ਼ਾਇਰ ਕਹਿੰਦੇ,

ਫ਼ਖਰ ਬਕਰੇ ਨੇ ਕੀਆ, ਬਸ ਮੇਰੇ ਸਿਵਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।

ਮੈਂ ਹੀ ਮੈਂ ਹੂੰ ਬਸ ਜਹਾਂ ਮੈਂ ਦੁਸਰਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।

ਜਬ ਨਾ ਮੈਂ ਮੈਂ ਤਰਕ ਕੀ ਬੇਜ਼ਰਬ ਬੇਬਾਕ ਨੇ।

ਫੋਰ ਦੀ ਤਬ ਜਲ ਕੇ ਗਰਦਨ ਪਰ ਫੁਰੀ ਕਸਾਬ ਨੇ।

ਗੋਬਤ ਥਾ ਹੰਠੀ ਜੋ ਚਮੜਾ ਜੋ ਥਾ ਜਿਸਮੋਂ ਜਾਰ ਮੇਂ।

ਕੁਛ ਲੁਟਾ ਕੁਛ ਫਿਸ ਗਿਆ ਕੁਛ ਥਿਕ ਗਿਆ ਬਾਜ਼ਾਰ ਮੇਂ।

ਰਹਿ ਗਈ ਤਾਂ ਤੇ ਫਿਕਤ ਮੇ ਮੈਂ ਮਨਾਨੇ ਕੇ ਲੀਏ।

ਲੋ ਗਿਆ ਨਦਾਖ ਉਸੇ ਪੁਨਕੀ ਬਨਾਨ ਕੇ ਲੀਏ।

ਜਰਬ ਕੀ ਸੋਠੋਂ ਕਿ ਜਿਸ ਦਮ ਤਾਂਤ ਘਬਰਾਨੇ ਲਗੀ।

ਮੈਂ ਕੇ ਬਦਲੇ ਤੂੰ ਹੀ ਤੂੰ ਕੀ ਬਸ ਸਦਾਅ ਆਨੇ ਲਗੀ।

ਜਿਸ ਦਿਨ 'ਮੈਂ' ਮਿਟਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਦਿਨ ਹੀ 'ਤੂੰ' ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। 'ਤੂੰ' ਪੂਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਤੂੰ' ਸਦੀਵੀ ਹੈ, 'ਤੂੰ' ਅਮਰ ਹੈ, 'ਤੂੰ' ਸੱਚ ਹੈ, 'ਤੂੰ' ਸੁੰਦਰ ਹੈ। 'ਮੈਂ' ਤੇ ਕਾਲ ਵਿਚ ਹਾਂ। 'ਮੈਂ' ਕਰੂਪ ਹਾਂ, 'ਮੈਂ' ਤੇ ਦੁਖ ਹਾਂ, 'ਮੈਂ' ਤੇ ਅਗਿਆਨੀ ਹਾਂ। 'ਮੈਂ-ਮੈਂ' ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਗਿਆਨਤਾ ਵਿਚ ਜਿਊਂਦਾ ਹੈ। 'ਮੈਂ-ਮੈਂ' ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਜਿਊਂਦਾ ਹੈ। 'ਮੈਂ' 'ਮੈਂ' ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਚਿੰਤਾ ਵਿਚ ਜਿਊਂਦਾ ਹੈ। 'ਤੂੰ' 'ਤੂੰ' ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਅਤੇ 'ਤੂੰ' ਹੋ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪਰਮ-ਅਨੰਦ ਦਾ ਰੂਪ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, "ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਜੇ ਬੁਝੈ ਤ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨ ਕੋਇ ॥" ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੀ ਸਮਝ ਪੈ ਜਾਏ ਫਿਰ ਉੱਥੇ ਅਹੰ, ਭਾਵ, 'ਮੈਂ' ਹਾਂ' ਵਾਲਾ ਭਾਵ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਜਨਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਭ ਕੁਛ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਚਾਹਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਚਾਹਤ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਮਾਂ ਬਾਪ ਨਹੀਂ ਚੁਣੇ। ਬਸ, ਹੋ ਗਿਐ ਜਨਮ। ਆਪਣੀ ਚਾਹਤ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਆਪਣਾ ਰੰਗ ਰੂਪ ਨਹੀਂ ਚੁਣਿਆ। ਆਪਣੀ ਚਾਹਤ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਨਕਸ਼ੇ-ਨਿਗਾਰ ਨਹੀਂ ਚੁਣੇ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਸੋ ਸਭ ਕੁਛ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਜੋ ਕੁਛ ਦੇ ਦਿੱਤੇ, ਇਸਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰਨਾ

ਕਥਨਾ ਕਥੀ ਨ ਆਵੈ ਤੋਟਿ

ਗਾਵੈ ਕੇ ਤਾਣੁ ਹੋਵੈ ਕਿਸੈ ਤਾਣੁ ॥ ਗਾਵੈ ਕੇ ਦਾਤਿ ਜਾਣੈ ਨੀਸਾਣੁ ॥
 ਗਾਵੈ ਕੇ ਗੁਣ ਵਡਿਆਈਆ ਚਾਰ ॥ ਗਾਵੈ ਕੇ ਵਿਦਿਆ ਵਿਖਮੁ ਵੀਚਾਰੁ ॥
 ਗਾਵੈ ਕੇ ਸਾਜਿ ਕਰੇ ਤਨੁ ਖੇਹ ॥ ਗਾਵੈ ਕੇ ਜੀਅ ਲੈ ਫਿਰਿ ਦੇਹ ॥
 ਗਾਵੈ ਕੇ ਜਾਪੈ ਦਿਸੈ ਦੁਰਿ ॥ ਗਾਵੈ ਕੇ ਵੇਖੈ ਹਾਦਰਾ ਹਦੁਰਿ ॥
 ਕਥਨਾ ਕਥੀ ਨ ਆਵੈ ਤੋਟਿ ॥ ਕਥਿ ਕਥਿ ਕਥੀ ਕੋਟੀ ਕੋਟਿ ਕੋਟਿ ॥
 ਦੇਸਾ ਦੇ ਲੇਏ ਥਕਿ ਪਾਹਿ ॥ ਜੁਗਾ ਜੁਗੰਤਰਿ ਖਾਹੀ ਖਾਹਿ ॥
 ਹੁਕਮੀ ਹੁਕਮੁ ਚਲਾਏ ਰਾਹੁ ॥ ਨਾਨਕ ਵਿਗਸੈ ਵੇਪਰਵਾਹੁ ॥੩॥

ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ-ਸਾਹਿਬ • ਗੁਰੂ-ਪ੍ਰਸਾਦੀ • ਗੁਰੂ-ਪ੍ਰਸਾਦੀ

‘ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ’ ਦੀ ਇਸ ਤੀਸਰੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਉਸ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੁਕਮੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੂਸਰੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੀਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਜਿਸ ਤੋਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸਦੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਂਤ ਭਾਂਤ ਦੇ ਆਕਾਰ, ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਵੱਡੇ ਜੀਵ ਜੇਤੂ, ਜੰਨੀਆਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ‘ਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮੋਕਸ਼ ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਭ ਕੁਝ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਸਭ ਕੁਝ ਮੱਛਾਂ ਜਲ ਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਕਲਲ ਕਰਦੀ ਹੋ, ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ।

ਉਸ ਹੁਕਮੀ ਦਾ ਜੋ ਅਸੀਮ ਹੁਕਮ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੂਝ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਸਮਝ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਤੋਂ ਵਾਕਫ਼ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵੈਸੇ ਵੈਸੇ ਅਭਿਆਸੀ ਉਸਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਕੋਈ ਇਕ ਅੱਧ-ਸਾ ਗੁਣ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਮੁਨੀਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਅੱਧ ਗੁਣ ਦੀ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਸਤਰਿਤ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਚਾਹਵੇ ਕਿ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸੂਰਜ ਮੇਰੇ ਘਰ ਅੰਦਰ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ। ਉਹਦੀ ਕਿਰਨ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਸੂਰਜ ਦਾ ਨੂਰ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸੂਰਜ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਅਗਰ ਕੋਈ ਆਖੇ ਕਿ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਾਗਰ ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਿਚ ਆ ਜਾਵੇ, ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਘਰ ਅੰਦਰ ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਸਾਗਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਵੇਗਾ? ਹਾਂ, ਬੱਦਲਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਰਖਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਵਰ੍ਹਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਘਰ ਵਿਚ ਪੈ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਣੀਆਂ ਪੈ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਗਰ ਬੂੰਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਾਂ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਾਗਰ, ਸਾਗਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਬੁੱਧ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸੋ ਜਿਹੜੀ ਜਿਹੜੀ ਬੂੰਦ ਜਿਸ ਜਿਸ ਘਰ ‘ਤੇ ਪਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੂੰਦਾਂ ਦਾ ਹੀ ਭਗਤ-ਜਨਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਉਹ ਬੂੰਦ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਪਈ, ਉਸਦਾ ਉਹ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਕਿਰਨ ਦਾ ਭਗਤਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਕਿਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੋਈ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਉਜਾਲਾ ਹੋਇਆ।

ਭਾਵਤ ਵਿਚ ਧਰਮ ਦੀਆਂ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਤਿੰਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਵਾਨ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਨੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀ ਹੈ, ਦੂਜੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੀ ਅਤੇ ਤੀਜੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ

ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਕਥਨ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਤਿੰਨ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਬੜਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ—ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਾ ਹੋਣਾ ਬੜਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ—ਯੁਕਤੀ ਦਾ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਤੀਸਰਾ—ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਹੋਣਾ ਬੜਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਜੇ ਅਨੁਭਵ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ, ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇ ਵਰਤਣ ਦੀ ਯੁਕਤੀ ਨਹੀਂ, ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਬਣੇਗੀ। ਅਨੁਭਵ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਕਥਨ ਕਰਨ ਦੀ ਯੁਕਤੀ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਵੀ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਗੱਲ ਕਥਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਜਿਤਨੇ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿਆਂਗੇ, ਅਧੂਰੇ ਹੋਣਗੇ। ਜਿਤਨੀਆਂ ਯੁਕਤੀਆਂ ਵਰਤਾਂਗੇ, ਸਭ ਅਧੂਰੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਸੋ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਕਥਨ ਦਾ ਤਾਣ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਲਿਖਣ ਦਾ ਤਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਕਥਨ ਦਾ ਤਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਸਰੋਰ ਦਾ ਇਤਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਜਿਸਮ ਵਿਚ ਦਸ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੱਖ ਵੱਖ ਤਾਣ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਮਾਨਸਿਕ ਤਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੰਤਰ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਰੂਹਾਨੀ ਤਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਤਾਣ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਸਾਧਨਾ ਨਾਲ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਾਣ ਵਧਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਜੇ ਕਥਨ ਕਰਨ ਦਾ ਤਾਣ ਹੋਵੇ, ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦਾ ਤਾਣ ਹੋਵੇ, “ਗਾਵੈ ਕੋ ਤਾਣੁ ਹੋਵੈ ਕਿਸੈ ਤਾਣੁ॥” ਤਾਂ ਹੀ ਉਹ ਵਰਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਾਂ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। “ਗਾਵੈ ਕੋ ਤਾਣੁ”—ਉਹ ਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਕ ਤਾਣ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਵੀ ਸਹੀ। ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਇਕ ਤਾਣ ਹੈ, ਇਕ ਤਾਕਤ ਹੈ। ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਕਤੀ ਕੱਢ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪੂਜਣ ਯੋਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਸ਼ਕਤੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਸਿਰਫ ਚਾਹੀਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸ਼ਕਤੀ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ। “ਪ੍ਰਿਥਮ ਭਗੋਤੀ ਸਿਮਰਿ ਕੈ ਗੁਰੁ ਨਾਨਕ ਲਈ ਧਿਆਇ॥” ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ‘ਭਗਉਤੀ ਕੀ ਵਾਰ’ ਪ੍ਰਿਥਮ ਭਗਉਤੀ, ਪ੍ਰਿਥਮ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ, ਭਾਵ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ “ਸਿਮਰਿ ਕੈ”...। ਜਿਵੇਂ ਸੇਕ ਅੱਗ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸ਼ਕਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੇਕ ਹੀ ਅੱਗ ਹੈ, ਅੱਗ ਹੀ ਸੇਕ ਹੈ। ਤਪਸ ਕੱਢ ਦਿਉ ਤਾਂ ਅੱਗ, ਅੱਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਸ਼ਕਤੀ ਕੱਢ ਦਿਉ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਸ਼ਕਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ। ਸੋਯ ਅੱਗ ਹੈ ਤੇ ਅੱਗ ਸੋਯ ਹੈ। ਕੋਈ ਕਥਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਕ ਤਾਣ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਤਾਣ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਏ, ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਕਿਤਨਾ ਤਾਣ ਹੈ, ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਵਿਚ ਕਿਤਨੀ ਫੂ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀਆਂ ਵਿਚ ਕਿਤਨਾ ਤਾਣ ਹੈ, ਪਉਣ ਵਿਚ ਕਿਤਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਚਾਹੇ ਪਾਸੇ ਜਿਥੇ ਤਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ, ਉਹਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਹਰ ਪਾਸੇ ਇਹ ਤਾਣ ਹੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬ ‘ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ’ ਦੀ ਇਕ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ—

“ਕੇਤਾ ਤਾਣੁ ਸੁਆਲਿਹੁ ਰੂਪੁ ॥ ਕੇਤੀ ਦਾਤਿ ਜਾਣੈ ਕੋਣੁ ਕੂਤੁ ॥” ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਤਾਣ ਹੈ ਜਗਤ ਵਿਚ। ਕਿਤਨਾ ਸਰੂਪ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਤਨੀ ਦਾਤ ਉਸ ਦਾਤੇ ਨੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਕੇਤੀ ਦਾਤਿ ਜਾਣੈ ਕੋਣੁ ਕੂਤੁ ॥” ਕਿਸ ਕੋਲ ਕੂਵਤ (ਤਾਕਤ) ਹੈ, ਕੋਣ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਾ ਕੇ ਬਿਆਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਤਾਣ ਹੈ, ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਸ਼ਕਤੀ ਪਸਰੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਕਿਤਨੀ ਜਗਤ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਗਤ ਦੇ ਵਿਚ ਕਿਤਨੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਪਸਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਲਾ ਸਕਦਾ। ਇਤਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਲੇਕਿਨ ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ।

ਆਮ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਮੰਨਦਿਆਂ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਤਾਂ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਵੀ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਜਨਮ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਮਰਨ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਵਾਕ “ਸੋ ਮੁਖੁ ਜਲਉ ਜਿਤੁ ਕਹਹਿ ਠਾਕੁਰੁ ਜੋਨੀ ॥” ਉਹਦੀ ਰਸਨਾ ਜਲ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਹਾਕੁਰ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀ ਮੰਨੀਏ ਤਾਂ ਫਿਰ ਜਨਮ ਵੀ ਮੰਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਨਮ ਦੇ ਮੰਨਦਿਆਂ ਹੀ ਮਰਨ ਵੀ ਮੰਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਤ-ਮਾਤ ਵੀ ਮੰਨਣੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ ਜਾਤ ਪਾਤ ਵੀ ਮੰਨਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਇਸਤਰੀ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਸ਼। ਕਿਉਂਕਿ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਇਹ ਦੋ ਰੂਪ ਹਨ। ਵਿਅਕਤੀ ਸਰਬ ਠੌਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਵਿਅਕਤੀ ਸਰਬ ਕਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੋ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੋੜਨੀਆਂ ਪੈਣਗੀਆਂ। ਅਗਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤੀ ਮੰਨ ਲਈਏ ਪਰ ਵਿਅਕਤੀ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਉਹ ਤਾਂ ਇਕ ਭਗਉਤੀ ਹੈ, ਤਾਕਤ ਹੈ, ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਪਸਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਐਸੀ ਤਾਕਤ ਜੋ ਸਤਿ ਹੈ, ਸਦੀਵੀ ਹੈ। ਐਸੀ ਤਾਕਤ ਜੋ ਅਤਿਅੰਤ ਸੁੰਦਰ ਹੈ। ਐਸੀ ਤਾਕਤ ਜੋ ਪਰਮ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ, ਭਾਵ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਹਾਂ। ਉਹ ਜੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਠੋਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਕੋਮਲ ਤੇ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਗਿਆਨ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੇ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਕਥਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਸੋਚਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਤੇ ਵੇਖਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਪਸਰੀ ਹੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਗਰਜਣ ਵਿਚ, ਸਾਗਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ, ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ, ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ, ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ, ਪਸ਼ੂ ਪੰਥੀਆਂ ਅੰਦਰ, ਵਗਦੀ ਪਵਣ ਅੰਦਰ, ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮਾਰਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਕਤੀ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਸੋ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਕੋਈ ਤਾਂ ਇਸ ਚੰਗ ਨਾਲ ਕਥਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ—“ਗਾਵੈ ਕੇ ਤਾਣੁ ਹੋਵੈ ਕਿਸੈ ਤਾਣੁ ॥” ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜਿਤਨੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਵੀ ਉਤਨੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਜੈਸੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋਵੇ, ਵੈਸੀ ਹੀ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਲਾਜ਼ਮੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਫੁੱਲ ਜੋ ਬੱਕਰੀ ਨੂੰ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹ ਸੂਰ ਨੂੰ ਵੀ ਦਿਖਾਈ

ਸੁਪੁ-ਪਾਗਾ • ਸੁਪੁ-ਪਾਗਾ

ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਸੂਰ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਕੁੱਤਾ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਬਿੱਲੀ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੇਖਦੀ ਹੈ। ਫੁੱਲ ਚਾਰੇ ਟਿਕ ਹੈ, ਪਰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਫੁੱਲ ਦੇ ਰੂਪ ਕਈ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਨੇਕਾਂ ਰੂਪ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਜਦ ਇਕ ਸੂਰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਨੂੰ ਮੈਲਾ ਹੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੋਵੇ। ਗੰਦਗੀ ਹੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੋਵੇ। ਜਦ ਬੱਕਰੀ ਵੇਖਦੀ ਹੈ, ਉਹਨੂੰ ਘਾਹ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਖਾ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਵਾਸਤੇ ਘਾਹ ਹੈ। ਉਸ ਖਿੜੇ ਹੋਏ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਇਕ ਸੱਪ ਵੇਖੇ ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਆਪਣੀ ਤੱਕਣੀ ਹੈ। ਇਕ ਨਿਉਲਾ ਵੇਖੇ, ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਤੱਕਣੀ ਹੈ। ਉਸੇ ਖਿੜੇ ਹੋਏ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਇਕ ਬੁਲਬੁਲ ਵੇਖੇ, ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਤੱਕਣੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਵੇਖਣਾ ਹੈ ਨਗਮੇ ਅਲਾਪਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਣੇ ਹਨ। ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ—ਫੁੱਲ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਬੁਲਬੁਲ ਨਗਮੇ ਅਲਾਪਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ—ਪਿਆਰ ਅਮਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਦੀਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਆਕਾਰ ਨਾਲ ਤਅੱਲਕ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਪਿਆਰ ਦਾ ਆਕਾਰ ਨਾਲ ਤਅੱਲਕ ਹੋਵੇ, ਆਕਾਰ ਮਿਥਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਿਆਰ ਵੀ ਮਿਥਿਆ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੌਸਮੇ ਖਿੜਾਂ ਸੀ, ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਫੁੱਲ ਝੜ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸੂਟੇ 'ਤੇ ਸਿਫਾਏ ਕੰਢਿਆਂ ਦੇ ਹੋਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਐਸੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਇਕ ਬੁਲਬੁਲ ਉਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਗਮੇ ਅਲਾਪ ਰਹੀ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਚਹੇਤੀ ਲੜਕੀ ਜ਼ੇਬੁਲ ਨਿਸਾ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੇਖ ਕੇ ਦੇਂਗ ਰਹਿ ਗਈ ਤੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਬੁਲਬੁਲਾਂ ਗੀਤ ਅਲਾਪਦੀਆਂ ਨੇ, ਸੰਗੀਤ ਅਲਾਪਦੀਆਂ ਨੇ ਪਰ ਫੁੱਲ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕੰਢੇ ਹੀ ਕੰਢੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ, ਤੇ ਇਹ ਬੈਠੀ ਨਗਮੇ ਅਲਾਪ ਰਹੀ ਹੈ। 'ਸੁਉਕੇ ਬੁਲਬੁਲ ਕਮ ਨ ਗਰਨਦ ਗਰ ਰਵਦ ਗੁਲ ਅਜ ਚਮਨ' ਭਾਵੇਂ ਗੁਲ ਚਮਨ ਤੋਂ ਰੁਖਸਤ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਨੇ, ਭਾਵੇਂ ਬਗੀਚੇ ਵਿਚ ਫੁੱਲ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਪਰ ਬੁਲਬੁਲ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਹੈ, ਬੁਲਬੁਲ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਪੁੱਛਿਆ—ਜਦ ਫੁੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤੇਰਾ ਸੰਗੀਤ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ, ਜਦ ਫੁੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਚਹਿਚਹਾਣਾ ਕਿਸ ਵਾਸਤੇ? ਬੁਲਬੁਲ ਬੋਲੀ—'ਸੁਉਕੇ ਬੁਲਬੁਲ ਕਮ ਨ ਗਰਨਦ ਗਰ ਰਵਦ ਗੁਲ ਅਜ ਚਮਨ। ਹੁਸਨ ਬੇਬੁਨਿਆਦ ਅਸਤ ਇਸ਼ਕ ਖੇ ਸੁਨਿਆਦ ਨੇਸਤ।' ਰੂਪ ਨਾਸਵੰਤ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਨਾਸਵੰਤ ਨਹੀਂ। ਖੁਬਸੂਰਤੀ ਨਾਸਵੰਤ ਹੈ, ਇਸ਼ਕ ਨਾਸਵੰਤ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਇਸ਼ਕ ਨਾਸਵੰਤ ਹੈ ਉਹ ਇਸ਼ਕ ਸਿਰਫ਼ ਰੂਪ 'ਤੇ ਹੀ ਟਿਕਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਅਰੂਪ ਤਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਤੋਂ ਰੂਪ ਪ੍ਰਫਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ—'ਰੂਪਵੰਤੁ ਹੋਇ ਨਾਹੀ ਮੋਹੈ ॥ ਪੁਛ ਕੀ ਜੋਤਿ ਸਗਲ ਘਟ ਸੋਹੈ ॥' ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਰੂਪ ਵੇਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਤੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਖਦਿਆਂ ਵੇਖਦਿਆਂ ਜੇ ਅਰੂਪ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸਦਾ ਇਸ਼ਕ ਸਦੀਵੀ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਪਿਆਰ ਸਦੀਵੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ, ਉਸੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਜੈਸੀ ਜੈਸੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ, ਵੈਸਾ ਹੀ ਉਸ ਲਈ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਚੋਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਧਨ ਸੰਪਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਤੱਕਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਮਰਿਆਦਾ ਦੇ ਉਲਟ ਉਹ ਨਹੀਂ ਚੱਲੇਗਾ। ਪਰ ਇਕ ਲੀਲਾ ਪੁਰਸ਼ੋਤਮ ਜੋ ਅਵਤਾਰ ਹੋਵੇਗਾ ਉਸਨੇ ਇਸ ਵੇਗ ਨਾਲ ਸੋਚਣਾ, ਦੁਸ਼ਟ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਵੇਗ ਨਾਲ ਹੀ ਸੋਚਣਾ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਮਰਿਆਦਾ ਹੀ ਭੰਗ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ। ਹੋਣ ਦਿਉ ਕਿਉਂਕਿ ਸੱਚ ਨੂੰ ਬਚਾਣਾ ਹੈ। ਇਕ ਅਬਲਾ ਅਗਰ ਕਿਸੇ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਪਨਾਹ ਲਵੇ, ਉਸ ਪਿੱਛੇ ਦਸ ਗੁੰਡੇ, ਬਦਮਾਸ਼ ਲੱਗੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਉਹ ਬਦਮਾਸ਼ ਲੋਗ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਦਸਤਕ ਦੇ ਕੇ ਪੁੱਛਣ—ਕੀ ਇਥੇ ਕੋਈ ਯੁਵਤੀ ਆਈ ਹੈ? ਅਗਰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, 'ਨਹੀਂ ਆਈ', ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਖ਼ੂਨ ਵਿਚ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ। ਠੀਕ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖ਼ੂਨ ਬੋਲਣਾ ਗੰਦੇ ਕੱਪੜੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੰਦੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿਚ ਸੱਚਾਈ ਹੈ, ਹਮਦਰਦੀ ਹੈ, ਭਾਉ ਹੈ। ਕਸਾਈ ਤੋਂ ਭੱਜਦੀ ਹੋਈ ਕੋਈ ਗਾਂ ਘਰ ਵਿਚ ਪਨਾਹ ਲੈ ਲਵੇ ਅਤੇ ਕਸਾਈ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਕੀ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਗਾਂ ਆਈ ਹੈ? ਅਗਰ ਖ਼ੂਨ ਵੀ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਤਾਂ ਇਸ ਖ਼ੂਨ ਵਿਚ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਦੇ ਸੱਚ ਵਿਚ ਵੀ ਖ਼ੂਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਦੇ ਰੋਸ਼ਮੀ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਬਿਸ਼ਟਾ ਲਿਪਟੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤੇ ਕਈਆਂ ਦੇ ਚੀਬੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੀਰੇ ਲਿਪਟੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਈਆਂ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਵੀ ਸੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਕਈਆਂ ਦੇ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਵੀ ਖ਼ੂਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸਨਮਾਨ ਵੀ ਅਪਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਈਆਂ ਦੇ ਅਪਮਾਨ ਵਿਚ ਵੀ ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਝਲਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਬੋਲ ਵੀ ਜ਼ਹਿਰ ਹੁੰਦੇ ਨੇ ਤੇ ਕਈਆਂ ਦੇ ਕੌੜੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮਿਠਾਸ ਛੁਪੀ ਪਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਅਨੰਦ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਆਂਤਰਿਕ ਹੈ। ਮੈਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ, ਰਾਮ ਦੀ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਇਕ ਲੀਲਾ ਹੈ, ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਇਕ ਮਰਿਆਦਾ ਹੈ, ਰਾਮ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ। ਆਏ ਕਲਜੁਗ ਦੇ ਅਵਤਾਰੀ ਪੁਰਖ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ—ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਜੀਵਨ ਮਰਿਆਦਾ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ। ਜੀਵਨ ਲੀਲਾ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਐਸਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ, ਬਲਕਿ ਆਖਿਆ—ਜਿੰਦਗੀ ਮਰਿਆਦਾ ਹੈ, ਜਿੰਦਗੀ ਲੀਲਾ ਹੈ, ਲੀਲਾ ਨੂੰ ਮਰਿਆਦਾ ਦੇ ਦਿਉ ਪਰ ਮਰਿਆਦਾ ਵਿਚ ਲੀਲਾ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਜਿੰਦਗੀ ਇਕ ਲੀਲਾ ਹੈ, ਖੇਲ ਹੈ। ਖੇਲ ਦੀ ਵੀ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮਰਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਕ੍ਰਿਕਟ ਦਾ ਖੇਲ ਹੋਵੇ, ਹਾਕੀ ਦਾ ਖੇਲ ਹੋਵੇ, ਫੁੱਟਬਾਲ ਖੇਡਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਕਬੱਡੀ ਖੇਡੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਕੁਸ਼ਤੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਜਾਂ ਦੰਗਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਹਰ ਖੇਲ ਦੀ ਵੀ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮਰਿਆਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਖੇਲ ਉੱਥੇ ਵਾਸਤਵਿਕ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਬੰਦਾ ਖੇਲ ਨੂੰ ਵੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੂਪ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਖੇਲ ਦਾ ਸਾਰਾ ਮਜ਼ਾ ਗਵਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਦੋ ਦੇਸ਼ ਆਪਸ ਵਿਚ ਕ੍ਰਿਕਟ ਜਾਂ ਹਾਕੀ ਖੇਡਦੇ ਪਏ ਹੋਣ ਤਾਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਫਲਾਣਾ ਮੁਲਕ ਹਾਰ ਗਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਫਲਾਣਾ ਮੁਲਕ ਜਿੱਤ ਗਿਆ ਹੈ। ਤਾਂ ਖੇਲ ਵੀ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਹਾਰ ਬਣ ਗਈ, ਖੇਲ ਵੀ ਮੁਲਕਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਬਣ ਗਈ, ਇਹ ਖੇਲ ਨਹੀਂ ਇਹ ਖੇਲ ਵੀ ਜੰਗ ਬਣ ਗਈ, ਇਹ ਖੇਲ ਵੀ

ਕਰਤੋਪਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹੀ ਝੂਠ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੀ ਝੂਠ ਦੀ ਕੰਧ ਉਸਰ ਕੇ ਇਤਨੀ ਵੱਡੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਕਠਿਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਝੂਠ ਦੀ ਪਾਲ ਨੂੰ ਤੋੜੀਏ ਤੇ ਸੱਚ ਤਕ ਪਹੁੰਚੀਏ ? ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਫੁਰਮਾਨ ਜੋ ਕੀਤਾ ਹੈ—ਉਸ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਪ੍ਰਾਣ ਦੇ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਮਝ ਦੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਝੂਠ ਦੀ ਕੰਧ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੱਚ ਤਕ ਮਨੁੱਖ ਅਪੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਅਨੰਤ ਪਸਾਰਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਤਨਾ ਵੱਡਾ ਹੁਕਮੀ ਹੈ, ਉਤਨਾ ਹੀ ਵੱਡਾ ਉਸਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਕਥਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ, ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਕਥਨਕਾਰਾਂ ਨੇ ਉਸ ਹੁਕਮ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਕਥਨੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਪੰਗਤੀ ਹੈ—“ਕਥਨਾ ਕਥੀ ਨ ਆਵੈ ਤੋਟਿ ॥ ਕਥਿ ਕਥਿ ਕਥੀ ਕੋਟੀ ਕੋਟਿ ਕੋਟਿ ॥” ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਥਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਥਨੀਆਂ ਅਣਗਿਣਤ ਵਾਰ ਕੀਤੀਆਂ ਲੇਕਿਨ ਕਥਾ ਮੁੱਕੀ ਨਹੀਂ। ਕਥਾ ਦੀ ਤੋਟ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਉਹਨਾਂ ਅਨੇਕਾਂ ਕਥਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਥਨੀਆਂ ਹਨ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਗਾਵੈ ਕੋ ਤਾਣੁ ਹੋਵੈ ਕਿਸੈ ਤਾਣੁ ॥

ਕੋਈ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਥਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਜਦ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਵੇਖੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇਗੀ, ਬਨਸਪਤੀ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇਗੀ, ਬੱਦਲਾਂ ਦੇ ਗਰਜਣ ਵਿਚ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇਗੀ, ਸਾਗਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇਗੀ। ਜੇ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵੇਖੇਗਾ, ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤ ਮਾਰ ਕੇ ਕੇਵਲ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਵੇਖੇਗਾ। ਪਰਿੰਦਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਦਰਿੰਦਿਆਂ ਅੰਦਰ, ਹਵਾ ਅੰਦਰ, ਅਗਨੀ ਅੰਦਰ, ਉਹ ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਹੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰੇਗਾ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਕਥਨ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਤੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਹੀ ਉਹ ਕਥਨ ਕਰ ਸਕੇਗਾ। “ਗਾਵੈ ਕੋ ਤਾਣੁ ਹੋਵੈ ਕਿਸੈ ਤਾਣੁ ॥” ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਕਥਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਵੇ, ਫਿਰ ਹੀ ਉਹ ਕਥਨ ਕਰ ਸਕੇਗਾ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਕੋਈ ਤਾਂ ਐਸਾ ਹੈ ਜੋ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਕ ਤਾਣ ਹੈ। ਸੋ ਉਸ ਪਾਸ ਇਸ ਢੰਗ ਦਾ ਕਥਨ ਕਰਨ ਦਾ ਤਾਣ ਹੈ। “ਗਾਵੈ ਕੋ ਦਾਤਿ ਜਾਣੈ ਨੀਸਾਣੁ ॥” ਕਿਸੇ ਦੀ ਗਾਵਟੀ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਕਥਨੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਇਕ ਦਾਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਨੂੰ ਦਾਨ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਜੋ ਖੁਦ ਬਣਾਇਆ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਖੁਦ ਖਰੀਦਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੋ ਖਰੀਦਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਬਣਾਇਆ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵਨ ਅਸੀਂ ਨਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਨਾ ਖਰੀਦਿਆ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਦਾਨ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਮਾਂ ਬਾਪ ਸਾਨੂੰ ਦਾਨ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਸੁਪ੍ਰ-ਸੁਭਾ • ਸੁਪ੍ਰ-ਪ੍ਰਭਾ • ਸੁਪ੍ਰ-ਸੁਭਾ • ਸੁਪ੍ਰ-ਸੁਭਾ

ਵਗਦੀ ਹੋਈ ਪਵਣ ਸਾਨੂੰ ਦਾਨ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਸਾਨੂੰ ਦਾਨ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ਦਾਨ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਹੱਥ ਸਾਨੂੰ ਦਾਨ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਹਨ। ਪੈਰ ਸਾਨੂੰ ਦਾਨ ਵਿਚ ਮਿਲੇ ਹਨ। ਦਿਲ, ਦਿਮਾਗ, ਅੱਖਾਂ ਸਾਨੂੰ ਦਾਨ ਵਿਚ ਮਿਲੀਆਂ ਹਨ। ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਪੱਥਰ ਦੀ ਅੱਖ ਤਾਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਅੱਖ ਨਹੀਂ। ਪਲਾਸਟਿਕ ਜਾਂ ਟਕੜ ਦੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਤਾਂ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ। ਪੈਸਿਆਂ ਨਾਲ ਪੱਥਰ ਤੇ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੇ ਦੰਦ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲ ਜਾਣਗੇ ਪਰ ਜੇ ਅਜੀਬ ਗ਼ਰੀਬ ਅਤੇ ਕੀਮਤੀ ਇਹ ਦੰਦ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਰਸਨਾ ਦੇ ਉਪਰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਦਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਨੂੰ ਸੰਗਾਤ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਸੋ ਕਿਸੇ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾਤਾ ਹੈ; ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਦਾਨ ਹੈ, ਜੋ ਉਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਅਣਮੰਗਿਆ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:

ਅਣਮੰਗਿਆ ਦਾਨ ਦੇਵਣਾ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸਚੁ ਸਮਾਲਿ ਜੀਉ ॥ (ਪੰਨਾ 73)

ਅਸੀਂ ਮੰਗ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਫਿਰ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ, ਪਵਨ, ਪਾਣੀ ਦਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦਾਤੇ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰ। ਕੋਈ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਦਾਤ ਉਸ ਦਾਤੇ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਜੋ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਦੇਖ ਕੇ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਚੇਤੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਤਨ ਨੂੰ ਦੇਖੋ, ਦਾਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰੋ। ਇਕ ਇਕ ਅੰਗ ਨੂੰ ਦੇਖੋ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰੋ। ਮਾਂ ਬਾਪ ਨੂੰ ਵੇਖੋ ਤੇ ਸੋਚੋ ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਮਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਪਿਉ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਧੀਆਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੀ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਪਤਨੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਪਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਸੂਰਜ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਚੰਦਰਮਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਆਸਮਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾਤੇ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਸਮਝ ਕੇ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਿਰਮੌਰ ਸੰਤ ਦੇਵਤਾ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਗਿਆ—'ਭੰਡਾਰੀ'। ਭੰਡਾਰੀ ਵੰਡਣ ਵਾਲਾ, ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ। ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਬਣ ਗਿਆ, ਜਦ ਕਿ ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾਨ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾਤੇ ਦਾ ਗਿਆਨ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੇ—ਵਿਸ਼ਨੂੰ। ਭੰਡਾਰੀ ਦੀ ਸੂਝ ਸੁਝ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹਨ—ਵਿਸ਼ਨੂੰ; ਭੰਡਾਰੀ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਵਾਲੇ ਹਨ—ਵਿਸ਼ਨੂੰ। ਲੱਖਾਂ ਚੰਡੀ ਸਾਧਨਾਂ, ਜਪ ਤਪ ਦੀ ਲੜ ਨਹੀਂ ਐ ਮਨੁੱਖ! ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਹੈ, ਉਸ ਦਾਤੇ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਦਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਦਾਨ ਨੂੰ ਵੇਖ ਤੇ ਦਾਤੇ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰ, ਦਾਤੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਹੋ। ਜੇ ਕੁਝ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰੀ ਜਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਵਧਾਈ ਜਾ। ਉਹ ਤੇਰੀਆਂ ਝੋਲੀਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਅਨੰਤ ਭੰਡਾਰ ਨਾਲ ਭਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਹੀ।

ਦੂਸਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਭਿੰਨ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੋ ਜਿਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਵੈਸੀ ਹੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਕਤ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ

ਗੱਲ “ਵਿਦਿਆ ਵਿਖਮੁ ਵੀਚਾਰ”—ਬੜੀ ਬਿਖੜੀ ਵਿਦਿਆ, ਅਤਿਅੰਤ ਬਿਖਮ, ਅਤਿਅੰਤ ਸੂਖਸ਼ਮ ਵਿਚਾਰਾਂ ਜਿੱਥੇ ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਤੰਤੂ ਢਿੱਲੇ ਪੈ ਜਾਣ। ਜਦ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਇਸ ਢੰਗ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਕ ਬੀਨੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਥੋੜੇ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਦਿਮਾਗੀ ਤਲ 'ਤੇ ਜੀਵਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਜੋ ਅਕਲ ਦੇ ਤਲ 'ਤੇ ਜੀਵਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਜੋ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਨ, ਫਿਲਾਸਫਰ ਸਨ, ਕਵੀ ਸਨ, ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀ ਗੱਲ ਪਿਆਰੀ ਲੱਗੀ, ਚੰਗੀ ਲੱਗੀ। ਉਹ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਸਾਥੀ ਬਣੇ ਤੇ ਬਾਕੀ ਜੋ ਇਕੱਠ ਸੀ, ਉਹ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਸੀ, ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਲੀਨ ਸੀ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੀ ਗੱਲ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਮਨ ਭਾਈ ਕਿ ਠੀਕ ਹੈ, ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈ, ਇਹਨੂੰ ਦਾਤੇ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਜਾਣ ਕੇ ਉਹਦੀ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਇਹ ਸੀ, ਕਿ “ਗਾਵੈ ਕੋ ਗੁਣ ਵਡਿਆਈਆ ਚਾਰ॥ ਗਾਵੈ ਕੋ ਵਿਦਿਆ ਵਿਖਮੁ ਵੀਚਾਰੁ॥” ਕੋਈ ਗਾ ਰਿਹੈ, ਉਹਦੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਸੁੰਦਰ ਵਡਿਆਈਆਂ, ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅਤੇ ਅਤਿਅੰਤ ਬਿਖੜੀ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ, ਸੂਖਸ਼ਮ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉਹਦੀ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਕ ਹੋਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਸੀ:

ਗਾਵੈ ਕੋ ਸਾਜਿ ਕਰੇ ਤਨੁ ਖੇਹ॥ ਗਾਵੈ ਕੋ ਜੀਅ ਲੈ ਖਰਿ ਦੇਹ॥

ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਜਨਮ ਦਾਤਾ ਹਨ—ਸ਼ੰਕਰ, ਸ਼ਿਵ ਜੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਮੁਰਝਾਏ ਹੋਏ ਫੁੱਲ ਹੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਹੋਕਾ ਭਰ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਦੋ ਹਨੇਰੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਆਖਰ ਇਕ ਹੀ ਤਾਂ ਦਿਨ ਹੈ। ਪਰ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਖਣ ਦਾ ਢੰਗ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਦੋ ਮੁਬਸੂਰਤ ਚਮਕਦੇ ਹੋਏ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਆਖਿਰ ਇਕੋ ਹੀ ਤਾਂ ਰਾਤ ਹੈ। ਦੋਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਠੀਕ ਹੈ। ਇਕ ਰਾਤ ਵੇਖ ਰਿਹੈ ਤੇ ਇਕ ਦਿਨ ਵੇਖ ਰਿਹੈ। ਇਕ ਫੁੱਲ ਦਾ ਖਿੜਨਾ ਵੇਖ ਰਿਹੈ, ਇਕ ਫੁੱਲ ਦਾ ਮੁਰਝਾਣਾ ਵੇਖ ਰਿਹੈ, ਇਕ ਬੱਚੇ ਦਾ ਜੰਮਣਾ ਵੇਖ ਰਿਹੈ, ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਰਨਾ ਵੇਖ ਰਿਹੈ, ਇਕ ਉਦੈ ਹੁੰਦਾ ਸੂਰਜ ਵੇਖ ਰਿਹੈ, ਇਕ ਅਸਤ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਸੂਰਜ ਵੇਖ ਰਿਹੈ। ਪਰ ਦੋਵੇਂ ਜੋ ਕੁਝ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹਨ; ਵਾਸਤਵਿਕ ਸੂਰਜ ਉਦੈ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸਤ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਜਨਮ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਮਰਨ ਵੀ। ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਰਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ 'ਤੇ ਸ਼ੰਕਰ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪਈ; ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਮੁਰਝਾਏ ਹੋਏ ਫੁੱਲ, ਮੁਰਝਾਏ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ, ਕੁਮਲਾਏ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿਤੇ। ਇਹ ਹਕੀਕਤ ਹੈ, ਕਿ ਜਦ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਕੁਮਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇ, ਮਨੁੱਖ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਦਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਫਿਰ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਤਮੰਨਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਫਿਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਜਗਤ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਫੁੱਲ ਖਿੜਨ-ਮੁਰਝਾਵਣ ਨਾ, ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਮੌਤ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਬੁਢੇਪਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਉਦਾਸੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਕ ਐਸੀ ਦੁਨੀਆ ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਬਧਾ ਘਰੁ ਤਹਾਂ ਜਿਥੈ ਮਿਰਤੁ ਨ ਜਨਮੁ ਜਰਾ॥

(ਪੰਨਾ 44)

ਕੋਈ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗਾਉਣਾ ਹੈ ਕਿ—
“ਗਾਵੈ ਕੋ ਜਾਪੈ ਦਿਸੈ ਦੂਰਿ॥” ਬੈਕੁੰਠ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਕਿਧਰੇ ਸਤਵੇਂ ਅਸਮਾਨ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੈ,
ਕਿਧਰੇ ਚੌਥਵੇਂ ਤਮਤ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਕਿਧਰੇ ਸਤਵੇਂ ਪਾਤਾਲ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੈ, ਬਹੁਤ
ਦੂਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸ ਦੂਰ ਤਕ ਘੁੰਚਣ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਪੈਡਾ ਤਹਿ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਇਸ
ਢੰਗ ਨਾਲ ਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦਾ ਢੰਗ ਇਹ ਹੈ—“ਗਾਵੈ ਕੇ ਵੇਖੈ ਹਾਦਰਾ ਹਦੂਰਿ॥” ਉਹ ਤਾਂ ਹਾਜ਼ਰ
ਨਾਜ਼ਰ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਕੋਲ ਹੈ, ਜਾਹਰ ਜਹੂਰ ਹੈ, ਕਿ ਹਾਜ਼ਰ ਹਜ਼ੂਰ ਹੈ। “ਕਹਿ ਰਵਿਦਾਸ
ਹਾਥ ਪੈ ਨੇਰੈ ਸਹਜੇ ਹੋਇ ਸੁ ਹੋਈ॥” ਕੋਈ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗਾ ਰਿਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨੇੜੇ
ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਕਥਨਾ ਕਥੀ ਨ ਆਵੈ ਤੋਟਿ॥” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਥਨੀਆਂ ਦੇ ਕਥਨ
ਕਰਨ ਦੀ ਤੋਟਿ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਨਵੀਆਂ ਤੋਂ ਨਵੀਆਂ ਕਥਨੀਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੈਸੀ
ਜੈਸੀ ਬਲਕ ਕਿਸੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਵੈਸਾ ਵੈਸਾ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰੂਪ ਬਿਆਨ ਕਰਨ
ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੱਖੋਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਤਾਂ ਅਨੇਕਾਂ
ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜੈਸੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਵੈਸੀ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਰੂਪ-ਰੇਖਾ ਬਿਆਨ ਕਰਨ
ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਗੱਲ ਹੁਬਹੂ ਪਰਮਾਤਮਾ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਉਤਰਦੀ ਹੈ—“ਕਥਿ ਕਥਿ ਕਥੀ ਕੋਟੀ
ਕੋਟਿ ਕੋਟਿ॥” ਕਰੋੜਾਂ ਕਥਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕਰੋੜਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਥਨੀਆਂ, ਕਰੋੜਾਂ ਵਾਰ ਕੀਤੀਆਂ,
ਪਰ ਤੋਟਿ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਗੱਲ ਪਰੀਪੂਰਨ ਦੀ। “ਦੇਦਾ ਦੇ ਲੈਂਦੇ ਥਕਿ ਪਾਹਿ॥”
ਕੋਈ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇਈ ਜਾ ਰਿਹੈ, ਦੇਈ ਜਾ ਰਿਹੈ, ਲੈਣ ਵਾਲੇ
ਥੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੰਦ ਘਿਸਦੇ ਘਿਸਦੇ ਗਿਰ ਗਏ, ਅੱਖਾਂ ਵੇਖਦੀਆਂ ਵੇਖਦੀਆਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ,
ਕੰਨ ਬੋਲੇ ਹੋ ਗਏ, ਪਰ ਜਗਤ ਵਿਚ ਨਾਦ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋਏ। ਜਗਤ ਵਿਚ ਪਦਾਰਥ ਤਾਂ ਨਹੀਂ
ਖ਼ਤਮ ਹੋਏ। ਜਗਤ ਦੇ ਵਿਚ ਰੂਪ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋਇਆ। ਅੱਖਾਂ ਥੱਕ ਗਈਆਂ, ਦੰਦ ਘਸ ਗਏ,
ਕੰਨ ਅੱਕ ਗਏ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਤੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋਏ। ਲੱਤਾਂ ਹੀ ਰਹਿ ਗਈਆਂ। ਜਗਤ
ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਸਤੂਆਂ ਤੇ ਰੰਗੀਨ ਪਦਾਰਥ, ਮਹਿਫਲਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋਈਆਂ; ਪਰ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ
ਹੁਣ ਪਕੜਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਹੱਥ ਹੀ ਥੱਕ ਗਏ। “ਦੇਦਾ ਦੇ ਲੈਂਦੇ ਥਕਿ ਪਾਹਿ॥ ਜੁਗਾ
ਜੁਗਾਂਤਰਿ ਖਾਹੀ ਖਾਹਿ॥” ਕੋਈ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗਾ ਰਿਹੈ। ਜੁਗਾਂ ਜੁਗਾਂਤਰਾਂ ਤੋਂ ਜੀਵ ਖਾ ਰਹੇ
ਹਨ, ਖਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਦਾਤਾ ਦੇਈ ਜਾ ਰਿਹੈ, ਦੇਈ ਜਾ ਰਿਹੈ। ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਥੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਦੇਣ ਵਾਲਾ
ਦੇਂਦਿਆਂ ਨਹੀਂ ਥਕਦਾ। “ਹੁਕਮੰ ਹੁਕਮੁ ਚਲਾਏ ਰਾਹੁ॥ ਨਾਨਕ ਵਿਗਸੈ ਵੇਪਰਵਾਹੁ॥” ਉਹ ਹੁਕਮੀ
ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਚੱਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੇਖ
ਕੇ ਉਹ ਵਿਗਸਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਖਿੜਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। “ਨਾਨਕ ਵਿਗਸੈ ਵੇਪਰਵਾਹੁ॥” ਉਹ
ਵੇਪਰਵਾਹ ਆਪਣੀ ਸਾਜੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਖਿੜਦਾ ਹੈ, ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ

ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚੁ ਨਾਇ ਭਾਖਿਆ ਭਾਉ ਅਪਾਰੁ ॥
 ਆਖਹਿ ਮੰਗਹਿ ਦੇਹਿ ਦੇਹਿ ਦਾਰਿ ਕਰੇ ਦਾਤਾਰੁ ॥
 ਫੇਰਿ ਕਿ ਅਗੈ ਰਖੀਐ ਜਿਤੁ ਦਿਸੈ ਦਰਬਾਰੁ ॥
 ਮੁਹੈ ਕਿ ਬੋਲਣੁ ਬੋਲੀਐ ਜਿਤੁ ਸੁਣਿ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ ॥
 ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ ॥
 ਕਰਮੀ ਆਵੈ ਕਪੜਾ ਨਦਰੀ ਮੋਖੁ ਦੁਆਰੁ ॥
 ਨਾਨਕ ਏਵੈ ਜਾਣੀਐ ਸਭੁ ਆਪੇ ਸਚਿਆਰੁ ॥੪॥

ਸੁਪ-ਪ੍ਰਕਾ • ਸੁਪ-ਪ੍ਰਕਾ

ਉਹ ਜੋ ਹੁਕਮੀ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਜਗਤ ਨੂੰ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੇ ਚੱਲਦੇ ਹੋਏ ਜਗਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਵੇਖ ਕੇ ਵਿਗਸ ਰਿਹੈ, ਖੇੜੇ ਵਿਚ ਆ ਰਿਹੈ—“ਹੁਕਮੀ ਹੁਕਮ ਚਲਾਏ ਰਾਹੁ। ਨਾਨਕ ਵਿਗਸੈ ਵੇਪਰਵਾਹੁ॥” ਹੁਕਮ ਕਿਤਨਾ ਵੱਡਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਕਮੀ ਕਿਤਨਾ ਵੱਡਾ ਹੈ? ਹੁਕਮੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਕੀ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਇਹ ਸਾਰਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

ਹੁਕਮੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ ਹੀ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਝੂਠ ਦੀ ਪਾਲ ਟੁੱਟਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਸਚਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਸੱਚ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜੋ ਹੁਕਮੀ ਹੈ, ਵਾਸਤਵਿਕ ਕੀ ਹੈ? ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸਦੀ ਸਮਝੋ, ਉਸਦੀ ਮਹਾਨਤਾ, ਇਸ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚੁ ਨਾਇ ਭਾਖਿਆ ਭਾਉ ਅਪਾਰੁ॥

ਉਹ ਮਾਲਕ ਸੱਚਾ ਹੈ। “ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬੁ”—ਸਾਹਿਬ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਤਾਂ ਦੋਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਆਦਮੀ ਮਕਾਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ, ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਧਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ, ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਸੁਆਮੀ ਹੈ, ਇਹ ਖੁੱਢਾ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਬਾਰੀਕਬੀਨੀ ਨਾਲ ਵੇਖੀਏ ਅਤੇ ਵੀਚਾਰੀਏ ਤਾਂ ਮਕਾਨ ਹੀ ਉਸਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਜ਼ਮੀਨ ਸਾਹਿਬ ਹੈ। ਕਿਉਂ? ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਲਕ ਮਰ ਜਾਏ, ਜ਼ਮੀਨ ਰੋਂਦੀ ਨਹੀਂ; ਮਾਲਕ ਮਰ ਜਾਏ, ਮਕਾਨ ਨਹੀਂ ਰੋਂਦਾ; ਮਕਾਨ ਨੂੰ ਰੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਮਕਾਨ ਢਹਿ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਜਿਸਨੂੰ ਮਾਲਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਤਾਂ ਰੋਂਦਾ ਹੈ; ਉਹ ਜ਼ਾਰੋ ਜ਼ਾਰ ਪਿੱਟਦਾ। ਇਥੋਂ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਮਾਲਕ ਕੌਣ ਹੈ? ਮਨੁੱਖ ਝੂਠਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਇਸਨੇ ਤਾਂ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਦਾ ਲੇਬਲ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸਨੇ ਸਾਹਿਬ ਹੋਣ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਢੰਡੋਰਾ ਪਿਟਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਸਾਹਿਬ ਨਹੀਂ ਹੈ:

ਖਸਮੁ ਮਹੈ ਤਉ ਨਾਰਿ ਨ ਰੋਵੈ॥ ਉਸੁ ਰਖਵਾਰਾ ਅਉਰੇ ਹੋਵੈ॥
 ਰਖਵਾਰੇ ਕਾ ਹੋਇ ਬਿਨਾਸੁ॥ ਆਗੈ ਨਰਕੁ ਈਹਾ ਤੋਗ ਬਿਲਾਸੁ॥ (ਪੰਨਾ 871)

ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਧਨ ਦਾ ਮਾਲਕ, ਭਾਵ ਮਾਇਆ ਦਾ ਖਸਮ ਜੇ ਮਰ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਮਾਇਆ ਰੋਂਦੀ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਫ਼ੌਰਨ ਹੀ ਇਹਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਖਵਾਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਰਖਵਾਲਾ ਮਰ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਰਖਵਾਲਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੁੱਤਰ ਮਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪੁੱਤਰਾ ਰਖਵਾਲਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਾਇਆ ਨੂੰ ਸਦਾ ਸੋਹਾਗਣ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਰੋਡੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਫਿਰ ਇਹ ਰੋਂਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਹਕੀਕਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ। ਇਕ ਮਕਾਨ ਮਾਲਕ ਹੈ, ਜੇ ਮਕਾਨ ਗਿਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਮਾਲਕ ਰੋਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮਾਲਕ ਮਰ ਜਾਏ

ਤਾਂ ਮਕਾਨ ਨਹੀਂ ਰੋਂਦਾ। ਜ਼ਮੀਨ ਕਿਸੇ ਨੇ ਖੋਹ ਲਈ ਹੈ, ਜ਼ਮੀਨ ਨਹੀਂ ਰੋਂਦੀ ਪਰ ਜਿਸਦੇ ਕੋਲੋਂ ਖੋਹ ਲਈ ਗਈ ਹੈ, ਉਹ ਰੋਂਦਾ ਹੈ। ਧਨ ਜਾਇਆ ਹੋ ਗਿਆ, ਚਲਾ ਗਿਆ, ਧਨ ਨਹੀਂ ਰੋਂਦਾ ਪਰ ਜਿਸਦੇ ਕੋਲੋਂ ਧਨ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜ਼ਰੂਰ ਰੋਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਸਹੀ ਮਾਅਨਿਆਂ ਵਿਚ ਸੱਚਾ ਮਾਲਕ ਹੈ ਅਤੇ ਐਸੀ ਸਾਜ਼ੋ ਸਮੱਗਰੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ ਜੋ ਨਾ ਕੋਈ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਖੋਹ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਕਦੀ ਖਤਰੇ ਵਿਚ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਅਸਲੀ ਮਾਲਕ ਤਾਂ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਜਿਹੜਾ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਦੂਸਰੇ-ਤੀਸਰੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਘਟਨਾ ਕਾਰਨ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਦੀਪ ਵਿਚ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਸਾਰੇ ਜਜ਼ੀਰੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਲਕੀ ਦਰਸਾਉਣ ਹਿੱਤ ਨੇਮ ਪਲੇਟ ਲਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗੀ। ਉਹ ਕਿਸਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹਾਂ। ਕੌਣ ਪੜ੍ਹੇਗਾ ਉਸ ਨੇਮ ਪਲੇਟ ਨੂੰ? ਉਸਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਨੂੰ ਤਸਲੀਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿਸਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ? ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਇਸ ਜਜ਼ੀਰੇ ਦਾ ਮਾਲਕ, ਇਸ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਕੋਈ ਦੂਸਰਾ-ਤੀਸਰਾ ਵੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਦੂਸਰਿਆਂ ਤੇ ਤੀਸਰਿਆਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੀ ਮੁਹਤਾਜ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਸਕੇ; ਦੂਜੇ ਤੀਜੇ ਦੇ ਆਸਰੇ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਤੂੰ ਸੱਚਾ ਮਾਲਕ ਹੈਂ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਝੂਠੇ ਮਾਲਕ ਹਨ।

ਇਕ ਫ਼ਕੀਰ ਨੇ ਇਕ ਰਾਜ ਮਹਿਲ ਦੇ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਜਾ ਦਸਤਕ ਦਿੱਤੀ। ਦਰਬਾਨਾਂ ਨੇ ਬੁਹਾ ਪੋਲਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀ ਕੋਲ ਹੀ ਟਹਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫ਼ਕੀਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਮੈਂ ਇਸ ਸਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਰਾਤ ਕੱਟਣੀ ਹੈ।” ਇਹ ਲਫ਼ਜ਼ ਉਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵੀ ਸੁਣੇ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਆਇਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਫ਼ਕੀਰ ਸਾਈਂ! ਇਹ ਸਰਾਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਮਹਿਲ ਹੈ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਘਰ ਹੈ।” ਤਾਂ ਫ਼ਕੀਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਅੱਜ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਵੀ ਮੈਂ ਇਥੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਮਹਿਲ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹਾਂ।” ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, “ਹਾਂ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਸਨ।” ਫ਼ਕੀਰ ਨੇ ਫਿਰ ਕਿਹਾ, “ਜਦ ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਅਰਸਾ ਪਹਿਲੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੀ।” “ਹਾਂ, ਹਾਂ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਸਨ,” ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ। “ਜਿਥੇ ਮਾਲਕ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਮਹਿਲ ਆਪਣੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਅਟੱਲ ਖੜਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਹਿਲ ਮਾਲਕ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮਾਲਕ ਹੋ?” ਫ਼ਕੀਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ। “ਇਹ ਤਾਂ ਸਰਾਂ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਮੁਸਾਫ਼ਰ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਕੁਛ ਦਿਨ ਪਹਿਲੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੀ; ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਛ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ। ਹੇ ਰਾਜਨ। ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਬਾਦ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਲਕ ਦੱਸੇਗਾ ਤੇ ਫਿਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੋਵੇਗਾ।” ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਝੂਠੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹਿਬ ਹੋਣਾ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਨਿਰੋਲ ਝੂਠਾ ਹੰਕਾਰ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਜਿਹੜਾ ਹੁਕਮੀ

ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸੱਚਾ ਸਾਹਿਬ ਹੈ, ਸੱਚਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। “ਸਾਚੁ ਨਾਇ”- ਉਸਦੀ ਵਡਿਆਈ ਵੀ ਸੱਚੀ ਹੈ, ਉਹਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਸੱਚਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਤਾਂ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਹ ਚਾਹਤ ਕਿ ਉਸਦੀ ਵਡਿਆਈ ਹੋਵੇ, ਉਸਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਸਦੀਵੀ ਹੋਵੇ, ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਤਾਂਬੇ ਦੇ ਪੱਤਰੇ, ਕਿਧਰੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਪੱਤਰੇ ਜਾਂ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਪਲੇਟਾਂ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਅਮਰ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਚਿੱਟੇ ਪੱਥਰ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਕਾਲੇ ਨਾਂ ਲਿਖ ਲਿਖ ਕੇ ਕਾਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਖੂਬਸੂਰਤ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੇ ਚਿੱਟੇ ਫਰਸ਼ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਕਾਲੇ ਨਾਮਾਂ ਨਾਲ ਕਾਲੇ ਹੋਏ ਪਏ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਹਉਮੈ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ਕਾਲਖ ਨੇ ਧਰਮ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦਾਗ਼ੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਫਰਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਛਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਮਿਟ ਜਾਵਾਂਗਾ, ਪਰ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ 'ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਕੁਛ ਦਿਨ ਹੋਰ ਰਹਿ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਅਮਰ ਹੋਣ ਦੀ ਭੁੱਖ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਮਕਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਇਹ ਤਾਂਬੇ ਜਾਂ ਸੋਨੇ ਦੀ ਪਲੇਟ, ਜਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਖ਼ਤੀਆਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਉਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੌਣ ਦੱਸੇ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੱਥਰ ਦੀ ਵੀ ਉਮਰ ਹੈ, ਸੋ ਨਾਮ ਤਾਂ ਮਿਟ ਜਾਏਗਾ। ਜਦੋਂ ਤੇਰੀ ਹਸਤੀ ਹੀ ਮਿਟ ਗਈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਨਾਮ ਕੀ ਮਾਅਨੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ? ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਤੇਰੀ ਵਡਿਆਈ ਹੀ ਬੰਦ ਗਈ, ਤੇਰੇ ਗੁਣ ਹੀ ਗੁੰਮ ਗਏ ਤਾਂ ਫਿਰ ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਕੀ ਮਾਅਨੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ? ਸਤਿਗੁਰੂ ਇੱਥੇ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਮਾਲਕ ਹੀ ਸੱਚਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਵਡਿਆਈ ਵੀ ਸੱਚੀ ਹੈ। ਜੇ ਉਹਨੂੰ ਮਾਲਕ ਆਖੀਏ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਮਾਲਕ ਆਖਣਾ ਸੱਚ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਦਾਨੀ ਆਖਣਾ ਸੱਚ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਗਿਆਨੀ ਆਖਣਾ ਸੱਚ ਹੈ। ਜੇ ਇਹੀ ਲਕਬ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋੜੀਏ, ਤਾਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੰਕੋਚ ਵਸ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ; ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਮਾਲਕ ਹੈ ਵੀ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਦਾਨੀ ਹੈ ਵੀ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਗਿਆਨੀ ਹੈ ਵੀ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਐਵੇਂ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਦਾ ਝੂਠਾ ਦਾਅਵਾ ਨਾ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ; ਕਿ ਮੈਂ ਗਿਆਨ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਭੂਮੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਮਹਿਲ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਵਸਤੂਆਂ ਸ਼ਤੀਆਂ ਤਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਮਾਲਕ ਰੁਖਸਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਰੁਖਸਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸੋਨਾ ਚਾਂਦੀ ਰੁਖਸਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਰੂਪ ਰੰਗ ਰੁਖਸਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਭ ਕੁਝ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਾਲਕ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ, ਜੋ ਮਾਲਕ ਮਿਟ ਜਾਏ, ਉਹ ਮਾਲਕ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਸੱਚਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਵੀ ਸੱਚੀ ਹੈ। “ਭਾਖਿਆ ਭਾਉ ਅਪਾਰੁ”—ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਭਾਖਿਆ ਕੀ ਹੈ, ਬੋਲੀ ਕੀ ਹੈ? ਅਰਬੀ ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਖੁਦਾ ਅਰਬੀ ਵਿਚ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉੱਤੇ ਜਿਹੜੀ ਕਰਾਨ ਨਾਜ਼ਲ ਹੋਈ, ਉਹ ਅਰਬੀ ਵਿਚ ਹੋਈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬੋਲੀ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਵ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਇਹ ਫ਼ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸੇ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਵੇਦ ਨਾਜ਼ਲ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਧੀਆਂ

ਤੋਂ ਪੁੱਛੀਏ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਪਾਲੀ ਹੈ। ‘ਧਮਪਦ’ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ‘ਤੇ ਜੋ ਨਾਜਲ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਪਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਸੂਫੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਖੁਦਾ ਇੰਤਾਲਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਚ ਬਲਦੈ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਬਹੁਤ ਮਿੱਠੀ ਜ਼ਬਾਨ ਹੈ; ਬਹੁਤ ਮਿੱਠੀ ਜ਼ਬਾਨ ਹੈ। ਐਸਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤਾਂ ਭਾਂਡੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਪਰੋਸਣ ਲਈ, ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਵਰਤਾਉਣ ਲਈ ਭਾਂਡੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਅਰਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ, ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਫਰੈਂਚ ਸਭ ਭਾਂਡੇ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਗਿਆਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਂਡਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਜਗਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਗਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਖ਼ਾਲੀ ਭਾਂਡਿਆਂ ਨਾਲ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਮਿਟਦੀ ਹੁੰਦੀ। ਚਾਰ ਦਿਨ ਦਾ ਕੋਈ ਭੁੱਖਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਖ਼ਾਲੀ ਭਾਂਡੇ ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਦੇਈਏ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਭੁੱਖ ਮਿਟਾਏਗਾ? ਸੋ ਭਾਸ਼ਾ ਇਕ ਭਾਂਡਾ ਹੈ। ਭਾਂਡੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇਸਦੀ ਕੋਈ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨਹੀਂ। ਦਰਅਸਲ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਇਕ ਭਾਂਡਾ ਹੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਵਿਚ ਜਿਹੜਾ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਉਹ ਗਿਆਨ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਹੀ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੈ। ਬੋਲੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਗਿਆਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੈ। ਭਾਂਡੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦੇ ਨੇ, ਪਰ ਗਿਆਨ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਵੱਖ ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਜਗਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਪਰ ਸਾਫ਼ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ; ਇਹ ਗਿਆਨ ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ :

ਜੈਸੀ ਮੈ ਆਵੈ ਖਸਮ ਕੀ ਬਾਣੀ ਰੈਸੜਾ ਕਰੀ ਗਿਆਨੁ ਵੇ ਲਾਲੋ ॥ (ਪੰਨਾ 722)

ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਇਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਜੋ ਸੱਚਾ ਮਾਲਕ ਹੈ; ਸੱਚਾ ਤੇ ਸਦੀਵੀ ਮਾਲਕ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਵਡਿਆਈ ਸੱਚੀ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕੀ ਹੈ? ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨ ਵਾਸਤੇ, ਕਥਾ ਕਲਾਮੀ ਲਈ, ਗੁਫ਼ਤਗੂ ਤੌਰਨ ਵਾਸਤੇ, ਉਸਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਬੜਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਜੇ ਬੋਲੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆ ਰਹੀ ਜਾਂ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਬੋਲ ਬੋਲੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹ ਹੀ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਰਿਹਾ, ਤਾਂ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਜੁੜਨਗੇ। ਇਸ ਲਈ ਦੋ ਐਸੇ ਸੰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਜੋ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨਾ ਸਮਝਦੇ ਹੋਣ, ਬਹੁਤੀ ਗੂੜ੍ਹੀ ਚਿੰਤਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ-ਸਮਝਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ ਕਹਿਣੀ ਹੈ ਸਿਰ ਹਿਲਾ ਦੇਣਾ। ਨਾਂਹ ਕਹਿਣੀ ਹੈ ਸਿਰ ਹਿਲਾ ਦੇਣਾ। ਭੁੱਖ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਦੇਣਾ, ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਦੇਣਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਸੱਤ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਨਿਯਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰੀ ਗੱਲ ਨਾ ਆਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਮਝਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਦੋ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹੋਣ। ਪ੍ਰਭੂ ਕਿਤਨਾ ਗਹਿਰਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਮਝਣ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸਮਝਣੀ ਬੜੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਕੋਈ ਕੋਈ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਸਾਧਨਾ, ਜਪ, ਤਪ, ਸਤਿਸੰਗ ਆਦਿ ਅਭੰਬਰ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ

ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸਮਝ 'ਚ ਆ ਸਕੇ। ਅਸੀਂ ਕੀ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੀ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।

ਅਸੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵੇਖ ਸਕਦੇ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। “ਉਹ ਵੇਖੇ ਓਨਾ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵੈ ਬਹੁਤਾ ਏਹੁ ਵਿਭਾਣੁ।” ਉਹ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਜਗਤ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦਾ। ਨਾ ਸੁਣਨ ਦਾ ਇਕ ਇਹ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਪਾਸ ਉਸਦੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ, ਜੇ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਜਾਣਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਹੈ?

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨਾ ਅਰਬੀ ਹੈ, ਨਾ ਫ਼ਾਰਸੀ ਹੈ, ਨਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਨਾ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ। ਨਾ ਉਹ ਉਰਦੂ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਪਸ਼ਤੋ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਉਹ ਵਰੈਚ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਕੀ ਹੋਈ? “ਭਾਖਿਆ ਭਾਉ” ਉਸਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ—ਪਿਆਰ। ਉਸਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ—ਭਾਉ। ਜਿਸਦੇ ਅੰਦਰ ਭਾਉ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਬਸ ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਅੰਦਰ ਭਾਉ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਏ, ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਜਾਏਗਾ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਪਿਆਰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮਾਮੋਸ਼ੀ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਪਿਆਰ ਖੁਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਦੀ ਕੋਈ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਕੋਈ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰੇਮ ਆਪ ਹੀ ਇਕ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਸਵੈਮ ਪ੍ਰੇਮ ਇਕ ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਅਸਰ ਅਤੇ ਪਹੁੰਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਹੈ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਭ ਪਾਸੇ ਪਿਆਰ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਛਾਂਏਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹਦੀ ਬੋਲੀ ਵੀ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਵੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਹੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਬੋਲੀਆਂ ਤਾਂ ਐਵੇਂ ਹਵਾ ਵਿਚ ਹੀ ਉੱਠ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸਦੇ ਅੰਦਰ ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬੋਲੀ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਜੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬੋਲੀ ਤਾਂ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਤੇ ਅਰਬੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। “ਭਾਖਿਆ ਭਾਉ ਅਪਾਰੁ”—ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਹੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਹਦੀ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਹੈ।

ਜਿਸ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਯਾਦ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਯਾਦ ਹੀ ਪਿਆਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਾਧਾ ਹੋਇਆ ਭੋਜਨ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਤੋਂ ਬਾਦ ਖ਼ੂਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸਿਮਰਨ ਪਿਆਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਯਾਦ ਪਿਆਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। “ਭਾਖਿਆ ਭਾਉ ਅਪਾਰੁ”—ਲੇਕਿਨ ਮਨੁੱਖ ਕਿਧਰੇ ਵੀਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਧਰੇ ਧੰਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਧਰੇ ਗੁਣ ਨਾਲ, ਕਿਧਰੇ ਕਲਾ ਨਾਲ ਤੇ ਕਿਧਰੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਧਰੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਖੋਂ ਉਸਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਹੁੰਦਾ ਕੀ ਹੈ? ਕਲਾਕਾਰ ਵੀ ਉਸ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਧੰਨਵਾਨ ਵੀ ਉਗਰ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਵਿਗਿਆਨਕ ਵੀ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਵੀ ਉਗਰ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਪ੍ਰੇਮੀ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮੀ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿਚ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੇ ਉਸਦੀ ਬੋਲੀ ਸਮਝ ਲਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। “ਭਾਖਿਆ ਭਾਉ ਅਪਾਰੁ”— ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ—ਪਿਆਰ। ਉਹ ਸਰਬਗ ਹੈ, ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਜੱਰੇ ਜੱਰੇ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸਮਗਰ ਰੂਪ ਵਿਚ। ਪਿਆਰ ਦੀ ਕੋਈ ਸੀਮਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਿਸਦੀ ਸੀਮਾ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ ਮੋਹ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਮ ਹੈ, ਉਹ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਜੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਸੀਮਾ ਬਣ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਪਰਿਵਾਰ ਤਕ ਰਹੇਗਾ, ਮਿੱਤਰਾਂ ਤਕ ਰਹੇਗਾ, ਸੋ ਉਹ ਮੋਹ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਖੰਪਨ ਟੁੱਟਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਦੀਵਾਰਾਂ ਟੁੱਟਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਬਦਲਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਤਾਂ ਸਮਗਰ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਮਗਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਕੋਈ ਸੀਮਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪਿਆਰ ਸਮਝੀ ਬੈਠੇ ਹਾਂ ਜਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਮੋਹ ਹੈ। ਮੋਹ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਤਾਂ ਦੇਣ ਲੈਣ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੇਣ ਦੇ ਨਾਲ ਲੈਣਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਲੈਣੇ ਨਾਲ ਦੇਣਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਦੇਣਾ ਹੀ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨਿਛਾਵਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰੇਮ ਰੂਪ ਹੈ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਦੇਣਾ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ:

ਵਭਾ ਦਾਤਾ ਤਿਲੁ ਨ ਤਮਾਇ।

ਪਹਾੜ ਜਿਤਨੀ ਸੋਗਾਤ ਦੇ ਕੇ ਬਦਲੇ ਦੇ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਇਕ ਤਿਲ ਜਿਤਨੀ ਵੀ ਮੰਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪਹਾੜ ਜਿਤਨਾ ਸਾਜ਼ੋ-ਸਾਮਾਨ ਦੇ ਕੇ ਉਸਦੀ ਰੰਚਕ ਮਾਤਰ ਜਿਤਾਣ ਦੀ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਮਨੁੱਖ ਤਿਲ ਜਿਤਨਾ ਦੇ ਕੇ ਪਹਾੜ ਜਿਤਨੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪਹਾੜ ਜਿਤਨਾ ਦੇ ਕੇ ਤਿਲ ਜਿਤਨੀ ਵੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰੇਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਦੇਣਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਮੋਹ ਲੈਣਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਮੋਹ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸੀ ਹੋਈ ਮਾਂ ਕਹਿ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, “ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬੜਾ ਸੁੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਪਰ ਬੱਚੇ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਰਤਾ ਵੀ ਸੁੱਖ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।” ਮੋਹ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਿਆ ਹੋਇਆ ਪਤੀ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, “ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੁੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸਨੇ ਮੇਰੇ ਸੁੱਖ ਵੱਲ ਜਰਾ ਵੀ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।” ਮੈਂ ਤਾਂ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸੁੱਖ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਮਿੱਤਰਾਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਸੋ ਸੁੱਖ ਦੇਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸੁੱਖ ਲੈਣਾ ਵੀ ਹੈ। ਦੇਣ-ਲੈਣ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਤਾਂ ਮੋਹ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਮੋਹ ਹੈ, ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਨਾ ਕੋਈ ਸੀਮਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਸ਼ਰਤ। ਪ੍ਰੇਮ ਤਾਂ ਨਿਛਾਵਰ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਦੇਣ ਦੀ ਵੀ ਇਕ ਕਲਾ ਹੈ ਜੋ ਕੇਵਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੋਲ ਹੈ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਹੈ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਚਾਰ ਲਾਲ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਆਪਣਾ ਪਿਤਾ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਆਪ ਦਰ ਦਰ ਦੀਆਂ ਠੋਕਰਾਂ ਖਾਧੀਆਂ, ਪਰ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਵਾਸੀਆਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਨੌਂ ਖੰਡ ਤੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦਾ ਕ੍ਰਮਣ

ਸਤਿਗੁਰੂ ਬੜੀ ਕੀਮਤੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਜੋ ਵਾਸਨਾ ਵਸ ਹੋ ਕੇ, ਕਾਮਨਾ ਵਸ ਹੋ ਕੇ ਜੀਅ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਆਖਦੇ ਹਨ, ਮੰਗਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਕੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ? ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਦਾਤਿ ਕਰੇ ਦਾਤਾਰੁ”—ਦਾਤਾਂ ਤਾਂ ਲਾਜ਼ਮੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਮੰਗਾਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਝੋਲੀ ਛੋਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਮੰਗ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਾਸਤੇ ਫਿਰ ਅਗਲਾ ਜਨਮ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਗਲਾ ਜਨਮ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰ ਜਨਮ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੰਗਾਂ ਤਾਂ ਰੋਜ਼ ਵਧਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਜੀਵਨ ਰੋਜ਼ ਛੋਟਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦੀ ਝੋਲੀ ਰੋਜ਼ ਛੋਟੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੰਗ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਾਸਤੇ ਝਲੀ ਵੱਡੀ ਕਰਨੀ ਬੜੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਹੋਰ ਜਨਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਜੀਵਨ ਦੀ ਝੋਲੀ ਫਿਰ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵੱਡੀ ਹੁੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਦੀ ਕਿਸੇ ਮੰਗ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਜਨਮ ਦੀਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਅੱਗੇ ਜਨਮ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਵਾਸਨਾ ਬਧਾ ਆਵੇ ਜਾਵੇ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਡੋਰੀ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟਦੀ, ਉਦੋਂ ਤਕ ਜਨਮ ਤੇ ਮਰਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟਦੇ। ਜੋ ਕੁਝ ਅਸੀਂ ਦਿਲੋਂ ਅਤੇ ਬੜੀ ਤੜਪ ਨਾਲ ਮੰਗੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ ਉਸ ਮੰਗ ਨੇ ਜ਼ਰੂਰ ਪੂਰਨ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਐਸਾ ਭੁੱਲ ਕੇ ਵੀ ਨਾ ਸੋਚਣਾ ਕਿ ਜੋ ਅਸੀਂ ਮੰਗਦੇ ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ। ਮਿਲੇਗਾ, ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲੇਗਾ। ਪਰ ਐਸਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਛੋਟਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਮੰਗ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਰੋਜ਼ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਜੋ ਨਵਾਂ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਨਵੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਝੋਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਛੋਟਾ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਝੋਲੀ ਛੋਟੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਮੰਗਾਂ ਵਧਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਨ। ਇਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਅਗਲਾ ਜਨਮ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਸੋ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਉਹ ਜਿਹੜਾ ਦਾਤਾਰ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ ਦਾਤਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦਾ ਫਲਸਰੂਪ ਇਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

ਆਖਹਿ ਮੰਗਹਿ ਦੇਹਿ ਦੇਹਿ ਦਾਤਿ ਕਰੇ ਦਾਤਾਰੁ ॥

ਪਰ ਹੁਣ ਟੇਥੇ ਇਹ ਆਖਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਮਕਤੀ ਦੁਆਰ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ? ਕਿਉਂਕਿ—“ਕਰਮੀ ਆਵੈ ਕਪੜਾ ਨਦਰੀ ਮੇਖੁ ਦੁਆਰੁ ॥” ਕਾਮਨਾ ਵਸ ਜੋ ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਜੋ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਤਾਂ ਕੱਪੜਾ ਮਿਲੇਗਾ, ਭਾਵ, ਸਰੀਰ ਮਿਲੇਗਾ। “ਕਰਮੀ ਆਵੈ ਕਪੜਾ”—ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਮੇਖ ਦੁਆਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ? ਤੇ ਮੇਕਸ਼ ਦੁਆਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ? ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਉਹ ਮਾਲਕ ਸੱਚਾ ਹੈ, ਉਹਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਸੱਚੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਹਸਤੀ ਵੀ ਸੱਚੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ, ਅਪਾਰ ਪ੍ਰੇਮ।

ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬ ਸਾਭੁ ਨਾਇ ਭਾਖਿਆ ਭਾਉ ਅਪਾਰੁ ॥

ਅਗਰ ਪਿਆਰ ਕੇਵਲ ਪੁੱਤਰਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਰੁਕ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੋਹ ਹੈ। ਜੇ ਪਿਆਰ ਪਰਿਵਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਰੁਕ ਗਿਆ ਏ, ਤਾਂ ਮੋਹ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਸਿਰਫ਼ ਪਤਨੀ ਜਾਂ ਪਤੀ 'ਤੇ ਹੀ ਰੁਕ ਗਿਆ ਏ, ਤਾਂ ਮੋਹ ਹੈ। ਮੋਹ ਵਿਚ ਕੁਛ ਚਾਹਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕੁਛ ਮੰਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੋਹ ਵਿਚ ਕੁਝ ਦੇਣਾ ਹੈ ਤੇ ਕੁਝ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਸਿਰਫ਼ ਦੇਣਾ ਹੀ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਹੈ। ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਮੰਗ ਦਾ ਜਨਮ ਉਸਨੂੰ ਮੋਹ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੰਗ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਮੋਹ ਪਿਆਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੰਗ ਵਾਲਾ ਪਿਆਰ ਮੋਹ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪਿਆਰ ਅਪਾਰ ਹੈ। ਸੀਮਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਉਸਦਾ ਪਿਆਰ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਪਿਆਰ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਵਿਆਪਕ ਹੈ।

ਜੱਤ੍ਰੁ ਤੱਤ੍ਰੁ ਦਿਸਾ ਵਿਸਾ ਹੁਇ ਭੈਲਿਓ ਅਨੁਰਾਗ ॥੮੦॥

(ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਇਸ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਮਾਲਕ ਸੱਚਾ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਸੱਚੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਹਸਤੀ ਵੀ ਸੱਚੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਵਡਿਆਈ ਮਹਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ—ਪਿਆਰ। ਧਰਮ ਅਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਅੱਜ ਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਧਰਮ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ, ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ, ਇਹ ਦੇਵ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਇਹ ਖੁਦਾ ਦਾ ਕਲਾਮ ਹੈ। ਪਰ ਖੁਦਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਜੋ ਬਾਣੀ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪਿਆਰ ਦੀ ਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਸਤੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਵਾਸਤੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ—“ਸਾਚੁ ਕਹੈ ਸੁਨ ਲੋਹੁ ਸਭੈ ਜਿਨ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀਓ ਤਿਨ ਹੀ ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਇਓ ॥” ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੋਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਹਿਰਦਾ ਮੈਲੇ ਦਾ ਮੈਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪਰਉਪਕਾਰ ਅਤੇ ਦਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਵੀ ਹਿਰਦਾ ਸਵੱਛ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਦਾਨੀ ਅਕਸਰ ਹੰਕਾਰੀ ਦੇਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਪੰਤੜ, ਗਿਆਨੀ ਅਕਸਰ ਹੰਕਾਰੀ ਦੇਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰਕ ਵੀ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਸੁਧ ਨਹੀਂ ਦੇਖੇ ਗਏ। ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹਿਰਦਾ ਸੁਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਖਾ ਦੇਣਾ, ਉਸ ਨਾਲ ਛਲ ਕਰਨਾ, ਉਸਨੂੰ ਚੋਟ ਪਹੁੰਚਾਉਣੀ ਬੜੀ ਔਖੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਸੋ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਮਹਾਨ ਗੁਣ ਹੈ—ਪ੍ਰੇਮ। ਪਰ ਇਹ ਐਸਾ ਗੁਣ ਹੈ ਜੋ ਸਿੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਜਨਮ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਮੈਂ ਸੱਚ ਕਹਿਨਾ :

ਸਾਧੁ ਕਹੈ ਸੁਨ ਲੋਹੁ ਸਭੈ ਜਿਨ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀਓ ਤਿਨ ਹੀ ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਇਓ ॥

(ਤ੍ਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ਸਵੱਛੇ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ 10)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬੋਲੀ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ—“ਭਾਖਿਆ ਭਾਉ ਅਪਾਰੁ”—ਲੋਕਿਨ ਉਹ ਅਪਾਰ ਪਿਆਰ

ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜਿਸਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਸੱਚੀ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਸੱਚਾ ਮਾਲਕ ਹੈ, ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਾਣੀ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੋਦੜੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਮਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਛ ਆਖ ਤੇ ਹਨ, “ਆਖਹਿ”—ਕੀ ਆਖਦੇ ਹਨ? “ਮੰਗਹਿ”—ਮੰਗ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ। ਕਿਸੇ ਮੰਗ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਮੰਗ ਦੀ ਇਹ ਹਕੀਕਤ ਹੈ ਕਿ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਏ, ਸੰਬੰਧ ਛੋਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਮੰਗਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਦੇਹ ਤੇ ਔਹ ਦੇਹ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਬਦ “ਦੇਹਿ ਦੇਹਿ” ਦੇ ਦਫ਼ਾ ਵਰਮਾਇਆ ਹੈ, ਮਹਿਜ਼ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਇਕ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਕਿ ਦੂਸਰੀ ਮੰਗ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੂਸਰੀ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਹੋਈ, ਤੀਸਰੀ ਮੰਗ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੰਗਾਂ ਵਧਦੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਅਤੇ ਮੰਗਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੋ ਸਕੇ, ਜੀਵਨ ਛੋਟਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿੰਦਗੀ ਛੋਟੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਮੰਗ ਤੇ ਜੀਵਨਕਾਲ ਦਾ ਤਾਲਮੇਲ ਬਿਠਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੰਗਾਂ ਦੀ ਪੰਡ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਫੀਟ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿੰਦਗੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਾਸਤੇ ਫਿਰ ਹੋਰ ਜੀਵਨ ਚਾਹੀਦੇ, ਤੇ ਫਿਰ ਹੋਰ ਜੀਵਨ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਭਰਮਾਂਦੇ ਹਨ—ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ “ਦਾਤਿ ਕਰੇ ਦਾਤਾਰੁ”—ਮੰਗ ਲਾਜ਼ਮੀ ਪੂਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਪ੍ਰਭੂ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਹਰ ਮੰਗ ਲਾਜ਼ਮੀ ਪੂਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਸਾਡੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹਨ। ਪਰ ਸਾਰੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਜੀਵਨ ਛੋਟਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਅਗਲਾ ਜੀਵਨ ਮੰਗਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ 'ਤੇ ਚੱਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਅਗਲੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹੋਰ ਨਵੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੰਗਾਂ ਹੀ ਜਨਮ ਤੇ ਮਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਇਥੇ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾਤਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਦਾਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪ ਕੁਛ ਵੀ ਨਾ ਮੰਗੇ। ਦੇਣ ਨਾਲ ਅਗਰ ਕੁਛ ਮੰਗ ਵੀ ਹੈ, ਕੁਛ ਲੈਣ ਦੀ ਆਸ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਵਾਰ ਹੈ। ਵਪਾਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਜੇ ਦੇਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਲੈਣਾ ਵੀ ਹੈ। ਇਕ ਸ਼ੁਮ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਹੈ, ਲੈਣਾ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਦੇਣਾ ਕੁਛ ਨਹੀਂ। ਵਪਾਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਦੇਣਾ ਅਤੇ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਦਾਨ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਬਸ ਸਿਰਫ਼ ਦੇਣਾ ਹੀ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਲੈਣਾ ਕੁਛ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਜਗਤ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਸ਼ੁਮ, ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਦਾਤੇ। ਸ਼ੁਮ ਸਿਰਫ਼ ਲੈਣ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਦੇਣ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਦਾਨੀ ਸਿਰਫ਼ ਦੇਣ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਣਦੇ, ਲੈਣ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਵਪਾਰ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇਣ ਤੇ ਲੈਣ 'ਤੇ ਖੜੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟਦਿਆਂ ਜੀਵਨ ਵਪਾਰ ਦਾ ਖੜਾ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਔਖੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਸੋ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾਤਾਰ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਮੁੱਚੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਸ਼ੁਮਪੁਣਾ ਹੈ, ਕਿਧਰੇ ਵਪਾਰ ਹੈ। ਦਾਤਾ ਤਾਂ ਇਕ ਕਰਤਾਰ ਹੀ ਹੈ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਕੇਵਲ ਦਾਤਾਰ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜੀਵ ਮੰਗਦੇ ਹਨ, ਮੰਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਦਾਤਾਰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਭਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਭਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੰਗਾਂ ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਝੋਲੀ ਛੋਟੀ ਹੋ ਗਈ। ਸੋ ਜੀਵਨ ਦੀ ਝੋਲੀ ਫਿਰ ਮਿਲੇਗੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ

ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਕਰਮੀ ਆਵੈ ਕਪੜਾ”—ਕਾਮਨਾ ਵੱਸ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਰੂਪੀ ਕੱਪੜਾ ਹੀ ਮਿਲੇਗਾ। ਕਾਮਨਾ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਕੰਮ, ਮੰਗ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਬੰਦਗੀ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਚੋਲਾ ਮਿਲੇਗਾ, ਲਾਜ਼ਮੀ ਮਿਲੇਗਾ। ਪਿਛਲੀਆਂ ਅਪੂਰਤ ਮੰਗਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਜੀਵਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਇਸ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਜੋ ਅਧੂਰੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਰਹਿ ਜਾਣਗੀਆਂ, ਉਹ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣਗੀਆਂ, ਅਗਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨਗੀਆਂ। “ਕਰਮੀ ਆਵੈ ਕਪੜਾ ਨਦਰੀ ਮੋਖੁ ਦੁਆਰੁ ॥” ਮੋਕਸ਼ ਦੁਆਰ ਉਸਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਰਹਿਮਤ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਨਦਰਿ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਹੁਣ ਕਾਮਨਾ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਕਰਮ ਅੱਗੇ ਰੱਖੀਏ ਤਾਂ ਕੱਪੜਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੋਕਸ਼ ਦੁਆਰ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲੇਗਾ ? ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ—“ਫੇਰਿ ਕਿ ਅਗੈ ਰਖੀਐ ਜਿਤੁ ਦਿਸੈ ਦਰਬਾਰੁ ॥” ਕਾਮਨਾ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਕਰਮ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੱਪੜਾ ਮਿਲਦੈ, ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਜੰਮਣਾ ਤੇ ਮਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਕੀ ਭੇਟ ਕਰੀਏ, ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ ਕੀ ਰੱਖੀਏ, “ਜਿਤੁ ਦਿਸੈ ਦਰਬਾਰੁ”—ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਦਿਸ ਪਵੇ, ਪਰਮਾਨੰਦ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਦਰਬਾਰ। ਫਿਰ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਕੀ ਕਰੀਏ, ਕੀ ਬੋਲੀਐ, ਜੇ ਮੰਗੀਏ ਯੀ ਕੁਛ ਨਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੀ ਬੋਲੀਏ ? “ਆਖਹਿ ਮੰਗਹਿ ਦੇਹਿ ਦੇਹਿ”—ਜੇ ਮੰਗਣਾ ਛੱਡ ਦੇਈਏ ਕਿ ਅਹਿ ਦੇਹ ਤੇ ਔਹ ਦੇਹ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੀ ਬੋਲੀਏ ? “ਮੁਹੈ ਕਿ ਬੋਲਣੁ ਬੋਲੀਐ ਜਿਤੁ ਸੁਣਿ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ ॥” ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸੁਣੇ ? ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਮੰਗ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੀਏ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ “ਮਾਗਤ ਮਾਨੁ ਨ ਪਾਇਆ ॥” ਅਸੀਂ ਆਪ ਰੋਜ਼ਮਰਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਵੀ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮੰਗ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੋਲਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਮੰਗ ਸੰਬੰਧ ਛੀਟ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਜੇ ਮੰਗ ਵਧਦੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰਿਸ਼ਤੇ ਟੁੱਟ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੇ ਮੰਗਾਂ ਬਹੁਤ ਵਧ ਜਾਣ। ਹੁਬਹੂ ਇਹੀ ਨਿਯਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮੰਗ ਕਰਕੇ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜੀਏ ਤਾਂ ਸੰਬੰਧ ਅਸਲੀ ਮੰਗ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। “ਫੇਰਿ ਕਿ ਅਗੈ ਰਖੀਐ ਜਿਤੁ ਦਿਸੈ ਦਰਬਾਰੁ ॥ ਮੁਹੈ ਕਿ ਬੋਲਣੁ ਬੋਲੀਐ ਜਿਤੁ ਸੁਣਿ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ ॥” ਕੀ ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲੀਏ ਜਿਸਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਆਵੇ ? ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੋਵੇ। ਭੇਟ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੋਲਣਾ ਕੀ ਹੈ ? ਇਸਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇੰਜ ਖੋਲਿਆ: “ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ ॥” ਭੇਟ ਕਰਨਾ ਹੈ ਉਹਦੇ ਅੱਗੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਨਾ ਰੱਖੋ। ਐ ਬੰਦੇ! ਤੂੰ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖ, ਰਾਤ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖ, ਦਿਨ ਵੀ ਤੇਰਾ ਰਾਤ ਵੀ ਤੇਰੀ; ਪਰ ਜਿਸ ਵਕਤ ਦਿਨ ਦਿਨ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਰਾਤ ਰਾਤ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਤੇਰਾ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਵਕਤ ਪਹੁ ਛੁੱਟਦੀ ਏ, ਰਾਤ ਦੀ ਤਾਰੀਕੀ ਥੋੜੀ ਥੋੜੀ ਵਿਦਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਥੋੜਾ ਥੋੜਾ ਉਜਾਲਾ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਅਲਫ਼ ਸੁਭਾ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਬ੍ਰਹਮ-ਮੂਰਤ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਕਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਬਰਖਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਦਿਨ

ਉਸ ਤੋਂ ਦਾਮਨ ਛੁਡਾ ਕੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆ ਗਿਆ ਏ ? ਤੂੰ ਬਚ ਕੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆ ਗਿਆ ਏ ? ਤੂੰ ਆਲਸ ਤੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ? “ਤੇਰਾ ਆਲਸ ਕਹਾ ਗਇਓ ਰੀ” — “ਸੁਰਿ ਨਰ ਦੇਵ ਅਸੁਰ ਤੂੰ ਗੁਨੀਆ ਸਗਲੇ ਭਵਨੁ ਲੁਟਿਓ ਰੀ ॥” ਆਮ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਇਕ ਪਾਸੇ, ਜਿਸ ਮਾਇਆ ਦੇ ਮੋਹ ਨੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਤਕ ਨੂੰ ਛਲ ਲਿਆ, ਜਿਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇਵਤੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਚਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕੇ, ਦੱਸ ਤਾਂ ਸਹੀ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਇਹ ਰੱਬੀ ਗੁਣ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਚਾ ਲਏ ? ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਚਾ ਲਈ ? ਫਿਰ “ਦਾਵਾ ਅਗਨਿ ਬਹੁਤੁ ਤ੍ਰਿਣ ਜਾਲੇ ਕੋਈ ਹਰਿਆ ਬੂਟੁ ਰਹਿਓ ਰੀ ॥” ਜਿਸ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਅੱਗ ਨੇ ਬਗੀਚਿਆਂ ਦੇ ਬਗੀਚੇ ਸਾੜ ਕੇ ਰਾਖ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਚਮਨ ਉਜਾੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਤੂੰ ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ? ਇਹ ਹਕੀਕਤ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਹਜ਼ਾਰ ਦਰੱਖਤਾਂ ਦਾ ਬਾਗ ਹੋਵੇ, ਅੱਗ ਲੱਗੇ, ਤਾਂ ਨੌ ਸੌ ਨਕੁੰਨਵੇਂ ਜਲ ਕੇ ਰਾਖ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਹੀ ਬਚ ਜਾਵੇ, ਕਰਮਾਤ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਅਚੰਤਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਹੈਰਾਨਗੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੈਰਾਨਕੁੰਨ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ—“ਦਾਵਾ ਅਗਨਿ ਬਹੁਤੁ ਤ੍ਰਿਣ ਜਾਲੇ”—ਜਿਸ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੀ ਅਗਨ ਨੇ ਬੂਟਿਆਂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਸਾੜ ਕੇ ਰਾਖ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਜਲਾ ਕੇ ਢੇਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ, ਕੋਈ ਹਰਾ ਬੂਟਾ ਰਹਿ ਵੀ ਗਿਐ, ਜਿਸਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੇ ਫੁੱਲ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ ? ਜਿਸਨੂੰ ਨਾਮ ਦੇ ਫਲ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਸਦੇ ਕੋਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਸੰਘਣੀ ਛਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ‘ਤੇ ਮੌਸਮ-ਏ-ਬਹਾਰ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ। ਅੱਗ ਵਿਚ ਮੌਸਮ-ਏ-ਬਹਾਰ, ਅੱਗ ਵਿਚ ਇਤਨੀ ਹਰਿਆਵਲ ਦੱਸ ਤਾਂ ਸਹੀ ਤੇਰੇ ‘ਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਿਹੜੀ ਹੋ ਗਈ, ਰਹਿਮਤ ਕਿਹੜੀ ਹੋ ਗਈ ? ਉਹ ਬੇਨਤੀ ਇੰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਪ੍ਰਭ ਨਦਰਿ ਅਵਲੋਕਨ ਅਪੁਨੈ ਚਰਣਿ ਲਗਾਈ ॥

ਪ੍ਰੇਮ ਭਗਤਿ ਨਾਨਕ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ਸਾਧੁ ਸੰਗਿ ਸਮਾਈ ॥

(ਪੰਨਾ 384)

ਸਾਧੂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਸ ਸੰਗਤ ਨੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਪ੍ਰੇਮ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਹਕੀਕਤ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਚੋਟੀ ਦੇ ਧਨਵਾਨ ਕੋਲ ਬੈਠੀਏ ਤਾਂ ਬਾਰ ਬਾਰ ਧਨ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਚੋਟੀ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰ ਕੋਲ ਬੈਠੀਏ, ਬਾਰ ਬਾਰ ਕਲਾ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਸੰਗੀਤ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਕੋਲ ਬੈਠੀਏ ਤਾਂ ਫਿਲਾਸਫ਼ਰ ਬਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਬਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਾਇਰ ਕੋਲ ਬੈਠੀਏ, ਤਾਂ ਕਵੀ ਬਣਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਧਨਵਾਨ ਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠੀਏ ਤਾਂ ਧਨਵਾਨ ਬਣਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਜੇ ਕਿਤੇ ਰੱਬ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਆਤਮਾ ਕੋਲ ਬੈਠੀਏ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ ਨਹੀ ਕਛੁ ਘਾਲ ॥ ਦਰਸਨੁ ਭੇਟਣ ਹੋਤ ਨਿਹਾਲ ॥” ਜੇ ਸਾਧੂ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਸੰਗਤ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਦੱਸੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਈਸ਼ਵਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਗੁਣਵਾਨ ਕੋਲ ਬੈਠੀਏ ਤਾਂ ਗੁਣ

ਚੇਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਧਨਵਾਨ ਕੋਲ ਬੈਠੀਏ, ਧਨ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਧੂ ਕੋਲ ਬੈਠੀਏ, ਰੱਖ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਈਸ਼ਵਰ ਚੇਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਇਸ ਪਾਵਨ ਪਵਿੱਤਰ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰ, ਤੂੰ ਅੰਜ ਤਕ ਧਨ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅੰਨ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਬਸਤਰ ਭੇਟ ਕੀਤੇ ਹਨ; ਗੱਲ ਬਣੀ ਨਹੀਂ। ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਕਰੋੜਾਂ ਦਾ ਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਬੇਈਮਾਨ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਦੁਖੀ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਦੋਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਬੇਚੈਨ ਵੀ। ਦਾਨ ਦੇਣ ਨਾਲ ਹਿਰਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਹਿਰਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਹਿਰਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕੇਵਲ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਪ੍ਰੇਮ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕੇ, ਤੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰ, ਉਹਦੇ ਕਦਮਾਂ ਵਿਚ ਨਿਛਾਵਰ ਕਰ; ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸੱਚ ਨਾਉਂ, ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਦਾ ਰਟਨ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦੇ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਜਾਪ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦੇ। ਬਾਰ ਬਾਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਪ ਜਿਵੇਂ ਬਾਰ ਬਾਰ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਸਵਾਸ ਚੱਲਦੇ ਹਨ, ਬਾਰ ਬਾਰ ਨਬਜ਼ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਬਾਰ ਬਾਰ ਦਿਲ ਧੜਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਰ ਬਾਰ ਹੀ ਜਾਪ ਚੱਲੇ। ਇਹ ਪੁਨਰੁਕਤੀ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ। ਬਾਰ ਬਾਰ ਨਬਜ਼ ਦਾ ਚੱਲਣਾ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ। ਬਾਰ ਬਾਰ ਸਵਾਸ ਦਾ ਚੱਲਣਾ ਹੀ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਬਾਰ ਬਾਰ ਦਿਲ ਦਾ ਧੜਕਣਾ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ। ਬਾਰ ਬਾਰ ਰਸਨਾ ਦਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਜਾਪ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਬੰਦਗੀ ਹੈ, ਅਧਿਆਤਮਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ॥” ਅਗਰ ਤੂੰ ਇਹ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਵਡਿਆਈ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਨਾ ਕੀਤੀ, ਸੱਚੇ ਨਾਮ ਦਾ ਜਾਪ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਅਰਪਣ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਮਨਾ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਕਰਮ ਹੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਕਾਮਨਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਤੂੰ ਵਕਤ-ਬੇਵਕਤ ਬੰਦਗੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੰਦਗੀ, ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਨਾਲ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਕੱਪੜਾ ਭਾਵ ਸਰੀਰ ਮਿਲੇਗਾ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਮਿਲੇਗਾ। “ਨਦਰੀ ਮੋਖੁ ਦੁਆਰੁ”—ਮੋਖ ਦੁਆਰ ਤਾਂ ਨਦਰਿ ਨਾਲ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਉਸ 'ਤੇ ਹੋਵੇਗੀ ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਭੇਟ ਕਰੇਗਾ, ਸੱਚ ਨਾਮ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰੇਗਾ, ਵਡਿਆਈ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰੇਗਾ। ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ, ਉਸਦੀ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ, “ਨਾਨਕ ਏਵੈ ਜਾਣੀਐ ਸਭੁ ਆਪੇ ਸਚਿਆਰੁ॥” ਉਹ ਫਿਰ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਪਾਸੇ ਜੋ ਕੁਛ ਵੀ ਹੈ, ਉਹੀ ਸਚਿਆਰ ਹੈ, ਉਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਈਸ਼ਵਰ ਹੈ। ਹਾਡਿਜ਼ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ‘ਮਨ ਨਾ ਦਾਨਮ ਤੋਕੈ ਹਸਤੀ।’ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਤੇਰੀ ਹਸਤੀ ਕੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਤੇਰੀ ਮਹਿਮਾ ਕੀ ਹੈ। ‘ਮਨ ਨਾ ਦਾਨਮ ਤੋਕੈ ਹਸਤੀ’ ਪਰ, ਹਰ ਚ ਹਸਤੀ ਤੋਂ ਅਸਤ।’ ਜੋ ਕੁਛ ਭੀ ਹੈ ਉਹ ਤੂੰ ਹੀ ਹੈ, ਤੂੰ ਹੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜੋ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਸੱਚ ਨਾਮ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰੇਗਾ, ਵਡਿਆਈਆਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰੇਗਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਮਿਲੇਗੀ। “ਨਾਨਕ ਏਵੈ ਜਾਣੀਐ ਸਭੁ ਆਪੇ ਸਚਿਆਰੁ॥” ਉਹ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਾਣ ਲਵੇਗਾ ਕਿ ਹਰ ਪਾਸੇ ਜੋ ਕੁਛ ਵੀ ਹੈ ਉਹੀ ਸਚਿਆਰ

ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ

ਥਾਪਿਆ ਨ ਜਾਇ ਕੀਤਾ ਨ ਹੋਇ ॥ ਆਪੇ ਆਪਿ ਨਿਰੰਜਨੁ ਸੋਇ ॥
 ਜਿਨਿ ਸੇਵਿਆ ਤਿਨਿ ਪਾਇਆ ਮਾਨੁ ॥ ਨਾਨਕ ਗਾਵੀਐ ਗੁਣੀ ਨਿਧਾਨੁ ॥
 ਗਾਵੀਐ ਸੁਣੀਐ ਮਨਿ ਰਖੀਐ ਭਾਉ ॥ ਦੁਖੁ ਪਰਹਰਿ ਸੁਖੁ ਘਰਿ ਲੈ ਜਾਇ ॥
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਦੰ ਗੁਰਮੁਖਿ ਵੇਦੰ ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ ॥
 ਗੁਰੁ ਈਸਰੁ ਗੁਰੁ ਗੋਰਖੁ ਬਰਮਾ ਗੁਰੁ ਪਾਰਬਤੀ ਮਾਈ ॥
 ਜੇ ਹਉ ਜਾਣਾ ਆਖਾ ਨਾਹੀ ਕਹਣਾ ਕਥਨੁ ਨ ਜਾਈ ॥
 ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੋਹਿ ਬੁਝਾਈ ॥
 ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ ॥੫॥

“ਬਾਪਿਆ ਨ ਜਾਇ ਕੀਤਾ ਨ ਹੋਇ॥” ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਰੂਪ, ਉਸ ਦੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਸੱਚ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਝੂਠ ਦੀ ਇਕ ਦੀਵਾਰ ਹੈ, ਝੂਠ ਦੀ ਇਕ ਪਾਲ ਹੈ, ਝੂਠ ਦੀ ਕੰਧ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਗਿਰਾਨਾ ਹੈ। ਉਹ ਗਿਰੇਗੀ ਸਿਰਫ਼ ਸੱਚ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨ ਕੇ, ਸੱਚ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਉੱਤੇ ਚੱਲ ਕੇ। ਹੁਕਮੀ ਜਿਸਦਾ ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ, ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਅਸੀਮ ਪਾਸਾਰਾ ਹੈ, ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਚੱਲਦੀ ਹੋਈ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਵਿਗਸਦਾ ਹੈ, ਖੇੜੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵ ਜੰਤੂ ਕਾਮਨਾ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਕਰਮ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਕੋਲੋਂ ਮੰਗਾਂ ਮੰਗਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੀਵ ਦੀ ਮੰਗ ਵਧਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਜਨਮ ਤੇ ਮਰਨ ਵੀ ਵਧਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਦੀ ਕਦੀ ਕੋਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਜਾਪ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣ ਕੇ ਮੋਕਸ਼ ਦੁਆਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੋਕਸ਼ ਦੁਆਰ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਦੁਆਰ, ਉਹ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਦਰ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ? ਉਹ ਈਸ਼ਵਰ ਕੌਸਾ ਹੈ? ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਬਾਪਿਆ ਨ ਜਾਇ ਕੀਤਾ ਨ ਹੋਇ॥

ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਅਸਥਾਪਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕੋਈ ਚਿੱਤਰ ਤਾਂ ਅਸਥਾਪਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਮੂਰਤੀ ਅਸਥਾਪਨ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਟਿਕਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਅਸਥਾਪਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਟਿਕਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਿਉਂ? ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਚੇਤਨ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੇਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ, ਪ੍ਰਭੂ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪਰੰਪਰਾ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ “ਬਾਪਿਆ ਨ ਜਾਇ”—ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਅਸਥਾਪਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਕੋਈ ਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ, ਈਸ਼ਵਰ ਕੋਈ ਜੜ੍ਹ ਨਹੀਂ, ਈਸ਼ਵਰ ਕੋਈ ਚਿੱਤਰ ਨਹੀਂ, ਈਸ਼ਵਰ ਕੋਈ ਮੂਰਤੀ ਨਹੀਂ। ਈਸ਼ਵਰ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਨਹੀਂ। “ਕੀਤਾ ਨ ਹੋਇ”—ਜੇ ਅਸਥਾਪਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਕੀਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਭਾਵ ਉਸ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਡੀ ਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹਾਂ। ਅਗਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਾਡੀ ਹੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪੂਜਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਜਾਪ ਕਰਦਿਆਂ, ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਿਆਂ, ਭਗਤੀ ਕਰਦਿਆਂ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਜਦ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਝਲਕ ਪਈ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਰਸਨਾ ਤੋਂ ਕਰਤਾ ਹੀ ਨਿਕਲਿਆ

ਜਿਹਦੀ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾ ਦੇਵੇ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਮੁਸੱਵਰ ਨੂੰ ਦਾਦ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਉਸਦੀ ਮਹਿਮਾ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਕਦੀ ਉਸਦਾ ਪੰਨਵਾਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਬਣਾਇਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਡੀ ਬਣਤਰ ਬਣਾਈ। ਕੋਈ ਫੁੱਲ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾ ਦੇਵੇ, ਵਗਦੇ ਹੋਏ ਦਰਿਆ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾ ਦੇਵੇ, ਕਿਸੇ ਪਸ਼ੂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਦੀ ਉਪਮਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਜਿਸ ਨੇ ਵਗਦੇ ਹੋਏ ਦਰਿਆ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ, ਸੂਰਜ, ਚੰਦ, ਤਾਰੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ, ਐਸਾ ਮਹਾਨ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਕਦੀ ਸਾਡੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਉਸਦਾ ਕਦੀ ਪੰਨਵਾਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਤੂੰ ਮਹਾਨ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਹੈਂ। ਭਗਤ ਰਬੀਰ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਜਗਤ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ :

ਚਚਾ ਰਚਿਤ ਚਿਤ੍ਰੁ ਹੈ ਭਾਰੀ ॥ ਤਜਿ ਚਿਤ੍ਰੈ ਚੇਤਹੁ ਚਿਤਕਾਰੀ ॥

ਚਿਤ੍ਰੁ ਬਚਿਤ੍ਰੁ ਇਹੈ ਅਭਭੇਰਾ ॥ ਤਜਿ ਚਿਤ੍ਰੈ ਚਿਤ੍ਰੁ ਰਾਖਿ ਚਿਤੇਰਾ ॥

(ਪੰਨਾ 340)

ਐ ਬੰਦੇ! ਚਿੱਤਰ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਵੇਖ ਪਰ ਚਿਤ ਚਿਤੇਰੇ ਵਿਚ ਰੱਖ। ਚਿੱਤਰ ਵੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਹੈ ਪਰ ਚਿਤ ਦੇ ਵਿਚ ਜਿਸ ਨੂੰ ਰੱਖਣਾ ਹੈ, ਉਹ ਚਿਤੇਰਾ ਹੈ, ਉਹ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਫੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਚਿੱਤਰ ਹੀ ਚਿਤ ਵਿਚ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਮਿਥਿਆ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਇਥੇ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਅਸਥਾਪਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਈਸ਼ਵਰ ਸਾਡੀ ਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ, ਈਸ਼ਵਰ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਈਸ਼ਵਰ ਜੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਟਿਕਾ ਦਿਉ, ਅਸਥਾਪਨ ਕਰ ਦਿਉ। ਉਹ ਇਕ ਚੇਤਨਾ ਹੈ, ਪਰਮ ਚੇਤਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਬੱਚਾ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਛੇਤੀ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਬਾਲ ਉਪਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਾਂ ਹੋਰ ਦੂਸਰੇ ਬਾਲ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, 'ਕ' ਕਲਮ, 'ਚ' ਚਾਕੂ, 'ਛ' ਛਤਰੀ, 'ਦ' ਦਵਾਤ, ਪੜ੍ਹਾਣਾ ਤਾਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ 'ਦ' ਹੈ ਪਰ ਨਾਲ ਦਵਾਤ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅੱਖਰ ਤਾਂ 'ਤ' ਹੀ ਪੜ੍ਹਾਣਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਲ ਚਾਕੂ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਪੈ ਗਈ? ਅੱਖਰ ਤੇ 'ਕ' ਹੀ ਪੜ੍ਹਾਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਲਮ ਕਿਉਂ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ। 'ਛ' ਅੱਖਰ ਲਿਖ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਛਤਰੀ ਕਿਉਂ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ? ਦਰਅਸਲ ਬੱਚਾ ਚਿੱਤਰ ਬਹੁਤ ਛੇਤੀ ਪਕੜਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਛਤਰੀ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਬੋਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਇਹ ਅੱਖਰ 'ਛ' ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਕਲਮ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਬੋਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅੱਖਰ 'ਕ' ਹੋਵੇਗਾ। ਚਾਕੂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅੱਖਰ 'ਚ' ਹੋਵੇਗਾ। ਤਸਵੀਰਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਉਹ ਅੱਖਰਾਂ ਨੂੰ ਛੇਤੀ ਪਕੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਬੋਧ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸਕਾਰ ਹੁਬਹੂ ਮਰਦੇ ਦਮ ਤਕ ਬਣੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਵੀ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਸਵਰਗ ਦੀ ਵੀ ਤਸਵੀਰ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਨਰਕ ਦੀ ਵੀ ਤਸਵੀਰ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਨਰਕ ਦੀਆਂ ਤੇ ਸਵਰਗ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਬਕਾਇਦਾ ਵਿਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਹਕੀਕਤ ਇਹ

ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਸਵੀਰ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਣਾਈਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਣਾ ਆਉਂਦਾ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸਵਰਗ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਬਣਾਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਰਕ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਬਣਾਏ ਹਨ, ਮਿਥੇ ਹਨ, ਕਲਪਨਾ ਮਾਤਰ ਹਨ।

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਰਤਾ ਹੈ, ਕ੍ਰਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸਥਾਪਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਆਪ ਹੀ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੈ, ਨਿਰੰਜਨ ਹੈ, ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ। ਨਿਰਲੇਪ ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਵਿਆਪਕ ਕੈਸੇ ਹੈ? ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਸਦੇ ਉੱਤੇ ਦੋ ਉਦਾਹਰਣ ਬੜੇ ਸੋਹਣੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ:

ਕਢੇ ਰੇ ਬਨ ਖੋਜਨ ਜਾਈ ॥

ਸਰਬ ਨਿਵਾਸੀ ਸਦਾ ਅਲੇਪਾ ਤੋਹੀ ਸੰਗਿ ਸਮਾਈ ॥

(ਪੰਨਾ 684)

ਜੇ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਤੇ ਸਦਾ ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ; ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਭਾਲ ਕਰ, ਉਸਦੀ ਖੋਜ ਕਰ। ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜ। ਹੁਣ ਇੱਥੇ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਉਹ ਸਦਾ ਨਿਰਲੇਪ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ? ਵਿਆਪਕ ਨਿਰਲੇਪ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਜੱਰੇ ਜੱਰੇ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਲੇਪ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਉਹ ਵਿਆਪਕ ਕਿਵੇਂ ਤੇ ਨਿਰਲੇਪ ਕਿਵੇਂ ਹੈ? ਇਸ ਦੇ ਦੋ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। “ਪੁਹਪ ਮਧਿ ਜਿਉ ਬਾਸੁ ਬਸਤੁ ਹੈ”—ਵਿਆਪਕ ਤਾਂ ਉਹ ਐਸਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਫੁੱਲ ਦੀ ਪੱਤੀ ਪੱਤੀ ਵਿਚ ਮਹਿਕ ਹੈ। “ਪੁਹਪ ਮਧਿ ਜਿਉ ਬਾਸੁ ਬਸਤੁ ਹੈ ਮੁਕਰ ਮਾਹਿ ਜੈਸੇ ਛਾਈ ॥” ਨਿਰਲੇਪ ਉਹ ਐਸਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਛਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਅੰਦਰ ਸਭ ਕੁਝ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਜਗਤ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਜਗਤ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਵਿਆਪਕ ਵੀ ਹੈ। ਮਹਾਤਮਾ ਟੈਗੋਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਿਰਲੇਪ ਹੋਣ ਦਾ ਖੋਧ ਉਸ ਵਕਤ ਮਿਲਿਆ ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਗੰਦਗੀ ਦੇ ਢੇਰ ਉੱਤੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਪੈ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਨੱਚ ਉੱਠੇ ਠਾਕੁਰ ਰਾਬਿੰਦਰ ਨਾਥ। ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਪੁਛਿਆ ਕਿ ਐਸੀ ਕਿਹੜੀ ਦੈਵੀ ਸੰਪਤੀ ਲੱਭ ਪਈ ਹੈ। “ਬਹੁਤ ਕੁਛ ਲੱਭ ਪਿਆ ਹੈ, ਇਕ ਬੜਾ ਕੀਮਤੀ ਰਾਜ ਲੱਭ ਪਿਆ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਗੰਦਗੀ ਦੇ ਢੇਰ ’ਤੇ ਪੈ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਗੰਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਮੇਰੇ ਗੰਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਪਰ ਗੰਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ, ਪਾਵਨ ਹੈ, ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ।” ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਨਿਰਅੰਜਨ। ਅੰਜਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਕਾਲਖ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ। ਜੇ ਅਸਥਾਪਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਬਣਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਟਿਕਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਆਪ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਰੰਜਨ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ—“ਜਿਨਿ ਸੇਵਿਆ ਤਿਨਿ ਪਾਇਆ ਮਾਨੁ ॥” ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਕੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਡੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ? ਈਸ਼ਵਰ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਰਬੱਗ ਹੈ, ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਦੀ ਕਰੀਦੀ ਹੈ। ਜੇ

ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਕੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂਗੇ? ਉਸਦੀ ਪੂਜਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਾਂਗੇ? ਲੜ ਹਾਂ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਕਿਸਦੀ ਸੇਵਾ? ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਥੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਜਿਨਿ ਸੇਵਿਆ ਤਿਨਿ ਪਾਇਆ ਮਾਨੁ॥” ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਗੁਰਬਾਣੀ ਆਪ ਹੀ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹਨ। “ਹਰਿ ਕੀ ਟਹਲ ਕਮਾਵਣੀ ਜਪੀਐ ਪ੍ਰਭ ਕਾ ਨਾਮੁ॥” ਬਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਹੀ ਸੇਵਾ ਹੈ। ਜੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਦਿਆਂ ਜਪਦਿਆਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਐਸੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੀ, ਮੈਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਹੋ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾ ਗਾ ਕੇ, ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾ ਗਾ ਕੇ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਗਾਇਨ ਕਰਨੀ ਆਪਣੀ ਮਹਿਮਾ ਵਧਾਉਣੀ ਹੈ। ਈਸ਼ਵਰ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਸਵੈਮ ਨੂੰ ਗੁਣਵਾਨ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਜੇ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਬਲਵਾਨ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪ ਬਲਵਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਪਰਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਵੈਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਸੋਮਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਦਾਤਾ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਖੁਦ ਦਾਤਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਵਿਆਪਕ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਵੈਮ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਆਪਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਵੱਡਾ ਕਰ ਕੇ ਆਖਣਾ, ਖੁਦ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਵੱਡਾ ਅਸੀਂ ਆਖੀਏ ਇਸਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। “ਜੇ ਸਭਿ ਮਿਲਿ ਕੈ ਆਖਣ ਪਾਹਿ॥ ਵਡਾ ਨ ਹੋਵੈ ਘਾਟਿ ਨ ਜਾਇ॥” ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਕਹੀਏ ਕਿ ਸੂਰਜ ਵਿਚ ਬੜੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੈ, ਬੜੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਕੋਹਣ ਨਾਲ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਹੀਂ ਵਧਦੀ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਨਾ ਆਖੀਐ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੰਧਕਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਹ ਪਰਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰੀਏ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਗੁਣਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਸਦਾ ਗੁਣਵਾਨ ਹੈ। ਜੇ ਨਾ ਕਰੀਏ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਗੁਣ ਕੋਈ ਘਟਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਦਰਅਸਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਪਣੀ ਹੀ ਸੇਵਾ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਹੀ ਮਹਾਨਤਾ ਵਧਾਉਣੀ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਹੀ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਾ ਹੈ। “ਜਿਨਿ ਸੇਵਿਆ ਤਿਨਿ ਪਾਇਆ ਮਾਨੁ॥” ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਸਿਮਰਨ ਕੀਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਇਸ ਢੰਗ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਗਤ 'ਤੇ ਸਨਮਾਨ ਮਿਲਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਤਾਣ ਹੋਵੇ, ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਵੇ, ਉੱਥੇ ਮਾਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜਦਿਆਂ, ਤਾਣ ਨਾਲ ਜੁੜਦਿਆਂ, ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਿਆਂ ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਗਤ ਵਿਚ ਮਾਣ ਵਧੇਗਾ।

ਹੁਣ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਤੇ ਕਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹਨ:

ਜਿਨਿ ਸੇਵਿਆ ਤਿਨਿ ਪਾਇਆ ਮਾਨੁ॥ ਨਾਨਕ ਗਾਵੀਐ ਗੁਣੀ ਨਿਪਾਨੁ॥

ਉਹ ਜੋ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਨਿਧਾਨ ਹੈ, ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸਾਗਰ ਹੈ, ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ। “ਗਾਵੀਐ”— ਕੀ ਗਾਉਣਾ ਹੈ? ਕਿ ਤੂੰ ਗੁਣੀ ਨਿਧਾਨ ਹੈ, ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ, ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਗੁਣ ਵਧਾਉਂਦੇ ਜਾਈਏ, ਗੁਣ ਇਕੱਠੇ ਕਰਦੇ ਜਾਈਏ, ਤਾਂ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਔਗੁਣ ਵਧਦੇ ਜਾਣ, ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਦੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਣ ਵਧਦੇ ਜਾਣ, ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਐਸਾ ਆ ਜਾਂਦੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਗੁਣ ਗਾਂਦਿਆਂ ਗਾਂਦਿਆਂ ਗੁਣੀ ਨਿਧਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸਾਗਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਣ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਹਾਨ ਹਨ, ਪਰ ਧਾਰਮਿਕ ਜਗਤ ਵਿਚ ਦਇਆ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਨੂੰ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਹਕੀਕਤ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਸੰਤੋਖ ਨਹੀਂ, ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਕਿ ਐਸਾ ਮਨੁੱਖ ਸਿਮਰਨ ਕਰ ਸਕੇ। ਜਿੱਥੇ ਦਇਆ ਨਹੀਂ, ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਕਿ ਐਸਾ ਮਨੁੱਖ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਸੇਵਾ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਸਿਮਰਨ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਸੰਤੋਖੀ ਨੇ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਸੇਵਾ ਦਿਆਲੂ ਨੇ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ, ਸਿਮਰਨ ਕਰਤਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਨਿਰੰਕਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਹੈ ਸਿਮਰਨ ਕਰ ਕੇ, ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਹੈ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੂਰਤੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਸਿਮਰਨ ਨਹੀਂ। ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਸਿਮਰਨ ਨਹੀਂ। ਸਿਮਰਨ ਨਿਰਾਕਾਰ ਦਾ; ਸੇਵਾ ਸਾਕਾਰ ਦੀ। ਸਾਕਾਰ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਬਸਤਰ ਪਹਿਨਾਏ ਹਨ, ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਉਣਾ ਹੈ, ਭੋਜਨ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਬੀਮਾਰ ਹੈ, ਦਵਾਈ ਦੇਣੀ ਹੈ, ਇਲਾਜ ਕਰਾਉਣਾ ਹੈ। ਸਾਕਾਰ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਨਿਰਾਕਾਰ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਨਿਰਾਕਾਰ ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ ਸਾਕਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਹੈ, ਸਿਮਰਨ ਕਰ ਕੇ ਨਿਰਾਕਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਕਿਸ ਨੇ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਦਇਆ ਹੋਵੇ। ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਕਿਸ ਨੇ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਸੰਤੋਖ ਹੋਵੇ। ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਨਲਕ ਗਾਵੀਐ ਗੁਣੀ ਨਿਧਾਨੁ ॥

ਕੀ ਗਾਈਏ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਾਈਏ? ਸੁਰਤਾਲ ਦਾ ਬੋਧ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਬੋਧ ਨਹੀਂ। ਕਿਵੇਂ ਗਾਈਏ? ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਗਾਵੀਐ ਸੁਣੀਐ ਮਨਿ ਰਖੀਐ ਭਾਉ ॥

ਪਹਿਲੇ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸੁਣੋ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ। ਸਤਿਸੰਗ ਉਹ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸੱਚ ਦੀ ਚਰਚਾ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਜਿੱਥੇ ਸੱਚ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਜਿੱਥੇ ਸੱਚ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਬੈਠੇ ਤੇ ਇਕ ਮਨ ਹੋ ਕੇ ਸੁਣੇ, ਧਿਆਨ ਲਾ ਕੇ ਸੁਣੇ, ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਸਤਿਸੰਗੀ ਬਣੇਗਾ, ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸਦਾ ਸੰਬੰਧ ਜੁੜੇਗਾ। ਇਕ ਬੰਦਾ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਦੂਜਾ ਸੁਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਜੁੜੇ। ਸੰਬੰਧ ਤਾਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਜੁੜੇਗਾ। ਬੋਲਣਾ ਅਤੇ ਸੁਣਨਾ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਜੋੜਦੇ ਹਨ। ਵੇਖਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਜੁੜਦੇ।

ਬਾਰੇ ਆਪਣਾ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਕਿ ਇਹ ਬੋਲ ਮੇਰੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਖਸਮ ਦੇ ਬਚਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਬੋਲਣਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਸੁਣਨਾ ਹੈ। “ਗਾਵੀਐ ਸੁਣੀਐ”—ਸੁਣਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਾਵਨਾ ਹੈ। “ਗਾਵੀਐ ਸੁਣੀਐ ਮਨਿ ਰਖੀਐ ਭਾਉ॥” ਸੁਣ ਕੇ, ਗਾ ਕੇ, ਫਿਰ ਮਨ ਵਿਚ ਭਾਉ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਭਾਉ ਇਕ ਐਸੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਗੁਣ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ, ਇਕ ਅਵਸਥਾ ਹੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਸਰੀਰ ਦੀ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਇਕ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਬੀਮਾਰੀ ਸਰੀਰ ਦੀ ਇਕ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਭਾਉ ਮਨ ਦੀ ਇਕ ਅਵਸਥਾ ਹੈ। ਜਿਸਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਯਾਦ ਕਰੀਏ, ਯਾਦ ਹੀ ਭਾਉ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯਾਦ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਰੋਜ਼ ਸੁਣਨਾ ਹੈ, ਗਾਉਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਤਨੇ ਚਿਰ ਤਕ ਗਾਉਣਾ ਹੈ ਤੇ ਸੁਣਨਾ ਹੈ ਜਿਤਨੇ ਚਿਰ ਤਕ ਗਾਵਿਆ, ਸੁਣਿਆ ਭਾਉ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ। ਪ੍ਰੇਮ ਬਣ ਗਿਆ, ਗਾਉਣਾ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਸੁਣਨਾ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਪ੍ਰੇਮ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ, ਗਾਉਣਾ ਅਤੇ ਸੁਣਨਾ ਅਜੇ ਬੀਜ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੈ। ਅੰਕੁਰਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਫਲੀਭੂਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਅਜੇ ਫਲ ਤਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਸੋ “ਗਾਵੀਐ ਸੁਣੀਐ ਮਨਿ ਰਖੀਐ ਭਾਉ॥ ਦੁਖੁ ਪਰਹਰਿ ਸੁਖੁ ਘਰਿ ਲੈ ਜਾਇ॥” ਚਿਰ ਤਮਾਮ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਨਿਵਿਰਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਸੁੱਖ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਬਿਸ਼ਰਾਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਨੰਦ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਗਾਵੀਐ ਸੁਣੀਐ ਮਨਿ ਰਖੀਐ ਭਾਉ॥

ਦੁਖੁ ਪਰਹਰਿ ਸੁਖੁ ਘਰਿ ਲੈ ਜਾਇ॥

ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੂਲ ਸਮੱਸਿਆ ਦੁੱਖ ਹੈ। ਹਰ ਫਲ ਦਾ ਬੀਜ ਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਬੀਜ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਹਨ। ਦੁੱਖ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੇ ਅਨੇਕ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਨੰਤ ਬੀਜ ਹਨ, ਦੁੱਖ ਇਕ ਬੋਝ ਹੈ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਦੁੱਖ ਵੀ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਦੁੱਖ ਦੀ ਨਿਵਿਰਤੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਵੇ, ਜਗਤ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਨਿਵਿਰਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨ ਲੱਭੇ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਰਾਜਨੀਤਕ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਗਤ ਨੂੰ, ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੁੱਖ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਉੱਘੇ, ਚੋਟੀ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਹੋਏ ਹਨ, ਲੇਕਿਨ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ, ਜਗਤ ਨੂੰ ਸੁੱਖ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕੇ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ‘ਤੇ ਵੈਦ, ਹਕੀਮ, ਡਾਕਟਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਰੋਗ ਕੱਢ ਦੇਈਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦੁਖੀ ਹੈ। ਸੋ ਹਿਕਮਤ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਵੈਦ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਪਰ ਰੋਗ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਰੋਗਾਂ ਦੀ ਨਿਵਿਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਜੇ ਇਕ ਰੋਗ ਕਾਬੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਨੰਤ ਰੋਗ ਹੋਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਦਵਾਈ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਰੋਗ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਔਸ਼ਧੀਆਂ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਤੇ ਰੋਗ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪੀੜਾ ਹਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਦੁੱਖ ਦਾ

ਸਹਿਮ ਹੈ, ਉਹ ਕੱਢ ਦੇਈਏ। ਲੇਕਿਨ ਇਹ ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਪਰ ਦੁੱਖ ਵੀ ਆਪਣੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਇਸ ਵਾਕ ਵਿਚ ਅਮਰ ਸਜਾਈ ਹੈ, "ਬਾਲੀ ਰੋਵੈ ਨਾਹਿ ਭਤਾਰੁ ॥ ਨਾਨਕ ਦੁਖੀਆ ਸਭੁ ਸੇਸਾਰੁ ॥" ਜਿੱਥੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਰਬ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਦੁੱਖ ਵੀ ਵਿਆਪਕ ਹਨ। ਜਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਢੰਗ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਅਪਣਾਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਨਿਵਿਰਤੀ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਉਹ ਸਾਧਨ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੋਲੀ ਵਿਚ ਪਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਪੰਡ ਸਿਰ 'ਤੇ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਹੈ :

ਦੁਖ ਕੀਆ ਪੰਡਾ ਖੁਲੀਆ ਸੁਖੁ ਨ ਨਿਕਲਿਓ ਕੋਇ ॥

(ਪੰਨਾ 1240)

ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਗੰਠੜੀ ਹੈ, ਜੋ ਆਏ ਦਿਨ ਬੋਝਲ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੁੱਖ ਰੋਜ਼ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਘਟਦਾ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਅਜੀਮ ਚਿੰਤਕ ਸਚਿਮਤ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਸਦੀ ਪਿੱਛੇ ਚਲੇ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਸੰਤਾਪ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਤਨਾ ਅੱਜ ਹੈ। ਪੰਜ ਸਦੀਆਂ ਪਿੱਛੇ ਚਲੇ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨ ਜਿਤਨਾ ਸੰਤੋਖੀ ਸੀ, ਅੱਜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਿੱਛੇ ਚਲੇ ਜਾਈਏ, ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਜੋ ਸੰਪਦਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕੋਲ ਸੀ, ਅੱਜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਜਿਤਨੀ ਸਿਆਣਪ ਹੈ। ਅੱਜ ਜਿਤਨੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਤੋਂ ਨਵੀਆਂ ਔਸ਼ਧੀਆਂ ਹਨ, ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਉੱਨਤੀ ਜਿਤਨੀ ਅੱਜ ਹੈ, ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਜਿਤਨਾ ਦੁੱਖ ਅੱਜ ਹੈ, ਇਤਨਾ ਪਹਿਲੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰੁੱਖਾਂ ਥੱਲੇ, ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਧਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ, ਕੱਖਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਬਹੁਤ ਸੁਖੀ ਸੀ। ਅੱਜ ਗਰਨ ਚੁੰਮਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦੁਖੀ ਹੈ। ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਸਰੀ ਥਾਂ ਜਾਣ ਲਈ ਪੈਦਲ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਜਿਵਾਏ ਇਸ ਦੇ ਕੋਲ ਹੋਰ ਹੋਈ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਲੇਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਮਨੁੱਖ ਕੋਲ ਸੀ। ਅੱਜ ਇਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦੂਸਰੀ ਥਾਂ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਬੜੇ ਕਾਰਗਰ ਸਾਧਨ ਉਪਲਬਧ ਹਨ। ਬੱਸਾਂ, ਰੇਲ ਗੱਡੀਆਂ, ਕਾਰਾਂ, ਆਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਵੀ ਤੇਜ਼ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼, ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਤਨੇ ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਸਵਾਦਿਸ਼ਟ ਪਕਵਾਨ ਅੱਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਅੱਜ ਤੋਂ ਕੁੱਝ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਲੇਕਿਨ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਜਿਤਨਾ ਫਿੱਕਾਪਣ ਅੱਜ ਹੈ, ਪਹਿਲੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਨੂੰ ਜਿਤਨੇ ਸੁੰਦਰ ਬਸਤਰ ਅੱਜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਇਹ ਪਹਿਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜਿਤਨਾ ਨੰਗਾ ਅੱਜ ਹੈ, ਪਹਿਲੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਚਮਕਾਣ ਦੇ ਜਿਤਨੇ ਸਾਧਨ ਅੱਜ ਹਨ, ਇਤਨੇ ਪਹਿਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜਿਤਨਾ ਅੱਜ ਕਰੂਪ ਹੈ, ਪਹਿਲੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਸਕੇ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲੰਬੀ ਹੋ ਸਕੇ, ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਅੱਜ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਪਰ ਜਿਤਨਾ ਮੌਤ ਦਾ ਭੈਅ ਅੱਜ ਹੈ, ਪਹਿਲੇ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿਚ

ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਜਲ ਵਰਗਾ ਬਣਾ ਦੇਹ। ਜਿਵੇਂ ਜਲ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਹੈ, ਪਿਆਸ ਬੁਝਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਨਿਰਮਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਸਵੱਛ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤੂੰ ਜਲ ਬਣ ਜਾਹ। ਬਾਰ ਬਾਰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ, ਬਾਰ ਬਾਰ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਤਟ 'ਤੇ ਬੈਠਣਾ ਅਤੇ ਅਠਾਹਠ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਰਟਨ ਕਰਨਾ ਇਹ ਜਲ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸੀ। ਅਗਨੀ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਬੈਠਣਾ, ਜਾਂ ਚਾਰੋਂ ਪਾਸੇ ਅਗਨ ਜਲਾ ਕੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬੈਠਣਾ, ਇਹ ਬ੍ਰਹਮ-ਅਗਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਜਵਲਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸੀ। ਬਾਰ ਬਾਰ ਮਸਤਕ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ 'ਤੇ ਰੱਖਣਾ, ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਰੱਖਣਾ, ਇਹ ਮਿੱਟੀ ਹੋਣ ਦੀ, ਨਿਮਰ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਪਵਨ ਨੂੰ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪਵਣ ਤੱਤ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਹੈ—ਬੋਲਣਾ। “ਦੇਹੀ ਮਾਟੀ ਬੋਲੈ ਪਉਣੁ॥” ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਝੁਕਾ ਕੇ, ਸਿਰ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਰੱਖ ਰੱਖ ਕੇ, ਸਿਰ ਨੂੰ ਖੁਦਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਨਾਲ। ਜਲ ਨਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ, ਬਾਰ ਬਾਰ ਕਰ ਕੇ, ਪਵਿੱਤਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੈਦਿਕ ਢੰਗ ਨਾਲ। ਚਾਰੋਂ ਪਾਸੇ ਅਗਨ ਬਾਲ, ਹੁੰਦੇ ਤਪਾ ਕੇ, ਹੁੰਦੇ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਬ੍ਰਹਮ-ਅਗਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਜਵਲਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਬਾਰ ਬਾਰ ਬੋਲ ਕੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬੋਲੇ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਈਸ਼ਵਰ ਬੋਲੇ। ਜੇ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਨਾਂ ਬੋਲਦਾ ਜਾਏ, ਬੋਲਦਾ ਜਾਏ ਅਤੇ ਬੋਲਦਿਆਂ ਬੋਲਦਿਆਂ ਜਿੱਥੇ ਖੁਦ ਮਨੁੱਖ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਫਿਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਈਸ਼ਵਰ ਹੀ ਸੋਲਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਪਵਨ ਤੱਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਧਨ ਬਣਾ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ। “ਦੇਹੀ ਮਾਟੀ ਬੋਲੈ ਪਉਣੁ॥” ਅਸੀਂ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ ਪਵਨ ਕਰ ਕੇ, ਬੋਲੀ ਜਾਹ, ਬੋਲੀ ਜਾਹ, ਐ ਬੰਦੇ! ਤੂੰ ਉਤਨੀ ਦੇਹ ਤਕ ਬੋਲੀ ਜਾਹ ਜਦੋਂ ਤਕ ਤੈਨੂੰ ਅਬੋਲ ਅਵਸਥਾ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ :

ਕਬੀਰ ਕੇਸੇ ਕੇਸੇ ਰੁਕੀਐ ਨ ਸੋਈਐ ਆਸਾਰ॥

ਰਾਤਿ ਦਿਵਸ ਕੇ ਕੁਕਨੇ ਕਬਹੂ ਕੇ ਸੁਨੈ ਖੁਕਾਰ॥

(ਪੰਨਾ 1376)

ਇਕ ਦੂ ਜੀਭੋ ਲਖ ਹੋਹਿ ਲਖ ਹੋਵਹਿ ਲਖ ਵੀਸ॥

ਲਖੁ ਲਖੁ ਗੋਕਾ ਆਖੀਅਹਿ ਏਕੁ ਨਾਮੁ ਜਗਦੀਸ॥

ਜਗਦੀਸ਼ ਦਾ ਨਾਮ ਰਟਨ ਕਰੀ ਜਾਹ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜਪੀ ਜਾਹ। ਇਤਨੇ ਚਿਰ ਤਕ ਬੋਲ, ਜਿਤਨੇ ਚਿਰ ਤਕ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦਾ। ਬੋਲੀ ਜਾਹ, ਬੋਲੀ ਜਾਹ। ਇਹ ਇਕ ਸਾਧਨਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰੀ ਜਾਹ, ਕਰੀ ਜਾਹ, ਜਿਤਨੇ ਚਿਰ ਤਕ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਤਪਾਈ ਜਾਹ ਹੁੰਦੇ, ਜਿਤਨੀ ਦੇਹ ਤਕ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਬ੍ਰਹਮ-ਅਗਨ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਟੇਰੀ ਜਾਹ ਮਸਤਕ, ਝੁਕਾਈ ਜਾਹ ਸਿਰ, ਜੋੜੀ ਜਾਹ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਮਸਤਕ, ਜਿਤਨੀ ਦੇਹ ਇਹ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਜੀਵਨ ਮਿੱਟੀ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰਮ-ਅਨੰਦ ਖੁਦਾ, ਸਤ-ਚਿਤ-ਅਨੰਦ ਹੈ। ਉਹ ਮਿੱਟੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਾਕ ਕਿ ਬੋਲੀ

ਪਾਰਬਤੀ ਮਾਂ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤੋਗੁਣ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਰਾਗੀ ਬਿਰਤੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਭ੍ਰਮਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਪਾਰਬਤੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੇਵਾ ਭਾਉ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਇਕ ਇਕ ਰੁਣ ਕਿਸੇ ਇਕ ਇਕ ਦੇਵਤੇ ਵਿਚੋਂ ਲੱਭਾਗੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਸਰਬੱਗ ਗੁਣ ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਹਾਰ-ਸਿੰਗਾਰ ਕਰ ਕੇ ਖੜੇ ਹਨ, ਲਕਸ਼ਮੀ ਕੋਲ ਹੈ। ਬਤੀ ਸ਼ਾਨੋ-ਸ਼ੋਕਤ ਹੈ, ਸਜਾਵਟ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਦੀ ਮਾਲਾ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਦੇ ਗਲ ਵਿਚ ਹੈ। ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਸਰੂਪ ਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦਾ ਇਹ ਸਰੂਪ ਤਾਲਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ। ਵੇਦ ਰਸਨਾ ਤੋਂ ਗਿਆਨ ਉਚਾਰਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਭ੍ਰਮਾ ਦਾ ਇਹ ਰੂਪ ਵੀ ਸ਼ਿਵਜੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ। ਇਹ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹਨ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤੋਗੁਣੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸ਼ਿਵਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਰਾਗੀ ਹੈ, ਕਾਲ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅਕਾਲ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਭ੍ਰਮਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸੇਵਾ ਭਾਉ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸਹੱਤ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹਨ। “ਗੁਰੂ ਈਸਹੁ ਗੁਰੂ ਗੋਰਖੁ ਭਰਮਾ ਗੁਰੂ ਪਾਰਬਤੀ ਮਾਈ॥” ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੀ ਇਤਨੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਭਗਤ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ, ‘ਕਬੀਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਦੇਨੋ ਖੜੇ ਕਾਕੋ ਲਾਗੋ ਪਾਇ’। ਬਲਿਹਾਰੀ ਗੁਰੂ ਆਪਣੇ ਜਿਨ ਗੋਬਿੰਦ ਦੀਉ ਮਿਲਾਏ।’ ਸਦਕੇ ਜਾਈਏ ਉਸ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਜਿਸ ਨੇ ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ, ਬਲਿਹਾਰ ਜਾਈਏ ਉਸ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਜਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਮਾਰਗ ਦੱਸਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਗੁਰੂ ਹੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਹੀ ਗੋਰਖ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਹੀ ਸ਼ਿਵ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਹੀ ਪਾਰਬਤੀ ਮਾਂ ਹੈ:

ਜੇ ਹਉ ਜਾਣਾ ਅਖਾ ਨਾਹੀ ਕਹਣਾ ਕਥਣ ਨ ਜਾਈ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਏਥੇ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਉਸ ਪਰਮ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵੀ ਲਿਆ, ਜੇ ਮੈਂ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਝਲਕ ਵੇਖ ਵੀ ਲਈ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਹਿਣਾ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਜੇ ਮੈਂ ਉਸ ਪਰਮ-ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵੀ ਲਿਆ ਹੈ, ਸਮਝ ਵੀ ਲਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਹੁਣ ਮੈਂ ਜ਼ਬਾਨ ਨਾਲ ਆਖਣਾ ਨਹੀਂ। ਦਰਅਸਲ ਜੇ ਕੁਛ ਜ਼ਬਾਨ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ ਆਹਤ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਕਦੀ ਮਨੁੱਖ ਅਨਾਹਦ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਅੰਦਰੋਂ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬੋਲ ਇਤਨੇ ਮਹਾਨ ਹਨ, ਉਹ ਬੋਲ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਜ਼ਬਾਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨੇ ਬਹੁਤ ਔਖੇ ਹਨ, ਬਹੁਤ ਔਖੇ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਉਸ ਪਰਮ-ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵੀ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਵੀ ਮੈਂ ਆਖਣਾ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ? “ਕਹਣਾ ਕਥਣ ਨ ਜਾਈ”—ਉਹ ਮੇਰੀ ਕਥਨੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਕਹਿਣੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਉਹ ਇਤਨਾ ਮਹਾਨ ਹੈ ਤੇ ਮੇਰੀ ਕਹਿਣੀ ਤਫ ਹੈ। ਉਹ ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਹੈ ਤੇ ਮੇਰਾ ਕਹਿਣਾ ਛੋਟਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਤਨਾ ਮਹਾਨ ਹੈ ਤੇ ਮੇਰਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀਮਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ—“ਕਿਆ ਹਉ ਕਥੀ ਕਥੇ ਕਥਿ ਦੇਖਾ ਮੈ ਅਕਥੁ ਨ ਕਥਨਾ ਜਾਈ॥” ਮੈਂ

ਕਥਨ ਕਰ ਕੇ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੈ, ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਕਥਨੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਮੇਰੇ ਕਥਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। “ਜੇ ਹਉ ਜਾਣਾ ਆਖਾ ਨਾਹੀ ਕਹਣਾ ਕਥਨੁ ਨ ਜਾਈ॥”

ਜੇ ਮੈਂ ਉਸ ਪਰਮ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਜਾਣ ਵੀ ਲਿਆ ਤਾਂ ਵੀ ਮੈਂ ਕਹਿਣਾ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂ? ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰ ਸਕਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਮੇਰਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀਮਿਤ, ਉਹ ਮਹਾਨ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਕ ਅਰਦਾਸ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੈ:

ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ॥

ਹੇ ਗੁਰੂ! ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਗੱਲ ਬੁਝਾ ਦੇਹ। ਇਕ ਦੀ ਸੂਝ ਦੇਹ ਕਿਉਂਕਿ, “ਏਕ ਵਸਤੁ ਬੁਝਹਿ ਤਾ ਹੋਵਹਿ ਪਾਕ॥ ਬਿਨੁ ਬੁਝੇ ਤੂੰ ਸਦਾ ਨਾਪਾਕ॥” ਇਕ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈਏ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝੀਏ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਅਪਵਿੱਤਰ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈਏ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਸਭ ਕੁਛ ਜਾਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਕ ਨੂੰ ਨਾ ਜਾਣੀਏ, ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਬੰਦਾ ਅਗਿਆਨੀ ਦਾ ਅਗਿਆਨੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ—“ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ॥” ਇਕ ਦੀ ਸੂਝ ਬੁਝਾ, ਇਕ ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਰਾ। ਕਿਹੜੇ ਇਕ ਦੀ ਸੋਝੀ, ਕਿਹੜੇ ਇਕ ਦਾ ਗਿਆਨ?

ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ॥

ਜੇ ਸਾਰਿਆਂ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਦਾਤਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਕੀੜੇ-ਮਕੋੜੇ, ਅਸਬੂਲ, ਸੂਖਮ, ਜਲ-ਜੰਤੂ, ਥਲ-ਜੰਤੂ, ਨਭ-ਜੰਤੂ, ਬਨਸਪਤੀ; ਜੇ ਸਭ ਨੂੰ ਰਿਜ਼ਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜੇ ਸਭ ਨੂੰ ਦਾਤ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਹੇ ਗੁਰੂ! ਉਸਦੀ ਸੂਝ ਕਰਾ, ਉਸਦੀ ਸਮਝ ਕਰਾ। ਸਿਰਫ਼ ਸੂਝ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਮਝ ਹੀ ਨਹੀਂ, “ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ”—ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਭੁੱਲੇ ਵੀ ਨਾ। ਉਹਦੀ ਯਾਦ ਵੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਣੀ ਰਹੇ। ਤੇ ਜਿਸਦੀ ਯਾਦ ਬਣੀ ਰਹੇ, ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਦੀ ਯਾਦ ਮਿਟ ਜਾਏ, ਉਸਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵੀ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਤਦ ਹੀ ਤਾਂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ:

ਯਾ ਇਲਾਹੀ ਚਸਮੇ ਬੀਨਾ-ਏ-ਵਿਦੇ ਦਰ ਸਰਮ ਅਜ਼, ਇਸ਼ਕ ਸੌਦਾ ਏ ਗੁਰੂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ।

ਸਿਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਪਿਆਰ ਦੇਹ, ਇਸ਼ਕ ਦੇਹ, ਯਾਦ ਦੇਹ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਯਾਦ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਨੰਦ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਯਾਦ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਨੰਦ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਕਰੀਏ ਜਿਹੜਾ ਆਪ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਣ ਕਣ ਵਿਚ ਦੁੱਖ ਹੀ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਸੁੱਖਾਂ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਹੈ, ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਅਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਝੋਲੀ ਦੇ ਵਿਚ ਪਾਉਣਾ ਹੈ।

ਵਿੱਟੁ ਭਾਣੇ ਕਿ ਨਾਇ ਕਰੀ

ਤੀਰਥ ਨਾਵਾ ਜੇ ਤਿਸੁ ਭਾਵਾ ਵਿੱਟੁ ਭਾਣੇ ਕਿ ਨਾਇ ਕਰੀ ॥
 ਜੇਤੀ ਸਿਰਠਿ ਉਪਾਈ ਵੇਖਾ ਵਿੱਟੁ ਕਰਮਾ ਕਿ ਮਿਲੈ ਲਈ ॥
 ਮਤਿ ਵਿਚਿ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਮਾਣਿਕ ਜੇ ਇਕ ਗੁਰ ਕੀ ਸਿਖ ਸੁਣੀ ॥
 ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ ॥
 ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਜੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ ॥੬॥

ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ 'ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ' ਦੀ ਇਸ ਪਾਵਨ ਛੇਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਬੁਨਿਆਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਭਾਅ ਜਾਈਏ, ਉਸਨੂੰ ਚੰਗੇ ਲੱਗ ਜਾਈਏ, ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਨਮ-ਜਨਮਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਧੁਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਮੂਹ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਧਨ ਮਹਿਜ਼ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਭਾਅ ਜਾਈਏ। ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਰਟਨ ਵਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਅੰਗ ਰਹੀ ਹੈ। ਤੀਰਥ ਦਾ ਅੱਖਰੀ ਅਰਥ ਹੈ—ਉਹ ਤੱਟ ਜਿਥੇ ਮਨੁੱਖ ਦਰਿਆ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨਦੀ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਪਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਮਿਲੇ, ਉਹ ਤੀਰਥ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਮਿਲੇ, ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰਭੂ ਚਿੰਤਨ ਜਾਗ ਸਕੇ, ਜਿੱਥੇ ਹਿਰਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਸਕੇ, ਜਿੱਥੇ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸੰਪਦਾ ਅੰਤਰ-ਆਤਮਾ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕੇ, ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਤੀਰਥ ਹੈ।

ਕਿਉਂਕਿ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸੰਪਦਾ ਦੇ ਨਾਲ ਜਨਮ-ਜਨਮਾਂਤਰਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਧੁਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਸੰਪਦਾ ਨੂੰ ਜਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸਨਾਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਨਮ-ਜਨਮਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਧੁਲ ਗਏ। ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਉੱਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਤਟ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵਕਤ ਸੰਤ-ਜਨਾਂ ਨੇ ਜਪ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਤਪ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਧੁਨ ਗੂੰਜਾਰ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਇਕ ਖਿਆਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਵਕਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਰਾਮ ਦੀ ਧੁਨ ਉਚਾਰਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਧੁਨ ਦੀ ਸਤਿਆ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਭਰੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਮਿੱਟੀ ਵੀ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਜਪ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕੋਲ ਪਏ ਹੋਏ ਪਾਣੀ 'ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਪਾਣੀ ਨਦੀ ਦਾ ਹੋਵੇ, ਸਰੋਵਰ ਦਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਚਾਹੇ ਕਿਸੇ ਬਰਤਨ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੋਵੇ। ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਹਾਰ ਵੇਲੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਜਦ ਪੰਜ ਬਾਣੀਆਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਲੀਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪੂਰਨ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਲ ਨੂੰ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਤੱਟ ਉੱਤੇ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਮੁਨੀਆਂ ਨੇ, ਸੰਤ-ਜਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਜਪ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਤਪ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਮ ਦੀ ਗੂੰਜਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਨਦੀਆਂ ਪੂਜਨੀਕ ਗਿਣੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਪੂਜੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਹਿਜ਼ ਮਤਲਬ ਇਤਨਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਜਲ ਨੇ ਨਾਮ ਨੂੰ, ਨਾਮ ਦੀ ਧੁਨ ਨੂੰ, ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਆਤਮਸਾਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਦੂਸਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਖ਼ਾਕ 'ਤੇ, ਮਿੱਟੀ 'ਤੇ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਸਤਿਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ

ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਕ ਨੂੰ ਲੋਕ ਮਸਤਕ 'ਤੇ ਲਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਸੁੱਖ ਆਨੰਦ ਹਾਸਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਈਰਾਨ ਦੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੰਤ ਹਾਫਿਜ਼ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ—‘ਸੁਰਮਾ ਕੁਨ ਤੋ ਖ਼ਾਕ ਅਉਨੀਆ ਤਾਬਾ ਬੀਨੀ ਇਬਤਿਦਾਦ ਤਾ ਇਨਤਿਹਾ।’ ਜੇ ਤੂੰ ਆਦਿ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਤ ਤਕ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਏਂ ਤਾਂ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਕ ਦਾ ਸੁਰਮਾ ਬਣ, ਆਪਣੇ ਮਸਤਕ 'ਤੇ ਲਾ, ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਾ। ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ—“ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਪੁਰਖ ਬਿਧਾਤੇ ਸਰਧਾ ਮਨ ਕੀ ਪੂਰੇ॥” ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਇਕ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਵੀ ਸ਼ਰਧਾ ਹੈ, ਇਕ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਵੀ ਮੰਗ ਹੈ, ਪੂਰਨ ਕਰ, ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਅਤੇ ਇਹ ਸੁੱਖ ਮੈਨੂੰ ਦੇਹ। ਕਿਹੜਾ ਸੁੱਖ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਨਾਨਕ ਦਾਸੁ ਇਹੈ ਸੁਖ ਮਾਰੈ ਮੇ ਕਉ ਕਰਿ ਸੰਤਨ ਕੀ ਪੂਰੇ॥”

ਹੇ ਅੰਤਰਆਤਮਾ ਦੀ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਇਕ ਮੇਰੀ ਵੀ ਸ਼ਰਧਾ ਪੂਰਨ ਕਰ, ਇਕ ਮੇਰੀ ਵੀ ਮੰਗ ਪੂਰੀ ਕਰ। ਕੀ ਮੰਗ ਹੈ, ਕੀ ਚਾਹਤ ਹੈ? “ਨਾਨਕ ਦਾਸੁ ਇਹੈ ਸੁਖ ਮਾਰੈ ਮੇ ਕਉ ਕਰਿ ਸੰਤਨ ਕੀ ਪੂਰੇ॥” ਬਸ ਇਹੋ ਸੁੱਖ ਮੇਰੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਪਾ। ਮੈਨੂੰ ਸੰਤ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਕ ਬਣਾ ਦੇਹ। ਸੰਤ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਖ਼ਾਕ ਜਪਿਆ ਹੋਇਆ ਨਾਮ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਨਾਮ ਦੀ ਗੂੰਜਾਰ ਪਾਣੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਆਤਮਸਾਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖ਼ਾਕ ਅਕਸੀਰ ਸੁਰਮਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਸ ਲੋਕ ਦੀ ਸਚਾਈ ਤੇ ਪਰਲੋਕ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਮੇਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਇਸ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਾਧਨਾ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਭਾਅ ਜਾਈਏ। ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਪਿਆਰੇ ਲੱਗੀਏ। ਮੈਂ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਤਾਂ ਹੀ ਕਰਾਂ ਜੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤੈਨੂੰ ਭਾਅ ਜਾਵਾਂ :

ਤੀਰਥਿ ਨਾਵਾ ਜੇ ਰਿਸੁ ਭਾਵਾ ਵਿਣੁ ਭਾਣੇ ਕਿ ਨਾਇ ਕਰੀ॥

ਮੈਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਂ ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਹੀ ਨਾ ਲੱਗੇ, ਮੈਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਾਂ ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਭਾਵਾਂ ਹੀ ਨਾ, ਤੇ ਐਸਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਤਾਂ ਵਿਅਰਥ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਰਟਨ ਵਿਅਰਥ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਅੱਗੇ ਇਹ ਫੁਰਮਾਨ :

ਜੇਤੀ ਸਿਰਠਿ ਉਪਾਈ ਢੇਖਾ ਵਿਣੁ ਕਰਮਾ ਕਿ ਮਿਲੈ ਲਈ॥

ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜਿੱਥੇ ਤਕ ਮੈਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ, ਇਸ ਵਿਚ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਹਨ। ਧਨ ਸੰਪਦਾ ਹੈ, ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਲ ਖ਼ਜ਼ਾਨਿਆਂ ਨਾਲ ਇਹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਭਰੀ ਪਈ ਹੈ। ਪਰ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਛ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਬਸ ਜਿਤਨਾ ਵੱਡਾ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਮਟਕਾ ਹੋਵੇ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ ਜਲ ਵਿਚੋਂ ਉਤਨਾ ਹੀ ਜਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਮਟਕਾ ਵੱਡਾ ਕਰ ਲਈਏ, ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਗਤ ਤਾਂ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਸਾਗਰ ਹੈ। ਅਨੰਤ ਪਦਾਰਥ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ। ਜੀਵਨ ਮੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਦਾਰਥ ਨਹੀਂ ਮੁਕਦੇ। ਤ੍ਰਿੰਦਰੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਹੀਂ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦੀ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਧਨ ਸੰਪਦਾ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ

ਹੁੰਦਾ। ਜਗਤ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਜਿਤਨਾ ਵੱਡਾ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਮਟਕਾ ਹੋਵੇ, ਵਸਤੂ ਤਾਂ ਉਤਨੀ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣੀ ਹੈ :

ਜੇਤੀ ਸਿਰਠਿ ਉਪਾਈ ਵੇਖਾ ਚਿਣੁ ਕਰਮਾ ਕਿ ਮਿਲੈ ਲਈ॥

ਮਤਿ ਵਿਚਿ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਮਾਣਿਕ ਜੇ ਇਕ ਗੁਰ ਕੀ ਸਿਖ ਸੁਣੀ॥

ਇਥੇ ਮੇਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਬੜੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੈ, ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੱਤ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਅਜੇ ਬਾਹਰੋਂ ਹੀ ਖੋਜਿਆ। ਸਾਗਰ ਦਾ ਸੀਨਾ ਚੀਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਮੋਤੀ ਲੱਭੇ ਹਨ। ਪਹਾੜਾਂ ਦੀ ਕੁੱਖ ਵਿਚੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਚਾਂਦੀ, ਸੋਨਾ, ਹੋਰੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਲੱਭੇ ਹਨ। ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਖਾਕ ਤੇ ਰੇਤ ਵਿਚੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਨੀਲਮ, ਮੂੰਗੇ, ਪੰਨੇ ਲੱਭੇ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰਾਤ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਪਈ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੱਤ ਵੀ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੈ। ਪਰ ਖੋਜ ਅਜੇ ਬਹਿਰੂਨੀ ਹੈ। ਬਾਹਰੋਂ ਖੋਜ ਖੋਜ ਕੇ ਅਜੇ ਮਨੁੱਖ ਬੌਕਿਆ ਨਹੀਂ। ਅਜੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਦੀ ਤਰਫ਼ ਮੁੜਿਆ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਕੁਝ ਖੋਜ ਰਿਹੈ ਸੈਠਦਿਆਂ, ਉਠਦਿਆਂ, ਚੱਲਦਿਆਂ, ਸੌਦਿਆਂ, ਜਾਗਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਕੁਝ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਖੋਜ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਿਆਣੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਖੋਜ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਹੈ। ਖੋਜ ਨੂੰ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਬਾਕੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਖੋਜ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਰਿਜ਼ਕ ਦੀ ਖੋਜ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਰੋਜ਼ੀ ਦੀ ਖੋਜ ਹੈ। ਪੰਛੀ ਵੀ ਕੁਛ ਨਾ ਕੁਛ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਉਡਾਰੀਆਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਦੂਰ ਦਰਾਜ਼ ਤਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਸਿਰਫ਼ ਰਿਜ਼ਕ ਦੀ ਚੌਪਾਏ ਜਾਨਵਰ ਵੀ ਦੌੜੇ ਭੱਜੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਕੁਝ ਲੱਭ ਰਹੇ ਹਨ, ਕੁਝ ਖੋਜ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਰਿਜ਼ਕ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਹੈ ਇਸਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਰਿਜ਼ਕ ਦੀ ਹੀ ਖੋਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, “ਰਜ਼ਕ ਰਹਿੰਦੇ” ਦੀ ਵੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਕਲਾ ਦੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਦੀ, ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਪੱਖ ਖੋਜੇ ਹਨ, ਪਰ ਖੋਜ ਉਸ ਦਿਨ ਹੀ ਸੰਪੂਰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਇਹ ਸੰਪੂਰਨ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਖੋਜ ਅਧੂਰੀ ਹੈ। ਅਧੂਰੀ ਖੋਜ ਅਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮਨੁੱਖ ਬਹੁਤ ਖੋਜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਤ੍ਰਿਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀਰੇ ਖੋਜ ਲਏ ਹਨ, ਸਾਗਰ ਵਿਚੋਂ ਮੋਤੀ ਲੱਭ ਲਏ ਹਨ, ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਖਾਕ ਵਿਚੋਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਲੱਭ ਲਏ ਹਨ। ਧਰਤੀ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤ ਕੁਛ ਤਲਾਸ਼ ਕਰ ਲਿਆ, ਲੇਕਿਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਛ ਹੈ, ਮੱਤ ਵਿਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਛ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ—

“ਮਤਿ ਵਿਚਿ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਮਾਣਿਕ ਜੇ ਇਕ ਗੁਰ ਕੀ ਸਿਖ ਸੁਣੀ॥”

ਕੁਝ ਐਜਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਬਹਿਰੂਨੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਪਹਾੜਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਚੋਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਦਾਰਥ ਲੱਭਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਕਿਵੇਂ ਕਰੀਏ? ਜੀਵਨ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਰਤਨ ਕਿਵੇਂ ਲੱਭੀਏ? ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਜੇ ਇਕ ਗੁਰ ਕੀ ਸਿਖ ਸੁਣੀ॥” ਤੂੰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਇਕ ਸਿਖਿਆ ਸੁਣ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣ, ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਤੇਰੀ

ਮੱਤ ਵਿਚੋਂ ਰਤਨ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਗੇ। ਗਿਆਨ ਦੇ ਰਤਨ, ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਦੇ ਰਤਨ, ਖਿਆ, ਨਿਰਵੈਰ ਭਾਉ ਦੇ ਰਤਨ, ਅਨੰਦ ਦੇ ਰਤਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੈਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਤੇਰਾ ਜੀਵਨ ਤੇਰੀ ਮੱਤ ਰਤਨਾਂ ਦੀ ਖਾਣ ਹੈ। ਇਤਨੀ ਵੱਡੀ ਖਾਣ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦੀ ਜਿਤਨੀ ਗਹਿਰੀ ਖੁਦਾਈ ਕਰਦਾ ਚਲਾ ਜਾਏਗਾ, ਰਤਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਜਾਣਗੇ। ਤੇਰੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਸੰਗਤ ਵਧਦੀ ਜਾਏਗੀ, ਮਿਲਦੀ ਜਾਏਗੀ—“ਮਤਿ ਵਿਚਿ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਮਾਣਿਕ ਜੇ ਇਕ ਗੁਰ ਕੀ ਸਿਖ ਸੁਣੀ ॥”

ਬਾਹਰ ਦੀ ਸੰਪਦਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਮੁੱਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਜੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਈ ਹੋਈ ਸੰਪਦਾ ਨੂੰ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਅਜੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਮਹਾਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ। ਉਸਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਅਜੇ ਇਸ ਦਾ ਰਸ ਨਹੀਂ ਮਾਣਿਆ। ਰਸ ਉਦੋਂ ਹੀ ਮਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ। ਸੋ ਇਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇ, ਇਹ ਖੋਜ ਕਰ ਸਕੇ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਚੇਤਨਾ, ਇਸਦੀ ਖੋਜ, ਇਸਦੀ ਸੁਰਤ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਵਿਚ ਗਮਨ ਕਰੇ। ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ—“ਕਾਇਆ ਬਹੁ ਖੰਡ ਖੋਜਤੇ ਨਵ ਨਿਧਿ ਪਾਈ ॥” ਮੈਂ ਇਸ ਬਹੁਖੰਡੀ ਕਾਇਆਂ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਵਿਚ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਖੋਜਣ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਵੰਗ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣੇ। ਜਿਤਨੀ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਸੁਣੇਗਾ, ਜਿਤਨੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੇਗਾ, ਸੁਰਤ ਉਤਨੀ ਹੀ ਗਹਿਰੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਅਤੇ ਜਿਤਨੀ ਗਹਿਰਾਈ ਵਿਚ ਜਾਵੇਗੀ, ਉਤਨੇ ਰਤਨ ਪਦਾਰਥ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਪੈਣਗੇ। ਸੰਖ ਤੇ ਸਿੱਪੀਆਂ ਤਾਂ ਸਾਗਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਵੀ ਲੱਭ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮੌਤੀ ਲੱਭਣ ਲਈ ਗਹਿਰੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦੇ ਉੱਪਰ ਉੱਪਰ ਤਾਂ ਕਾਮ ਹੈ, ਵਾਸ਼ਨਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਸਿੱਪੀਆਂ ਹੀ ਪਈਆਂ ਹਨ, ਸੰਖ ਤੇ ਘੋਗੇ ਪਏ ਹਨ। ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਅੰਦਰ ਝਾਤ ਮਾਰੀਏ, ਗਹਿਰਾਈ ਵਿਚ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਉਹ ਅਦੁੱਤੀ ਰਤਨ ਪਏ ਹੋਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਧਨ ਧਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਪੂਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਸ ਬਹੁਖੰਡੀ ਕਾਇਆਂ ਦੀ ਮੈਂ ਬਹੁ ਪ੍ਰਕਾਰ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਹੈ, “ਕਾਇਆ ਬਹੁ ਖੰਡ ਖੋਜਤੇ ਨਵ ਨਿਧਿ ਪਾਈ ॥” ਨੌਂ ਖਜਾਨਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਗਈ, ਨੌਂ ਰਤਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਗਈ :

ਕਾਇਆ ਬਹੁ ਖੰਡ ਖੋਜਤੇ ਨਵ ਨਿਧਿ ਪਾਈ ॥

ਨਾ ਕਛੁ ਆਇਓ ਨਾ ਕਛੁ ਜਾਇਓ ਰਾਮ ਕੀ ਦੁਹਾਈ ॥...

ਜੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡਿ ਸੋਈ ਪਿੰਡੇ ਜੇ ਖੋਜੈ ਸੋ ਪਾਵੈ ॥

(ਪੰਨਾ 695)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਜੋ ਕੁਛ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਛੁਪਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਉਹੀ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਵੀ ਛੁਪਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਸਾਗਰ ਤੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਛੁਪਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਉਹੀ ਮੱਤ ਵਿਚ ਵੀ ਛੁਪਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਲੱਭਣਾ ਪਏਗਾ। ਗੀਟੇ ਤੇ ਪੱਥਰ ਤਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਉਪਰ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਣਗੇ, ਪਰ ਸੋਨਾ, ਚਾਂਦੀ, ਹੀਰਾ ਖੁਦਾਈ ਕਰ ਕੇ ਲੱਭੇਗਾ, ਗਹਿਰੇ ਤਲ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਸੋਨਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਮੂਹ ਸਾਗਰ ਦੇ ਤਲ ਵਿਚ ਮੌਤੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਪਰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਤਲ ਤਾਂ ਮੌਤੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਮਾਣਿਕਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਰਤਨਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਮੱਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਤਨਾਂ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ। ਅਗਰ ਕੋਈ

ਮਿਲਦੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਜਿਸ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ, ਉਸ ਮਾਰਗ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਪੈ ਗਿਆ, ਗੁਰੂ-ਮਤਿ ਪੈ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ; ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਮਾਰਗ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਰਸਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਰਸਤੇ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਪੈ ਗਿਆ—ਗੁਰੂ ਪੰਥ। ਉਹ ਪੰਥ, ਉਹ ਮਾਰਗ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਨੇ ਸੰਵਾਰਿਆ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਨੇ ਹੀ ਸਿੰਗਾਰਿਆ ਹੈ। ਉਸੇ 'ਤੇ ਚੱਲ ਕੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕੇਗਾ। ਸੋ ਗੁਰੂ ਕੌਲੋਂ ਕੀ ਮੰਗਣਾ ਹੈ? ਆਖਿਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨ ਅਮੰਗ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਮੰਗਣਾ ਕੀ ਹੈ? ਮੰਗ ਇਹ ਮੰਗਣੀ ਹੈ, “ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ॥” ਹੇ ਗੁਰੂ! ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ, ਇਕ ਬੁਝ ਬੁਝਾ, ਇਕ ਸੂਝ ਦੇਹ, ਇਕ ਸਮਝ ਦੇਹ। ਕਿਹੜੀ ਬੁਝ? ਕਿਹੜੀ ਸੂਝ? ਕਿਹੜੀ ਸਮਝ? “ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ॥” ਜੋ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਦਾਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਾ ਭੁੱਲੇ। ਜਿਸਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਈਏ, ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਰਹੀਏ, ਸੰਬੰਧ ਜੁੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਾਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਈ, ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਬੱਚਾ ਮਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਿਆ, ਮਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਵੱਡਾ ਕਰਾ ਛੋਟੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਵੇ, ਛੋਟਾ ਵੱਡੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਵੇ, ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਮਿੱਤਰ ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਣ, ਤੋ ਭੁੱਲਦਿਆਂ ਹੀ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਗਏ। ਜਗਤ ਦੇ ਤਮਾਮ ਸੰਬੰਧ ਯਾਦ 'ਤੇ ਖੜੇ ਹਨ, ਚੇਤੇ 'ਤੇ ਖੜੇ ਹਨ। ਘਰ ਦੇ ਵਿਚ ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਪਿਆ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਚੇਤੇ ਕਰ ਕੇ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਚਿੱਤ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ, ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਹੈ, ਲੈਕਿਨ ਫਿਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਯਾਦ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ, ਚੇਤੇ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਸਤੂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਚਿੰਤਨ ਚੇਤਾ ਬੜਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਐਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਚਿੱਤ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ, ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਜੋ ਯਾਦ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ, ਰਿਸ਼ਤਾ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਗੂੜ੍ਹੇ ਤੋਂ ਗੂੜ੍ਹਾ ਰਿਸ਼ਤਾ, ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਵੀ ਯਾਦ 'ਤੇ ਖੜਾ ਹੈ। ਜਿਸਨੂੰ ਜਿਤਨਾ ਜਿਆਦਾ ਯਾਦ ਕਰੀਏ, ਉਸ ਨਾਲ ਉਤਨਾ ਗਹਿਰਾ ਸੰਬੰਧ ਜੁੜਦਾ ਹੈ, ਉਤਨਾ ਗਹਿਰਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜੁੜਦਾ ਹੈ।

ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਾਂ ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਯਾਦ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੁੜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਪੁੱਛ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਬਈ ਇਹ ਜਿਹੜਾ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਹੈ? ਇਹ ਕੌਣ ਹੈ? ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ? ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਬੋਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਕੋਈ ਦੂਰ ਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਦੂਰੀ ਤਾਂ ਦੋ ਫੁਟ ਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਦੂਰ ਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਐਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਜੋ ਗਾਲਬਨ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਮੀਲ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਨਾਮ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਇਕ ਦਮ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਖਿੜ ਉਠਿਆ, ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ—ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਨੇੜੇ ਦਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਮੀਲ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਨੇੜੇ ਦਾ ਹੈ; ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਹੋਇਆ ਦੂਰ ਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਹੁਤ ਨਿਕਟ ਹੈ। ਬਕੋਲਿ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ—“ਕਹਿ ਰਵਿਦਾਸ ਹਾਥ ਪੈ ਨੇਰੈ ਸਹਜੇ ਹੋਇ ਸੁ ਹੋਈ॥” ਹੱਥ ਵੀ ਆਪਸ ਤੋਂ

ਜੇ ਤਿਸੁ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵਈ

ਜੇ ਜੁਗ ਚਾਰੇ ਆਰਜਾ ਹੋਰ ਦਸੁਣੀ ਹੋਇ ॥
 ਨਵਾ ਖੰਡਾ ਵਿਚਿ ਜਾਣੀਐ ਨਾਲਿ ਚਲੈ ਸਭੁ ਕੋਇ ॥
 ਚੰਗਾ ਨਾਉ ਰਖਾਇ ਕੈ ਜਸੁ ਕੀਰਤਿ ਜਗਿ ਲੋਇ ॥
 ਜੇ ਤਿਸੁ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵਈ ਤ ਵਾਤ ਨ ਪੁਛੈ ਕੇ ॥
 ਕੀਟਾ ਅੰਦਰਿ ਕੀਟੁ ਕਰਿ ਦੋਸੀ ਦੋਸੁ ਧਰੇ ॥
 ਨਾਨਕ ਨਿਰਗੁਣਿ ਗੁਣੁ ਕਰੇ ਗੁਣਵੰਤਿਆ ਗੁਣੁ ਦੇ ॥
 ਤੇਹਾ ਕੋਇ ਨ ਸੁਝਈ ਜਿ ਤਿਸੁ ਗੁਣੁ ਕੋਇ ਕਰੇ ॥੨॥

ਸੁਖ-ਮੁਕਤੀ • ਸੁਖ-ਮੁਕਤੀ

ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਦੇ ਥੱਲੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਣੀ, ਭਾਵ ਜੀਵਨ ਵਿਅਰਥ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਕਿਸੇ ਲਈ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਉੱਠਣਾ ਆਸਾਨ ਹੈ, ਪਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਥੱਲੇ ਆ ਜਾਣਾ ਔਖਾ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦੀ ਪ੍ਰਥਮ ਲਾਲਸਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪੂਰਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਪੂਰਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਪੂਰਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮਰਨ ਦਾ ਭੈਅ ਵੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੁਨਿਆਦੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭੈਅ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ, ਮਰਨ ਦਾ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਭੈਅ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਜਦ ਵੀ ਡਰਦਾ ਹੈ, ਮੌਤ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੈ। ਸੱਪ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਡਰਦਾ। ਉਸਨੂੰ ਸੱਪ ਦੇ ਅੰਦਰ ਫੁੱਪੀ ਹੋਈ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਸ਼ੇਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦਾ। ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਇਕ ਪਾਸੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਿਹੜਾ ਪ੍ਰਥਮ ਭੈਅ ਹੈ, ਇਹ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਿਆਣੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਧਰਮ ਦੀ ਮੂਲ ਸਿੱਖਿਆ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੱਲ ਉਪਰ ਹੀ ਖੜੀ ਹੈ—ਜੀਵਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਹੋ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਮਰਨ ਦੇ ਭੈਅ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਭੈਅ ਤਾਂ ਮਰਨ ਦਾ ਹੀ ਹੈ।

ਸ਼ਾਸਤਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਮੌਤ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੰਨੀ ਹੈ—ਆਰਥਿਕ ਮੌਤ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਮੌਤ, ਸਮਾਜਿਕ ਮੌਤ, ਧਾਰਮਿਕ ਮੌਤ, ਸਰੀਰਕ ਮੌਤ ਅਤੇ ਬੌਧਿਕ ਮੌਤ। ਮੌਤ ਦੇ ਇਹ ਅਨੇਕਾ ਪਹਿਲੂ ਹਨ। ਆਰਥਿਕ ਮੌਤ—ਦੀਵਾਲੀਆ ਹੋ ਗਿਆ; ਬਾਲ ਬਾਲ ਕਰਜ਼ਾਈ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੇਣਾ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਹੈ, ਲੈਣਾ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਲੋਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਸ ਦੀ ਤਾਂ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਅਰਥ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਇਹ ਤਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਮਿਟ ਗਿਆ ਹੈ। ਧਨ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਇਹ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੇ ਚਰਚਾ ਚੱਲ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦੀ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਮੌਤ—ਕੋਈ ਕਲੰਕ ਲੱਗ ਜਾਏ, ਕੋਈ ਦਾਗ ਲੱਗ ਜਾਏ, ਜਗਤ ਵਿਚ ਅਪਜੱਸ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਆਮ ਚਰਚਾ ਚੱਲ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬੰਦੇ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਮੁੜ ਕੇ ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਬਣ ਕੇ, ਇਸਦੀ ਇੱਜ਼ਤ, ਮਾਣ, ਵਡਿਆਈ ਬਣ ਸਕੇ। ਗੱਲ ਔਖੀ ਏ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਰਦਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਮੁੜ ਕੇ ਰੁਤਬਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰਕ ਮੌਤ—ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸਵਾਸ ਨਾ ਆਵਣ, ਚੱਲਦੇ ਹੋਏ ਸਵਾਸ ਰੁਕ ਗਏ—ਸਰੀਰਕ ਮੌਤ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ, ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਵਿਚਾਰ ਰੁਕ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਪਾਗਲ ਹੈ, ਇਹਦੀ ਬੌਧਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੌਤ ਹੈ। ਦਿਮਾਗੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਰ ਚੁਕਿਆ। ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੈ, ਬੌਧਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਸਰੀਰਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਬੌਧਿਕ ਜੀਵਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਦਿਮਾਗੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਕੋਲ ਬੌਧਿਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਤੋਂ ਵੀ ਥੱਲੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ

ਹੈ। ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੱਲੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜਿੱਥੇ ਦਰਿੰਦੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੋਂ ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਪਾਗਲ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈਅ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੌਧਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਸਰੀਰਕ ਤਲ 'ਤੇ ਉਹ ਜੀਅ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਭੈਅ ਮਰਨ ਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਰਨ ਚਾਹੇ ਬੌਧਿਕ ਹੋਵੇ, ਚਾਹੇ ਸਰੀਰਕ ਹੋਵੇ, ਚਾਹੇ ਸਮਾਜਿਕ ਹੋਵੇ, ਚਾਹੇ ਆਰਥਿਕ ਹੋਵੇ ਤੇ ਚਾਹੇ ਰਾਜਨੀਤਕ। ਸਮੁੱਚੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਐਸੇ ਮਨੁੱਖ ਅਜੇ ਵੀ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਲੋਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵਕਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਚੱਲਦੀ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਵਕਤ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਆਸਮਾਨ 'ਤੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਮਕਦੇ ਸਨ, ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟਿਮਟਿਮਾਣਾ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਚਰਚਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫ਼ਲਾਣੇ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਮੌਤ—ਇਕ ਰੂਹਾਨੀ ਮੌਤ ਵੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਉਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ—“ਆਖਾ ਜੀਵਾ ਵਿਸਰੈ ਮਰਿ ਜਾਉ॥” ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ! ਜਦ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਚਰਚਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਤੇਰਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਤੇਰੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਤੇਰੀ ਯਾਦ ਅੰਦਰ ਚੱਲਦੀ ਹੈ, ਤੋਂ ਜਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਜਦ ਅੰਦਰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੀ, ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। “ਮਰਣੰ ਬਿਸਰਣੰ ਗੋਬਿੰਦਹ॥ ਜੀਵਣੰ ਹਰਿ ਨਾਮ ਧ੍ਰਾਵਣਹ॥” ਗੋਬਿੰਦ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਣਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਣਾ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਮੌਤ ਹੈ। ਪਰ ਰੂਹਾਨੀ ਮੌਤ, ਅਧਿਆਤਮਕ ਮੌਤ ਵਿਚ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਜਿੰਦਾ ਹੋਵੇ, ਬੌਧਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਜਿੰਦਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਅੰਦਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਨਾ ਹੋਵੇ; ਤਾਂ ਸਤਿਪੁਰਖ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਹ ਰੂਹਾਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਧਾਰਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਖ਼ਤਮ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਭੈਅ ਮੌਤ ਦਾ ਹੈ। ਚਾਹੇ ਇਹ ਮੌਤ ਰਾਜਨੀਤਕ ਹੋਵੇ, ਸਮਾਜਿਕ ਹੋਵੇ, ਧਾਰਮਿਕ ਹੋਵੇ, ਸਰੀਰਕ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਆਰਥਿਕ। ਭੈਅ ਮੌਤ ਤੋਂ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੌਤ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਮਿਟਦਾ ਹੈ, ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਕਾਰਨ ? ਉਹ ਅਜੇ ਅਧੂਰਾ ਹੈ। ਅਗਰ ਪੂਰਨ ਹੋ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਮੌਤ ਅਨੰਦਾਇਕ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਸਿਰਮੌਰ ਸ੍ਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਵਾਕ :

ਕਬੀਰ ਜਿਸੁ ਮਰਨੇ ਤੇ ਜਗੁ ਡਰੈ ਮੇਰੇ ਮਨਿ ਆਨੰਦੁ॥

ਮਰਨੇ ਹੀ ਤੇ ਪਾਈਐ ਪੂਰਨੁ ਪਰਮਾਨੰਦੁ॥

(ਪੰਨਾ 1365)

ਮੌਤ ਕਿਉਂ ਅਨੰਦ ਬਣ ਗਈ ? ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਵਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਜੀਵਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ? ਜੀਵਨ ਦੇ ਲਕਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸੀ। ਉਸ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਏ, ਨਿੰਦਗੀ ਦੀ ਮੰਗਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਈ, ਟਿਕਾਣਾ ਮਿਲ ਗਿਆ, ਘਰ ਡਕ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਹੁਣ ਬਾਕੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੀ ਕਰੀਏ ? ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਮਾਰਗ ਤੋਂ ਕਿਨਾਰਾਕਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਜਿਸ ਦਿਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ,

ਆਇਆ, ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਉਹ ਕੀੜਿਆਂ ਵਿਚ ਬਿਸ਼ਟਾ ਦਾ ਕੀੜਾ ਬਣੇਗਾ। ਉਹ ਨਖਿੱਧ ਕੀੜਾ ਹੈ—“ਕੀਟਾ ਅੰਦਰਿ ਕੀਟੁ ਕਰਿ ਦੋਸੀ ਦੋਸੁ ਧਰੇ॥”

ਇਸ ਦੋਸੀ ਉੱਤੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਸ਼ ਆਇਦ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਤੂੰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਉੱਚਾ ਉੱਠਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਤਾਂ ਕੀਤੀ ਪਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਥੱਲੇ ਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਤੂੰ ਝੂਠਾ ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਤੂੰ ਸੱਚੀ ਇੱਜ਼ਤ, ਮਾਣ, ਵਡਿਆਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਅੰਜਾਮ ਕੀ ਹੋਇਆ? “ਕੀਟਾ ਅੰਦਰਿ ਕੀਟੁ ਕਰਿ ਦੋਸੀ ਦੋਸੁ ਧਰੇ॥” ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਅੱਗੇ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕਿਸੇ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਅਗਰ ਕੋਈ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਦਸਤਕ ਦੇਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਮੁਦਤ ਬਾਦ ਹੀ ਦੇਵੇ, ਕਿਸੇ ਵਕਤ ਵੀ ਦੇਵੇ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੁਆਰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਨਾਨਕ ਨਿਰਗੁਣਿ ਗੁਣੁ ਕਰੇ ਗੁਣਵੰਤਿਆ ਗੁਣੁ ਦੇ॥

ਉਹ ਐਸਾ ਬਖਸ਼ਿੰਦਾ ਹੈ, ਐਸਾ ਦਿਆਲੂ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸਦੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਵੀ ਗੁਣ ਨਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਉਸਦਾ ਦੁਆਰ ਖਟਖਟਾ ਦੇਵੇ, ਉਸਦੀ ਝੋਲੀ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਗੁਣ ਤਾਂ ਇਤਨਾ ਮਹਾਨ ਹੈ ਕਿ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਦੇ ਬਦਲੇ ਵੀ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ। ਸਬਰ, ਸੰਤੋਖ, ਖਿਆ, ਸੀਲ, ਸੰਜਮ। ਸਾਰੀ ਪੁੰਜੀ ਵੀ ਖਰਚ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਅਨੰਦ-ਰਸ ਗਿਆਨ ਬਜ਼ਾਰ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ। ਪਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਐਸਾ ਦਿਆਲੂ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਵੀ ਉਸਦੇ ਦੁਆਰ ਉੱਤੇ ਦਸਤਕ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਦੋਸੀ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਉਹਦੀ ਝੋਲੀ ਭਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ—“ਨਾਨਕ ਨਿਰਗੁਣਿ ਗੁਣੁ ਕਰੇ ਗੁਣਵੰਤਿਆ ਗੁਣੁ ਦੇ॥” ਜਿਹੜੇ ਪਹਿਲੇ ਤੋਂ ਹੀ ਗੁਣਵਾਨ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਗੁਣ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਨਖਿੱਧ ਹੈ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਚਾਣ ਹੋਵੇਗੀ? ਔਗੁਣਾਂ ਤੋਂ। ਤੇ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਮਹਾਨ ਹੈ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਚਾਣ ਹੋਵੇਗੀ? ਉਸਦੇ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ। ਕੋਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਚਾਣ ਹੋਵੇਗੀ? ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਗੁਣ ਹਨ। ਗੁਣ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਜਿਤਨੀ ਵੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸੂਰਜ ਦੀ ਹੈ। ਜਗਤ ਦੇ ਜਿਤਨੇ ਵੀ ਗੁਣ ਹਨ, ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਣ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹਨ, ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਗੁਣਵਾਨ ਹੈ, ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਹੋਰ ਝੋਲੀ ਭਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ:

ਨਾਨਕ ਨਿਰਗੁਣਿ ਗੁਣੁ ਕਰੇ ਗੁਣਵੰਤਿਆ ਗੁਣੁ ਦੇ॥

ਤੇਹਾ ਕੋਇ ਨ ਸੁਝਈ ਜਿ ਤਿਸੁ ਗੁਣੁ ਕੋਇ ਕਰੇ॥

ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ—ਮੈਂ ਸਮੂਹ ਜਗਤ ਉੱਤੇ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰ ਕੇ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੈ, ਐਸਾ ਦਾਤਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਦਸਤੀ

ਹੋਣ ਦਾ ਭੈਅ ਹਰ ਵਕਤ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਲਿਹਾਜ਼ਾ ਜੀਵਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਦਾ ਬੋਝ ਦਿਲ-ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਉੱਤੇ ਅਸਵਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਮਰਣੈ ਕੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀ ਜੀਵਣ ਕੀ ਨਹੀ ਆਸ ॥

ਤੂ ਸਰਬ ਜੀਆ ਪ੍ਰਿਤਪਾਲਹੀ ਲੇਖੈ ਸਾਸ ਗਿਰਾਸ ॥

(ਪੰਨਾ 20)

ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ! ਸਾਨੂੰ ਮਰਨ ਦਾ ਭੈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਕਿਉਂਜੋ ਜੀਵਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਬਣ ਗਈ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਖ਼ਤਮ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਮਰਨ ਦਾ ਭੈਅ ਵੀ ਖ਼ਤਮ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਝੋਲੀ ਭਰ ਗਈ। ਇਕ ਇਕ ਗੁਣ ਐਸਾ ਰਸ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਐਸਾ ਵਿਸਮਾਦ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਐਸੀ ਸਮਾਧੀ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਰਸ ਉੱਤੇ, ਜਿਸ ਅਨੰਦ ਲਈ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਸ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੁੱਖ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਲਿਹਾਜ਼ਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁੱਖ ਤੇ ਅਨੰਦ ਨਾਲ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਭਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ— ਉਹ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੈਵੀ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਭਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸੁਣਿਐ ਦੁਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ

ਸੁਣਿਐ ਸਿਧ ਪੀਰ ਸੁਰਿ ਨਾਥ ॥ ਸੁਣਿਐ ਧਰਤਿ ਧਵਲ ਆਕਾਸ ॥
 ਸੁਣਿਐ ਦੀਪ ਲੋਅ ਪਾਤਾਲ ॥ ਸੁਣਿਐ ਪੋਹਿ ਨ ਸਕੈ ਕਾਲੁ ॥
 ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ॥ ਸੁਣਿਐ ਦੁਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ ॥੮॥
 ਸੁਣਿਐ ਈਸਰੁ ਬਰਮਾ ਇੰਦੁ ॥ ਸੁਣਿਐ ਮੁਖਿ ਸਾਲਾਹਣ ਮੰਦੁ ॥
 ਸੁਣਿਐ ਜੇਗ ਜੁਗਤਿ ਤਨਿ ਤੇਦ ॥ ਸੁਣਿਐ ਸਾਸਤ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ ਵੇਦ ॥
 ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ॥ ਸੁਣਿਐ ਦੁਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ ॥੯॥
 ਸੁਣਿਐ ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਗਿਆਨੁ ॥ ਸੁਣਿਐ ਅਠਸਠਿ ਕਾ ਇਸਨਾਨੁ ॥
 ਸੁਣਿਐ ਪਤਿ ਪਤਿ ਪਾਵਹਿ ਮਾਨੁ ॥ ਸੁਣਿਐ ਲਾਗੈ ਸਹਜਿ ਧਿਆਨੁ ॥
 ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ॥ ਸੁਣਿਐ ਦੁਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ ॥੧੦॥
 ਸੁਣਿਐ ਸਰਾ ਗੁਣਾ ਕੇ ਗਾਹ ॥ ਸੁਣਿਐ ਸੇਖ ਪੀਰ ਪਾਤਿਸਾਹ ॥
 ਸੁਣਿਐ ਅੰਧੇ ਪਾਵਹਿ ਰਾਹੁ ॥ ਸੁਣਿਐ ਹਾਥ ਹੇਵੈ ਅਸਗਾਹੁ ॥
 ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ॥ ਸੁਣਿਐ ਦੁਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ ॥੧੧॥

ਗੁਰੂ ਘਰ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਨ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਇਤਨੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਇਕ ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਵੀ ਸੁਣਨਾ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਜੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਦਾ ਆਧਾਰ ਮੰਨ ਲਈਏ ਤਾਂ ਸ਼ਬਦ ਵਿਸ਼ਾ ਹੀ ਸੁਣਨ ਦਾ ਹੈ। ਸਾਧਕ ਪੁਰਸ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਜਾਂ ਮਿਲਣ ਲਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਧ ਤਕ ਜੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਜੁਟਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਇਕ ਤੱਤ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੁੱਖ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦਾ ਇਕ ਤੱਤ ਪਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਭਾਉ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਵਲੋਂ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਰਟਨ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਸਵੇਰੇ ਦਪਹਿਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਹੀ ਆਤਮ ਸੁਧੀ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਬੇਹੱਦ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਸੀ। ਮੂਲ ਗੱਲ ਇਤਨੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਜੋ ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਅਪਣਾਇਆ ਗਿਆ, ਉਸ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਬਾਰ ਬਾਰ ਸਜਦਾ ਕਰਨਾ, ਬਾਰ ਬਾਰ ਮੱਥਾ ਰਗੜਨਾ, ਨੱਕ ਰਗੜਨੇ, ਹਰ ਧਰਤੀ ਦੀ ਸ਼ਾਕ ਨੂੰ ਮਸਤਕ 'ਤੇ ਲਾਉਣਾ, ਭਾਵ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ।

ਅੱਗ ਬਾਲ ਕੇ, ਪੂਣੇ ਤਪਾ ਕੇ, ਜੇਠ ਹਾੜ ਦੀ ਧੁੱਪ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਤਪਾਉਣਾ; ਅਗਨ ਤੱਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾ ਕੇ ਜੋਗੀ ਜਨ, ਸਾਧਕ ਪੁਰਸ਼ ਸਾਧਨਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਰੀਰ ਦੇ ਅਗਨ ਤੱਤ ਨੂੰ ਉਤੇਜਤ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਜੋ ਮਾਰਗ ਅਪਣਾਇਆ ਤੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ, ਉਸ ਵਿਚ ਆਕਾਸ਼ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਮਿੱਟੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ, ਕਿਧਰੇ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਧਰੇ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਆਕਾਸ਼ ਤਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਬਾਰ ਬਾਰ ਉਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਰਹੇ ਤੇ ਸੁਣਦਾ ਰਹੇ, ਆਖਿਰ ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਈਸ਼ਵਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਭੋਜਨ ਦੀ ਬੁਰਕੀ ਮੂੰਹ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਖੂਨ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਮਿਝ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਮਾਸ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਦੀ ਤਵਾਨਾਈ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਜਦ ਸ਼ਬਦ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਨਾਹਦ ਨਾਦ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਪਰਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਦੈਵੀ ਸੰਪਦਾ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਜਨਮ ਦੇਣ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਕੇਵਲ ਸੁਣਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਸੁਣਨ ਦੀ ਕਿਤਨੀ ਵੱਡੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਪਉੜੀ ਦੀ ਮੂਲ ਪੰਕਤੀ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਤਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ॥ ਸੁਣਿਐ ਦੁਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ॥

ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਸਦਾ ਹੁਲਾਸ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਖੇੜਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਮਸਤੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਦੀਵੀ ਅਨੰਦ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਅੱਠੋਂ ਪਹਿਰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਚਿਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਆਖਿਰ ਕੁਛ ਨਾ ਕੁਛ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਠੋਂ ਪਹਿਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਹੱਸ ਰਿਹੈ, ਆਖਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਣਾ ਵੀ ਪਿਆ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਜੋ ਵੀ ਪਰਮ ਪ੍ਰਸੰਨ ਚਿਤ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਗਮਗੀਨ ਹੋਇਆ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ॥

ਭਗਤਾਂ ਪਾਸ ਸਦੀਵੀ ਖੇੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਦੀਵੀ ਅਨੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਠੋਂ ਪਹਿਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਸੀਬ ਹੋਈ? ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨਾਸ ਹੋ ਗਏ, ਜਦੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਪ ਨਾਸ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਨਸੀਬ ਹੋ ਗਈ। ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਦੁੱਖ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੁੱਖ ਬੇਚੈਨ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਾਪ ਮਿਟ ਗਏ, ਦੁੱਖ ਵੀ ਮਿਟ ਗਏ। ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ—ਪਾਪ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਟ ਗਏ? ਦੁੱਖ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਟ ਗਏ? ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ ॥

ਜਦ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਿਆ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਿਆ, ਪਾਪ ਮਿਟ ਗਏ। ਦੁੱਖ ਮਿਟ ਗਏ। ਪਾਪ ਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਮਿਟਦਿਆਂ ਹੀ ਹੁਲਾਸ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਵਿਗਾਸ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਖੇੜੇ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ, ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਜੇ ਨਾਦ ਨੂੰ ਸੁਣਨਾ, ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸੁਣਨਾ, ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਮ ਦਾ ਉੱਚਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸੁਣਨਾ ਹੀ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਸ ਦੇ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬਸ਼ਰਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਦੀ ਜਾਚ ਆ ਜਾਵੇ।

ਧਿਆਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਸੁਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਸੁਣਨਾ ਬੜੀ ਪ੍ਰਬਲ ਧਿਆਨ ਸਾਧਨਾ ਹੈ। ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦੂਸਰਾ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਅਚਨਚੇਤ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ—“ਮਿੱਤਰਾ ਇਹ ਗੱਲ ਫਿਰ ਆਖ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ।” ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ? ਕਹਿੰਦਾ—“ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ।” ਜੇ ਧਿਆਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸੁਣਨਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਪਾਪ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਸਦੇ ਦੁੱਖ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਹੁਲਾਸ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਖੇੜੇ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਸੁਣਿਐ ਸਿਧ ਪੀਰ ਸੁਰਿ ਨਾਥ ॥

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਸਿਧ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪੀਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੇਵਤਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਾਥ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਬੜੇ ਬੜੇ ਨਾਥ ਹੋਏ ਹਨ, ਮਹਾਨ ਦੇਵਤੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਬੜੇ ਬੜੇ ਫਕੀਰ ਹੋਏ ਹਨ। ਸਿੱਧ ਪੁਰਸ਼ ਹੋਏ ਹਨ; ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਨਾਮ

ਸੁਣ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਕੰਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਬਦ ਸੁਰਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਸਿਧੀਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ—ਇਹ ਸਿਧ ਪੁਰਸ਼ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਕਤ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਫਕੀਰਾਨਾ ਤਬੀਅਤ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਲੋਕੀ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਹ ਪੀਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵਕਤ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਦੇਵ ਬਿਰਤੀਆਂ ਬਾਹਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਲੋਕੀ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਹ ਤਾਂ ਦੇਵਤਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਕਤ ਸ਼ਬਦ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਜਜ਼ਬੇ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ ਨਾਥ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਗੁਲਾਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਸਵੈਮ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ।

ਅਕਸਰ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਮਨਕੀਅਤ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੇ ਵੀ ਮਾਲਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹੀ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸੁਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਸ਼ਬਦ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜਿਸ ਜਜ਼ਬੇ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਨਾਥ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਲਾਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਜੀਵਨ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਨੂੰ ਨੱਥ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਜੋ ਮਨ ਨੂੰ ਨੱਥ ਲਵੇ, ਉਹੀ ਨਾਥ ਹੈ। ਜੋ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਵੇ, ਉਹੀ ਨਾਥ ਹੈ। ਉਹੀ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਉਹੀ ਸਵਾਮੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਡਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਨੇ,

ਸੁਣਿਐ ਧਰਤਿ ਧਵਲ ਆਕਾਸੁ ॥

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਹ ਬੋਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਧਰਤੀ ਉਸੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਆਸਰੇ 'ਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਧਵਲ ਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਕੀ ਹੈ? ਉਸਨੂੰ ਇਸਦੀ ਬਾਗੀਕੀ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅਨੰਤ ਕਾਲ ਤੋਂ ਇਕ ਧਾਰਨਾ ਬਣੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਧੌਲੇ ਬੈਲ ਨੇ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਧਰਤੀ ਇਕ ਬਲਦ ਦੇ ਆਸਰੇ 'ਤੇ ਖੜੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਸਿੰਛ 'ਤੇ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਕਤ ਬੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਸਿੰਛ ਦੇ ਉੱਤੇ ਟਿਕਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਭੂਚਾਲ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜ਼ਲਜ਼ਲੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜਿਸ ਵਕਤ ਮਨੁੱਖ ਨਾਮ ਨੂੰ ਸੁਣਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਸਹੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧੌਲਾ ਬੈਲ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਇਕ ਮਰਿਆਦਾ ਹੈ, ਧਰਮ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਆਸਰੇ 'ਤੇ ਹੀ ਧਰਤੀ ਖੜੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਆਕਾਸ਼ ਖੜਾ ਹੈ:

ਸੁਣਿਐ ਦੀਪ ਲੋਮ ਪਾਤਾਲੁ ॥

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਖੰਡਾਂ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾਂ, ਦੀਪਾਂ, ਲੋਆਂ ਦਾ ਬੋਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸੰਤ ਜਨਾਂ ਨੇ, ਅਨੁਭਵੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ, ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਖੰਡਾਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਨੰਤ ਪ੍ਰਿਥਵੀਆਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਇਹ ਕਲਪਨਾ ਮਾਤਰ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਵਿਗਿਆਨ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਕਿ ਸੂਰਜ ਵੀ ਅਣਗਿਣਤ ਹਨ। ਪਰ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਕਹਿ ਗਏ ਹਨ— “ਕੋਟਿ ਸੂਰ ਜਾ ਕੇ ਪਰਗਾਸ ॥ ਕੋਟਿ ਮਹਾਦੇਵ ਅਰੁ ਕਬਿਲਾਸ ॥” ਕਬੀਰ ਕੋਲੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਰੋੜਾਂ ਸੂਰਜ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਣਗਿਣਤ ਪ੍ਰਿਥਵੀਆਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਧਰਤੀਆਂ ਦਾ ਬੋਧ ਹੈ, ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ ਗਿਆ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਤੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਜਾਚ ਦੱਸੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਅਪਣਾ ਲਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇਗਾ। “ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਜਾਨੈਗਾ ਸੋਇ”—ਇਸ ਭੇਦ ਨੂੰ ਕਿ ਕਿੰਨੇ ਸੂਰਜ ਹਨ, ਕਿੰਨੀਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਜਾਣ ਲਵੇਗਾ। ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਕਿਸ ਨੇ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ? ਆਕਾਸ਼ ਕਿਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ‘ਤੇ ਖੜਾ ਹੈ—“ਹਿਰਦੈ ਰਾਮੁ ਮੁਖਿ ਰਾਮੈ ਹੋਇ ॥” ਰਸਨਾ ‘ਤੇ ਰਾਮ ਹੈ, ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵੀ ਰਾਮ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਧਰਤੀ ਦੇ ਭੇਦ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਅਕਾਸ਼ ਦੇ ਭੇਦ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਧੌਲਾ ਬਲਦ ਕੀ ਹੈ? ਵਾਸਤਵਿਕ ਇਕ ਧਰਮ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਇਕ ਮਰਿਆਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ‘ਤੇ ਗ੍ਰਹਿ, ਨਛੱਤਰ, ਪ੍ਰਿਥਵੀਆਂ ਹਨ— “ਸੁਣਿਐ ਦੀਪ ਲੋਅ ਪਾਤਾਲ ॥” ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਹੀ ਅਨੇਕਾਂ ਖੰਡਾਂ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾਂ, ਦੀਪਾਂ, ਲੋਆਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਸੁਣਿਐ ਪੋਹਿ ਨ ਸਕੈ ਕਾਲੁ ॥

ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਬਲ ਭੈਅ ਮੌਤ ਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅੰਦਰੋਂ ਨਿਰਭੈ ਥਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੌਤ ਦਾ ਭੈਅ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਜਿਸ ਮੌਤ ਤੋਂ ਜਗਤ ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਹਿਜ਼ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ:

ਕਬੀਰ ਜਿਸੁ ਮਰਨੇ ਤੇ ਜਗੁ ਡਰੈ ਮੇਰੇ ਮਨਿ ਆਨੰਦੁ ॥

ਮਰਨੇ ਹੀ ਤੇ ਪਾਈਐ ਪੂਰਨੁ ਪਰਮਾਨੰਦੁ ॥

(ਪੰਨਾ 1365)

“ਸੁਣਿਐ ਪੋਹਿ ਨ ਸਕੈ ਕਾਲੁ ॥” ਨਾਮ ਨੂੰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ, ਕਾਲ ਦਾ ਡਰ ਪਹੁੰਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨਿਰਭੈ ਹੋ ਕੇ ਜਿਊਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਅਮਰ ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਐਸਾ ਮਨੁੱਖ ਸਦਾ ਖੇੜੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। “ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ॥” ਕਿਉਂ?

“ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ ॥” ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸਦੇ ਪਾਪ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਦੁੱਖ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਹਿਰਦਾ ਹੌਲਾ ਫੁੱਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਿਰਦਾ ਖਿੜਿਆ

ਹੋਇਆ ਚਮਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਵਿਚ ਸਦੀਵੀ ਵਿਗਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸੁਣਿਐ ਈਸਰੁ ਬਰਮਾ ਇੰਦੁ ॥ ਸੁਣਿਐ ਮੁਖਿ ਸਾਲਾਹਣ ਮੰਦੁ ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ' ਅੰਦਰ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਚਾਰ ਪਉੜੀਆਂ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ "ਸੁਣਿਐ" ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਥਮ ਹਨ। ਸੁਣਨ ਸੰਬੰਧੀ ਇਹਨਾਂ ਚਾਰ ਪਉੜੀਆਂ ਦੀ ਇਤਨੀ ਭਾਰੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਇਹ ਮਹਾਨਤਾ ਬਾਰ ਬਾਰ ਦੱਸਣੀ ਪਈ ਹੈ। ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਸ਼ਬਦ ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅੰਤਰ-ਆਤਮ ਵਿਚ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰੂ ਦੇਵ ਬਾਰ ਬਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਪਾਪ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਾਪ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਚੋਟ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ। ਪਾਪ ਕੀ ਹੈ? ਜਿਸ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ, ਜਿਸ ਕਿਰਦਾਰ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਚੋਟ ਪਹੁੰਚੇ, ਦੂਜੇ ਦਾ ਅਹਿਤ ਹੋਵੇ, ਦੂਜੇ ਦਾ ਦਿਲ ਦੁਖੇ, ਦੂਜੇ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਵੇ; ਜਿਸ ਕਰਮ ਤੋਂ, ਜਿਸ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ, ਜਿਸ ਲੇਖਣੀ ਤੋਂ, ਜਿਸ ਕਿਰਦਾਰ ਤੋਂ, ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਚੋਟ ਪਹੁੰਚੇ; ਉਹ ਪਾਪ ਹੈ। ਜਦ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਚੋਟ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਚੋਟ ਪਲਟ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਜਗਤ ਦਾ ਨਿਯਮ ਹੈ। ਇਹ ਈਸ਼ਵਰੀ ਵਿਧਾਨ ਹੈ। ਉਹ ਦੁਖੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪਾਪੀ ਵੀ ਦੁਖੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਾਪੀ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਜਿਸਨੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੁਖਦ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੁਖਦ ਕਰ ਰਿਹਾ, ਉਹ ਖੁਦ ਸੁਖੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕੇਗਾ। ਦੁੱਖ ਪਲਟ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਏਗਾ ਅਤੇ ਅਨੰਤ ਗੁਣਾਂ ਪਰਤ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਏਗਾ।

ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸੁਣਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਪਾਪ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਚੋਟ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਪਾਪ ਖ਼ਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦੁੱਖ ਵੀ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਤੋਂ ਪਲਟ ਕੇ ਦੁੱਖ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਗਾਸ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਲਾਰਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ॥ ਸੁਣਿਐ ਦੁਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ ॥

"ਸੁਣਿਐ" ਦੀ ਇਸ ਦੂਸਰੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜੋ ਜੋ ਅਵਸਥਾ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਸੁਣਿਐ ਈਸਰੁ ਬਰਮਾ ਇੰਦੁ ॥

ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਤੇ ਉੱਘਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਖ਼ੁਹਮਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰੇ ਤਲ 'ਤੇ ਸੋਚਦਾ ਸੀ। ਧਰਤੀ ਕੀ ਹੈ? ਆਕਾਸ਼ ਕੀ ਹੈ? ਬਨਸਪਤੀ ਕੀ ਹੈ? ਜੀਵਨ ਕੀ ਹੈ? ਜੀਵ ਕੀ ਹੈ? ਤੱਤ ਕੀ ਹਨ? ਗਰਜ ਕਿ ਖ਼ੁਹਮਾ ਕੌਲ ਹਰ ਇਕ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਵਿਚ ਝਾਤ

ਮਾਰਨ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਸੀ। ਜੋ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰੇ ਤਲ ਤਕ ਵੇਖੇ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਬਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਜੋ ਨਾਮ ਸੁਣਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਗਹਿਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਰਗੀ ਪਦਵੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਲਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੂੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਨਾਮ ਜਪਣ ਵਾਲਾ ਮੂੜ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ। ਮੂਰਖ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਣਜਾਣ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਨਾਮ ਜਪਣ ਵਾਲਾ ਮਹਾਨ, ਸਿਆਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਲੋਕੀ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਮੂੜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਨਾਮ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੂੰ ਅਗਿਆਨੀ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਨਾ ਸਮਝ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਜਗਤ ਦਾ ਰਸ ਨਹੀਂ ਮਾਣ ਰਿਹਾ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਸੰਤਹੁ ਮਾਖਨੁ ਖਾਇਆ ਛਾਛਿ ਪੀਐ ਸੰਸਾਰੁ ॥

(ਪੰਨਾ 1365)

ਸੰਤ ਤਾਂ ਤੱਤ ਰਸ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ, ਮੱਖਣ ਛਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਗਤ ਲੱਸੀ ਪੀਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣਦਾ ਹੈ। ਰਸ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸ ਹਨ। ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਰਸਾਂ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਫਰਕ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਲੱਸੀ ਪੀ ਰਿਹੈ ਤੇ ਦੂਜਰਾ ਮੱਖਣ ਛਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੱਖਣ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਕੋਈ ਮੂੜ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੈ? ਮੂੜ ਤਾਂ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਲੱਸੀ 'ਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੱਸੀ ਨੂੰ ਹੀ ਸਕ ਕੁਝ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ।

ਤੱਤ ਵਸਤੂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ—ਭਗਤ ਨੂੰ। ਉਸ ਕੋਲ ਬੜੀ ਗਹਿਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਲਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਿਆਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਗਿਆਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। “ਸੁਣਿਐ ਈਸਰੁ ਬਰਮਾ ਇੰਦੁ ॥” ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਦੀ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਵਪੂਤ ਬਿਰਤੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਇਆ ਬਿਰਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ੰਕਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਗੀ ਬਿਰਤੀ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਤਿਆਗੀਆਂ 'ਚ ਸਿਰਮੋਰ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ—ਸ਼ੰਕਰ; ਦਿਆਲੂਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਮੋਰ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ—ਵਿਸ਼ਨੂੰ, ਅਤੇ ਗਿਆਨੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਮੋਰ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ—ਬ੍ਰਹਮਾ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਹ ਪਦਵੀਆਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੁਣ ਸੁਣ ਕੇ ਕੋਈ ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਦਿਆਲੂ ਬਣਿਐ, ਸੁਣ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਕੋਈ ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਗਿਆਨੀ ਬਣਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਣ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਕੋਈ ਸ਼ੰਕਰ ਜਿਹਾ ਤਿਆਗੀ ਬਣਿਆ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੁਣਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਰਗਾ ਗਿਆਤਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸ਼ੰਕਰ ਜਿਹਾ ਤਿਆਗੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜਿਹਾ ਦਿਆਲੂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੰਦਰ ਜੈਸਾ ਐਸ਼ ਮਾਣਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਰਸਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਨ ਯੋਗ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਤਨੇ ਅਨੰਦ ਨਾਲ ਭਗਤ ਭੋਜਨ ਛਕਦਾ ਹੈ, ਉਤਨੇ ਰਸ ਨਾਲ ਇਕ ਸੰਸਾਰੀ ਭੋਜਨ ਨਹੀਂ ਛਕ ਸਕਦਾ। ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਦੇਖ ਜੋ ਰਸ ਇਕ ਭਗਤ ਮਾਣਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਰਸ ਇਕ ਸੰਸਾਰੀ ਨਹੀਂ ਮਾਣ ਸਕਦਾ। ਗੀਤ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਜਿਸ ਵਿਸਮਾਦ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਭਗਤ ਖੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਵਿਸਮਾਦ ਇਕ ਅਮ ਸੰਸਾਰੀ

ਪੱਥਰ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਕੋਲ ਐਸ਼ਵਰਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਕੋਲ ਅਜਿਹਾ ਵਿਸ਼ਰਾਮ, ਆਹਾਮ ਸੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਹਾ ਕਿ ਇੰਦਰ ਕੋਲ ਹੈ। ਇੰਦਰ ਦੇ ਬਾਰੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸਵਰਗ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਇੰਦਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਜਿਉਣ ਵਾਲਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇੰਦਰ ਵਰਗੀ ਪਦਵੀ ਸੁਣਨ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

ਸੁਣਿਐ ਮੁਖਿ ਸਾਲਾਹਣੁ ਮੰਦੁ ॥

ਜਿਹੜੇ ਪੁਰਸ਼ ਮੰਦੇ ਹਨ, ਨੀਵੇਂ ਹਨ, ਨੀਚ ਥਿਰਤੀ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਉਹ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣ ਲੈਣ ਤਾਂ ਉੱਚੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਨੂੰ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਉਚਾਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ, ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸੁਣਦਿਆਂ, ਮੰਦ ਪੁਰਸ਼ ਜਾਂ ਨੀਵੇਂ ਪੁਰਸ਼ ਵੀ ਉੱਚੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਦਾ ਸਦਕਾ ਉਹ ਵੀ ਉੱਚੀ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

ਸੁਣਿਐ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਤਨਿ ਭੇਦੁ ॥

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਜੋਗ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਜੁੜਨਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਜੋਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੁਣਦਿਆਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਇਹ ਜੁਗਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਜੁੜਨਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਉੱਚਾ ਉੱਠਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਾ ਬੜਾ ਔਖਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਇਹ ਆਖੇ ਕਿ ਮੈਂ ਪਾਣੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪੀਵਾਂਗਾ, ਪਹਿਲੇ ਮੇਰੀ ਪਿਆਸ ਮਿਟਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਕੋਈ ਐਸਾ ਆਖੇ ਕਿ ਮੈਂ ਭੋਜਨ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਛਕਾਂਗਾ, ਪਹਿਲੇ ਮੇਰੀ ਭੁੱਖ ਮਿਟਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਅੱਖਾਂ ਮੈਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਖੋਲ੍ਹਾਂਗਾ, ਪਹਿਲੇ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿੱਸਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇਖਣ ਲਈ ਅੱਖ ਪਹਿਲੇ ਖੋਲ੍ਹਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਭੁੱਖ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਭੋਜਨ ਪਹਿਲੇ ਛਕਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਪਿਆਸ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਣੀ ਪਹਿਲੇ ਪੀਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਠੀਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜੋਗ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਲਈ, ਜੁਗਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਰਸਨਾ ਨਾਲ ਉਚਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਉਸਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਸੁਣਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਸੁਣਦਿਆਂ ਜੁਗਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੁਣਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਸ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਚੱਲਣਾ ਤਾਂ ਸੁਰਤ ਨੇ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਰਤ-ਪਿਆਨ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਆਸਰੇ 'ਤੇ ਹੀ ਚੱਲੇਗੀ। ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ, "ਸੁਣਿਐ ਮੁਖਿ ਸਾਲਾਹਣੁ ਮੰਦੁ ॥ ਸੁਣਿਐ ਜੋਗ ਜੁਗਤਿ ਤਨਿ ਭੇਦੁ ॥" ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਜੋਗ ਦੀਆਂ ਜੁਗਤੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਤਨ ਦੇ ਭੇਦਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਭੋਜਨ ਕਿਹੜਾ ਪਚ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਪਚ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਚ ਕੇ ਕਿਵੇਂ ਰਸ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਰਸ ਸਰੀਰ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਅੰਗ ਨੂੰ, ਕਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਵਿਚ

ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਕਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਭੋਜਨ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਨ ਦੇ ਇਹ ਸਾਰੇ ਭੇਦ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਪਤਾ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਉੱਚੇ ਭੇਦ ਜਿਵੇਂ ਬਿਮਾਰੀਆ ਦਾ ਜਨਮ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਕਿਉਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਕੀ ਹੈ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕੀ ਹੈ? ਅਜਿਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵੀ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਸਰੀਰਕ ਗਿਆਨ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਮੁਨੀਆਂ ਪਾਸ ਸੀ, ਅੱਜ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਡਾਕਟਰ ਕੋਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰੇ ਉਤਰ ਕੇ ਜੋ ਸਰੀਰ ਦਾ ਭੇਦ ਜੋਗੀ ਜਨ ਦੱਸ ਸਕੇ ਹਨ, ਉਹ ਤਾਂ ਅੱਜ ਦੀ ਸਾਇੰਸ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕੀ। ਅਜੋਕੇ ਮਨੁੱਖ ਹੈਰਾਨ ਹਨ ਕਿ ਉਮ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਯੰਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੋਈ ਉਪਕਰਣ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ। ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੈਦਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਜੜੀ ਬੂਟੀਆਂ ਦਾ ਜੋ ਰਸ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਅੱਜ ਤੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ, ਅਜੋਕੀ ਸਾਇੰਸ ਵੀ ਉਹੀ ਕੁਝ ਦੱਸ ਰਹੀ ਹੈ। ਆਖਿਰ ਇਹ ਭੇਦ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਿਆ? ਇਹ ਗਿਆਨ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਿਆ? ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਜਿੱਥੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਤਨ ਦੇ ਭੇਦਾਂ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਚੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਇਕ ਨਾੜੀ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਮਾਮ ਨਾੜੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਬਾਕਾਇਦਾ ਵੈਦਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਕ ਇਕ ਨਾੜੀ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਡਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਦਾ ਹੈ, ਨਾਮ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਵਿਚ ਵਸਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਨਸਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰਫ਼ ਖੂਨ ਗਰਦਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਗਰਦਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਦਸ ਬੈਰਾਗਨਿ ਮੋਹਿ ਬਸਿ ਕੀਨੀ ਪੰਚਰੁ ਕਾ ਮਿਟ ਨਾਵਉ ॥

ਸਤਰਿ ਦੋਇ ਭਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰਿ ਬਿਖੁ ਕਉ ਮਾਰਿ ਕਢਾਵਉ ॥

(ਪੰਨਾ 699)

ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਮੋਟੀਆਂ ਨਾੜੀਆਂ ਬਹੱਤਰ ਹਨ। ਆਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਹੱਤਰ ਨਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਖੂਨ ਨਹੀਂ ਗਰਦਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਗਰਦਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਖੂਨ ਇਤਨਾ ਪਾਵਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਉਛਾਲ ਵਿਚ ਆ ਜਾਵੇ, ਜਗਤ ਵਿਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਐਸਾ ਖੂਨ ਜੋ ਕਿਧਰੇ ਡੁਲ੍ਹ ਜਾਏ, ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਤੀਰਥ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਖੂਨ ਰੋਜ਼ ਡੁਲ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਜੋ ਖੂਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਗਰ ਉਸ ਵਿਚ ਉਛਾਲ ਆ ਗਿਐ, ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਆ ਜਾਵੇਗੀ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਹ ਡੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ, ਉਹ ਜਗ੍ਹਾ ਤੀਰਥ ਬਣ ਜਾਏਗੀ ਜੋ ਸਦੀਆਂ ਤਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਪਾਵਨ ਕਰਦਾ ਰਹੇਗਾ ਬਲਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਵੀ ਕਰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਅੰਦਰ ਇਤਨੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ। ਤਨ ਦੇ ਭੇਦ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਨ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਵਿਚ ਝਾਤ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ

ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਦੀਵੀ ਹੁਲਾਸ ਸੁਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ :

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ॥

ਕਿਉਂ ?

ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ ॥

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਾਪ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੂੱਖ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਭਗਤ ਜਨ ਸਦੀਵੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਅਤੇ ਵਿਗਾਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਸੁਣਿਐ ਸਤੁ ਸੰਤੋਖੁ ਗਿਆਨੁ ॥ ਸੁਣਿਐ ਅਨਸਨਿ ਕਾ ਇਸਨਾਨੁ ॥

ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਸਤਿ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਤ ਸ਼ਬਦ ਸੰਤੋਖ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਤ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਦਾਨ ਦੇਣ ਦੀ ਬਿਰਤੀ। ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਦੇਣ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਆ ਜਾਵੇ, ਸਮਝ ਲਵ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਾ ਅਜੇ ਲੈਣਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਜੇ ਕਹੀਏ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਖਿਡੌਣਾ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਹੈ, ਇਹ ਦੂਸਰੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇ। ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ, ਤੋੜ ਦੇਵੇਗਾ। ਦੂਜੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਅਜੇ ਦੇਣ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਅਗਰ ਜਵਾਨ ਹੋ ਕੇ, ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਕੇ ਵੀ ਦੇਣ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਸਿਰਫ਼ ਲੈਣ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਹੀ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ, ਤਾਂ ਐਸਾ ਮਨੁੱਖ ਸੰਸਾਰੀ ਹੈ, ਧਾਰਮਿਕ ਨਹੀਂ, ਭਗਤ ਨਹੀਂ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਦਾਨੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸੰਤੋਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੋ ਸਕਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਸੰਤੋਖ ਤੋਂ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੈ, ਉਹ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਹੀ ਦੁਖੀ ਹੈ, ਬੇਚੈਨ ਹੈ, ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੈ, ਉਹ ਖੋਹਣ ਦੀ ਹੀ ਬਿਰਤੀ ਪ੍ਰਬਲ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਦੇਣ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਸੰਤੋਖ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਸਤਿ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦਾਨ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਦਾਨ ਉਹਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਹੈ ਜੋ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪੱਖ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਸਿਮਰਨ ਉਸਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੈ। ਪਰ ਦੇਣਾ ਉਸ ਨੂੰ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਥੋਂ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਧਰਮ ਵਿਚ, ਕਲਾ ਵਿਚ, ਅਰਥ ਵਿਚ ਜਾਂ ਜੋ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਿੱਛੜ ਗਿਆ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਜਿਸ ਪਹਿਲੂ ਵਿਚ ਜੋ ਪਿੱਛੜ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਅੱਗੇ ਕਰਨ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਦਾਨ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਦਾਨੀ ਬਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਹੀ ਸਹੀ ਮਾਅਨਿਆਂ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗਿਆਨ ਅੱਖਰੀ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਗਿਆਨ ਤੋਤਾ ਰਟਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਗਿਆਨ ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਜੀਵਨ ਦੇ ਗਹਿਰੇ ਤਲ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ

ਅੰਦਰ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਜਿਸ ਤੋਹਫੇ ਦੇ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਤਿ ਹੈ, ਸੰਤੋਖ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਹੈ :

ਸੁਣਿਐ ਅਠਸਠਿ ਕਾ ਇਸਨਾਨੁ ॥

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਇਤਨਾ ਪਾਵਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਾਨੋ ਉਸਨੇ ਅਠਾਹਠ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਤੀਰਥ ਆਪਣੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਹਨ, ਮਹਾਨ ਹਨ। ਪਰ ਤੀਰਥਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਵੀ ਨਾਮ ਜਪਣ ਵਾਲਿਆਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੈ, ਸੰਤਾਂ ਕਰਕੇ ਹੈ, ਭਗਤਾਂ ਕਰਕੇ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਥੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਹਉ ਭਇਆ ਉਦਾਸੁ ॥ ਤੀਰਥੁ ਬਡਾ ਕਿ ਹਰਿ ਕਾ ਦਾਸੁ ॥ ਪੰਨਾ 331

ਜੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੀ ਉੱਤਰ ਹੋਵੇ, ਸਾਹਿਤਕ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇਕ ਖਾਸ ਅਸਥਾਨ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਤੀਰਥ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਦਾਸ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਹਰੀ ਦੇ ਦਾਸ ਦਾ ਜਿੱਥੇ ਜਨਮ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਜਨਮ ਅਸਥਾਨ ਵੀ ਤੀਰਥ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਹਰੀ ਦਾ ਦਾਸ ਜਿੱਥੇ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਭਗਤੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਵੀ ਤੀਰਥ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਿੱਥੇ ਹਰੀ ਦੇ ਦਾਸ ਨੇ ਅੰਤਿਮ ਸਾਹ ਲਿਆ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਇਸ ਨੇ ਦੇਹੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਸਥਾਨ ਵੀ ਤੀਰਥ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਗਰਜੇਕਿ, ਭਗਤ ਜਿੱਥੇ ਜਿੱਥੇ ਬੈਠੇ, ਉਹਦੀ ਫੁਹ ਵਿਚੋਂ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੀਰਥ ਭਗਤਾਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਭਗਤ ਤੀਰਥਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਤੀਰਥ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰੇ। ਪਰ ਹਰ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਤੀਰਥਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਵੇ। ਸਵੈਮ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ, ਭਗਤ ਇਕ ਚੱਲਦਾ ਫਿਟਦਾ ਤੀਰਥ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਜੰਗਮ ਤੀਰਥ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਦੇ ਕਦਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਇਤਨਾ ਪਾਵਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਤਨਾ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਅਠਾਹਠ ਪਾਵਨ ਤੀਰਥਾਂ 'ਤੇ ਉਸ ਇਕੱਲੇ ਨੇ ਮਾਨੋ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਤਨੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ਉਸਨੇ।

ਸੁਣਿਐ ਪੜਿ ਪੜਿ ਪਾਵਹਿ ਮਾਨੁ ॥

ਜਦ ਕੋਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਗਹਿਰੇ ਤਲ 'ਤੇ ਸੁਣਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੋਰ ਜਾਣਨ ਦੀ ਭੁੱਖ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੋਰ ਜਾਣਾਂ, ਮੈਂ ਹੋਰ ਜਾਣਾਂ। ਤੇ ਹੋਰ ਜਾਣਨ ਲਈ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਜਿਸ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਹ ਵੀ ਪੜ੍ਹਾਂ। ਇਹ ਭੁੱਖ ਵੱਖ ਵੱਖ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਕਰਨ 'ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਉਸਦੇ ਅਨੁਭਵ, ਉਸ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਪੂਜਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਮਾਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ :

ਸੁਣਿਐ ਪੜਿ ਪੜਿ ਪਾਵਹਿ ਮਾਨੁ ॥

ਕੁਛ ਆਲਮ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵੀ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਜੋ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਹੀ ਮਾਣ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਤਨੀ ਪ੍ਰਤਿਬਠਾ ਸਿਰਫ ਪੜ੍ਹ ਦੇ ਨਾਮ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸੁਣਿਐ ਲਾਗੈ ਸਹਜਿ ਧਿਆਨੁ ॥

ਸਹਿਜ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਹੈ—ਅਡੋਲਤਾ, ਟਿਕਾਉ। ਸੁਣਦਿਆਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਇਕ ਦਿਨ ਖਿੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨ ਸਹਿਜ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਟਿਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਅਡੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਸੰਬੰਧ ਪਰਮ ਅਡੋਲਤਾ ਦੇ ਮੁਜੱਸਮੇ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਨਾਮ ਦੀ ਧਾਰਾ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਮਨ ਦੇ ਖਿੰਡਾਉ ਨੂੰ ਯਕਯਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਬਸ ਸੁਣਨ ਦੀ ਇਹੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਮਨ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਸੁਣਿਐ ਲਾਗੈ ਸਹਜਿ ਧਿਆਨੁ ॥” ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਆਤਮਕ ਅਡੋਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਸਾਧਨਾ ਦੀ ਸਿਖਰਤਾ ਲੱਭ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਖਿਰ ਸਮੂਹ ਧਿਆਨ ਸਾਧਨਾ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਤਾਂ ਇਤਨਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਟਿਕੇ, ਮਨ ਅਡੋਲ ਹੋਵੇ। ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਟਿਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। “ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ॥” ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਹੈ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅੱਜ ਹੀ ਖੇੜਾ ਹੈ, ਕਲ੍ਹ ਰੋਣਾ ਹੈ, ਸਵੇਰੇ ਹੱਸਣਾ ਹੈ, ਸ਼ਾਮੀਂ ਰੋਣਾ ਹੈ, ਅੱਜ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੈ, ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਰੋਣਾ ਹੈ। ਭਗਤਾਂ ਕੋਲ ਸਦੀਵੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ, ਸਦੀਵੀ ਖੇੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਐਸੀ ਬਸੰਤ ਬਹਾਰ ਹਨ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਕਦੀ ਖਿਜਾ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਕਦੀ ਪਰਝੜ ਦੀ ਰੁੱਤ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ :

ਕਬੀਰ ਐਸਾ ਬੀਜੁ ਬੋਇ ਬਾਰਹ ਮਾਸ ਫਲੰਤ ॥

ਸੀਤਲ ਛਾਇਆ ਗਹਿਰ ਫਲ ਪੰਖੀ ਕੋਲ ਕਰੰਤ ॥

(ਪੰਨਾ 1376)

ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ॥ ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ ॥

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਹੀ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਚੋਟ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਪਾਪ ਦੀ ਮੂਲ ਬਿਰਤੀ ਤੋਂ ਰਖਸ਼ਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਬੋਲਾਂ ਨਾਲ ਜੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿਲ ਦੁਖਿਐ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪਾਪ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਾਨੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪਾਪ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਕਿਸੇ ਕਰਮ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਗਿਐ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪਾਪ ਹੋ ਗਿਐ। ਦੂਜੇ ਦਾ ਅਹਿੰਤ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਹਿੰਤ ਲੱਭਣਾ, ਦੂਜੇ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣਾ ਨਰਾ ਲੱਭਣਾ, ਦੂਜੇ ਦੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਲੱਭਣੀ, ਇਸੇ ਨੂੰ ਪਾਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਾਪ-ਮਈ ਬਿਰਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਮਨੁੱਖ ਚੋਟ

ਖਾ ਤਾਂ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਚੋਟ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਆਪਣੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਵੇਗਾ ਪਰ ਦੂਜੇ ਦੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਆਪਣਾ ਨੁਕਸਾਨ ਸਹਾਰ ਲਵੇਗਾ ਪਰ ਦੂਜੇ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ, ਉਸਦੀ ਬਿਰਤੀ ਇਸ ਢੰਗ ਦੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਦੂਸਰੇ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਐਸੀ ਅਵਸਥਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਫਿਰ ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਉਹਦੀ ਖੁਦ ਵੀ ਇੱਜ਼ਤ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, “ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ ॥ ਸੁਣਿਐ ਦੂਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ ॥” ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਵਿਚੋਂ ਸਦੀਵੀ ਵਿਗਾਸ, ਸਦੀਵੀ ਖੇਡੇ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸਰੀਰਕ ਤਲ 'ਤੇ ਮਹਾਨਤਾ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭੋਜਨ ਮੂੰਹ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕਰੇ। ਮੂੰਹ ਦੇ ਵਿਚ ਪਾਈ ਹੋਈ ਵਸਤੂ, ਭੋਜਨ ਦੀ ਬੁਰਕੀ ਅਗਰ ਇਕ ਦਮ ਉਲਟੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਮਿਹਦੇ ਵਿਚ ਪਚੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਗਈ, ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਦਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣਾ, ਸਰੀਰ ਦਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰਹਿਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਤਮਾਮ ਭੋਜਨ, ਅੰਨ, ਜਲ ਮੂੰਹ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਮਿਝ, ਮਾਸ, ਹੱਡੀਆਂ, ਖੂਨ ਤੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ, ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੇ ਦੈਵੀ ਸੰਪਦਾ ਬਣੇਗਾ। ਅਧਿਆਤਮਕ ਗੁਣ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਪਰਮ-ਅਨੰਦ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਰੂਹਾਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਭੋਜਨ ਦੀ ਬੁਰਕੀ ਤਾਂ ਸਹਿਜੇ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸਹਿਜੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਾਰਮਿਕ ਸਾਧਨਾ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ, ਭਾਵ, ਧਿਆਨ ਸਾਧਨਾ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ।

ਧਿਆਨ ਫਿਰ ਕਿੱਥੇ ਟਿਕਾਈਏ? ਧਿਆਨ, ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਟਿਕਾਣਾ ਹੈ। ਧਿਆਨ, ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਟਿਕਾਣਾ ਹੈ। ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕੋਲ ਧਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਬਲ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਜਾਵੇਗਾ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਤਮਾਮ ਸ਼ਕਤੀ ਧਿਆਨ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਉਸੇ ਪਾਸੇ ਗਮਨ ਕਰੇਗੀ। ਜਿੱਥੇ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਹੈ, ਸਾਡੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਉਸੇ ਪਾਸੇ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖਿੱਤੇ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਰੰਗ ਵਿਚ, ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੇ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸੇ ਪਾਸੇ ਗਮਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਛੀਟਾ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਖਾਲੀ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਕੋ ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਅਗਰ ਉਸ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਧਿਆਨ ਚੁੜੇ, ਤਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਮਿਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਕਤ ਮਿਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਤਿਆ ਖ਼ਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਬਲਕਿ ਧਿਆਨ ਦੇ ਆਸਰੇ 'ਤੇ ਸਤਿਆ ਮਿਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੈਵੀ ਸੰਪਦਾ ਦੇ ਅੰਬਾਰ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਦਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਕਹੀਏ ਕਿ ਸੁਣਨਾ ਹੀ ਧਿਆਨ ਨੇ ਹੈ, ਕੰਨਾਂ ਨੇ ਨਹੀਂ। ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਅਗਰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖ ਸਕੇ, ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਘਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕੇਗਾ।

ਅਹਿਮੀਅਤ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੇ ਨਾਮ ਸੁਣਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸ਼ੇਖ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਹਾਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉੱਚ ਪਦਵੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਫਕੀਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪੀਰਾਂ ਦਾ ਪੀਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਵਿਚ 'ਰਾਜਾ' ਸ਼ਬਦ ਸਿਰਫ ਸੰਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਰਾਜੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ—ਜੇ ਰੱਜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੈ, ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਭੁੱਖ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਗਈ। ਕਿਉਂਕਿ ਭੁੱਖ ਹੀ ਤਾਂ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਸਤੂ ਦੀ ਜਿਤਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭੁੱਖ ਹੋਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੰਤ ਵਸਤੂਆਂ ਦੀਆਂ ਜਿਤਨੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭੁੱਖਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਤਨੇ ਵੱਡੇ ਦੁੱਖ ਹੋਣਗੇ। ਸੰਤ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਭੁੱਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। "ਸਾਚੁ ਨਾਮੁ ਅਧਾਰੁ ਮੇਰਾ ਜਿਨਿ ਭੁਖਾ ਸਭਿ ਗਵਾਈਆ॥" ਜਦ ਭੁੱਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਜੇ ਹਨ, ਤ੍ਰਿਪਤ ਹਨ। ਰਾਜੇ ਦਾ ਮਤਲਬ—ਸਿੰਘਾਸਣ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਰਾਜੇ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ—ਜੇ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੈ, ਰੱਜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰੱਜੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਰੱਜੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੀ ਰਾਜਾ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਾ ਤਾਂ ਅੱਜ ਤਕ ਕੋਈ ਰੱਜਿਆ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਰੱਜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਦੈਵੀ ਸੰਪਦਾ ਦਾ ਬਾਕਾਇਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਰਾਜੇ ਕੋਲ ਸਿੰਘਾਸਣ ਹੈ, ਉਹਦਾ ਭੰਡਾਰ ਹੈ, ਉਹਦੀ ਆਪਣੀ ਇਕ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਸਾਜੋ-ਸਾਮਾਨ ਹੈ, ਠੀਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਜਤ ਸਤ ਸਿੰਘਾਸਨ ਸਹਜ ਸੰਤੋਖ ਮੰਤ੍ਰੀ ਧਰਮ ਧੀਰਜ ਧੁਜਾ ਅਬਿਚਲ ਰਾਜ ਹੈ॥

(ਕਥਿੱਤ ਸਵੱਯੇ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ)

ਭਗਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਐਸਾ ਰਾਜਾ ਹੈ ਜੋ ਬੈਠਦਾ ਹੈ ਜਪ ਤਪ ਦੇ ਸਿੰਘਾਸਣ 'ਤੇ। ਉਹਦਾ ਸਿੰਘਾਸਣ ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੰਵਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਸਿੰਘਾਸਣ ਜਤ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਸਿੰਘਾਸਣ ਸਤ ਹੈ। ਉਹ ਸਤ ਦੇ ਆਸਣ 'ਤੇ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਜਤ ਦੇ ਆਸਣ 'ਤੇ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ, ਆਤਮਕ ਅਫ਼ੋਲਤਾ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਉਸਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਹਨ। ਇਹ ਉਸਦੇ ਮੰਤਰੀ ਹਨ, ਉਸਦੇ ਕਾਰਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਸਦੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। "ਧਰਮ ਧੀਰਜ ਧੁਜਾ ਅਬਿਚਲ ਰਾਜ ਹੈ"—ਉਹਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਉਹਦਾ ਝੰਡਾ ਕਿਹੜਾ ਹੈ? ਧਰਮ ਦਾ ਝੰਡਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਉੱਤੇ ਧੀਰਜ ਦਾ ਕੱਪੜਾ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ, ਅਟੱਲ ਰਾਜਾ ਹੈ, ਅਚਲ ਰਾਜਾ ਹੈ। ਡੋਲਦਾ ਨਹੀਂ। ਅੱਜ ਰਾਜਾ ਹੈ ਤੇ ਕੱਲ੍ਹ ਨਹੀਂ। ਐਸਾ ਨਹੀਂ, ਸਦੀਵੀ ਰਾਜਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਸਿਵ ਨਗਰੀ ਨਿਵਾਸ ਦਇਆ ਦੁਲਹਨੀ ਮਿਲੀ ਭਾਗ ਤਉ ਭੰਡਾਰੀ ਭਾਉ ਭੋਜਨ ਸਕਾਜ ਹੈ॥

(ਕਥਿੱਤ ਸਵੱਯੇ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ)

ਸਿਵ ਨਗਰੀ ਨਿਵਾਸ, ਆਤਮ ਪ੍ਰਗਾਸ ਦੀ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਹੀ ਉਸਦਾ ਵਾਸਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਗਰੀ ਹੀ ਉਸਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕੋਲ ਆਤਮਾ ਤਾਂ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕੋਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤਾਂ ਹੈ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਨਿਜ ਅਸਥਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਨਿਜ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਸੋਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਭਗਤ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। “ਸਿਵ ਨਗਰੀ ਨਿਵਾਸ ਦਇਆ ਦੁਲਹਨੀ ਮਿਲੀ”—ਇਸ ਰਾਜੇ ਦੀ ਰਾਣੀ ਕੌਣ ਹੈ—ਦਇਆ। ਦਇਆ ਹੀ ਇਸਦੀ ਪਟਰਾਣੀ ਹੈ। ਇਹ ਜਦ ਵੀ ਸਿੰਘਾਸਣ 'ਤੇ ਬੈਠਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਬੈਠਦਾ ਹੈ, ਦਇਆ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਰਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੈ, “ਭਾਗ ਤਉ ਭੰਡਾਰੀ ਭਾਉ ਭੋਜਨ ਸਕਾਜ ਹੈ”—ਇਸਦਾ ਭੰਡਾਰਾ, ਇਸਦਾ ਤੋਸ਼ਾਮਾਨਾ ਭਾਗ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਲਬਧ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਭਾਗ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਾਲਬਧ 'ਤੇ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਾਲਬਧ ਹੀ ਉਸਦਾ ਭੰਡਾਰਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਭੋਜਨ ਕੀ ਹੈ—ਭਾਉ, ਪ੍ਰੇਮ। ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਰਸ ਲੈਣਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਰਸ ਦੇਣਾ। ਉੱਜ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਸ ਮਾਣੇ ਹਨ, ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਰਸ ਤੋਂ ਇਹ ਅਕਸਰ ਵਾਂਝਾ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਕੇਵਲ ਭਗਤਾਂ ਕੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ :

ਸੁਨਹੁ ਲੋਕਾ ਮੈ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸੁ ਪਾਇਆ ॥

ਦਰਜਨ ਮਠੇ ਵੈਰੀ ਸੰਘਾਰੇ ਸਤਿਗੁਰਿ ਮੈ ਕਉ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਦਿਵਾਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ 370)

ਐਂਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ ਮਿਲ ਜਾਏ, ਉਸ ਲਈ ਜਗਤ ਦੇ ਤਮਾਮ ਰਸ ਫਿੱਕੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ :

ਜਿੰਨ੍ਹ ਚਾਖਿਆ ਪ੍ਰੇਮ ਰਸੁ ਸੇ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਠਰੇ ਆਘਾਇ ॥

(ਪੰਨਾ 135)

ਪੂਰਨ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਉਸੇ ਨੂੰ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਕੋਲ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਰਸ ਹੈ। ਐਸਾ ਰਾਜਾ ਪਿਆਰ ਭਾਉ ਦੇ ਭੋਜਨ ਦਾ ਹੀ ਰਸ ਮਾਣਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਥਾਂ ਥਾਂ 'ਤੇ ਵੰਡਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅੱਗੇ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਅਰਥ ਬੀਚਾਰ ਪਰਮਾਰਥ ਕੈ ਰਾਜਨੀਤਿ ਛਤ੍ਰਪਤਿ ਛਿਮਾ ਛਤ੍ਰੁ ਛਾਇਆ ਛਬਿ ਛਾਜ ਹੈ ॥

(ਕਬਿੱਤ ਸਵਈਏ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ)

ਭਾਈ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਹੈ ? ਹਰ ਰਾਜੇ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। “ਰਾਜ ਨੀਤ ਗੀਤ ਪ੍ਰੀਤ ਦੀ”—ਪ੍ਰੀਤ ਦੀ ਗੀਤ ਦਾ ਪਰਸਾਰ ਕਰਨਾ, ਪ੍ਰੀਤ ਦੀ ਗੀਤ ਚਲਾਉਣੀ, ਹਰ ਇਕ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤ ਪਾਉਣੀ। ਹਰ ਇਕ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਪ੍ਰੀਤ ਕਰਕੇ ਜੁੜਦੇ ਹਨ। ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨੇ ਹੀ ਬਸ ਉਸਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜਿਸ ਦੇ ਜਿਤਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿੱਠੇ ਹਨ, ਉਸਦਾ ਉਤਨਾ ਹੀ ਵੱਡਾ ਸਵਰਗ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਜਿਤਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹਨ, ਉਸਦਾ ਨਰਕ ਵੀ ਉਤਨਾ ਹੀ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਬੰਦੇ ਦੇ ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਕੱਖ ਵੀ ਵੈਰੀ ਹੋਣ, ਉਹ ਤਾਂ ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਨਰਕ ਵਿਚ ਜੀਅ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਨਰਕ ਦੀ ਅਗਨੀ ਵਿਚ ਸੜ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਕੀ ਹੈ ? ਐਸੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਦੀ ਗੀਤ ਚਲਾਣੀ, ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਗੀਤ

ਚਲਾਣੀ, ਭਾਵ ਹਰ ਇਕ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਨੇ, ਹਰ ਇਕ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਆਮਰੀ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਵਿਚ ਅਨਹਦ ਧੁਨ ਦਾ ਵਾਜਾ, ਅਨਹਦ ਧੁਨ ਦਾ ਨਗਾਰਾ, ਅਨਹਦ ਧੁਨ ਦੀ ਨੌਬਤ ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਵੱਜਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ:

ਅਨਹਦ ਸਮੂਹ ਸੁਖ ਸਾਂਤਿ ਪਰਜਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਜਗਮਗ ਜੋਤਿ ਅਨਹਦ-ਧੁਨਿ ਬਾਜੈ ਹੈ ॥

(ਕਬਿੱਤ ਸਵਈਏ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਮਸ਼ਾਲ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤਰਆਤਮੇ ਵਿਚ ਜਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਨਹਦ ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਧੁਨ, ਇਹ ਨੌਬਤ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੱਜਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਹੀ ਮਾਅਨਿਆਂ ਵਿਚ ਰੱਜਿਆ ਹੋਇਆ ਕੇਵਲ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਆਤਮ ਪ੍ਰਗਾਸ ਵਿਚ ਜੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜੋ ਸ਼ਿਵ ਨਗਰੀ ਵਿਚ ਜੀਅ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਰੱਜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹੀ ਰਾਜਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਾਹਿਬ ਡੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਸੁਣਿਐ ਸੇਖ ਪੀਰ ਪਾਤਿਸਾਹ।" ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਸੇਖ ਮੁਖੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੀਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਜਿਸ ਨੈ ਬਖਸੇ ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ ॥ ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ॥

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿ ਕੇ ਹਨ:

ਸੁਣਿਐ ਅੰਧੇ ਪਾਵਹਿ ਰਾਹੁ ॥

ਜੋ ਅਗਿਆਨੀ ਹੈ, ਅੰਧਾ ਹੈ, ਸੁਣਨ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਮਾਰਗ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਂਜ ਵੀ ਅੰਧੇ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀਏ, ਤਾਂ ਆਵਾਜ਼ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਚਾਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਆਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੰਧਾ ਹੈ, ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਨਾਲ, ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਧੁਨ ਦੇ ਨਾਲ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ:

ਸੁਣਿਐ ਹਾਥ ਹੋਵੈ ਅਸਗਾਹੁ ॥

(ਪੰਨਾ 3)

ਅਥਾਹ ਸਾਗਰ ਹੱਥ ਜਿਤਨਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਮਿਣਤੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਖੰਡਾਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾਂ ਦੀ ਮਿਣਤੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਇਕ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਨਸੀਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਕੀ ਹੈ? ਨਿਰੰਕਾਰ ਕੀ ਹੈ? ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਬੋਧ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਾਨਕ ਭਗਤਾ ਸਦਾ ਵਿਗਾਸੁ। ਸੁਣਿਐ ਦੁਖ ਪਾਪ ਕਾ ਨਾਸੁ ॥

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸੁਣਦਿਆਂ ਉਸਦੇ ਪਾਪ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਦੁੱਖ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਅੰਦਰ ਸਦੀਵੀ ਖੇਡ, ਸਦੀਵੀ ਵਿਗਾਸ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਦੀਵੀ ਅਨੰਦ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਣਦਿਆਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਜੋ ਦੈਵੀ ਸੰਪਦਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਭੋਲੀ ਵਿਚ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ

ਮੰਨੈ ਪਾਵਹਿ ਮੋਖੁ ਦੁਆਰੁ

ਮੰਨੇ ਕੀ ਗਤਿ ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ ॥ ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਪਿਛੈ ਪਛੁਤਾਇ ॥
 ਰਾਗਦਿ ਕਲਮ ਨ ਲਿਖਣਹਾਰੁ ॥ ਮੰਨੇ ਕਾ ਬਹਿ ਕਰਨਿ ਵੀਚਾਰੁ ॥
 ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ ॥ ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ ॥੧੨॥
 ਮੰਨੈ ਸੁਰਤਿ ਹੋਵੈ ਮਨਿ ਬੁਧਿ ॥ ਮੰਨੈ ਸਗਲ ਭਵਣ ਕੀ ਸੁਧਿ ॥
 ਮੰਨੈ ਮੁਹਿ ਚੋਟਾ ਨਾ ਖਾਇ ॥ ਮੰਨੈ ਜਮ ਕੈ ਸਾਥਿ ਨ ਜਾਇ ॥
 ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ ॥ ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ ॥੧੩॥
 ਮੰਨੈ ਮਾਰਗਿ ਠਾਕ ਨ ਪਾਇ ॥ ਮੰਨੈ ਪਹਿ ਸਿਉ ਪਰਕਟੁ ਜਾਇ ॥
 ਮੰਨੈ ਮਗੁ ਨ ਚਲੈ ਪੰਥੁ ॥ ਮੰਨੈ ਧਰਮ ਸੇਤੀ ਸਨਬੰਧੁ ॥
 ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ ॥ ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ ॥੧੪॥
 ਮੰਨੈ ਪਾਵਹਿ ਮੋਖੁ ਦੁਆਰੁ ॥ ਮੰਨੈ ਪਰਵਾਰੈ ਸਾਧਾਰੁ ॥
 ਮੰਨੈ ਤਰੈ ਤਾਰੇ ਗੁਰੁ ਸਿਖ ॥ ਮੰਨੈ ਨਾਨਕ ਭਵਹਿ ਨ ਭਿਖ ॥
 ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ ॥ ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ ॥੧੫॥

ਗੁਰਮਤਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ॥ ੧੦੦ ॥ ਸ੍ਰੀ ਮਤਿ ॥

‘ਸੁਣਿਐ’ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਪਉੜੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ‘ਮੰਨੇ’ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਪਉੜੀਆਂ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਸੁਣਨਾ ਉਹੀ ਸਫਲ ਹੈ ਜੋ ਅਸੀਂ ਮੰਨ ਵੀ ਲਈਏ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਮੰਨਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸੁਣਨਾ ਹਵਾ ਵਿਚ ਹੀ ਉਡ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਜਿਨੀ ਸੁਣਿ ਮੰਨਿਆ ਹਰਿ ਨਾਉ ਤਿਨਾ ਹਉ ਵਾਰੀਆ ॥” ਸਦਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁਣ ਕੇ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਈ ਹੈ:

ਗਾਇਆ ਸੁਣਿਆ ਜਿਨ ਭਾ ਹਰਿ ਬਾਇ ਪਾਏ,

ਜਿਨ ਸਤਿਗੁਰ ਕੀ ਆਗਿਆ ਸਤਿ ਸਤਿ ਕਰਿ ਮਾਨੀ ॥

(ਪੰਨਾ 665)

ਗਾਉਣਾ ਤੇ ਸੁਣਨਾ ਉਸੇ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੈ, ਉਸੇ ਦਾ ਹੀ ਕਬੂਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਸੁਣ ਕੇ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲਈ ਹੈ। ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਜੇ ਮੰਨਿਆ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸੁਣਨਾ ਬੇਮਾਅਨੇ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ‘ਮੰਨੇ’ ਦੀਆਂ ਲਗਾਤਾਰ ਜੋ ਚਾਰ ਪਉੜੀਆਂ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਥਮ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, “ਮੰਨੇ ਕੀ ਰਤਿ ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ ॥” ‘ਮੰਨੇ’ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ‘ਮੰਨੇ’ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਉੱਤੇ ਇਕ ਲਾਂ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਆਏ ਸ਼ਬਦ ਉੱਤੇ ਦੋ ਲਾਵਾਂ ਹਨ। ਪ੍ਰਥਮ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰਥਮ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਮੰਨੇ ਕੀ ਗਤਿ ਬਹੀ ਨ ਜਾਇ ॥

ਜਿਸ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਮੰਨ ਲਿਆ, ਉਸਦੀ ਗਤੀ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਉਸਦੀ ਮਹਿਮਾ ਵਰਣਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਆਖਿਰ ਇਤਨੀ ਕਿਆ ਉੱਚਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿ ਦੇਣ, ‘ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਉਸ ਬੰਦੇ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਜਿਸ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ।’ ਦਰਅਸਲ ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਚਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਦੀ ਕੋਈ ਬਰਨ ਜਾਤ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਰੰਗ ਰੂਪ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਨਹੀਂ, ਉਸਨੂੰ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਬੜੀ ਹਿੰਮਤ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਬੜੀ ਜੁਰਅਤ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਮੰਨ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਗਹਿਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਬਲ ਭਾਵਨਾ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਸੰਸਾਰਕ ਵਿਹਾਰ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲੇ ਵਸਤੂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਫਿਰ ਉਸ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਦੁਨੀਆ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੁਕਤੇ 'ਤੇ ਖੜੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਪਹਿਲੇ ਸੁਣਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਮੰਨਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਕਿਧਰੇ ਉਸਦੇ ਦਿਖ ਸਕਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਕਿਧਰੇ ਜਾਂ ਕੇ ਉਸਦੀ ਭਲਕ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਜਗਤ, ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਗਰ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਦਿਖਾਈ ਨਾ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ, ਮੰਗਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਮਰ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, "ਬਿਨੁ ਦੇਖੇ ਰੁਪਜੈ ਨਹੀ ਆਸਾ॥" ਆਸ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵੇਖਣ ਨਾਲ ਹੈ। ਕੋਈ ਰੰਗ, ਕੋਈ ਰੂਪ, ਕੋਈ ਪਦਾਰਥ, ਕੋਈ ਵਸਤੂ, ਕੋਈ ਚੰਚ ਵੇਖੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਤਲਬ ਜਾਗ ਪਈ। ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੀਏ, ਇਸਦੀ ਚਾਹਤ ਕਰੀਏ। ਤੇ ਉਹ ਪਰੰਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਰੰਗ ਰੂਪ ਨਹੀਂ, ਚੱਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਤੋਂ ਨਿਆਰਾ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਇੱਛਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਉਸ ਚੱਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਤੋਂ ਨਿਆਰੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮੰਨ ਲਵੇ, ਬੜੀ ਪ੍ਰਬਲ ਸ਼ਰਧਾ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਬੜੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਰਧਾ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—"ਮੰਨੇ ਕੀ ਗਤਿ ਕਹੀ ਨ ਜਾਇ॥" ਜਿਸ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ, ਉਸਦੀ ਗਤੀ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਜੇ ਅਵਸਥਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ ਉਸਦੀ ਮਹਿਮਾ ਵਰਣਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ।

ਜੇ ਕੋ ਭਰੇ ਪਿਛੈ ਪਛਤਾਇ॥

ਅਗਰ ਕੋਈ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲੱਗੇ, ਜਿਸ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਹਿਮਾ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲੱਗੇ, ਤੇ ਇਹ ਕਹਿ ਦੇਵੇ ਕਿ ਮੈਂ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਿਆਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪਛਤਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਵਕਤ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਿਆ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਇਹ ਤਾਂ ਉਹ ਅਗੰਮੀ ਦੁਨੀਆ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਜ਼ਬਾਨ ਲਈ ਵੀ ਕਥਨ ਕਰਨਾ ਅਤਿਅੰਤ ਕਠਨ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ, "ਕਹਾ ਨਾਮ ਤਾ ਕੋ ਕਹਾ ਕੈ ਕਹਾਵੈ॥ ਕਹਾ ਮੈ ਬਖਾਨੇ ਕਹੇ ਮੇ ਨ ਆਵੈ॥" ਉਹ ਮੇਰੇ ਕਹਿਣ ਦੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਿਖਿਆਨ ਦੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਅਗਰ ਕੋਈ ਮੰਨ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਬਿਆਨ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਸਨੂੰ ਪਛਤਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਭਾਵ ਉਸਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪਤਾ ਚੱਲੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਿਆ। ਮੈਂ ਅਪੂਰੀ ਗੱਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਕਾਯਦਿ ਕਲਮ ਨ ਲਿਖਟਹਾਰੁ॥

ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਲਮ ਦੇ ਧਨੀ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ। ਲੇਖਕਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਆਲਮਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਸਨਮਾਨ ਬਣਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਖਿਰ ਲਿਖਾਰੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਰਤੀਬ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਲੇਖਣੀ ਰਾਹੀਂ ਫਲਸਫ਼ੇ ਨੂੰ, ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਜਗਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਤਾਂ ਮਹਾਨ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਾਹਿਬ

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲੱਗੇ, ਤੇ ਇਹ ਕਹਿ ਦੇਵੇ ਕਿ ਮੈਂ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਿਆਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪਛਤਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਵਕਤ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਿਆ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਇਹ ਤਾਂ ਉਹ ਅਗੰਮੀ ਦੁਨੀਆ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਜ਼ਬਾਨ ਲਈ ਵੀ ਕਥਨ ਕਰਨਾ ਅਤਿਅੰਤ ਕਠਨ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ, "ਕਹਾ ਨਾਮ ਤਾ ਕੋ ਕਹਾ ਕੈ ਕਹਾਵੈ॥ ਕਹਾ ਮੈ ਬਖਾਨੇ ਕਹੇ ਮੇ ਨ ਆਵੈ॥" ਉਹ ਮੇਰੇ ਕਹਿਣ ਦੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਿਖਿਆਨ ਦੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਅਗਰ ਕੋਈ ਮੰਨ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਬਿਆਨ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਸਨੂੰ ਪਛਤਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਭਾਵ ਉਸਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪਤਾ ਚੱਲੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਿਆ। ਮੈਂ ਅਪੂਰੀ ਗੱਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਹੰਮਤ, ਜੁਰਅਤ ਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਇਤਨਾ ਕਾਗਦ ਹੈ ਕਿ ਮੰਨ ਠੈਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ :

ਮੰਨੇ ਕਾ ਬਹਿ ਕਰਨਿ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਲਿਖਾਰੀ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਮੰਨ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਲਿਖਣ, ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਣਗੇ। ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਕੋਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਲਮ ਵਿਚ ਨਾ ਹੀ ਇਤਨੀ ਤਾਕਤ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਜਗਤ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਕਾਗਦ ਹੀ ਹੈ :

ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ ॥

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਐਸਾ ਕਾਲਖ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਨਿਰਅੰਜਨ—ਅੰਜਨ; ਕਾਲਖ। ਨਿਰਅੰਜਨ; ਕਾਲਖ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਪੌਂਥਿਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿਰਅੰਜਨ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਚੋਰ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ, ਬਦਮਾਸ਼ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਪ ਉਹ ਬਦਮਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬੈਠਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬੇਈਮਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਬੇਈਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਾਂ ਬੈਠਾ ਡਾਕੂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਹੈ, ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ ਡਾਕੂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਗੰਦਗੀ ਨੂੰ ਵੀ ਛੂਹ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਛੂਹ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਖੂਸ਼ਬੂਆਂ ਖਿਲੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਕਿਰਨਾਂ ਪਸਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਜਿੱਥੇ ਗੰਦਗੀ ਦੇ ਢੇਰ ਪਏ ਹਨ, ਕਿਰਨਾਂ ਉੱਥੇ ਵੀ ਪਸਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਕਿ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸਪਰਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਹਨ ਤੇ ਗੰਦਗੀ ਦੇ ਢੇਰ ਨੂੰ ਸਪਰਸ਼ ਕਰਨ ਕਰ ਕੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਮੈਲੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਨਹੀਂ, ਸੂਰਜ ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਨਿਰਲੇਪ ਹਨ। ਸੂਰਜਾਂ ਦਾ ਮਹਾਂਸੂਰਜ ਪਰੰਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੀ ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ, ਉਹ ਨਿਰਅੰਜਨ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਵਿਆਪਕ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਉਹ ਨਿਰਲੇਪ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ, ਆਪ ਨੇ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਪ੍ਰਮਾਣਾਂ ਸਹਿਤ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ। “ਸਰਬ ਨਿਵਾਸੀ ਸਦਾ ਅਲੇਪਾ”—ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਹੈ ਨਿਰਲੇਪ। ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਨਿਵਾਸ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ “ਏਹ ਹਸਤੀ ਕੀਟੀ ਤ੍ਰਿਲੋਕ ਆਦਿੰਗ ਏਕ ਅਖੰਡਤ ਬਸੇ ਅਨਾਦਗੰ।” ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਕ ਐਸੀ ਅਖੰਡ ਜੋਤੀ ਹੈ ਜੋ ਕੀੜੀ ਵਿਚ, ਹਾਥੀ ਵਿਚ, ਚੱਰੇ ਚੱਰੇ ਵਿਚ, ਸੂਰਜ ਵਿਚ, ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਪਸ਼ੂਆਂ ਵਿਚ, ਪੰਛੀਆਂ ਵਿਚ, ਕੀੜੇ ਮਕੋੜਿਆਂ ਵਿਚ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ, ਪੰਡਾਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਨਿਵਾਸ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਵਿਚ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਉਹ ਨਿਰਲੇਪ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ? “ਸਰਬ ਨਿਵਾਸੀ ਸਦਾ ਅਲੇਪਾ ਤੋਹੀ ਸੇਗਿ ਸਮਾਈ ॥” ਸਰਬ ਨਿਵਾਸੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ? ਅਤੇ ਉਹ ਨਿਰਲੇਪ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ? ਇਸਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, “ਪੁਹਪ ਮਧਿ ਜਿਉ ਬਾਸੁ ਬਸਤੁ ਹੈ ਮੁਕਰ ਮਾਹਿ ਜੈਸੇ ਛਾਈ ॥”

ਜਾਗ। ਪਰ ਇਹ ਮਨ ਕਿਵੇਂ ਜਾਗੇ—“ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਗੁਰੁ ਸਤਿਗੁਰੁ ਅਪਨਾ”, “ਸੋਇਆ ਮਨ ਜਗਾਈ”—ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਮਨ ਜਾਗੇ, ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਦਾ ਢੰਗ ਸਤਿਗੁਰੂ ਇਹ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ, ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਸਲੀਮ ਕਰ ਲਿਆ, ਉਸਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਜਾਗਣ ਨਸੀਬ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਮਨ ਨੂੰ ਵੀ ਤੇ ਬੁਧਿ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁਰਤਿ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗੀ। ਜਿਸ ਵਕਤ ਬੁਧਿ ਨੂੰ ਸੁਰਤਿ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਹ ਗਲਤ ਫੈਸਲੇ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ, ਸਮਾਜ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ, ਧਰਮ ਨੀਤੀ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ, ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਫੈਸਲਾ ਅਟੱਲ ਤੇ ਸਦੀਵੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਧਾਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਰੱਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗੀ।

ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜ ਦੇ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਜਾਂ ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਕਤ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਸ਼ੋਧਿਤ ਕਰਨਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਰਮੀਮ ਕਰਨੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਐਸਾ ਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਤਰਮੀਮ ਨਾ ਹੋਈ ਹੋਵੇ, ਸੰਸ਼ੋਧਨ ਨਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਵਿਧਾਨ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਉਹ ਅੱਜ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਤਕਾਜ਼ਾ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕੱਲ੍ਹ ਵਿਚ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦਾ। ਲਿਹਾਜ਼ਾ ਸੰਸ਼ੋਧਨ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਰਮੀਮ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਜਿਸ ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਵਿਚ ਤਰਮੀਮ ਕਰਨੀ ਪੈ ਜਾਏ, ਉਹ ਵਿਧਾਨ ਅਟੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਵਿਚ ਤਰਮੀਮ ਕਰਨੀ ਪੈ ਜਾਏ, ਉਹ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੱਚ ਨੂੰ ਤਰਮੀਮ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸੱਚ ਅਟੱਲ ਹੈ, ਸੱਚ ਸਦੀਵੀ ਹੈ, ਸੱਚ ਅਮਰ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਮੰਨ ਲੈਣ ਨਾਲ ਬੁਧਿ ਨੂੰ ਐਸੀ ਸੁਰਤਿ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਬੁੱਧ ਐਸੀ ਜਾਗਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜੇ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰੇਗੀ, ਸਹੀ ਕਰੇਗੀ। ਰੱਬ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਅਟੱਲ ਤੇ ਸਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰੱਬ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਮਨ ਜਾਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਮਨੈ ਸੁਰਤਿ ਹੋਵੈ ਮਨਿ ਬੁਧਿ ॥ ਮਨੈ ਸਗਲ ਭਵਟ ਕੀ ਸੁਧਿ ॥

ਜੇ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਮੰਨ ਲਵੇ, ਮੰਨ ਲੈਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਸਾਰੇ ਕਠਨਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਸਿਰਫ਼ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦਾ ਹੀ ਬੋਧ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸਨੂੰ ਸੂਰਜ, ਚੰਦ ਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਬੋਧ ਮਿਲੇਗਾ। ਹੈਰਾਨਗੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਈ ਉਪਕਰਣ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਜਮੀਨ ਉੱਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਚੰਦਰਮਾ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਗ੍ਰਹਿ-ਨਛੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰਹਿ-ਨਛੱਤਰਾਂ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕਿਆਨ ਦਰਜ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਅਜੋਕੀ ਸਾਇੰਸ ਗਲਤ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਦੱਸ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਦੋਂ ਲੱਗੇਗਾ, ਚੰਦਰਮਾ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਦੋਂ ਲੱਗੇਗਾ। ਗ੍ਰਹਿ-ਨਛੱਤਰਾਂ ਦੀ ਗਣਿਤ ਵਿਦਿਆ ਇਤਨੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸਮੁੱਚੀ ਦੁਨੀਆਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਪਿਆ। ਮੂਲ ਗੱਲ ਇਤਨੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ

ਵੀ ਮਿਟ ਜਾਏਗਾ, ਤਾਂ ਜਮਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਅਤੇ ਜਨਮਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। “ਜਮਿ ਜਮਿ ਮਰੈ ਮਰੈ ਫਿਰਿ ਜੰਮੈ ॥ ਬਹੁਤੁ ਸਜਾਇ ਪਇਆ ਦੇਸਿ ਲੰਮੈ ॥” ਫਿਰ ਮਨੁੱਖ ਬੜੇ ਲੰਬੇ ਗੇੜ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੰਮਿਆ ਹੈ, ਮਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਐਸੇ ਘਰ ਹਮ ਬਹੁਤੁ ਬਸਾਏ ॥ ਜਬ ਹਮ ਰਮ ਗਰਭ ਹੋਇ ਆਏ ॥ (ਪੰਨਾ 326)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਮੈਂ ਕਈ ਵਸਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹਾਂ, ਕਈਆਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਬਣਿਆ ਹਾਂ, ਕਈਆਂ ਦਾ ਪਿਉ ਬਣਿਆ ਹਾਂ, ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਜਨਮਿਆ ਤੇ ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਮਰਿਆ ਹਾਂ। ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਬਹੁਤ ਲੰਬੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੋਦਫ਼ੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, “ਅਬ ਕੀ ਬਾਰ ਬਖਸਿ ਬੰਦੇ ਕਉ ਬਹੁਰਿ ਨ ਭਉਜਲਿ ਫੇਰਾ ॥” ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਐਤਕੀਂ ਰਹਿਮਤ ਕਰ, ਐਤਕੀਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਕਿ ਮੁੜ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨਾ ਆਉਣਾ ਪਵੇ। ਇਹ ਫੇਰਾ ਮੈਨੂੰ ਫਿਰ ਨਾ ਪਾਉਣਾ ਪਵੇ। ਇਸ ਗਲੀ ਵਿਚ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਫਿਰ ਚੁੱਕਿਆ ਹਾਂ। ਇਥੇ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਫੇਰੇ ਪਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹਾਂ। “ਬਹੁਤੇ ਫੇਰ ਪਏ ਕਿਰਪਨ ਕਉ ਅਬ ਕਿਛੁ ਕਿਰਪਾ ਕੀਜੈ ॥” ਇਹ ਫੇਰਾ ਮੈਂ ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਪਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹਾਂ। ਇਸ ਲੰਬੀ ਨੂੰ ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਇਸ ਗਲੀ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਹੁਣ ਤਾਂ ਰਹਿਮਤ ਕਰ ਕਿ ਜਨਮ ਦੀ ਗਲੀ ਵਿਚੋਂ ਮੈਂ ਫਿਰ ਨਾ ਲੰਘਾਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਗਲੀ ਵਿਚ ਫਿਰ ਦੁੱਖ ਹੈ, ਮਰਨ ਹੈ, ਕਲੋਸ਼ ਹੈ, ਬਿਪਤਾ ਹੈ। ਰਹਿਮਤ ਕਰ, ਇਹ ਫੇਰਾ ਫਿਰ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਫਿਰ ਇਥੋਂ ਨਾ ਲੰਘਾਂ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਫਿਰ ਜਮਾਂ ਦੇ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਗੀ ਸਾਥੀ ਪ੍ਰਭੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ :

ਮਨੈ ਜਮ ਕੈ ਸਾਥਿ ਨ ਜਾਇ ॥ ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ ॥

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਕਾਲਖ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਧੌਂਬਿਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਪਰ “ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ ॥” ਕੋਈ ਮਨ ਦੁਆਰਾ ਜਾਣ ਲਵੇ, ਵਸਾ ਲਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ, ਤਾਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਅਸਲੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲੇਗਾ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ।

ਬੰਦਾ ਅੰਧਾ ਹੈ। ਜੇ ਮਮਤਾ ਦੀ ਮਾਰੀ ਹੋਈ ਮਾਂ ਅਗਰ ਇਹ ਆਖੇ, “ਹੇ ਮੇਰੇ ਲਾਲ। ਤੂੰ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਵੇਖ ਲੈ।” ਮਮਤਾ ਦੀ ਮਾਰੀ ਕਹਿੰਦੀ ਤਾਂ ਪਈ ਹੈ ਅਤੇ ਦਿਲੋਂ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈ ਪਰ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਅੱਖ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਦੂਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਭੋਜਨ ਛਕਿਆ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੀ ਭੁੱਖ ਨਹੀਂ ਮਿਟੇਗੀ। ਦੂਜੇ ਨੇ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੀ ਪਿਆਸ ਨਹੀਂ ਮਿਟੇਗੀ। ਪਿਆਸ ਮਿਟਾਣ ਲਈ ਖੁਦ ਜਲ ਪੀਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਖੁਦ ਭੋਜਨ ਛਕਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਅੱਖ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰਸ ਮਾਣਨ ਲਈ ਜਵੈਮ ਉਸ ਨੂੰ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਪਰ ਜੋ ਬਾਹਰ ਦੀ ਸੰਪਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਦੂਜੇ ਤੀਜੇ ਨੂੰ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਧਨਵਾਨ ਛੁਪਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਧਨ ਧਰਤੀ

ਵਿਚ ਦੱਬਿਆ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਉਹ ਮਸਤਕ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਦਿਸ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਰਹਿਣ ਸਹਿਣ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਹਿਲ ਮਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਅਗਲਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਧਨਵਾਨ ਹੈ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਆਣ ਕੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਦੈਵੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ, ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਕਰਤਾ, ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਪੜੋਸੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ। ਇਹ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦਾ। ਇਹ ਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ। ਅਕਸਰ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਪਰਮ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸਰਬ ਗੁਣ ਨਿਧਾਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕੇ। ਵੀਹ ਰੂਪਿਆਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਪਿਤਾ ਕਾਲੂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਬੱਧੜ ਪਏ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਕੈਕਈ ਉਸ ਰਾਮ ਨੂੰ ਬਨਵਾਸ ਭਿਜਵਾ ਰਹੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਨਾਂ ਲੈਂਦਿਆਂ ਹੀ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਮਾਮਾ ਹੈ ਕੰਸ; ਪਰ ਭਾਣਜੇ ਨਾਲ ਚਿਤਕਰਾ ਹੈ, ਈਰਖਾ ਹੈ, ਜਲਣ ਹੈ, ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਿਆ ਉਸਨੂੰ। ਸੋ ਬਾਹਰ ਦੀ ਸੰਪਦਾ ਤਾਂ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬਾਹਰਲੀ ਸੰਪਦਾ ਦੀ ਮਾਣ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਵੀ ਬਾਹਰ ਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ। ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਨਮਾਨ ਹੋਵੇ, ਕੋਈ ਢੁੱਲਾ ਦੇ ਹਾਰ ਪਾਈ ਜਾਵੇ, ਸਜਦੇ ਕਰੀ ਜਾਵੇ, ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਬਾਹਰ ਦੀ ਹੈ। ਅੰਦਰ ਤਾਂ ਬੇਚੈਨੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਸ ਦਿਨ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਾਜਿਆਂ ਗਾਜਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਅਨਹਦ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਆ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜਿਹੜੀ ਦੈਵੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਪੜੋਸੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦਾ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਐਸਾ ਨਖੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ ॥ ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੈ ਅਨਿ ਕੋਇ ॥

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਐਸਾ ਕਾਲਖ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਨਿਰੰਜਨ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਜਾਣ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਮੰਨ ਲਿਆ, ਉਹੀ ਇਸਦਾ ਸਵਾਦ ਮਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਬੋਧ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਹੈ। ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਦੂਜੇ-ਤੀਜੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ ਕਿ ਇਸ ਮਨੁੱਖ ਉੱਤੇ ਦੈਵੀ ਸੰਪਦਾ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਏ ਹਨ।

ਮੰਨੈ ਸਾਵਹਿ ਨਾਕ ਨ ਪਾਇ ॥ ਮੰਨੈ ਪਤਿ ਸਿਉ ਪਰਗਟੁ ਜਾਇ ॥

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ, ਉਸਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਅਤੇ ਬਹੁਪੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲੈਣ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਰੰਗ ਨਹੀਂ, ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਰੂਪ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਮਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ, ਬੁੱਧ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ, ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ, ਜੋ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਗੰਮ ਅਗੋਚਰ ਕਰਕੇ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ, ਕਲਪਨਾ ਵਿਚ ਵੀ ਨਾ ਆ ਸਕੇ, ਐਸੇ ਅਦਿਸ਼, ਅਗੋਚਰ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲੈਣਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਜੁਰਅਤ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਹਿੰਮਤ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਮੰਨ ਲੈਣ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪਹਿਲੇ ਲਗਾਤਾਰ ਸੁਣਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪਾਰਮਿਕ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਵਿਚ ਸੁਣਨ ਦੀ ਜਿਤਨੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ, ਉਤਨੀ ਹੀ ਮਹਾਨਤਾ ਮੰਨ ਲੈਣ ਦੀ ਹੈ। ਸੁਣਨਾ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਹੈ, ਤੇ ਮੰਨਣਾ ਦੂਸਰਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਕਾਲਖ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ। 'ਮੰਨੇ' ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਕ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੈ:

ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ ॥ ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ ॥

ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਾਲਖ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਧੱਬਿਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਨਿਰਲੇਪਤਾ ਦਾ ਉਦੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਚਲੇਗਾ, ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਵੇ, ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਲਵੇ:

ਜਾ ਕੈ ਰਿਵੈ ਬਿਸੁਸੁ ਪ੍ਰਭੁ ਆਇਆ ॥ ਤਤੁ ਗਿਆਨੁ ਤਿਸੁ ਮਨਿ ਪ੍ਰਗਟਾਇਆ ॥

(ਪੰਨਾ 285)

ਜਦੋਂ ਭਰੋਸਾ ਭਰ ਜਾਵੇ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਣ ਜਾਏ, ਸੰਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਸੰਸਾ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਇਹ ਆਖੇ ਕਿ ਸੂਰਜ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਫੋਰਨ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਹਾਂ ਹੈ। ਚੰਦਰਮਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਫੋਰਨ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਹਾਂ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਹਨ, ਧਰਤੀ ਹੈ, ਗ੍ਰਹਿ-ਨਛੱਤਰ ਹਨ। ਜੇ ਕੋਈ ਇਹ ਆਖੇ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਉਤਨੇ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ, ਉਤਨੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ, ਉਤਨੀ ਜੁਰਅਤ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਹਾਂ, ਹੈ। ਕਾਰਨ? ਸੂਰਜ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਤਾਂ ਫੋਰਨ ਸੰਸਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ ਪਾਸੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਫੋਰਨ ਅੰਦਰ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸੰਸਿਆਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨ ਮਲੀਣ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਸੇ ਰੋਜ਼ ਰੋਜ਼ ਵਧਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਈਸ਼ਵਰ ਪ੍ਰਤੀ ਇਨਕਾਰੀ ਜਜ਼ਬੇ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਸਹਸੈ ਜੀਉ ਮਲੀਟੁ ਹੈ ਕਿਰੁ ਸੰਜਮਿ ਧੋਤਾ ਜਾਏ ॥

(ਪੰਨਾ 919)

ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਤਿਸ਼ਕਰਣ 'ਤੇ ਸੰਸਿਆਂ ਦੀ ਮੈਲ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਸੰਸਾ ਕੇਵਲ ਪਰਮਾਤਮਾ 'ਤੇ ਹੀ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ। ਸੰਸਾ ਸੱਚ 'ਤੇ ਹੈ, ਝੂਠ 'ਤੇ ਨਹੀਂ। ਸੰਸਾ ਸੰਤੋਖ 'ਤੇ ਹੈ, ਲੋਭ 'ਤੇ ਨਹੀਂ। ਅਗਰ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਆਖੇ ਕਿ ਫਲਾਣਾ ਲੋਭੀ ਹੈ, ਬੰਦਾ ਇਕਦਮ ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਹਾਂ, ਹੋਵੇਗਾ। ਅਗਰ ਕੋਈ ਇਹ ਆਖੇ ਕਿ ਫਲਾਣਾ ਸੰਤੋਖੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਸੰਸਾ ਖੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਗਰ ਕੋਈ ਇਹ ਆਖੇ ਕਿ ਫਲਾਣਾ ਬੰਦਾ ਬਹੁਤ ਕ੍ਰੋਧੀ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਕ੍ਰੋਧੀ ਹੈ; ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਬਿਨਾਂ ਸਬੂਤ ਤੋਂ ਵੀ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਹਿ ਦਈਏ ਕਿ ਫਲਾਣਾ ਬਹੁਤ ਨਿਰਮਲ ਹੈ, ਫਲਾਣਾ ਬੜਾ ਸ਼ਾਂਤ ਹੈ, ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, 'ਸ਼ਾਇਦ ਹੋਵੇਗਾ।' 'ਸ਼ਾਇਦ' ਲਫਜ਼ ਦੇ ਜਨਮ ਹੋਣ ਨਾਲ ਇਕਦਮ ਗੱਲ ਸਿੱਧ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਪੂਰਨ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਆਖਿਆ ਜਾਏ ਕਿ ਫਲਾਣਾ ਬਿਲਕੁਲ ਝੂਠਾ ਹੈ, ਦਗੋਬਾਜ਼ ਹੈ, ਮੱਕਾਰ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਫੋਰਨ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਹੋ ਗਈ। ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਹੈ, ਰੋਕ ਖੜੀ ਹੋ ਗਈ। ਕੋਈ ਤਾਮੀਰ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਹੈ, ਰੋਕ ਖੜੀ ਹੋ ਗਈ। ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਮਾਰਗ ਦੇ ਵਿਚ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ, ਠਾਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵਿਕਾਰ ਵਿਚ ਜੁਰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਵਿਘਨ ਬਣ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਪੱਥਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਸਤਾ ਰੋਕ ਲਵੇ, ਐਸਾ ਨਹੀਂ।

ਮਨੋ ਮਾਰਗਿ ਠਾਕ ਨ ਪਾਇ ॥ ਮਨੋ ਪਤਿ ਸਿਉ ਪਰਗਟੁ ਜਾਇ ॥

ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਸਿਦਕ ਬੱਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਮਨੋ ਮਗੁ ਨ ਚਲੈ ਪੰਥੁ ॥ ਮਨੋ ਧਰਮ ਸੇਤੀ ਸਨਬੰਧੁ ॥

ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਚੱਕਰ ਦੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ। ਉਹ ਮਜ਼੍ਹਬੀ ਦਾਇਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਵਾਕ ਹੈ—“ਪੰਥਾ ਪ੍ਰੇਮ ਨ ਜਾਣਈ ਭੁਲੀ ਫਿਰੈ ਗਵਾਰਿ ॥ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਬਿਸਰਾਇ ਕੈ ਪਉਦੇ ਨਰਕਿ ਅੰਧਾਰ ॥” ਉਹ ਪੰਥਾਂ ਭਾਵ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਰਸਤਿਆਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਗਾਡੀ ਰਾਹ 'ਤੇ ਚੱਲਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਹਰਾਹ 'ਤੇ ਚੱਲਦੇ ਹਨ: “ਮਨੋ ਮਗੁ ਨ ਚਲੈ ਪੰਥੁ ॥” ਉਸ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ ਜੋ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ ਦੇ ਮੁਦੱਸਵੀ ਰਾਹ ਹਨ। ਉਹ ਛੋਟੇ ਰਸਤੇ ਹਨ, ਇਕੋ ਹੀ ਚੱਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਸਾਰਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਉਸ 'ਤੇ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਦੂਸਰੇ ਤੀਸਰੇ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਰਗ ਉੱਤੇ ਜੇ ਰੱਬ ਦੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਚਾਲ ਬੜੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਮਾਰਗ ਸਾਹਰਾਹ ਹੈ, ਮਹਾਨ ਹੈ:

ਮਨੋ ਮਗੁ ਨ ਚਲੈ ਪੰਥੁ ॥ ਮਨੋ ਧਰਮ ਸੇਤੀ ਸਨਬੰਧੁ ॥

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਧਰਮ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਘੜੀ ਮਰਿਆਦਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਢੰਗ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੁਗਤੀ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੋਗ ਦੀ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜੁਗਤ ਦੀ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸਨਬੰਧ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਮਰਿਆਦਾ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਐਸਾ ਨਾਮ ਨਿਬੰਧਨੁ ਹੋਇ ॥ ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਵੈ ਮਨਿ ਕੋਇ ॥

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਕਾਲਖ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਰਸ ਦਾ, ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਆਨੰਦ ਉਹੀ ਮਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ।

ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਬੰਧਨ ਹਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਨਾਨਕ ਅਉਗੁਣ ਜੇਤੜੇ ਤੇਤੇ ਗਲੀ ਜੰਜੀਰ॥” ਔਗੁਣ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਹਨ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕੋਲ। ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦਾ ਤਾਂ ਐਸਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਜਿਤਨਾ ਪਾਣੀ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਹੀ ਔਗੁਣ ਹਨ :

ਜੇਤਾ ਸਮੁੰਦ ਸਾਗਰੁ ਨੀਰਿ ਭਰਿਆ ਤੇਤੇ ਅਉਗਣੁ ਹਮਾਰੇ॥

ਦਇਆ ਕਰਹੁ ਕਿਛੁ ਮਿਹਰ ਉਪਾਵਹੁ ਫੁਥਦੇ ਪਥਰ ਤਾਰੇ॥

(ਪੰਨਾ 156)

ਇਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਕਦੇ ਪੱਥਰ ਨਹੀਂ ਤਰਦੇ। ਲੱਕੜ ਤਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪੱਥਰ ਤਾਂ ਫੁਥਣਗੇ। ਪਰ ਪ੍ਰਭੂ! ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਾਪਾਂ ਕਾਰਨ ਪੱਥਰ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਮਿਹਰ ਕਰ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ। ਆਪਣੀ ਮਿਹਰ ਦੀ ਬੇੜੀ, ਆਪਣਾ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਭਰਿਆ ਹੱਥ ਦੇਹ, ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਪੱਥਰ ਵੀ ਪਾਰ ਹੋ ਜਾਣ। ਮਿਥਿਹਾਸ ਹੈ ਕਿ ਲੰਕਾ 'ਤੇ ਆਕ੍ਰਮਣ ਕਰਨ ਲਈ ਜਦੋਂ ਪੁਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਉੱਤੇ ਰਾਮ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਤੈਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੈਰਦੇ ਹੋਏ ਪੱਥਰਾਂ ਦਾ ਪੁਲ ਬਣ ਗਿਆ। ਗੱਲ ਇਤਨੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਪੱਥਰ ਦਿਲ ਹੈ, ਪੱਥਰ ਦਿਮਾਗ ਹੈ, ਕਠੋਰ ਹੈ, ਅਤਿਅੰਤ ਕਠੋਰ ਹੈ, ਇਤਨਾ ਕਠੋਰ ਜਿਵੇਂ ਪੱਥਰ। ਪਰ ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਦਿਲ ਦਿਮਾਗ 'ਤੇ ਰਾਮ ਦਾ ਨਾਮ ਉਕਰਿਆ ਜਾਵੇ, ਕਿਧਰੇ ਰਸਨਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਵੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਪੱਥਰ ਵੀ ਤਰ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪੱਥਰ ਵੀ ਭਵ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜਿਤਨਾ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਕੋਲ ਇਤਨੇ ਹੀ ਔਗੁਣ ਹਨ। ਹਰ ਔਗੁਣ ਇਕ ਬੰਧਨ ਹੈ ਅਤੇ ਬੰਧਨ ਦੁੱਖ ਹੈ। ਬੰਧਨ ਬਿਪਤਾ ਹੈ। ਬੰਧਨ ਕਲੇਸ਼ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੱਦੋ-ਜਹਿਦ ਕਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਬਾਹਰ ਦੀ ਪਰ-ਤੰਤਰਤਾ ਦੂਰ ਵੀ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਬਾਹਰੋਂ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ; ਲੇਕਿਨ ਮਾਨਸਿਕ ਤਲ 'ਤੇ ਗੁਲਾਮ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਔਗੁਣਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨ ਮੰਨ ਨੂੰ ਪਏ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਮਨੈ ਪਾਵਹਿ ਮੋਖੁ ਦੁਆਰੁ॥

ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੋਖ ਦੁਆਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਉਹ ਦੁਆਰ ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਵੀ ਬੰਧਨ ਨਹੀਂ। ਸਾਰੀਆਂ ਜੰਜੀਰਾਂ ਟੁੱਟ ਗਈਆਂ, ਸਾਰੇ ਬੰਧਨ ਟੁੱਟ ਗਏ :

ਮਨੈ ਪਰਵਾਰੈ ਸਾਧਾਰੁ॥

ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਵੀ ਆਸਰਾ ਬਣਦੇ ਹਨ :

ਜਿਸੁ ਸਿਮਰਤ ਸਭਿ ਕਿਲਵਿਖ ਨਾਸਹਿ ਪਿਤਰੀ ਹੋਇ ਉਧਾਰੇ॥

(ਪੰਨਾ 496)

ਜੇ ਪਿਤਰ ਅਜੇ ਜਨਮ ਤੇ ਮਰਨ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿਚ ਪਏ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੰਸ਼ਜ ਇਕ ਮਨ ਹੋ ਕੇ ਨਾਮ ਜਪ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪੂਰਨ ਭਰੋਸਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਭਰੋਸੇ ਦਾ ਸਦਕਾ, ਇਸ ਮੰਨ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਬਿਰਤੀ

ਦਾ ਸਦਕਾ ਉਸਦੇ ਪਿਤਰਾਂ ਦਾ ਵੀ ਉੱਧਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਬਲ ਪਿਤਰਾਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਵਾਕ “ਜਿਸੁ ਸਿਮਰਤ ਸਭਿ ਕਿਲਵਿਖ ਨਾਸਹਿ ਪਿਤਰੀ ਹੋਇ ਉਧਾਰੋ॥” ਐਸਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਗੁਜਰੇ ਹੋਏ ਪਿਤਰਾਂ ਦਾ ਤੇ ਹੁਣ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ, ਪਤਨੀ ਹੈ, ਬੱਚੇ ਹਨ, ਮਾਂ-ਬਾਪ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਸਹਾਰਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਆਧਾਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਰਸ ਦੇ ਵਿਚ ਡੁੱਬਿਆ, ਖੜਾ ਮਸਤਕ ਵੇਖ ਕੇ, ਉਸਨੂੰ ਸਬਰ ਸੰਤੋਖ ਵਿਚ ਵੇਖ ਕੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁਛ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਢਾਹਸ ਕੁਛ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਕੁਛ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਵੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਢੰਗ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੁਛ ਬੱਚਿਆਂ 'ਤੇ ਵੀ ਅਸਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਆਸਰਾ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਢਾਹਸ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਮੰਨੇ ਤਰੈ ਤਾਚੇ ਗੁਰੁ ਸਿਖ॥

ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ, ਐਸਾ ਗੁਰੂ ਆਪ ਤਾਂ ਤਰਦਾ ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇ ਆਸਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤਾਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ, ਜੋ ਗੁਰਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਆਪ ਤਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤਾਰਦਾ ਹੈ। ਤਰਨ ਲਈ ਸਿਖਿਆ ਹੀ ਸਹਾਰਾ ਹੈ। ਤਰਨ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹੀ ਸਹਾਰਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਬੜੀ ਵਭਮੁੱਲੀ ਗੱਲ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੀਵਨ ਬੇੜਾ ਜਰਜਰਾ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ, ਪੁਰਾਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਪੁਰਾਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਛਿਦ੍ਰ ਹਨ, ਸੁਰਾਖ ਹਨ। ਬੇੜੀ ਵਿਚ ਇਕ ਵੀ ਸੁਰਾਖ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬੇੜੀ ਦੇ ਡੁੱਬਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਸੁਰਾਖ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਇਤਨਾ ਪਾਣੀ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੇੜੀ ਡੁੱਬਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਹਲੇਰੇ ਖਾਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਸ ਬੇੜੀ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੁਰਾਖ ਹੋਣ, ਐਸੀ ਬੇੜੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ, ਪਾਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਿਲਕੁਲ ਘੱਟ ਹੈ।

ਕਬੀਰ ਬੇੜਾ ਜਰਜਰਾ ਡੁਟੇ ਛੋਕ ਹਜਾਰ॥

ਹਰੁਏ ਹਰੁਏ ਤਿਰਿ ਗਏ ਡੁਬੇ ਜਿਨ ਸਿਰ ਭਾਰ॥

(ਪੰਨਾ 1366)

ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਾ ਹੈ, ਨਵੀਂ ਬੇੜੀ ਹੈ, ਛਿਦ੍ਰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਜਵਾਨ ਹੈ, ਬੇੜੀ ਅਜੇ ਨਵੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਕੁਝ ਛਿਦ੍ਰ ਹੋ ਗਏ, ਕੁਝ ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਛਿਦ੍ਰ ਹੋ ਗਏ, ਕੁਝ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦੇ ਸੁਰਾਖ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਬੇੜੀ ਬੁੱਢੀ ਹੈ, ਉਮਰ ਹੱਦਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਛਿਦ੍ਰ ਹੀ ਛਿਦ੍ਰ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਸੁਰਾਖ ਹੀ ਸੁਰਾਖ ਹਨ। ਇਕ ਤਾਂ ਸੁਰਾਖ ਹੀ ਸੁਰਾਖ ਹਨ ਅਤੇ ਬੇੜੀ ਵੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਤਾਂ ਡੁੱਬੇਗੀ ਹੀ। ਛਿਰ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਹੋਰ ਸ਼ਾਜ਼ਬ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਬੇੜੀ ਦੇ ਉੱਤੇ ਲੱਦ ਲਏ ਹਨ ਪੱਥਰ। ਜਿਸ ਬੇੜੀ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸੁਰਾਖ ਹਨ ਉਸਦੇ ਵਿਚ ਪੱਥਰ ਲੱਦ ਲਏ ਹਨ। ਔਗੁਣ ਲੱਦੇ ਹਨ, ਪਾਪ ਲੱਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਛਿਦ੍ਰ, ਸੁਰਾਖ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਹਨ। ਤੇ ਆਪ

ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਕਬੀਰ ਬੇੜਾ ਜਰਜਰਾ ਫੂਟੇ ਛੋਂਕ ਹਜਾਰ ॥ ਹਰੂਏ ਹਰੂਏ ਤਿਰਿ ਗਏ ਰੂਬੇ ਜਿਨ ਸਿਰ ਭਾਰ ॥” ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤਾ ਹੀ ਭਾਰ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਬੇੜੀ ਵੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ, ਛਿਦ੍ਰ ਵੀ ਜਿਆਦਾ ਹਨ, ਉਹ ਤਾਂ ਡੁੱਬਣਗੇ। ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇੜੀ ਹੌਲੀ ਹੈ, ਛਿਦ੍ਰ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਤਾਂ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰਲਾ ਕੰਢਾ ਨਸੀਬ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ :

ਬਿਕਾਰ ਪਾਬਰ ਗਲਹਿ ਬਾਧੇ ਨਿੰਦ ਪੋਟ ਸਿਰਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ 1001)

ਮਨੁੱਖ ਵਿਕਾਰਾਂ ਰੂਪੀ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਬਣਾ ਕੇ ਗਲ ਵਿਚ ਪਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਿੰਦਾ ਦੀ ਪੰਡ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੁੱਕ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਮਹਾ ਸਚਾਰੁ ਸਮੁਦੁ ਲੰਘਨਾ ਪਾਰਿ ਨ ਪਰਨਾ ਜਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ 1001)

ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋਣਾ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ ਮਹਾਂਸਾਗਰ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਤਾਂ ਬੜੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਹਨ। ਬੰਦਾ ਉੱਜ ਸਰੀਰ ਕਰਕੇ ਵੀ ਬੋਝਲ ਹੈ, ਭਾਰੂ ਹੈ। ਗਲੇ ਵਿਚ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਪਹਿਨ ਲਈ ਹੈ, ਸਿਰ 'ਤੇ ਨਿੰਦਾ ਦੀ ਪੰਡ ਚੁੱਕ ਲਈ ਹੈ, ਤੇ ਹੁਣ ਇਹ ਪਾਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਵੇ? ਇਹ ਤਾਂ ਡੁੱਬੇਗਾ। ਲਾਜ਼ਮੀ ਡੁੱਬੇਗਾ। ਇਕ ਆਲਮ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ—‘ਜਬ ਕਿਸਤੀ ਸਾਬਤੋ ਸਾਲਮ ਥੀ ਮੰਜਿਲ ਕੀ ਤਮੰਨਾ ਕਿਸ ਕੋ ਥੀ।’ ਜਦੋਂ ਇਹ ਕਿਸਤੀ ਸੁਰਾਖਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੀ ਨਵੀਂ ਨਕੋਰ ਸੀ, ਬੇਦਾਗ਼ਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੀ। ਪਾਰ ਜਾਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੀ ਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਪ੍ਰਭੂ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨ ਦਾ ਅੰਦਰ ਭਾਵ ਹੀ ਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਹੁਣ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸੁਰਾਖ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਬੇੜੀ ਵੀ ਪੁਰਾਣੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ :

ਜਬ ਕਿਸਤੀ ਸਾਬਤੋ ਸਾਲਮ ਥੀ ਮੰਜਿਲ ਕੀ ਤਮੰਨਾ ਕਿਸ ਕੋ ਥੀ।
ਅਥ ਐਸੀ ਸ਼ਿਕਸਤਾ ਕਿਸਤੀ ਪਰ ਮੰਜਿਲ ਕੀ ਤਮੰਨਾ ਕੋਟ ਕਰੇ।

ਹੁਣ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫਟੀ ਪੁਰਾਣੀ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ, ਛਿਦ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਬੇੜੀ ਵੇਖ ਕੇ ਪਾਰ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਕੌਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਬੇੜੀ ਡੁੱਬੇਗੀ। ਪਰ ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਦੇ ਹਨ, ਜਪਦਿਆਂ ਹੀ ਛਿਦ੍ਰ ਭਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਭਰੋਸਾ ਬੱਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਬਸ ਮੰਨ ਲੈਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਰੇ ਛਿਦ੍ਰ ਢੱਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। “ਜਿਹ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਤੇਰੇ ਸਗਲ ਛਿਦ੍ਰ ਢਾਕੇ ॥” ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੁਰਾਖ ਢੱਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਗੁਨਾਹ ਢੱਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਗੁਨਾਹਾਂ 'ਤੇ ਕੱਪੜਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਗੁਨਾਹਾਂ 'ਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਰਹਿਮਤ ਦਾ ਚੌਲਾ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਚੱਦਰ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਢੱਕਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਆਪ ਤਾਂ ਤਰਦੇ ਹੀ ਹਨ, ਸਿਖਿਆ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤਾਰਦੇ ਹਨ। ਸੰਗੀ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਤਾਰਦੇ ਹਨ।

ਮੰਨੇ ਨਾਨਕ ਭਵਹਿ ਨ ਭਿਖ ॥

ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਭੇਖਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਭਟਕਦੇ। ਉਹ ਦਰ ਦਰ 'ਤੇ ਭਿਖ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਭਿਖਾਰੀਪੁਣਾ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਭੇਖਾਂ ਦੀ ਭਟਕਣਾ ਵੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਟਿਕਾਓ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ ॥ ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ ॥

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਐਸਾ ਕਾਲਖ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਧੌਂਬਿਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਮੰਨ ਲਵੇ ਸਹੀ, ਤਾਂ ਇਸ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਉਹ ਜਾਣ ਲਵੇਗਾ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਬੱਝ ਜਾਵੇ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬੱਝ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਦਲੇਗਾ। ਜੇ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਭਵਸਾਗਰ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਮੋਖ ਦੁਆਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਆਸਰਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਸਿਖਿਆ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਵੀ ਭਵਸਾਗਰ ਤਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਸਤਿਆਂ 'ਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਸਤਿਆਂ 'ਤੇ ਵਿਘਨ ਹੋਣ, ਰੋਕਾਂ ਹੋਣ, ਠਾਕ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਪਰਮ ਪਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਮੰਨ ਲੈਣ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਲੀਨਤਾ ਨਸੀਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਾਲੇ ਗੁਣ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਇਸ ਢੰਗ ਦੀ ਗੁਪਤ ਹੈ ਕਿ ਦੂਜੇ-ਤੀਜੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦਾ। ਇਤਨੇ ਮਹਾਨ ਅਨੰਦ ਦਾ ਸਾਗਰ ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਮੜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦਾ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਾਰ ਬਾਰ ਇਸ ਪੰਕਤੀ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ:

ਐਸਾ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨੁ ਹੋਇ ॥ ਜੇ ਕੋ ਮੰਨਿ ਜਾਣੈ ਮਨਿ ਕੋਇ ॥

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਐਸਾ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਕਾਲਖ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਐਸਾ ਨਿਰਮਲ ਹੈ, ਐਸਾ ਪਾਵਨ ਹੈ, ਪਰ ਇਸਦਾ ਰਹੱਸ ਉਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਣਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਾਧਨਾ ਨਾਮ-ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਹੈ। ਜੇ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਸਦੀ ਗਤੀ, ਉਸਦੀ ਅਵਸਥਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। “ਜਿਨੀ ਸੁਣਿ ਕੈ ਮੰਨਿਆ....ਹਉ ਸਦ ਬਲਿਹਾਰੈ ਜਾਸੁ ॥” ਸਦਕੇ ਜਾਂਦੇ ਆ, ਕੁਰਬਾਨ ਜਾਂਦੇ ਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁਣ ਕੇ ਮੰਨ ਲਿਆ।

ਜੇ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ

ਪੰਚ ਪਰਵਾਣ ਪੰਚ ਪਰਧਾਨੁ ॥ ਪੰਚੇ ਪਾਵਹਿ ਦਰਗਹਿ ਮਾਨੁ ॥
 ਪੰਚੇ ਸਿਰਹਿ ਦਰਿ ਰਾਜਾਨੁ ॥ ਪੰਚਾ ਕਾ ਗੁਰੁ ਏਕੁ ਧਿਆਨੁ ॥
 ਜੇ ਕੇ ਕਹੈ ਕਰੈ ਵੀਚਾਰੁ ॥ ਕਰਤੇ ਕੈ ਕਰਣੈ ਨਾਹੀ ਸੁਮਾਰੁ ॥
 ਧੌਲੁ ਧਰਮੁ ਦਇਆ ਕਾ ਪੂਤੁ ॥ ਸੰਤੋਖੁ ਥਾਪਿ ਰਖਿਆ ਜਿਨਿ ਸੁਤਿ ॥
 ਜੇ ਕੇ ਖੁਬੈ ਹੋਵੈ ਸਚਿਆਰੁ ॥ ਧਵਲੈ ਉਪਰਿ ਕੇਤਾ ਭਾਰੁ ॥
 ਧਰਤੀ ਹੋਰੁ ਪਰੈ ਹੋਰੁ ਹੋਰੁ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਭਾਰੁ ਤਲੈ ਕਵਣੁ ਜੋਰੁ ॥
 ਜੀਅ ਜਾਤਿ ਰੰਗਾ ਕੇ ਨਾਵ ॥ ਸਭਨਾ ਲਿਖਿਆ ਵੁੜੀ ਕਲਾਮ ॥
 ਏਹੁ ਲੇਖਾ ਲਿਖਿ ਜਾਣੈ ਕੋਇ ॥ ਲੇਖਾ ਲਿਖਿਆ ਕੇਤਾ ਹੋਇ ॥
 ਕੇਤਾ ਤਾਣੁ ਸੁਆਲਿਹੁ ਰੂਪੁ ॥ ਕੇਤੀ ਦਾਤਿ ਜਾਣੈ ਕੋਣੁ ਰੂਤੁ ॥
 ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਹੋਏ ਲਖ ਦਰੀਆਉ ॥
 ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣ ਕਹਾ ਵੀਚਾਰੁ ॥ ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ ॥
 ਜੇ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ ॥ ਤੁ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੋਕਾਰ ॥੧੬॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ • ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ • ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ • ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ

ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ, ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਬਾਰੇ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਚਾਰ ਪਉੜੀਆਂ ਉਚਾਰਨ ਗੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮੂਲ ਪ੍ਰਕਰਣ ਹੈ, “ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣ ਕਹਾ ਵੀਚਾਰੁ॥” ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਸਕਾਂ, ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਗਾਇਨ ਕਰ ਸਕਾਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੁਦਰਤ ਤੋਂ ਇਕ ਦਫਾ ਸਦਕੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। “ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ॥” ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਕੀ ਰੁਛ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੁਦਰਤ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਵੱਡੀ ਹੈ, ਵਰਣਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਲੇਸ ਮਾਤਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਜੋ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਪੁਰਸ਼ ਹਨ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਪਹਿਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਪੰਚ ਪਰਵਾਣ ਪੰਚ ਪਰਧਾਨੁ॥ ਪੰਚੇ ਪਾਵਹਿ ਦਗਗਹਿ ਮਾਨੁ॥

ਪੰਚ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਹੈ—ਸਿਰਮੌਰ, ਮੁਖੀ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅਕਸਰ ਪੰਚ-ਜਨ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਕ ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਫੈਸਲੇ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੰਚ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ—ਪੰਜ। ਪਰ ਜਦ ਪੰਜਾਂ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਇਕ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਜਦ ਪੰਜਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਇਕ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਇਕ ਬਹੁਤ ਮਹਾਨ ਹੋ ਜਾਏ, ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਏ, ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਪੰਚ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਚ ਤੋਂ ਇੱਥੇ ਮੁਰਾਦ ਸੰਤ ਤੋਂ ਹੈ, ਗੁਰਮੁਖ ਤੋਂ ਹੈ, ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪੰਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮੁਖੀਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਿਰਮੌਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਪੰਚ ਪਰਵਾਣੁ”—ਇਹ ਜੋ ਸੰਤ-ਜਨ ਹਨ, ਗੁਰਮੁਖ ਹਨ, ਜੋ ਇਹ ਪੰਚ ਹਨ, ਇਹ ਜਗਤ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਹਨ, ਪ੍ਰਵਾਨ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜਗਤ ਦਾ ਕੋਈ ਅਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਲਿਹਾਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਗਤ ਵਿਚ ਇਹ ਪ੍ਰਮਾਣਕ ਪੁਰਸ਼ ਹਨ। ਇਹ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। “ਪੰਚ ਪਰਵਾਣੁ ਪੰਚ ਪਰਧਾਣੁ॥” ਇਹ ਸੰਤ ਜਨ, ਇਹ ਪੰਚ ਜਨ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਹਨ, ਸਿਰਮੌਰ ਮਨੁੱਖ ਹਨ :

ਪੰਚੇ ਪਾਵਹਿ ਦਗਗਹਿ ਮਾਨੁ॥

ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਿ ਇਹ ਜੋ ਪੰਚ ਜਨ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕਬੂਲ ਹਨ, ਪ੍ਰਵਾਨ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਦਗਗਹ ਵਿਚ ਵੀ ਕਬੂਲ ਹਨ। ਇਹ ਉੱਥੇ ਵੀ ਮਾਣ ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ, ਪਰ ਪੁਲੋਕ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਸ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪੁਲੋਕ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਸ ਮਿਲਦਾ

ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਹ ਮੁਖੀ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਲੋਕ ਵਿਚ ਵੀ ਮਹਾਨਤਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਜਗਤ ਵਿਚ ਕਬੂਲ ਹਨ, ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਵੀ ਮਾਣ ਪ੍ਰਤਿਬਠਾ ਹਾਸਲ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਪੰਚੇ ਸੋਹਿ ਦਰਿ ਰਾਜਾਨੁ ॥

ਸੰਤ-ਜਨ, ਭਗਤ-ਜਨ, ਗੁਰਮੁਖ-ਜਨ, ਜੋ ਪੰਚ ਭਾਵ ਸਿਰਮੌਰ ਹਨ, ਉਹ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਮਹਿਫਲ ਵਿਚ ਵੀ ਸੋਫਦੇ ਹਨ, ਸਭਾ ਦੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹਰ ਵੱਡਾ ਮਨੁੱਖ ਸਭਾ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸੰਤ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹੋ ਗੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਸਭਾ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਮਹਿਫਲ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਮਹਿਫਲ ਹੈ, ਸਭਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਪੰਚ ਜਨ ਸੁਹੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਮਹਿਫਲ ਦਾ ਵੀ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਹਨ :

ਪੰਚਾ ਕਾ ਗੁਰੁ ਏਕੁ ਧਿਆਨੁ ॥

ਪੰਚ ਜਨਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕੇਵਲ ਇਕ ਗੁਰੂ ਵਿਚ, ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਠੇ ਪਹਿਰ ਜੋ ਬੋਲਣਾ ਹੈ, ਉੱਠਣਾ ਹੈ, ਬੈਠਣਾ ਹੈ, ਖਾਣਾ ਹੈ, ਪੀਣਾ ਹੈ, ਧਿਆਨ ਇਕ ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਧਿਆਨ ਜਿਸ ਪਦਾਰਥ ਵਿਚ ਜਾਏਗਾ, ਜੀਵਨ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸੇ ਪਾਸੇ ਹੀ ਰਾਗਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸੇ ਪਾਸੇ ਹੀ ਚੱਲ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਧਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਜਦ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਹਿਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਬਾਹਰ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਇਕ ਵਸਤੂ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਧਿਆਨ ਜੋੜੀਏ ਤਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਵੇਗੀ। ਥਕੇਵਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਵੇਗਾ। ਧਿਆਨ ਰਾਹੀਂ, ਜੀਵਨ ਪਰਵਾਹ ਰਾਹੀਂ, ਜੀਵਨ ਸ਼ਕਤੀ ਧਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਬਾਹਰ ਚਲੀ ਗਈ। ਬਾਹਰ ਖਿੰਡ ਗਈ। ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਧਿਆਨ ਜੋੜੀਏ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮਿਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਪੰਚ-ਜਨ ਹਨ, ਜੋ ਸਿਰਮੌਰ-ਜਨ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੂਝ ਆ ਗਈ, ਸਮਝ ਆ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਕੇਵਲ ਇਕ ਗੁਰੂ ਵਿਚ ਹੈ, ਇਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਹੈ।

ਹੁਣ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਇਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਰ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਹਰੇ ਹਨ ਕਿ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜੋ ਕੋਈ ਪੰਚ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰਮੁਖ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਸੰਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਕਰਤੇ ਦੇ ਕਰਨੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਦੱਸ ਦੇਵੇ :

ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਕਰੈ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਇਹ ਗੱਲ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਵਰਣਨ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਮੁਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਜੋ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖੇ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਵੀ ਵਰਣਨ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਨੇ ਜਗਤ ਕਿਵੇਂ ਬਣਾਇਆ, ਕਦੋਂ ਬਣਾਇਆ, ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਬਣਾਇਆ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਲਗਾ ਕੇ, ਗਿਣ ਗਿਣ ਕੇ ਜਗਤ ਦੀ

ਬਣਤਰ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਕਹਿਣਾ ਪਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਕਿਤਨਾ ਵੀ ਮਹਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਪੰਚ ਹੋ ਗਿਆ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਲੇਕਿਨ ਇਸਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਹੁਣ ਕਰਤੇ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸਾਰਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਬਿਆਨ ਕਰ ਸਕੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਇੱਥੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਜੇ ਕੋ ਕਰੈ ਕਰੈ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਕੋਈ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਕਰਨੇ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਕਰੇ ਤੇ ਬਿਆਨ ਵੀ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਕਰਤੇ ਕੈ ਕਰਣੈ ਨਾਹੀ ਸੁਮਾਰੁ ॥

ਉਸ ਕਰਤੇ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜੋ ਕੁਛ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਸੁਮਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੇ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਤੇ ਜੋ ਕਿਰਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਆਖਿਰ ਕੀ ਕਥਨ ਕਰੇਗਾ। ਜੋ ਗਣਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਬਿਆਨ ਕਰੇਗਾ।

ਮਨੁੱਖ ਕੋਲ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਾਧਨ ਹਨ—ਨਾਪ ਲੈਣਾ, ਤੋਲ ਲੈਣਾ ਅਤੇ ਗਿਣ ਲੈਣਾ। ਨਾ ਉਹ ਤੋਲ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਉਹ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਨਾਪ ਵਿਚ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। “ਤੇਰਾ ਕੇਹਾ ਕੇਵਫੁ ਚੀਰਾ” “ਅੜਲੁ ਕਿਉ ਤੋਲਿਆ ਜਾਇ॥” ਉਹਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋਲੀਏ। ਸੋ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਪੈਮਾਨੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਲਈ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਵਰਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ, ਲੇਕਿਨ ਕਰਤੇ ਉੱਤੇ ਪੂਰੇ ਉਤਰਨਾ ਧਾਰਮਕ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਇਹ ਸੋਚ ਵੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਕਰਤੇ ਕੈ ਕਰਣੈ ਨਾਹੀ ਸੁਮਾਰੁ॥” ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਸੁਮਾਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਇਕ ਵੀਚਾਰ ਚਲੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਧੌਲੇ ਬੈਲ ਨੇ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਭਾਰ ਉਸ ਧੌਲੇ ਬੈਲ ਦੇ ਸਿਰ ਉਪਰ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਧੌਲਾ ਬੈਲ ਦਰਅਸਲ ਕੀ ਹੈ ?

ਧੌਲੁ ਧਰਮੁ ਦਇਆ ਥਾ ਪੁਤੁ ॥

ਧੌਲਾ ਬੈਲ ਧਰਮ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਹੈ, ਅਟੱਲ ਨਿਯਮ ਹੈ। ਇਹ ਜ਼ਮੀਨ ਉਸਦੇ ਆਸਰੇ 'ਤੇ ਖੜੀ ਹੈ। ਆਸਮਾਨ ਖੜੇ ਹਨ, ਗ੍ਰਹਿ ਨਛੱਤਰ ਖੜੇ ਹਨ, ਸੂਰਜ ਚੰਦ ਤਾਰੇ ਖੜੇ ਹਨ। ਸਭ ਕੁਛ ਉਸਦੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਨਿਯਮਾਵਲੀ 'ਤੇ ਟਿੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸੇ ਨੂੰ ਧਰਮ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਧਰਮ ਦਾ ਜਨਮ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਦਇਆ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕੋਮਲਤਾ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਮਰਿਆਦਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੁਛ ਨਾ ਕੁਛ ਕੋਮਲਤਾ ਦੇ ਅੰਕੁਰ ਜਰੂਰ ਫੁਟਦੇ ਹਨ। ਵਰਨਾ ਜਿੰਦਗੀ ਮਰਿਆਦਾ

ਗੁਰ-ਗ੍ਰੰਥ-ਸਾਹਿਬ • ਗੁਰ-ਪ੍ਰਸਾਦੀ • ਗੁਰ-ਪ੍ਰਸਾਦੀ

ਰਹਿਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦਇਆ ਤੋਂ, ਉਸਦੀ ਕੋਮਲਤਾ ਤੋਂ ਇਸ ਨਿਯਮ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਧਰਮ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਧਰਤੀ ਧੌਲੇ ਬੈਲ ਨੇ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕੀ ਹੋਈ, ਬਲਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਜੋ ਨਿਯਮ ਬਣਾਏ ਹਨ, ਧਰਮ ਮਰਿਆਦਾ ਬਣਾਈ ਹੈ, ਉਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਇਹ ਜ਼ਮੀਨ ਖੜੀ ਹੈ। “ਧੌਲੁ ਧਰਮੁ ਦਇਆ ਕਾ ਪ੍ਰਭੁ॥” ਇਹ ਧਰਮ ਦਇਆ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਦਇਆ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਦੇ ਦੋ ਹੀ ਮੂਲ ਗੁਣ ਹਨ—ਸੰਤੋਖ ਤੇ ਦਇਆ। ਧਰਮ ਦਾ ਜਨਮ ਦਇਆ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦਇਆ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਦਇਆ ਤੋਂ ਸੇਵਾ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਤੋਖ ਤੋਂ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਪਿੱਛੇ ਹੈ, ਨਿਰੰਕਾਰ ਅੱਗੇ ਹੈ। ਜੇ ਅੱਗੇ ਹੈ, ਉਹਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜ ਸਕਾਂਗੇ। ਜੇ ਸਾਥੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹੈ, ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜ ਸਕਾਂਗੇ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਜੋ ਪੱਛੜ ਗਏ ਹਨ, ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ, ਪਸ਼ੂ, ਪੰਖੀ, ਯਾਹੀਬ ਤਬਕਾ ਜੋ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਰਥ, ਧਨ, ਸੰਪਦਾ ਵਿਚ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਏ, ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿਚ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਏ, ਧਰਮ ਵਿਚ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਏ, ਜੀਵਨ ਦੇ ਜਿਸ ਪਹਿਲੂ ਵਿਚ ਜੋ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਉਸ 'ਤੇ ਦਇਆ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜੇ ਅੱਗੇ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਚਿੰਤਨ, ਉਸ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਲੋੜੀਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਤੋਖ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕੇਗੀ ਅਤੇ ਦਇਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕੇਗੀ। ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਕੋਈ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਦਇਆ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵੀ ਕੋਈ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਣ ਲਈ ਸੰਤੋਖ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸੰਤੋਖ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦਇਆ ਤੋਂ ਸੇਵਾ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਸੰਵਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਜੁੜਦੇ ਹਨ। ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਖੁਦ ਸੰਵਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਣਾਈ ਹੋਈ ਅਟੱਲ ਮਰਿਆਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਖੜੀ ਹੈ:

ਸੰਤੋਖੁ ਥਾਪਿ ਰਖਿਆ ਜਿਨਿ ਸੂਰਿ॥

ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਤਮਾਮ ਸਾਜ਼ੇ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਇਕ ਸੂਤ ਵਿਚ ਪਰੋ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਕੁਛ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੈ। ਸੂਰ ਸ਼ੇਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਸ਼ੇਰ ਸ਼ੇਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਮੋਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੈ, ਹੰਸ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਜੋ ਹੰਸ ਹੈ, ਬਾਂਦਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਬਾਂਦਰ ਆਪਣੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੈ, ਉਹ ਬਘਿਆੜ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਜੋ ਕੁਛ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੈ। ਅਗਰ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਜਿਉਣਾ ਨਰਕ ਬਣ ਜਾਵੇ। ਇਕ ਛਿਣ ਲਈ ਜਿਉਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਜੋ ਜਿੱਧੇ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਉਹ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੋ ਵੀ ਰੋਗ, ਰੂਪ, ਨਸਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਵੰਗ ਦਾ ਉਸਦਾ ਸੁਭਾਉ ਹੈ, ਉਹ ਉਸ ਵਿਚ ਹੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੈ। ਪਸ਼ੂ ਪੰਖੀ ਵੀ ਉਸ 'ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਸੂਤ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ

ਰੋਮ ਵਿਚ ਕਰੋੜਾਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਹਨ, ਇਹ ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਕੌਣ ਲਾਵੇਗਾ ? ਲਿਹਾਜ਼ਾ, ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਕੋਤਾ ਤਾਣੁ”—ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਤਾਣ ਹੈ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ “ਸੁਆਲਿਹੁ ਰੂਪੁ”—ਕਿਤਨਾ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਇਸਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਕੌਣ ਲਾਵੇਗਾ ?

ਮੋਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੈ, ਹੰਸ ਆਪਣੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸੋਹਣੇ ਹਨ। ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਸੂਰਜ, ਚੰਦ, ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਪੜ੍ਹ ਪੰਥੀਆਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਚਾਰੋਂ ਪਾਸੇ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਬਨਸਪਤੀ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਗਰਜ਼ੇਕਿ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਹੀ ਚਾਰੋਂ ਪਾਸੇ ਪਸਾਰਾ ਹੈ। ਜੋ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਹ ਸੁੰਦਰਤਾ ਕਿੰਨੀ ਹੈ ? ਸੁੰਦਰ ਸਰੂਪ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਹੈ ? ਕੌਣ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਏਗਾ ?

ਕੋਠੀ ਦਾੜਿ ਜਾਣੈ ਕੌਣ ਕੁਝ ॥

ਕਿਸ ਕੌਲ ਕੂਵਤ ਹੈ, ਕੌਣ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਏਗਾ, ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਤਾਣ ਹੈ, ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਸੁੰਦਰ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਕਿਤਨੀ ਦਾਤ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਰਿਜ਼ਕ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਕੰਡਾਰਾ ਹੈ ? ਇਸ ਧਰਤੀ ਵਿਚ, ਗ੍ਰਹਿ-ਨਛੱਤਰਾਂ ਵਿਚ ਜੋ ਦਾਤਾਂ ਬਖਸ਼ੀਆਂ ਹਨ, ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਅਨੰਤ, ਅਰਬਾਂ, ਖਰਬਾਂ ਸਾਲ ਤੋਂ ਜੀਵ ਖਾ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਉਸਦੀ ਦਾਤ ਮੁਕਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਦਰਅਸਲ ਮੰਗਤੇ ਮੁਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਦਾਤਾ ਆਪਣੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਖੜਾ ਹੈ ਜੋ ਦਾਤਾਂ ਦੇਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਥੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭੋਜਨ ਦੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਬੱਸ ਇਕ ਦਿਨ ਦੇਦ ਹੀ ਟੁੱਟ ਕੇ ਲਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੁੰਦਰ ਸਰੂਪ ਦੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ, ਇਕ ਦਿਨ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਅੱਖਾਂ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਾਦ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਇਕ ਦਿਨ ਕੰਨ ਹੀ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਥਾਂ ਥਾਂ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਦ੍ਰਿਸ਼, ਨਜ਼ਾਰੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹਨ, ਪਰ ਇਕ ਦਿਨ ਪੈਰ ਹੀ ਚੱਲਣ ਤੋਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗਰਜ਼ੇਕਿ ਮਨੁੱਖ ਥੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਚੱਲਣ ਤੋਂ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਖਾਣ ਪੀਣ ਤੋਂ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਇਹਦਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਕਿ ਦਾਤੇ ਦੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਵੀ ਮੁਕ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਨਹੀਂ, ਸਭ ਕੁਛ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਲੈਂਦਾ ਲੈਂਦਾ ਥੱਕ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਦਾਤ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਭੋਲੀ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ? ਕੌਣ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਏਗਾ ? ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਕਿਸ ਕੌਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਕੁਛ ਨੂੰ ਨਾਪੇ ਤੋਲੇ ? ਫਿਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ ॥

ਸਮੂਹ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦਾ ਪਸਾਰਾ, ਪੰਡਾਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾਂ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਕਵਾਉ, ਭਾਵ ਇਕ ਹੁਕਮ, ਇਕ ਬਚਨ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੂਲ ਵੀਚਾਰ ਨਾਲ ਜਗਤ ਦੇ ਤਮਾਮ ਰਹਿਬਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਸਹਿਮਤ ਹਨ। ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਬਾਨੀ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਾਇਨਾਤ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਜਿਸ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਹੈ—ਕੁੰਨ। ਈਸਾਈ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ

ਅਸੰਖ ਜਪ ਅਸੰਖ ਭਾਉ

ਅਸੰਖ ਜਪ ਅਸੰਖ ਭਾਉ ॥ ਅਸੰਖ ਪੂਜਾ ਅਸੰਖ ਤਪ ਤਾਉ ॥
 ਅਸੰਖ ਗਰੰਥ ਮੁਖਿ ਵੇਦ ਪਾਠ ॥ ਅਸੰਖ ਜੋਗ ਮਨਿ ਰਹਹਿ ਉਦਾਸ ॥
 ਅਸੰਖ ਭਗਤ ਗੁਣ ਗਿਆਨ ਵੀਚਾਰ ॥ ਅਸੰਖ ਸਤੀ ਅਸੰਖ ਦਾਤਾਰ ॥
 ਅਸੰਖ ਸੂਰ ਮੁਹ ਭਖ ਸਾਰ ॥ ਅਸੰਖ ਮੋਨਿ ਲਿਵ ਲਾਇ ਤਾਰ ॥
 ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣ ਕਹਾ ਵੀਚਾਰੁ ॥ ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ ॥
 ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ ॥ ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ ॥੧੭॥

ਰੱਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਪਦੇ ਥੰਮ੍ਹ ਦੇ ਨਾਲ ਬੰਨਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੋਣੀ ਹੈ, ਐਸੀ ਕਿਹੜੀ ਜ਼ਬਾਨ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਨਾ ਆਖਿਆ ਹੋਵੇ—ਜ਼ਮਾਨਾ ਬੁਰਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਵਕਤ ਬੁਰਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਿਹੀ ਅਜ਼ੀਮ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ, ਰਹਿਬਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਕੁਛ ਇਕ ਨੇ ਭੂਤਨਾ, ਬੇਤਾਲਾ ਆਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਪੱਥਰ ਮਾਰੇ ਹੋਣਗੇ, ਐਸਾ ਕਿਹੜਾ ਸਿਆਣਾ ਹਿਰਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਅੱਥਰੂ ਨਾ ਵਗੇ ਹੋਣਗੇ। ਜਿਸਨੇ ਇਹ ਨਾ ਆਖਿਆ ਹੋਵੇ—ਵਕਤ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਜਦ ਠਾਰ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ, ਸਕੂਨ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਤੱਤੀ ਤਵੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਦੋਂ ਵੀ ਇਹੋ ਬੋਲ ਹੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲੇ ਹੋਣਗੇ। ਜਦ ਦੋ ਮਾਸੂਮ ਜਿੰਦਾਂ ਨੂੰ ਦੀਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਆਖਿਰ ਬੋਲ ਤਾਂ ਇਹੀ ਨਿਕਲੇ ਹੋਣੇ ਹਨ—ਜ਼ਮਾਨਾ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਵਕਤ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਦ ਤਿਆਗ ਤੇ ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਮੂਰਤੀ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿਚ ਸ਼ਹਿਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਗਸਨਾ ਤੋਂ ਇਹੀ ਬੋਲ ਨਿਕਲੇ ਹੋਣੇ ਹਨ—ਵਕਤ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜ਼ਮਾਨਾ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਦਰਅਸਲ ਜਦੋਂ ਦਾ ਦਿਨ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਰਾਤ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਦੀਆਂ ਨੋਕੀਆਂ ਹਨ, ਉਦੋਂ ਦੀਆਂ ਹੀ ਬਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਦਾ ਹੀ ਮਰਨ ਹੈ। ਇਹ ਇਕੱਠੇ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਹੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਨੋਕੀ ਅਤੇ ਬਦੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਧਾਰਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਨੋਕੀ ਦੀ ਧਾਰਾ ਵਿਚ ਕਿਹੜਾ ਜਲ ਵਗ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਅਸੰਖ ਜਪ ਅਸੰਖ ਭਾਉ ॥

ਅਸੰਖਾਂ ਹੀ ਜਪੀਸ਼ਵਰ ਹਨ, ਜਪ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਸੰਖ ਹਿੰਦਸਾ ਨਹੀਂ, ਅਸੰਖ ਦਾ ਮਣਲਬ ਹੈ—ਜੋ ਸੰਖਿਆ ਵਿਚ ਨਾ ਆ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ, ਜਿਸਦੀ ਸੰਖਿਆ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਜਿਸਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਜਪ ਵੀ ਅਨੰਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਪ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਭਾਉ ਪੂਰਵਕ ਮਨੁੱਖ ਹਨ, ਜੋ ਭਾਵਨਾ ਵਿਚ ਜਿਉਂਦੇ ਹਨ। ਨੋਕੀਆਂ ਵਿਚ ਜਪ ਤੇ ਭਾਉ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਸਿਰਮੌਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਤਮਾਮ ਨੋਕੀਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਜਪ ਤੋਂ ਹੈ, ਭਾਉ ਤੋਂ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਬੱਚਾ ਭਾਉ ਜਮਾਂਦਰੂ ਹੀ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਉ ਸਦਕਾ ਹੀ ਇਹ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ, ਮਾਂ-ਬਾਪ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਅਗਰ ਇਸ ਭਾਉ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਸੇ ਸਦਕਾ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਇਹ ਭਾਉ ਛੀਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਸੰਗ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਭਾਉ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋਵੇ, ਮਹਾਨ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੁੜਨ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਬਣੇ :

ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਬਿਨਾ ਭਾਉ ਨਹੀ ਉਪਜੈ ਭਾਵ ਬਿਨੁ ਭਗਤਿ ਨਹੀ ਹੋਇ ਤੇਰੀ ॥

(ਪੰਨਾ 694)

ਭਗਤਿ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਭਾਉ ਅੰਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਭਾਉ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਨੰਤ ਜਪੀਸ਼ਵਰ ਹਨ ਅਤੇ ਅਨੰਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਾਪ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਭਾਉ ਪੂਰਵਕ ਮਨੁੱਖ ਹਨ ਜੋ ਭਾਉ ਵਿਚ ਜਿਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਗਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਿਆ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਜਗਤ ਦੇ ਕਰਤੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ :

ਅਸੰਖ ਪੂਜਾ ਅਸੰਖ ਤਪਤਾਉ ॥

ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੈ, ਇਕ ਢੰਗ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ। ਹਰ ਸੰਪਰਦਾ ਦੀ, ਹਰ ਮਜ਼ਹਬ ਦੀ, ਬਲਕਿ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਕਰੋੜਾਂ ਦੀ ਸੰਪਦਾ ਕੋਲ ਰੱਖ ਕੇ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਪਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਕੋਈ ਇਕ ਫੁੱਲ ਭੇਟ ਕਰ ਕੇ ਪੂਜਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਭਾਉ ਨਾਲ ਹੀ ਪੂਜਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਭਾਵਨੀ ਭਗਤਿ ਭਾਇ ਕਉਡੀ ਅਗੁਰਾਗ ਰਾਖੇ,

ਤਾਹਿ ਗੁਰ ਸਰਬ ਨਿਧਾਨ ਦਾਨ ਦੇਤ ਹੈ ॥

(ਕਬਿੱਤ ਸਵੱਯੇ, ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ)

ਅੱਗੇ ਜੋ ਕੁਛ ਰੱਖਣਾ ਹੈ ਉਸਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨਹੀਂ। ਮਹਾਨਤਾ ਭਾਉ ਦੀ ਹੈ।

ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਹੈ। ਅਨੰਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਪ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠਣਾ ਤਪ ਹੈ। ਮੂਲ ਮੰਤਰ, ਗੁਰਮੰਤਰ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਨਾ ਤਪ ਹੈ। ਜੋਗੀਆਂ ਲਈ ਧੂਣੇ ਤਪਾ ਕੇ ਬੈਠਣਾ, ਧੁੱਖ ਵਿਚ ਬੈਠਣਾ ਤਪ ਹੈ। ਜਤੀ ਹੋਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਕਰਨੀ ਤਪ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਤਪ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਤਪ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਡੁਰਮਾਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਨੰਤ ਤਪੀਸ਼ਵਰ ਹਨ। ਅਨੰਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਪ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਤਾਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ ਰੱਖ ਸਕਣ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਪੀਸ਼ਵਰ ਵੀ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਹਨ :

ਅਸੰਖ ਗਰੇਬ ਮੁਖਿ ਵੇਦ ਪਾਠ ॥

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵੀ ਇਕ ਨਹੀਂ, ਅਨੰਤ ਹਨ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਕਲਾਮ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਜੁਗਾਂ ਜੁਗਾਂ ਤੋਂ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਲਾਮ ਅਨੰਤ ਕਾਲ ਤੋਂ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ— ਇਕ ਗ੍ਰੰਥ ਨਹੀਂ, ਅਨੰਤ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ, ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਗ੍ਰੰਥ ਹਨ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਨੂੰ ਹੀ ਲਈਏ, ਇੱਥੇ ਸਤਾਈ ਸਿਮਰਤੀਆਂ ਹਨ, ਅਠਾਰਾਂ ਪੁਰਾਣ ਹਨ, ਛੇ ਸ਼ਾਸਤਰ ਹਨ, ਚਾਰ ਵੇਦ ਹਨ, ਇਕ ਸੌ ਅੱਠ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਵਿਚ ਤੌਰੇਤ ਹੈ, ਅੰਜੀਲ ਹੈ, ਕੁਰਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸਿਰਮੌਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਹਨ। ਵਿਰ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਉੱਤੇ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਟੀਕੇ ਹਨ। ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬੋਲ ਹਨ, ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਗੁਟਕੇ ਹਨ। ਜੇ ਗਿਣਨ ਲੱਗੀਏ ਤਾਂ ਇਸ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਵੀ ਅਨੰਤ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। “ਅਸੰਖ ਗਰੇਬ”—

ਭਾਵ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਕ੍ਰੰਥ ਹਨ ਜੋ ਗਿਣੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ, “ਮੁਖਿ ਵੇਦ ਪਾਠ”—ਅਸੰਖਾਂ ਹੀ ਐਸੇ ਮੁਖ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਸਨਾ ਤੋਂ ਗਿਆਨ, ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਜੋ ਗਿਆਨ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ :

ਅਸੰਖ ਜੋਗ ਮਨਿ ਰਹਹਿ ਉਦਾਸ ॥

ਅਨੰਤ ਹਨ ਉਹ ਜੋ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਐਸੇ ਅਤੇ ਅਨੰਤ ਹੀ ਉਹ ਹਨ “ਜੋਗ ਮਨਿ ਰਹਹਿ ਉਦਾਸ”—ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਉਪਰਾਮ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਦਾਸ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਦਰਅਸਲ ਜੋਗ ਦਾ ਜਨਮ ਹੀ ਉਦਾਸੀ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਧਰਮ ਦਾ ਜਨਮ ਵੀ ਉਦਾਸੀ ਤੋਂ ਹੀ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਸਿੱਕ ਵੀ ਉਦਾਸੀ ਤੋਂ ਹੀ ਜਨਮੀ ਹੈ। ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਉਦਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਸ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਲਗਨ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਜਪ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਧਰਮ ਦੀ ਸਾਧਨਾ, ਸਤਿਸੰਗ ਆਦਿ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮਨੁੱਖ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਉੱਠੇ। ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਇਤਨੀ ਵੱਡੀ ਮਹਿਮਾ ਰੱਖੀ ਜਾਏ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਤੁਛ ਜਾਪੇ। ਸੰਸਾਰ ਛੋਟਾ ਛੋਟਾ ਲੱਗੇ ਤੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇ, ਉਪਰਾਮ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਬਾਕਾਇਦਾ ਇਕ ਪੰਥ ਚਲਾਇਆ। ਇਸ ਪੰਥ ਦਾ ਨਾਂ ‘ਉਦਾਸੀ ਸੰਪਰਕਾ’ ਪੈ ਗਿਆ। ਉਦਾਸੀਨ ਮਹਾਤਮਾ ਅੱਜ ਵੀ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ 'ਤੇ ਰਮਨ ਕਰਦੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਕਾਫੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਪੰਥ ਦੇ ਜਨਮਦਾਤੇ ਹਨ—ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ। ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਕੁੱਖ ਥੱਲੇ ਬੈਠੇ ਰਹਿਣਾ, ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਕਿਨਾਰਾਕਸ਼ੀ ਹੀ ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਭਾਉ ਸੀ। ਲੇਕਿਨ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜੋ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਵੀ ਹੈ, ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਵੀ ਹਨ, ਕ੍ਰਿਤ ਵੀ ਭਰਦਾ ਹੈ, ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਚੰਦਾ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਦਾਸ ਹੈ, ਉਪਰਾਮ ਹੈ; ਕਬੀਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਐਸੇ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਮੈਂ ਚੇਲਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਦਾਸ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਨਿਮਾਣਾ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹਾਂ :

ਮਇਆ ਮਹਿ ਜਿਸੁ ਰਖੈ ਉਦਾਸੁ ॥ ਕਹਿ ਕਬੀਰ ਹਉ ਤਾ ਕੈ ਵਾਸੁ ॥ (ਪੰਨਾ 1157)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਅਨੰਤ ਹਨ ਉਹ ਪੁਰਸ਼ ਜੋ ਮਨ ਵਿਚ ਉਪਰਾਮ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਦਾਸ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰਮ ਵੱਲ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਹੀ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਉਦਾਸ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਰਹਹਿ ਇਕਾਂਤਿ ਏਕੈ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਆਸਾ ਮਾਹਿ ਨਿਰਾਸੈ ॥” “ਆਸਾ ਮਾਹਿ ਨਿਰਾਸੈ”—ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਆਸ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਏ। ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਤੜਪ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਧਨ ਦੀ ਆਸ ਹੈ, ਮਿਲ ਗਿਆ ਤਾਂ

ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ; ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਵੀ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ। ਮਾਣ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਮਿਲ ਗਈ, ਚਲੋ ਠੀਕ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਵੀ ਠੀਕ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਆਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਚ ਵੀ ਨਿਰਾਸ਼ ਰਹਿਣਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਰੇ ਮਨ ਐਸੇ ਕਰ ਸੰਨਿਆਸਾ ॥

ਬਨ ਸੇ ਸਦਨ ਸਥੈ ਕਰ ਸਮਝਹੁ ਮਨ ਹੋ ਮਾਹਿ ਉਦਾਸਾ ॥

(ਸ਼ਬਦ ਹਜ਼ਾਰੇ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦)

ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੀ ਅਗਰ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਉਦਾਸੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੋ, ਪਰ ਘਰ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਅਗਰ ਕੋਈ ਘਰ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਉਦਾਸ ਹੈ, ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਉਪਰਾਮ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਰਾਮ ਅਤੇ ਉਦਾਸ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਅਨੰਤ ਹਨ, ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਹਨ, ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹਨ:

ਅਸੰਖ ਭਗਤ ਗੁਣ ਗਿਆਨ ਵੀਚਾਰ ॥

ਭਗਤ ਵੀ ਇਕ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਭਗਤ ਤਾਂ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ, ਹਰ ਕੁਲ, ਹਰ ਮਜ਼ਹਬ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਹਨ। ਗੰਨੇ ਦਾ ਪਉਂਦ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਲਾਈਏ, ਉਹ ਧਰਤੀ ਵਿਚੋਂ ਮਿਠਾਸ ਕੱਢਦਾ ਹੈ। ਦੇਸ਼ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਮਿਠਾਸ ਦੇ ਗੁਣ ਵਿਚ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਉਸ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਮਿਠਾਸ ਕੱਢ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੱਸੇ ਜਾਂ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰੱਬੀ ਨਾਮ ਦਾ ਸਵਾਦ ਮਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ, ਹਰ ਦੇਸ਼ ਤੇ ਹਰ ਕੁਲ ਵਿਚ ਭਗਤ ਹੋਏ ਹਨ। "ਹਰਿ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਭਗਤ ਉਪਾਇਆ ਪੈਸ ਰਖਦਾ ਆਇਆ ਰਾਮ ਰਾਜੇ ॥" ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਹਨ। "ਅਸੰਖ ਭਗਤ ਗੁਣ ਗਿਆਨ ਵੀਚਾਰ ॥" ਐਸੇ ਅਨੰਤ ਹਨ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗਿਆਨੀ ਹਨ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਹਨ, ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ਰ ਹਨ, ਗਹਿਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਜੀਵਨ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਤਕ ਵੇਖਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਗਹਿਰਾਈ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਗਿਆਨੀ ਵੀ ਅਨੰਤ ਹਨ, ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਹਨ, ਜੋ ਹਰ ਵਕਤ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਏਸੇ ਵੀਚਾਰ ਤੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਚਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗੋਪਾਲ ਹੈ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਪਾਲਣਹਾਰ ਹੈ। ਏਸੇ ਵੀਚਾਰ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰਹਿਮ ਦਿਲ ਹੈ, ਦਿਆਲੂ ਹੈ, ਬਖਸ਼ਿੰਦ ਹੈ। ਵੀਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਪਤਾ ਚਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਰਾਮ ਹੈ। ਵੀਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਪਤਾ ਚਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮਦਸੂਦਨ ਹੈ। ਉਹ ਸਤਿ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਿਵਮੰ ਹੈ। ਉਹ ਸੁੰਦਰਮੰ ਹੈ। ਅਤਿਅੰਤ ਸੁੰਦਰ ਹੈ। "ਸਤਿ

ਸੁਹਾਣਾ ਸਦਾ ਮਨਿ ਚਾਉ ॥” ਵੀਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ—ਅਨੰਤ ਉਹ ਗੁਣੀ ਹਨ ਜੋ ਗਿਆਨ ਦੁਆਰਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਅਸੰਖ ਸਤੀ ਅਸੰਖ ਦਾਤਾਰ ॥

ਬੇਸੁਮਾਰ ਹੀ ਸਤਿਵਾਦੀ, ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਠਿਥ ਕਿ ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ ਹੈ, ਸੱਚ ਵੇਖਣਾ ਹੈ, ਸੱਚ ਸੁਣਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੋਚਣਾ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ। ਕਦਮ ਵੀ ਸੱਚ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਅਤੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਜੋ ਕਰਮ ਹੋਵੇ, ਉਸਦੇ ਉੱਤੇ ਸੱਚ ਦੀ ਮੋਹਰ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਰਸ਼ ਨੂੰ ਸਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਨੰਤ ਸਤੀ ਹਨ, ਬੇਸੁਮਾਰ ਸਤੀ ਹਨ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਦਾਤੇ ਹਨ, ਗਿਣੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਅਨੰਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਦਾਤੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਅੰਨ ਦੇ ਦਾਨੀ ਹਨ ਤੇ ਕੋਈ ਧੰਨ ਦੇ ਦਾਨੀ ਹਨ। ਕੋਈ ਬਸਤਰਾਂ ਦੇ ਦਾਨੀ ਹਨ ਤੇ ਕੋਈ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਦਾਨੀ ਹਨ। ਕੋਈ ਜੀਵਨ ਦਾਨ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੀ ਦਾਨ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਇਸੇ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਸਰਬੰਸਦਾਨੀ। ਦੇਸ਼ ਲਈ, ਕੌਮ ਲਈ, ਧਰਮ ਲਈ, ਸੱਚ ਲਈ, ਪ੍ਰਭੂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਭ ਕੁਛ ਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਿਤਾ ਦਾਨ ਕੀਤਾ, ਮਾਂ ਦਾਨ ਕੀਤੀ, ਪੁੱਤਰ ਦਾਨ ਕੀਤੇ, ਆਪਣੇ ਸਿੰਘ ਦਾਨ ਕੀਤੇ, ਧਨ ਸੰਪਦਾ ਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਮਹਿਲ ਮਾੜੀਆਂ ਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਰਹਿ ਰਾਈ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ। ਉਹ ਵੀ ਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ 'ਸਰਬੰਸਦਾਨੀ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਕੁਛ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਕੁਛ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਗਿਆ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਅਨੰਤ ਦਾਤੇ ਹਨ, ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਾਤ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹਨ।

ਅਸੰਖ ਸੂਰ ਮੁਹ ਭਖ ਸਾਰ ॥

ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਐਸੇ ਸੂਰਮੇ ਹਨ ਜੋ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਆਪਣੇ ਮੁੱਖੜੇ 'ਤੇ ਸਹਾਰਦੇ ਹਨ। ਚੋਟ ਨੂੰ ਸਹਾਰ ਕੇ ਵੀ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜਦੇ। ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਮਾਰ ਪੈ ਗਈ, ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਚੋਟ ਪੈ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਸਹਾਰ ਲਈ ਹੈ। ਮੁੱਖੜਾ ਨਹੀਂ ਮੋੜਿਆ। ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਸ਼ਸਤਰ ਚੁੱਭੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਖੂਨ ਦੀ ਧਾਰਾ ਵਗ ਰਹੀ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਮੁਖ ਨਹੀਂ ਮੋੜਿਆ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੂਰਮੇ ਵੀ ਅਨੰਤ ਹਨ ਤੇ ਨੇਕੀਆਂ ਦੀ ਇਸ ਧਾਰਾ ਵਿਚ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਬਾਕਾਇਦਾ ਗਿਣਿਆ ਹੈ :

ਅਸੰਖ ਮੋਨਿ ਲਿਵ ਲਾਇ ਤਾਰ ॥

ਅਨੰਤ ਹਨ ਐਸੇ ਮੋਨੀ ਜੋ ਇਕ ਲਿਵ ਲਾਈ, ਲਗਾਤਾਰ ਮੋਨਿ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਚੁੱਪ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਬੋਲਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਆਮ ਵੀਚਾਰਕ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਹ ਮਤ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਬੋਲਣ ਦੇ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਤਾਕਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਾਰਜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੋਲਦਿਆਂ ਸ਼ਕਤੀ ਚਿਆਦਾ ਛੀਣ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ

ਹੇ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ! ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ ਕਿ ਤੇਰੀ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਸਕਾਂ। ਤੇਰੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਇਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਅਨੰਤ ਹਿੱਸੇ ਹਨ। ਭਗਤ ਇਤਨੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹੀ ਨਹੀਂ ਗਿਣੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਨੇਕੀਆਂ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਬਾਕੀ ਮੁਜੱਸਮੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਕਰਾਂ ? ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ ਕਿ ਤੇਰੀ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਸਕਾਂ ?

ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ ।

ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਤਨੀ ਵੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਤੈਥੋਂ ਇਕ ਦਫ਼ਾ ਵੀ ਸਦਕੇ ਹੋ ਜਾਵਾਂ, ਇਕ ਦਫ਼ਾ ਕੁਰਬਾਨ ਜਾਵਾਂ :

ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ ॥

ਐ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ! ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਭਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਤੂੰ ਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਠੀਕ ਹੈ, ਉਹੀ ਚੰਗੀ ਹੈ, ਉਹੀ ਮਹਾਨ ਹੈ।

ਭਗਤ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਸ਼ਿਕਵਾ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੇਗਾ, ਪੰਨਵਾਦ ਹੀ ਨਿਕਲੇਗਾ। ਸੰਸਾਰੀ ਪੁਰਖ ਹਰ ਵਕਤ ਸ਼ਿਕਵੇ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਹਰ ਵਕਤ ਨਾਸੁਕਰੀ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਹੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ! ਮੇਰੀ ਝੋਲੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸੀ ਪਰ ਤੂੰ ਕੀ ਦਿੱਤਾ ? ਕੁਛ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਝੋਲੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਦਾਤ ਨਹੀਂ ਪਾਈ। ਮੇਰੀ ਝੋਲੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ, ਤੇਰੀ ਦੇਣ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਹੈ। ਪਰ ਭਗਤ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਇਹ ਹੈ—ਹੇ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਮੇਰੀ ਝੋਲੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਸੀ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਤੇਰੀ ਦਾਤ ਫੁਲ ਫੁਲ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਤੇਰਾ ਪੰਨਵਾਦ, ਤੇਰਾ ਸੁਕਰਾਨਾ ਅਠੇ ਪਹਿਰ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਰੱਬ ਦੀ ਰਜਾ ਵਿਚ ਰਾਜੀ ਹੈ। ਬਸ ਇਹੀ ਭਗਤ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੈ। ਇਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ, “ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ ॥” ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਭਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਕੰਮ ਭਲਾ ਹੈ। ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ! ਹੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ! ਤੂੰ ਤਾਂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤ ਹੈਂ। ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੂੰ ਅੱਜ ਹੈਂ ਤੇ ਕਲ੍ਹ ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਸਦੀਵੀ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੈਂ ਅਤੇ ਤੇਰੀ ਹਸਤੀ ਵੀ ਅਚੱਲ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਹ ਜੋ ਅਚੱਲ ਹੋਣ ਦੀ, ਅਮਰ ਹੋਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੈ, ਭੁੱਖ ਹੈ, ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਹੀ ਭੁੱਖ ਹੈ। ਇਹ ਬੀਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਿਰਚਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਦੀਵੀ ਹੋਣਾ ਲੋਚਦਾ ਹੈ, ਅਮਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਗੁਣ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹਸਤੀ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੈ। ਭੋਲੇ ਭਾਅ ਨਾਦਾਨੀ ਵਿਚ ਇਹ ਮੰਗ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਤਰ-ਆਤਮੇ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਤੂੰ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੇਕਾਰ ।

ਤੂੰ ਆਕਾਰ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈਂ। ਆਕਾਰ ਦੀ ਸਲਾਮਤੀ ਸਦੀਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਚਾਹੇ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਆਕਾਰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅੱਜ ਬਣਿਆ ਹੈ, ਕੱਲ ਮਿਟ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਉੱਚੇ ਉੱਚੇ

ਅਸੰਖ ਨਿੰਦਕ ਸਿਰਿ ਕਰਹਿ ਭਾਰੁ

ਅਸੰਖ ਮੁਰਖ ਅੰਧ ਘੋਰ ॥ ਅਸੰਖ ਚੋਰ ਹਰਾਮਖੋਰ ॥
 ਅਸੰਖ ਅਮਰ ਕਰਿ ਜਾਹਿ ਜੋਰ ॥ ਅਸੰਖ ਗਲਵਢ ਹਤਿਆ ਕਮਾਹਿ ॥
 ਅਸੰਖ ਪਾਪੀ ਪਾਪੁ ਕਰਿ ਜਾਹਿ ॥ ਅਸੰਖ ਕੂੜਿਆਰ ਕੂੜੇ ਫਿਰਾਹਿ ॥
 ਅਸੰਖ ਮਲੇਛ ਮਲੁ ਭਖਿ ਖਾਹਿ ॥ ਅਸੰਖ ਨਿੰਦਕ ਸਿਰਿ ਕਰਹਿ ਭਾਰੁ ॥
 ਨਾਨਕੁ ਨੀਬੁ ਕਹੈ ਵੀਚਾਰੁ ॥ ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ ॥
 ਜੇ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਾਈ ਭਲੀ ਕਾਰ ॥ ਤੂੰ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ ॥੧੮॥

ਕਾਦਰ ਕਰੀਮ ਨੇ ਲੱਖਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਦੇ ਦਰਿਆਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਛ ਦਰਿਆ ਬੜੇ ਨਿਰਮਲ ਪਾਵਨ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹਨ। ਪਰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕੁਛ ਦਰਿਆ ਤਾਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ 'ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਗ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੰਦੇ ਨਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੰਦਲਾ ਅਤੇ ਬਦਬੂ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਗਦੇ ਤਾਂ ਦਰਿਆ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਵਗਦੇ ਗੰਦੇ ਨਾਲੇ ਵੀ ਹਨ। ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਵੀ ਪਾਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲੇ ਵਿਚ ਵੀ ਪਾਣੀ ਹੈ। ਇਕ ਕੋਲ ਬੈਠੀਏ ਤਾਂ ਸੜਾਂਦ ਤੇ ਨਰਕ ਦਾ ਤਸੱਵਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਕੋਲ ਬੈਠੀਏ ਤਾਂ ਚੈਨ, ਸਕੂਨ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਸਵਰਗ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਕਾਦਰ ਕਰੀਮ ਨੇ ਲੱਖਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਦੇ ਦਰਿਆਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਲਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਛ ਦਰਿਆ ਬੜੇ ਨਿਰਮਲ ਪਾਵਨ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹਨ। ਪਰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕੁਛ ਦਰਿਆ ਤਾਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ 'ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਗ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੰਦੇ ਨਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੰਦਲਾ ਅਤੇ ਬਦਬੂ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਗਦੇ ਤਾਂ ਦਰਿਆ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਵਗਦੇ ਗੰਦੇ ਨਾਲੇ ਵੀ ਹਨ। ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਵੀ ਪਾਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲੇ ਵਿਚ ਵੀ ਪਾਣੀ ਹੈ। ਇਕ ਕੋਲ ਬੈਠੀਏ ਤਾਂ ਸੜਾਂਦ ਤੇ ਨਰਕ ਦਾ ਤਸੱਵਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਕੋਲ ਬੈਠੀਏ ਤਾਂ ਚੈਨ, ਸਕੂਨ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਸਵਰਗ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਚੂੰਕਿ ਇਸ ਵੀਚਾਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮੂਲ ਪਉੜੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੰਕਤੀ ਹੈ, “ਤਿਸ ਤੇ ਹੋਏ ਲਖ ਦਰੀਆਉ॥” ਉਹਨਾਂ ਲੱਖਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਤਾਂ ਉਹ ਦਰਿਆ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਜਪੀ, ਤਪੀ, ਰਿਆਨੀ, ਧਿਆਨੀ ਭਾਵ ਨਿਰਮਲ ਧਾਰਾ ਵਗ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਾਵਨ ਧਾਰਾ ਵਗ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਵਗ ਰਹੇ ਹਨ ਗੰਦੇ ਨਾਲੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਸਿਰਮੋਰ ਹਨ :

ਅਸੰਖ ਮੂਰਖ ਅੰਧ ਘੋਰ॥

ਅਨੰਤ ਮੂਰਖ ਹਨ ਜੋ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਮੂਰਖ ਦੇ ਅੱਖਰੀ ਅਰਥ—ਜੋ ਮੂੰਹ ਰੱਖ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰੇ। ਜਾਂ ਐਸਾ ਹੋਵੇ ਜੋ ਅਗਲੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਰੱਖ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰੇ। ਜਿਸ ਨੇ ਬੋਲਣ ਲੱਗਿਆਂ ਬਸ ਮੂੰਹ ਹੀ ਅੱਗੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਦਿਮਾਗ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ, ਵਿਚਾਰ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖੇ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਰੱਖ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਣਾ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਰੱਖ ਕੇ ਬੋਲ ਪੈਣਾ ਅਤੇ ਬੋਲਣ ਲੱਗਿਆਂ ਹਰ ਵਕਤ ਮੂੰਹ ਹੀ ਅੱਗੇ ਰੱਖਣਾ, ਖਾਣ ਲੱਗਿਆਂ ਮੂੰਹ ਹੀ ਅੱਗੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਵੇ; ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਮੂਰਖ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਗਿਣੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਅਨੰਤ ਹਨ, ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਹਨ। “ਅੰਧ ਘੋਰ”—ਜਿਵੇਂ ਮੱਸਿਆ ਦੀ ਰਾਤ ਦਾ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ। ਕਈ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਐਸੇ ਹਨ, ਜੋ “ਅੰਧ ਘੋਰ” ਵਿਚ ਬਤੀਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਮੱਸਿਆ ਦੀ ਰਾਤ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ। ਬਿਲਕੁਲ ਅਧੋਰਾ; ਚਾਨਣ ਨਾਲੋਂ ਸੰਬੰਧ ਹੀ ਤੋੜ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਉੱਲੂ ਦਾ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਚਮਗਿੰਦੜ ਦਾ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਧੋਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ “ਅੰਧ ਘੋਰ” ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹਨ :

ਸੰਪਤ ਦੋਲ ਝੋਲ ਮੰਗਿ ਝੁਲਤ ਮਾਇਆ ਮਗਨ ਕੁਮਤ ਘੁਘਨਾ॥

(ਪੰਨਾ 1387)

ਜਿਵੇਂ ਘੁਘਨਾ (ਉੱਲੂ) ਅੰਧਕਾਰ ਵਿਚ ਭਟਕਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਅੰਧਕਾਰ ਵਿਚ ਭਟਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਚਾਹੇ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ, ਬੇਮਾਅਨੇ ਹੀ ਹਨ। ਉੱਲੂ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਸੂਰਜ ਦੀ ਬਜਾਏ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਕਿਸ ਅਰਥ ? ਅੰਧਕਾਰ ਤਾਂ ਬਣਿਆ ਡੋਗੇਗਾ। ਘੁੱਪ ਹਨੇਰਾ ਤਾਂ ਬਣਿਆ ਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਈਰਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੰਤ ਸ਼ੇਖ ਸਾਅਦੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ :

ਨਸੀਹਤ ਹਮਾ ਆਲਮ ਜੁਬਾ ਦੇ ਦਰ ਕਫ਼ਸ ਅਸਤ।

ਬਾਰੋਸ਼ੇ ਮਰਦਮੇ ਨਾਦਾਨ ਆਏ ਦਰ ਗੁਰਬਾਲ।

ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਤਮਾਮ ਆਲਮਾਂ ਦੀ ਨਸੀਹਤ ਮੂਰਖਾਂ ਵਾਸਤੇ ਔਸੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਛਾਣਨੀ ਵਿਚ ਪਾਣੀ, ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਹਵਾ। ਪਿੰਜਰੇ ਵਿਚ ਹਵਾ ਕੈਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਛਾਣਨੀ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਤਮਾਮ ਆਲਮਾਂ ਦੀ ਨਸੀਹਤ ਮੂਰਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਟਿਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦਾ ਹਿਰਦਾ ਛਾਣਨੀ ਹੈ। ਮੂਰਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਗੰਧਤ ਪਵਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਟਿਕਾਉ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਸ ਧਾਰਾ ਵਿਚ ਅਨੰਤ ਮੂਰਖ ਹਨ। ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਘੁੱਪ ਅੰਧਕਾਰ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹਨ। ਅਸੰਖ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।

ਅਸੰਖ ਚੋਰ ਹਰਾਮਖੋਰ ॥

ਜੇ ਪਰਾਏ ਧਨ 'ਤੇ ਮੋਹਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਉਹ ਚੋਰ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਜੇ ਤਨ ਚੋਰ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ ਤੇ ਮਨ ਤਾਂ ਚੋਰ ਬਣ ਹੀ ਜਾਵੇਗਾ। ਅਗਰ ਇਸਨੂੰ ਮੋਕਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਤਨ ਨਾਲ ਵੀ ਚੋਰੀ ਕਰ ਲਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਰਾਇਆ ਧਨ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰੇ, ਉਸ ਦੇ ਈਮਾਨ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਡਕਮਗਾ ਜਾਏਗਾ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚੋਰੀ ਦਾ ਭਾਉ ਹੈ। ਮੋਕਾ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਚੋਰ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਗ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਹਨ ਕਿ ਬਦਮਾਸ਼ ਹੋਣ ਦਾ ਮੋਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਆਖਿਰ ਬਦਮਾਸ਼ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਮੋਕਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬਦਮਾਸ਼ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਤਾਕਤ ਜਾਗੀਦੀ ਹੈ। ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਰਾਫ਼ਤ ਕਮਜ਼ੋਰਾਂ ਕੋਲ ਹੈ, ਬਦਮਾਸ਼ੀ ਤਾਕਤਵਰਾਂ ਕੋਲ। ਜਦ ਸ਼ਰਾਫ਼ਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੋਲ ਹੋਵੇਗੀ, ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ। ਸ਼ਰਾਫ਼ਤ ਵੀ ਤਾਕਤਵਰ ਕੋਲ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਮੋਕਾ ਤਾਂ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਭਾਉ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਬਦਮਾਸ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬਦਮਾਸ਼ ਹੋਣ ਦਾ ਭਾਉ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਅਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਕਤ ਸ਼ਰਾਫ਼ਤ ਤਾਕਤਵਰ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਸ਼ਰਾਫ਼ਤ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ; ਫਲੇਮਾਣਸੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਜੇ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਜੋ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਸ਼ਰੀਫ਼ ਨਹੀਂ ਹਨ; ਮਜ਼ਬੂਰ ਹਨ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਹਨ। ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਜੋ ਚੋਰ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ, ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਮੋਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ। ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਤਨੇ ਚੋਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ

ਮੰਨੇ, ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਉਹ ਕਬੂਲ ਕਰੇ, ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰੇ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਹੀ ਮੇਰਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨੇ। ਜੇ ਉਹ ਉਤਨਾ ਸਮਰੱਥ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ, ਫਿਰ ਉਸਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਾ ਦੇਸ਼ ਮੇਰਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨੇ। ਜੇ ਉਹ ਇਸ ਪੱਧਰ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਨਾ ਬਣ ਸਕੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ—ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਜਿਸ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿਚ ਮੈਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਉਥੋਂ ਦੇ ਵਾਸੀ ਮੇਰਾ ਹੁਕਮ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਮੰਨਣ। ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਉਹ ਵੀ ਠੁਕਰਾ ਦੇਣ, ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ—ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਸਮੁੱਚੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਸੀ ਮੇਰਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ। ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਮੌਕਾ ਨਾ ਬਣ ਸਕੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ—ਹੁਣ ਘਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣਾ ਹੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨਾਮੁਦਾ ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਘਰ ਵਾਲੇ ਵੀ ਬਾਗੀ ਹੋ ਜਾਣ, ਫਿਰ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਨਜ਼ਲਾ ਗਿਰਦਾ ਹੈ ਘਰਵਾਲੀ ਉੱਤੇ। ਉਸਨੂੰ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣਾ ਹੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਇਸਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਹੋਵੇ, ਉੱਥੇ ਉਸਨੂੰ ਚੋਟ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਜਾਬਰ ਹੈ, ਜ਼ਾਲਮ ਤਬੀਅਤ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਜ਼ੁਲਮ ਉਸ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਨੇ ਉਸਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਅਨੰਤ ਐਸੇ ਲੋਕ ਹਨ ਜੋ ਜਬਰਨ ਹੁਕਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਜੋਰ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਹੁਕਮ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਅਸੰਖ ਗਲਵਚ ਹਤਿਆ ਕਮਾਹਿ ॥

ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਐਸੇ ਕਸ਼ਿਸ਼ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਕਸਾਈ ਹਨ, ਜੋ ਗਲ ਵੱਢ ਕੇ ਹੱਤਿਆ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੇਸ਼ਾ ਹੈ। ਗਲ ਕੱਟਦਿਆਂ ਰੱਚਕ ਮਾਤਰ ਖਿਆਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਜੀਵ ਨੂੰ, ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਨੂੰ, ਤਨ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਐਸਾ ਭਾਉ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਅਸੰਖਾਂ ਹਨ ਐਸੇ ਜੋ ਗਲ ਵੱਢ ਕੇ ਹੱਤਿਆ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਅਸੰਖ ਪਾਪੀ ਪਾਪੁ ਕਰਿ ਜਾਹਿ ॥

ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਐਸੇ ਹਨ ਜੋ ਪਾਪੀ ਹਨ। ਪਾਪ ਦੀ ਇਤਨੀ ਵਜ਼ਾਹਤ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਬੋਲ ਤੋਂ, ਜਿਸ ਫੀਚਾਰ ਤੋਂ, ਜਿਸ ਕਰਮ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਚੋਟ ਮਾਰੇ, ਪਾਪ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਹ ਤਾਂ ਅਸੰਖਾਂ ਹਨ, ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਹਨ ਜੋ ਪਾਪ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਜਗਤ ਤੋਂ ਰੁਖ਼ਸਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਾਪਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ :

ਅਸੰਖ ਕੁਝਿਆਚ ਕੂਝੇ ਫਿਰਾਹਿ ॥

ਕੂੜ ਇਕ ਦਫ਼ਾ ਬੋਲੀਏ, ਤਾਂ ਅਨੰਤ ਦਫ਼ਾ ਕੂੜ ਬੋਲਣ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਬੀਜ ਤੋਂ ਅਨੰਤ ਬੀਜ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਨੇ ਇਕ ਦਫ਼ਾ ਝੂਠ ਬੋਲ ਲਿਆ, ਉਹ ਇਕ ਬੋਲੇ ਹੋਏ ਝੂਠ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੁਣ ਸੈਂਕੜੇ ਝੂਠ ਬੋਲੇਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਬੀਜ ਤੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਬੀਜ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਸੰਸਾਰਕ ਝੂਠ ਅੰਦਰ ਪਰਵਿਰਤ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਦੀ ਵਾਦੀ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਵੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਝੂਠ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਕੂੜ ਬੋਲ

‘ਮਾਤ ਪਿਤਾ ਹੂੰ ਤੇ ਅਧਿਕ ਨਿੰਦਕ ਕੇ ਅਤਿ ਨੇਹੁ। ਵਹੁ ਹੋਏ ਮਲ ਮੂਤਰ ਕਰ ਯੇ ਰਸਨਾ ਲਖ ਲੇਹੁ।’ ਮੈਂ ਮਾਂ ਬਾਪ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਦਰਜਾ ਨਿੰਦਕ ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਂ ਬਾਪ ਨੇ ਮੇਰਾ ਮਲ ਮੂਤਰ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਧੋਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਨਿੰਦਕ ਰਸਨਾ ਨਾਲ ਧੋਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਉੱਚਾ ਹੈ, ਪਿਤਾ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਭਗਤ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਐਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਉਕਾਈਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਵੇ, ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਵੇ, ਸੁਧਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਿੰਦਕ ‘ਤੇ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਜਿਸਨੂੰ ਗੱਲ ਘਟਾ ਕੇ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਹੀ ਪੈ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਦੀ ਆਦਤ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਕੰਡਾ ਆਖਣ ਦੀ ਹੀ ਬਣ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਇਕ ਦਿਨ ਐਸਾ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਫੁੱਲ ਫੁੱਲ ਨਹੀਂ ਦਿਸੇਗਾ, ਕੰਡੇ ਹੀ ਕੰਡੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣਗੇ। ਜੇ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਕੰਡਾ ਆਖੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਕੰਡਾ ਹੀ ਸਾਬਤ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਏਗੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪਰ ਨਿੰਦਾ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਚੂਹੜੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਚੂਹੜੀ ਦਾ ਤਾਂ ਮਤਲਬ ਹੈ ਜੋ ਮਲ ਚੁੱਕਦੀ ਹੈ, ਪਰਾਈ ਮਲ ਚੁੱਕਦੀ ਹੈ। ਪਰਾਈ ਗੰਦਗੀ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਚੂਹੜਾ ਹੈ। ਚੂਹੜਾ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜੋ ਪਰਾਈ ਗੰਦਗੀ ਚੁੱਕਦਾ ਖਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹੀ ਅਸਲੀ ਚੂਹੜਾ ਹੈ:

...ਪਰ ਨਿੰਦਾ ਘਟ ਚੂਹੜੀ ਮੁਨੀ ਕ੍ਰੋਧਿ ਚੰਡਾਲਿ ॥

(ਪੰਨਾ 91)

ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਅਨੰਤ ਹਨ ਐਸੇ ਜੋ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਗੱਲ ਘਟਾ ਕੇ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਕਸਰ ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਮਨੁੱਖ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਤਾਂ ਫੁੱਲ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕੰਡੇ ਨੂੰ ਕੰਡਾ ਕਹਿਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਕੰਡੇ ਨੂੰ ਕੰਡਾ ਆਖਿਆ ਨਹੀਂ ਤੇ ਕੰਡਾ ਪਹਿਲੇ ਚੁੱਭੇਗਾ, ਦਾਮਨ ਚਾਕ ਕਰੇਗਾ, ਚੀਰੇਗਾ। ਮਨੁੱਖ ਸੋਚ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸੋਚ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬਦਮਾਸ਼ ਨੂੰ ਬਦਮਾਸ਼ ਆਖਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਭਗਤ ਨੂੰ ਤਾਂ ਭਗਤ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬੇਈਮਾਨ ਨੂੰ ਬੇਈਮਾਨ ਆਖਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਇਕ ਬੋਲ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਫੁੱਲ ਆਖਿਐ, ਕੰਡੇ ਨੂੰ ਕੰਡਾ ਆਖਿਐ। ਜਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਅਕਲਮੰਦ ਹੈਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠਦਾ ਏਂ, ਤਸਬੀ ਫੇਰਦਾ ਏਂ। ਖੂਬਸੂਰਤ ਵੀ ਬੜਾ ਏਂ। ਤੂੰ ਘੋੜ ਅਸਵਾਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਅੱਛਾ ਹੈਂ। ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਤੇਰਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਵੀ ਵਿਅਰਥ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਫਿਰ ਤੂੰ ਪੰਜ ਵਕਤ ਦਾ ਪੱਕਾ ਨਿਆਜ਼ੀ ਹੈਂ, ਰੋਜ਼ਾ ਵੀ ਰੱਖਦਾ ਏਂ, ਜ਼ਕਾਤ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਏਂ, ਤੂੰ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਦੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਰੋਟੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ। ਟੋਪੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਲਿਖ ਕੇ ਧਜਾਹ ਵਿਚ ਵੇਹਦਾ ਹੈਂ, ਉਸ ਪੈਸੇ ਨਾਲ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਗਿਰਕ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈਂ, ਆਪਣੀ ਉਚਰ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਅਨੰਤ ਖੂਬੀਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈਂ, ਲੇਕਿਨ ਇਕ ਗੱਲ ਸੁਣ ਲੈ—‘ਤੁਰਾ ਮਨ ਨ ਦਾਨਮ ਕਿ ਯੱਜਦਾ ਸ਼ਨਾਸ।’ ਤੇਰੇ ਸਭ ਗੁਣ ਖੁਦਾ-ਸ਼ਨਾਸੀ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸਭ ਔਗੁਣ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ‘ਤੁਰਾ ਮਨ ਨ ਦਾਨਮ ਕਿ ਯੱਜਦਾ ਸ਼ਨਾਸ। ਜਸਦਾ ਸ਼ਨਾਸ ਬਰਾਮਦ ਹਜ਼ਿ ਤੇ

ਕਾਰਹਾ ਪੁਰ ਖਰਾਸ।' ਤੈਥੋਂ ਉਹ ਕੰਮ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦੁਖੇ ਤੇ ਮੁਦਾ-ਸ਼ਨਾਸ ਬੰਦਾ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਤੋੜਦਾ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਅਗਰ ਸਦ ਕਰਾਂ ਰਾ ਬਖੁਰਦੀ ਕਸਮ। ਮਰਾ ਏਤਬਾਰੇ ਨਈਂ ਜਰਹਿ ਦਮ।’

ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਫੁੱਲ ਕਹਿ ਦੇਣਾ, ਕੰਡੇ ਨੂੰ ਕੰਡਾ ਕਹਿ ਦੇਣਾ, ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਗੁਣ ਕਹਿ ਦੇਣਾ, ਔਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਔਗੁਣ ਕਹਿ ਦੇਣਾ, ਪਾਪ ਨੂੰ ਪਾਪ ਕਹਿ ਦੇਣਾ, ਪੁੰਨ ਨੂੰ ਪੁੰਨ ਕਹਿ ਦੇਣਾ, ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ; ਪਰ ਔਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਗੁਣ ਆਖਣਾ ਝੂਠੀ ਉਪਮਾ ਹੈ। ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਔਗੁਣ ਆਖ ਦੇਣਾ ਇਹ ਤਾਂ ਨਿੰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਕ ਆਦਤ ਹੈ, ਗੱਲ ਘਟਾ ਕੇ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਂ ਗੱਲ ਵਧਾ ਕੇ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਆਦਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਮੈਲਾ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਐਸੇ ਪੁਰਸ਼ ਅਨੇਕ ਹਨ ਜੋ ਨਿੰਦਾ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਭਗਤ ਨੂੰ ਚੋਰ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਚੋਰੀ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਵਧਦੇ ਜਾਣਗੇ। ਭਗਤ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਭਗਤ ਨੂੰ ਚੋਰ ਆਖਣ ਵਾਲਾ ਚੋਰੀ ਤੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ। ਉਸਦਾ ਮਨ ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਏਗਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਨਿੰਦਾ ਦਾ ਬੋਝ ਚੁੱਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। “ਅਸੰਖ ਨਿੰਦਕ ਸਿਰਿ ਕਰਹਿ ਭਾਰੁ ॥ ਨਾਨਕੁ ਨੀਚੁ ਕਹੈ ਵੀਚਾਰੁ ॥” ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਵੀਚਾਰ, “ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣ ਕਹਾ ਵੀਚਾਰੁ ॥” ਵਾਲੀਆਂ ਚਾਰ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੀਸਰੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ “ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣ ਕਹਾ ਵੀਚਾਰੁ ॥” ਵਾਲੀ ਪੰਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਕਤੀ ਹੈ:

ਨਾਨਕੁ ਨੀਚੁ ਕਹੈ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਜਦ ਇਤਨੇ ਸਾਰੇ ਨੀਚਾਂ ਸਾਰੇ ਵੀਚਾਰ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਕਰ ਭਏ ਹਨ ਕਿ ਚੋਰ ਹਨ, ਹਰਾਮਖੋਰ ਹਨ, ਝੂਠੇ ਹਨ, ਨਿੰਦਕ ਹਨ, ਪਾਪੀ ਹਨ, ਜ਼ਾਲਮ ਹਨ, ਜਾਬਰ ਹਨ। ਜਦ ਇਤਨੇ ਸਾਰੇ ਨੀਚਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਤਨੇ ਦਇਆ ਦੇ ਘਰ ਵਿਚ ਆਏ ਕਿ ਜਿਸ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਨੀਚ ਖੜੇ ਸਨ, ਉਸੇ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਆਪ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ। ਆਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਨਾਨਕੁ ਨੀਚੁ ਕਹੈ ਵੀਚਾਰੁ ॥” ਪੰਕਤੀ ਦੇ ਅਰਥ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਰਸਨਾ ਕੰਬ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਪੁਰਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਐਸਾ ਕਹਿੰਦਾ ਏ—“ਨਾਨਕੁ ਨੀਚੁ ਕਹੈ ਵੀਚਾਰੁ ॥” ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੀਚਾਂ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਆਖਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਕੋਈ ਨਾਨਕ ਇਸੇ ਪੱਧਰ ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਇਹ ਮਹਾਨ ਨਿਰਮਾਣਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨੀਚਾਂ ਦਾ ਦਾਮਨ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ। ਜੋ ਨੀਚੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਖੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਮਤਲਬ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਖੜੇ ਹੋਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਿਰਫ਼ ਇਤਨਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਚਾਰਸ ਬੱਝੇ। ਇਹ ਵੀ ਅੱਗੇ ਵਧ ਸਕਣ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਪਉੜੀ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਇਸ ਡਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫਿਡਰਡ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੋਣਗੇ। ਪਰ ਜੇ ਉਸ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਵੀ ਖੜੇ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਨੀਚਾਂ ਨੂੰ ਉਤਮ ਹੋਣ ਦਾ, ਮਹਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਸਹਾਰਾ ਮਿਲੇਗਾ:

ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ।

ਜੇਤਾ ਕੀਤਾ ਤੇਤਾ ਨਾਉ

ਅਸੰਖ ਨਾਵ ਅਸੰਖ ਥਾਵ ॥ ਅਗੰਮ ਅਗੰਮ ਅਸੰਖ ਲੋਅ ॥
 ਅਸੰਖ ਕਹਹਿ ਸਿਰਿ ਭਾਰੁ ਹੋਇ ॥ ਅਖਰੀ ਨਾਮੁ ਅਖਰੀ ਸਾਲਾਹ ॥
 ਅਖਰੀ ਗਿਆਨੁ ਗੀਤ ਗੁਣ ਗਾਹ ॥ ਅਖਰੀ ਲਿਖਣੁ ਬਲਣੁ ਬਾਣਿ ॥
 ਅਖਰਾ ਸਿਰਿ ਸੰਜੋਗੁ ਵਖਾਣਿ ॥ ਜਿਨਿ ਏਹਿ ਲਿਖੇ ਤਿਸੁ ਸਿਰਿ ਨਾਹਿ ॥
 ਜਿਵ ਫੁਰਮਾਏ ਤਿਵ ਤਿਵ ਪਾਹਿ ॥ ਜੇਤਾ ਕੀਤਾ ਤੇਤਾ ਨਾਉ ॥
 ਵਿਣੁ ਨਾਵੈ ਨਾਹੀ ਕੋ ਥਾਉ ॥ ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣੁ ਕਹਾ ਵੀਚਾਰੁ ॥
 ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ ॥ ਜੇ ਰੁਪੁ ਭਾਵੈ ਸਾਲੀ ਭਲੀ ਕਾਰ ॥
 ਤੂ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ ॥੧੯॥

ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸਦੇ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ਼ਾਰੇ ਸਨ। ਪਾਣੀ ਪੀਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਦਾ ਇਕ ਇਸ਼ਾਰਾ ਸੀ। ਭੁੱਖ ਲੱਗੀ ਹੈ ਤਾਂ ਭੁੱਖ ਲੱਗਣ ਦਾ ਇਕ ਇਸ਼ਾਰਾ ਸੀ। ਜੇ 'ਨਾਂਹ' ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਰ ਹਿਲਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਜੇ 'ਹਾਂ' ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ 'ਹਾਂ' ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਰ ਹਿਲਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਠ ਦਸ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਆਪਣੇ ਜਜ਼ਬਾਤ ਨੂੰ, ਆਪਣੇ ਭਾਉ ਨੂੰ ਬੋਲਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ, ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਆ ਗਈ। ਹਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਬੋ ਹਵਾ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਰਸਨਾ ਵਿਚੋਂ ਕੁਛ ਬੋਲ ਨਿਕਲੇ, ਕੁਛ ਅੱਖਰ ਨਿਕਲੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੰਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਗਿਆਨ ਦਾ ਅਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਭਾਵ ਦੇਣਾ ਲੈਣਾ ਸਭ ਕੁਛ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਹੈ। ਅੱਖਰੀ ਨਾਮ ਜਿਤਨੇ ਹਨ, ਉਹ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਸਦਕਾ ਹਨ। ਅਗਰ ਕੋਈ ਇਹ ਆਖੇ ਕਿ ਮੈਂ ਕੋਈ ਵੀ ਅੱਖਰ ਜਬਾਨ 'ਚੋਂ ਨਹੀਂ ਕੱਢਣਾ, ਉਚਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਾਮ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕੇਗਾ। ਨਾਮ ਤਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਬੰਦ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਇਤਨੀ ਵੱਡੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ:

ਅਖਰੀ ਨਾਮੁ ਅਖਰੀ ਸਾਲਾਹ ॥

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ, ਕਿਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ, ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ, ਕਿਸੇ ਸੰਤ ਦੀ, ਕਿਸੇ ਮਹਾਤਮਾ ਦੀ ਜਦ ਵੀ ਸਿਫ਼ਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਾਂਗੇ। ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਅੱਖਰ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿਫ਼ਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਵੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਹੈ:

ਅਖਰੀ ਗਿਆਨੁ ਗੀਬੁ ਗੁਣ ਗਾਹ ॥

ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਇਹ ਗਿਆਨ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੱਖ ਦਾ ਹੋਵੇ। ਚਾਹੇ ਉਹ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇ, ਚਾਹੇ ਕਲਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇ ਤੇ ਚਾਹੇ ਉਹ ਧਰਮ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇ। ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਇਹ ਚਾਰ ਧਾਰਾਵਾਂ ਮੰਨੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ—ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਮਾਦੇ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਕਲਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦਾ ਗਿਆਨ। ਜਿਸ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਵਿਗਿਆਨਕ ਜਾਂ ਸਾਇੰਸਦਾਨ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ ਕਲਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਕਲਾਕਾਰ ਹੈ ਅੰਗੇ ਜਿਸ ਕੋਲ ਧਰਮ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਸੰਤ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਖਾਸ ਕਮੀ ਜੋ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨਕਾਂ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਈ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਕੋਲ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਕਲਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਮਾਦਾ ਠੋਸ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਚੀਰ ਫਾੜ ਕਰ ਦਿਉ, ਇਸਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਵਿਚ ਝਾਤ ਮਾਰ ਕੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀਆਂ ਮੂਲ ਰਾਜ ਭਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਅੱਖਰ—ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਗਹਿਰੇ ਤਲ ਵਿਚ

ਰੋਜ਼ ਜੰਮ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਅਨੰਤ ਸੂਰਜ ਵੀ ਠੰਡੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਵੇਂ ਸੂਰਜ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਸਾਰਾ ਖਿਨ ਖਿਨ ਵਿਚ ਬੜੀ ਵੱਡੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਰਿਹਾ ਹੈ:

ਹਰਨ ਭਰਨ ਜਾ ਕਾ ਨੇਤ੍ਰ ਫੱਝੁ ॥

(ਪੰਨਾ 284)

ਇਕ ਅੱਖ ਦੀ ਪਲਕ ਦੇ ਝਮਕਣ ਵਿਚ ਅਨੰਤ ਪ੍ਰਿਥਵੀਆਂ ਜਨਮ ਲੈ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਅਨੰਤ ਪ੍ਰਿਥਵੀਆਂ ਮਿਟ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਨਾਸ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜੋ ਚੀਜ਼ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਆਖ਼ਿਰ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਉਸਦੇ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਦਾ ਇਕ ਸਿਖਰ ਹੈ। ਫਿਰ ਘਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖੀ ਬੱਚੇ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ, ਇਹ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਿੰਨੇ ਚਿਰ ਤਕ ਵਧੇਗਾ? ਸਿਰਫ਼ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਤਕ:

ਚਾਲੀਸੀ ਪੁਰੁ ਹੋਇ ਪਦਾਸੀ ਪਗੁ ਖਿਸੈ ਸਨੀ ਕੇ ਬੰਦੇਪਾ ਆਵੈ ॥

(ਪੰਨਾ 138)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਰੀਰ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਤਕ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅੱਗੋਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਹੁਣ ਸਰੀਰ ਦੀ ਕੁਝਤ ਦਾ ਘਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਵੇਗਾ। ਦੰਦ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣਗੇ, ਅੱਖਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਮੂੰਹ ਦੀ ਕਸਨ ਸ਼ਕਤੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਵੇਗੀ, ਸਰੋਤ ਸ਼ਕਤੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਵੇਗੀ, ਸੋਚਣ ਸ਼ਕਤੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਵੇਗੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—'ਪਗੁ' ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਪੈਰ ਖਿਸਕ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਦਾ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਘਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੱਠ ਸਾਲ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਭਾਵ ਬਿਰਧ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਪਹਿਲੇ ਉਸਦਾ ਬਚਪਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਉਸਦੀ ਜਵਾਨੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਬੁੱਢੇਪਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਮੌਤ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਯਮ ਰੇੜ ਦੇ ਚੱਰੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸੂਰਜ, ਚੰਦ, ਤਾਰਿਆਂ ਤਕ ਇਕ ਸਮਾਨ ਲਾਗੂ ਹੈ।

ਜੇ ਸੰਤ ਹੈ, ਉਹ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵੀ ਹੈ। ਜੇ ਸੰਤ ਹੈ, ਉਹ ਕਲਾਕਾਰ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸੰਤ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਵਿਗਿਆਨਕ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ। ਕਲਾਕਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ, ਕਲਾ ਦਾ ਬੋਧ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਸਿਰਫ਼ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੀ ਖੋਜ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਮੋਜ਼ ਸਰੀਰ ਦੀ ਹੈ, ਕਲਾ ਦੀ ਮੋਜ਼ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਮੋਜ਼ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਖੋਜ ਆਤਮਾ ਦੀ ਖੋਜ, ਸਮੱਗਰ ਦੀ ਖੋਜ ਹੈ, ਪੂਰਨਤਾ ਦੀ ਖੋਜ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸੰਤ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ—ਇਹ ਗਿਆਨ ਹੁਣ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਪਰੋਸ ਕੇ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਭੋਜਨ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ, ਭਾਂਡੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਭੋਜਨ ਵੰਡਣਾ ਹੈ, ਭਾਂਡੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਆਖ਼ਿਰ ਹੱਥਾਂ ਉੱਤੇ ਨਾ ਭੋਜਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਜਾਣਨ ਲਈ ਵੀ ਅੱਖਰ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਜਾਣਨ ਲਈ ਵੀ ਅੱਖਰ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਗਿਆਨ ਲੈਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਬਾਕਾਇਦਾ ਅੱਖਰ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ

ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਵੀ ਬਾਕਾਇਦਾ ਅੱਖਰ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜਿਤਨਾ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਜਿਤਨੇ ਗੀਤ ਹਨ, ਜਿਤਨੇ ਗੁਣ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਿਤਨੀ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਹੈ, ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਹੈ :

ਅਖਰੀ ਲਿਖਣੁ ਬੋਲਣੁ ਬਾਣਿ ॥

ਅਨੰਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਹਨ, ਬਾਣ ਹਨ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਸਭ ਕੁਛ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਅਸੀਂ ਲਿਖਦੇ ਹਾਂ, ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ ਵੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਹੈ :

ਅਖਰਾ ਸਿਰਿ ਸੰਜੋਗੁ ਵਖਾਣਿ ॥

ਦੋ ਮਿੱਠੇ ਬੋਲ ਬੋਲੇ ਗਏ, ਸੰਜੋਗ ਜੁੜ ਗਏ। ਦੋ ਮਿੱਤਰ ਬਣ ਗਏ, ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜੁੜ ਗਿਆ। ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਬੋਲਾਂ ਨਾਲ, ਦੋ ਅੱਖਰਾਂ ਨਾਲ। ਆਖ਼ਿਰ ਦੋ ਅੱਖਰ ਦੋ ਓਪਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਸੰਜੋਗ ਬਣਾ ਦੇਣ, ਦੋ ਓਪਰੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਗੂੜ੍ਹੀ ਮਿੱਤਰਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦੇਣ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਕਿਤਨੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਕਿਤਨੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜਗਤ ਦਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਜਿਤਨਾ ਸੰਜੋਗ ਹੈ, ਜੋ ਜੁੜਨਾ ਹੈ, ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਅੱਖਰ ਕੱਢ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਵੀ ਔਖਾ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਵੀ ਔਖਾ ਹੈ—“ਅਖਰਾ ਸਿਰਿ ਸੰਜੋਗੁ ਵਖਾਣਿ ॥” ਇਕ ਰੱਲ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਖ਼ਾਸ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਹ ਕਿ :

ਜਿਨਿ ਮੇਰਿ ਲਿਖੇ ਤਿਸੁ ਸਿਰਿ ਨਾਹਿ ॥

ਜਿਸ ਨੇ ਜਗਤ ਦਾ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਗਿਆਨ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅੱਖਰਾਂ ਤੋਂ ਨਿਆਰਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਓਅੰਕਾਰ ਆਦਿ ਮੈ ਜਾਨਾ ॥ ਲਿਖਿ ਅਰੁ ਮੇਟੈ ਤਾਹਿ ਨ ਮਾਨਾ ॥” ਮੈਂ ਉਸ ਓਅੰਕਾਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਅੰਕਰਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਜਮੀਨ ਉੱਤੇ ਮੈਂ ਓਅੰਕਾਰ ਲਿਖ ਦਿਆਂ ਤੇ ਫਿਰ ਮਿਟਾ ਦਿਆਂ, ਤਾਂ ਇਹ ਓਅੰਕਾਰ ਮੇਰੇ ਲਿਖਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਮੇਰੇ ਮਿਟਾਉਣ ਨਾਲ ਨਾਸ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਬੇਸ਼ਕ ਉਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅੱਖਰ ਰਸਨਾ ਨੇ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਹਨ ਤੇ ਰਸਨਾ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਅੱਖਰ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਤਖ਼ਤੀ 'ਤੇ ਬਾਕਾਇਦਾ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਹੁਣ ਅੱਖਰ ਉਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਮਿਟ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਓਅੰਕਾਰ ਅਮਿਟ ਹੈ ਅਤੇ ਅਮਿਟ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਉਹ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ :

ਜਿਨਿ ਮੇਰਿ ਲਿਖੇ ਤਿਸੁ ਸਿਰਿ ਨਾਹਿ ॥

ਜਿਸ ਨੇ ਜਗਤ ਦਾ ਸਾਰਾ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ, ਸੰਜੋਗ ਵਿਜੋਗ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ,

ਉਹ ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਤੋਂ ਨਿਆਰਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਢਾਲ ਸਕਦੇ:

ਜਿਵ ਭੁਰਮਾਏ ਵਿਵ ਤਿਵ ਪਾਹਿ ॥

ਜਿਵੇਂ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਹੁਕਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ, ਉਹੀ ਉਹੀ ਵਸਤੂ, ਉਹੀ ਉਹੀ ਰੰਗ, ਰੂਪ ਪਦਾਰਥ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਜੇਤਾ ਕੀਤਾ ਤੇਤਾ ਨਾਉ ॥

ਇੱਥੇ ਨਾਉ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਹਸਤੀ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਫਲਾਣੇ ਦਾ ਨਾਉ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹਸਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਹਸਤੀ ਵੱਡੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਬਹੁਤ ਵਧ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜਿਹੜਾ ਇਹ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਜਗਤ ਹੈ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਛ ਉਸਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਉਸੇ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ:

ਭਿਣ ਨਾਵੈ ਨਾਚੀ ਕੋ ਬਾਉ ॥

ਉਸਦੇ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਐਸੀ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕੀਏ ਕਿ ਇੱਥੇ ਰੱਬ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਸਰਬ ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ, ਉਸੇ ਦੀ ਜੋਤਿ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ:

ਕੁਦਰਤਿ ਕਵਣ ਕਹਾ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਫਿਰ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਸਕਾਂ, ਉਸਦੀ ਸਾਜਨਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰ ਸਕਾਂ:

ਵਾਰਿਆ ਨ ਜਾਵਾ ਏਕ ਵਾਰ ॥

ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਤਨੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਕਿ ਇਕ ਦਫ਼ਾ ਉਸ ਪਰਮ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਵਾਰਨੇ ਹੋ ਸਕਾਂ, ਸਦਕੇ ਹੋ ਸਕਾਂ:

ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵੈ ਸਈ ਭਲੀ ਕਾਰ ॥

ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਉਹ ਸਭ ਕੁਛ ਭਲਾ ਹੈ ਜੋ ਕੁਛ ਤੈਨੂੰ ਭਾਵਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਰਜ਼ਾ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਕਹ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ:

ਤੂੰ ਸਦਾ ਸਲਾਮਤਿ ਨਿਰੰਕਾਰ ॥

ਹੇ ਆਕਾਰ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਪ੍ਰਭੂ! ਤੂੰ ਸਦੀਵੀ ਹੈਂ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੈਂ, ਸਲਾਮਤ ਹੈਂ।

ਕੁਦਰਤ ਬਾਰੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪਣੇ ਅੰਦਾਜ਼, ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚਾਰ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਜਗਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਭਲਕ ਵੇਖਦਿਆਂ ਵੇਖਦਿਆਂ ਸੌਂਹ ਮੁੱਚ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਬਿਆਨ ਵਿਚ ਆ ਕੇ, ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਕਾਦਿਰ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਵੇਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਦਿਰ ਦੀ ਭਲਕ ਵੇਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਰਹਿਮਤ ਕਰਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰ ਪਉੜੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸਾਨੂੰ ਕਾਦਰ ਦੀ ਭਲਕ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਵੇ।

ਆਪੇ ਬੀਜਿ ਆਪੇ ਹੀ ਖਾਹੁ

ਭਰੀਐ ਹਥੁ ਪੈਰੁ ਤਨੁ ਦੇਹ ॥ ਪਾਣੀ ਧੋਤੇ ਉਤਰਸੁ ਖੇਹ ॥
 ਮੁਤ ਪਲੀਤੀ ਕਪੜੁ ਹੋਇ ॥ ਦੇ ਸਾਬੁਣੁ ਲਈਐ ਓਹੁ ਧੋਇ ॥
 ਭਰੀਐ ਮਤਿ ਪਾਪਾ ਕੈ ਸੰਗਿ ॥ ਓਹੁ ਧੋਪੈ ਨਾਵੈ ਕੈ ਰੰਗਿ ॥
 ਪੁੰਨੀ ਪਾਪੀ ਆਖਣੁ ਨਾਹਿ ॥ ਕਰਿ ਕਰਿ ਕਰਣਾ ਲਿਖਿ ਲੈ ਜਾਹੁ ॥
 ਆਪੇ ਬੀਜਿ ਆਪੇ ਹੀ ਖਾਹੁ ॥ ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੀ ਆਵਹੁ ਜਾਹੁ ॥੨੦॥

ਵਿਚ ਇਹ ਖੂਬੀ ਹੈ, ਇਸ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤਨ ਦੀ ਮੈਲ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਲਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਅਲੂਦਗੀ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੁਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

ਮੂਤ ਪਲੀਤੀ ਕਪੜ ਹੋਇ ॥ ਦੇ ਸਾਬਣੁ ਲਈਐ ਓਹੁ ਧੋਇ ॥

ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਕੱਪੜਾ ਅਤਿਅੰਤ ਪਲੀਤ ਹੋ ਜਾਏ, ਮਲ-ਮੂਤਰ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਏ, ਸਿਰਫ ਮਿੱਟੀ ਜਾਂ ਖੇਹ ਨਾਲ ਹੀ ਮੈਲਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਪੂਰੀ ਮਿੱਟੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਮਲ-ਮੂਤਰ ਦੀ ਗਲਾਜ਼ਤ ਨਾਲ ਕੱਪੜੇ ਪਲੀਤ ਹੋ ਜਾਣ; 'ਪਲੀਤ' ਸ਼ਬਦ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ—ਅਤਿਅੰਤ ਮੈਲਾ, ਅਤਿਅੰਤ ਨਾਪਾਕ, ਤਾਂ “ਦੇ ਸਾਬਣੁ ਲਈਐ ਓਹੁ ਧੋਇ ॥” ਉਹ ਗਲਾਜ਼ਤ ਨਿਰੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਧੁਲੇਗੀ। ਹੁਣ ਸਾਬਣ ਵੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਪਹਿਲੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਵੀ ਗਿਆਨਵਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਸਿਰਫ ਉਪਰਲੀ ਮੈਲ ਜੋ ਰੇਤ ਜਾਂ ਖੇਹ ਦੀ ਹੈ; ਧੁਲੇਗੀ। ਪਰ ਮਲ-ਮੂਤਰ ਦੀ ਪਲੀਤਗੀ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਧੁਲ ਸਕਦੀ। ਸੋ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸਾਬਣ ਦੀ ਕਾਢ ਕੱਢੀ। ਅਨੇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਸ਼ਿੰਗ ਪਾਊਡਰ ਉਪਲਬਧ ਹਨ, ਜੋ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮਲ-ਮੂਤਰ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਸਾਫ਼ ਸੁਥਰਾ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਠੀਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਭਰੀਐ ਮਤਿ ਪਾਪਾ ਕੈ ਸੰਗਿ ॥ ਓਹੁ ਧੋਪੈ ਨਾਵੈ ਕੈ ਰੰਗਿ ॥

ਇਕ ਤਾਂ ਸੁਤੇ-ਸਿੱਧ ਮੈਲ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਕੁਛ ਅਸੁਧ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਲੇਕਿਨ ਸੁਤੇ-ਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਣਚਾਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਾਪ ਕਰਨ ਦੀ ਚਾਹਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਹੋ ਗਿਐ ਅਨਰਥ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਤਮੰਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਹੋ ਗਿਆ ਏ। ਇਹਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਅਣਮਿਸਿਆ ਪਾਪ, ਅਣਚਾਹਾ ਪਾਪ। ਉਹ ਜੋ ਅੰਦਰ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਗਲਤ ਬੋਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਗਲਤ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂ ਗਲਤ ਸੁਣਿਆ ਗਿਐ ਜਾਂ ਗਲਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਤਨ ਉੱਤੇ ਖਾਕ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਮਿੱਟੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਜੇਹੀ ਖੇਹ ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਸਤਿਸੰਗ ਨਾਲ, ਕੁਝ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ ਸਦਕਾ ਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਘੋਰ ਅਪਰਾਧ, ਕੀੜੇ ਹੋਏ ਘੋਰ ਪਾਪ, ਜੋ ਮਿੱਥ ਕੇ ਕੀੜੇ ਰਏ ਹੋਣ ਜਿਸਨੂੰ ਸਾਜਿਸ਼ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸਦੀ ਪੂਰੀ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾ ਕੇ ਕੋਈ ਅਨਰਥ ਜਾਂ ਪਾਪ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਮੈਲ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕੱਪੜੇ ਨੂੰ ਮਲ-ਮੂਤਰ ਦੀ ਮੈਲ ਚੰਬੜ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਖੇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਸਿਰਫ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਮੈਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਮਲ-ਮੂਤਰ ਦੀ ਮੈਲ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਹੈ। ਅਣਮਿਸਿਆ ਪਾਪ, ਅਣਚਾਹਿਆ ਪਾਪ, ਜਿਸਦੇ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਲੇਕਿਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਚਨਚੇਤ ਹੋ ਗਿਆ; ਜਿਸਨੂੰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਨਰ ਅਚੇਤ ਪਾਪ ਤੇ ਡਰੁ ਰੇ ॥” ਹੇ ਨਰ! ਹੇ ਮਨੁੱਖ! ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਜਿਹੜੇ ਅਚਨਚੇਤ ਪਾਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਸੁਤੇ-ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸਦਾ ਚਿਤ ਚਿੰਤਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਉਸ ਪਾਪ ਤੋਂ ਡਰ। ਜਿਸ ਪਾਪ ਦਾ ਚਿਤ ਚਿੰਤਨ ਕਰੇ, ਉਸਦੀ ਪੂਰੀ ਸਾਜਿਸ਼ ਬਣਾਵੇ, ਤੇ ਸੋਚ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਸਰੰਜਾਮ ਦੇਵੇ, ਉਹ

ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਮੈਲ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਅਨਰਥ ਹੈ। ਉਹ ਮੈਲ ਤਾਂ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਮਲ-ਮੂਤਰ ਦਾ ਮੈਲ ਵਾਂਗੂ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਧੁਲੇਗੀ। ਹੁਣ ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਦੋ ਦਿਨ ਦੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਬਣੇਗੀ, ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਬਣੇਗੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤਾਂ ਹੁਣ ਗਹਿਰਾ ਅਧਿਆਤਮਕ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਵੱਡੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਪ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।

ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਕਿ ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਕਰ ਲੈਣਾ, ਸੇਵਾ ਕਰ ਲੈਣੀ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਕਰ ਲੈਣਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਪਰ ਜੰਮੀ (ਪਾਪਾਂ ਦੀ) ਮੈਲ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੋਣਾ ਹੈ। ਪਰ ਘੋਰ ਤਪੋਸਿਆ ਕਰਨੀ, ਜਪ ਕਰਨਾ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਪ ਕਰਨਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੁਣ ਸਾਬਣ ਨੂੰ ਵਰਤ ਕੇ ਉਸ ਮਲ-ਮੂਤਰ ਨੂੰ ਧੋਣਾ ਹੈ, ਜੋ ਗਹਿਰੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਿੱਥੇ ਹੋਏ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਵਜੋਂ ਪਾਪ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਅਨਰਥ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਠੀਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਹੱਥ, ਪੈਰ, ਤਨ, ਦੇਹੀ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਮੈਲੇ ਹੋ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਇਹ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੋ ਕੇ ਸਾਫ਼ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜੇ ਕਿਸੇ ਮਲ-ਮੂਤਰ ਨਾਲ ਕੱਪੜੇ ਆਲੂਦਾ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਸਦਨ ਮੈਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਬਣੇਗੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ—“ਦੇ ਸਾਬੁਣੁ ਲਈਐ ਓਹੁ ਧੋਇ ॥”

ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤ ਰਾਹੀਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਇਹ ਗੱਲ ਅੱਗੇ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ—“ਭਗੀਐ ਮਤਿ ਪਾਪਾ ਕੈ ਸੰਗਿ ॥” ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਐਸੀ ਮੈਲ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ ਜੋ ਤਨ ਨੂੰ ਤੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਮੈਲਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਐਸੀ ਮੈਲ ਬਾਰੇ ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਮਤ ਮੈਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਸਿਰਫ਼ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸੂਝੀਆਂ ਤੇ ਸਤਿਸੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋਚ ਸ਼ਕਤੀ ਗ਼ਲਤ ਸੋਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਗ਼ਲਤ ਵਿਚਾਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਗ਼ਲਤ ਫ਼ਰਨੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਮਤ ਦੀ ਮੈਲ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਸੰਗਤ ਕਾਰਨ ਜਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿਚ ਜੋ ਮਾੜੇ ਵਿਚਾਰ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ ਜੋ ਮੱਤ ਗ਼ਲਤ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਗ਼ਲਤ ਸੋਚੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਤਨ ਆਪਣੀ ਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮਨ ਕਰਕੇ ਜੋ ਗ਼ਲਤ ਸੋਚਿਆ ਗਿਐ, ਉਹ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਤਲ 'ਤੇ ਗ਼ਲਤ ਹੈ। ਪਰ ਤਨ ਕਰਕੇ ਜੋ ਗ਼ਲਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਹ ਕਿਰਦਾਰ ਦੇ ਤਲ 'ਤੇ ਗ਼ਲਤ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਂਦੇ ਹਨ—“ਭਗੀਐ ਮਤਿ ਪਾਪਾ ਕੈ ਸੰਗਿ ॥” ਪਹਿਲੇ ਇਸ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝਣਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਪ ਕੀ ਹੈ। ਐਸੀ ਸੋਚ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚੋਟ ਪਹੁੰਚੇ, ਐਸਾ ਕਰਨਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚੋਟ ਪਹੁੰਚੇ। ਪਾਪ ਦੀ ਦੋ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਤਨਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਚਾਰ ਰਾਹੀਂ, ਜਿਸ ਕਿਰਦਾਰ ਰਾਹੀਂ, ਜਿਸ ਸੋਚ ਰਾਹੀਂ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਚੋਟ ਪਹੁੰਚੇ, ਮੇਰਾ ਚੱਲਣਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਰਸਤਾ ਰੋਕ ਲਵੇ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਚੱਲਣਾ ਵੀ ਪਾਪ। ਮੇਰਾ ਸੋਚਣਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸੋਚ ਮੰਡਲ ਨੂੰ ਤਾਲੇ ਲਾ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਸੋਚਣਾ ਵੀ ਪਾਪ। ਮੇਰਾ ਕਰਨਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦੇਵੇ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਹੱਥਕੜੀ ਸਾਬਤ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਮੇਰਾ ਐਸਾ ਸੋਚਣਾ ਵੀ ਪਾਪ। ਮੇਰਾ ਉਹ ਕਰਮ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਅਗਲੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕ੍ਰਿਤ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਮੇਰੀ ਉਹ

ਕ੍ਰਿਤ ਵੀ ਪਾਪ। ਜਗਤ ਵਿਚ ਇਹ ਪਾਪ ਪ੍ਰਚਲਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੋਚਣੀ, ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਬੋਲਣਾ, ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਚੱਲਣਾ, ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਕਰਨਾ ਐਸਾ ਹੈ ਕਿ ਅਗਲਿਆ ਦਾ ਰਸਤਾ ਰੋਕ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਗਲਿਆ ਦੇ ਹੱਥ ਵਾਸਤੇ ਉਸਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੱਥਕੜੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਬੋਲ ਐਸੇ ਹਨ ਜੋ ਅਗਲਿਆ ਨੂੰ ਖਾਮੋਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਬੋਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਤਕ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਬੋਲਣਾ ਪਾਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਸੋਚਣਾ ਹੀ ਪਾਪ ਹੈ ਜੋ ਦੂਸਰੇ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਸੁੰਨ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦੇਵੇ। ਉਹ ਕਰਨਾ ਪਾਪ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ 'ਤੇ ਹੀ ਡਾਕਾ ਪੈ ਜਾਵੇ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਉਹ ਪਾਪ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਹਾਨੀ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਹ ਪੱਧਰ ਧਾਰਮਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਜਾਂ ਆਰਥਕ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਕ੍ਰਿਤ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀ ਹਾਨੀ ਪਹੁੰਚੇ, ਉਹ ਕ੍ਰਿਤ ਪਾਪ ਹੈ। ਉਹ ਕਰਮ ਪਾਪ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਭਗੀਐ ਮਤਿ ਪਾਪਾ ਕੈ ਸੰਗਿ॥” ਜੇ ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਤ ਮਲੀਨ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਮਤ ਮੈਲੀ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਧੋਈਏ? “ਓਹੁ ਧੋਪੈ ਨਾਵੈ ਕੈ ਰੰਗਿ॥” ਉਹ ਪਾਪ ਦੀ ਮੈਲ ਨਾਮ ਦੇ ਰੰਗ ਨਾਲ ਧੁਲਦੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ—ਨਾਮ ਦਾ ਆਪਣਾ ਰੰਗ ਹੈ, ਭਾਵ ਨਾਮ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਰੰਗ ਤੇ ਰਸ ਵਿਚ ਜਪਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਲ ਧੁਲੇਗੀ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਖੀ ਜਾ ਰਿਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਰੰਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਰਸਨਾ ਤੋਂ ਰਾਮ ਰਾਮ ਕਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮਨ ਦਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਮ ਤਾਂ ਹੈ, ਰੰਗ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਰਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਫਲ ਜਪਣ ਵਿਚ ਨਾਮ ਰੰਗ ਚਾਹੀਦਾ, ਰਾਮ ਦਾ ਰੰਗ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅੱਲਾ ਦਾ ਰੰਗ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਰੰਗ ਨੇ ਹੀ ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਧੋਣਾ ਹੈ, ਮਿਟਾ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਨੇਸਤੋ ਨਾਬੂਦ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਤੋਂ ਅੱਲਾ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇਕ ਰੰਗ ਹੈ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇਕ ਰੰਗ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਰੰਗ ਉਦੋਂ ਬਣਦਾ ਹੈ ਜਦ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਨਾਲ ਮਨ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਬਾਬਾ ਫ਼ਰੀਦ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਦਿਲੁ ਮੁਹਬਤਿ ਜਿਨ੍ ਸੇਈ ਸਚਿਆ॥ ਜਿਨ੍ ਮਨਿ ਹੋਰੁ ਮੁਖਿ ਹੋਰੁ ਸਿ ਕਾਢੇ ਕਚਿਆ॥

(ਪੰਨਾ 488)

ਇਹ ਤਾਂ ਕੱਚਾ ਰੰਗ ਹੈ, ਤੇ ਕੱਚਾ ਰੰਗ ਉਤਰਦਿਆਂ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇਗੀ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਜ਼ਬਾਨ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈ। ਜ਼ਬਾਨ ਅੱਲਾ ਅੱਲਾ ਦੀ ਧੁਨ ਰਟਨ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਸਿਰਫ਼ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਕੱਚਾ ਦੁਨਿਆਵੀ ਰੰਗ ਹੈ। ਪਰ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਬੋਲ ਨਾਲ ਮਨ ਵੀ ਸਹਿਮਤ ਹੈ, ਜੇ ਜ਼ਬਾਨ ਦੇ ਬੋਲ ਨਾਲ ਦਿਲ ਵੀ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਐਸਾ ਰੰਗ ਹੈ ਕਿ ਪਾਪਾਂ ਦੀ ਤਮਾਮ ਮੈਲ ਨੂੰ ਧੋ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਮਨ ਤੇ ਮਤ ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਨਾਮ ਦੇ ਰੰਗ ਨਾਲ ਧੁਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸਾਫ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ—“ਭਗੀਐ ਮਤਿ ਪਾਪਾ ਕੈ ਸੰਗਿ॥ ਓਹੁ ਧੋਪੈ ਨਾਵੈ ਕੈ ਰੰਗਿ॥”

ਪੁੰਨੀ ਪਾਪੀ ਆਖਣੁ ਨਾਹਿ॥

ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਤਰਫ਼ੋਂ ਫ਼ੈਸਲਾ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫ਼ਲਾਣਾ ਪਾਪੀ ਹੈ, ਫ਼ਲਾਣਾ ਪੁੰਨੀ ਹੈ, ਫ਼ਲਾਣਾ

ਸਮਾਜਕ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿਚ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਜਗਤ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਤੀਜੇ ਉੱਤੇ ਦੇਸ਼ ਆਇਦ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਫਲਾਣੇ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਹਾਰ ਹੋ ਗਈ, ਫਲਾਣੇ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂ ਫਲਾਣੇ ਕਾਰਨ ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਖ ਭੋਗਣਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਬਿਪਤਾ ਭੋਗਣੀ ਪਈ ਹੈ। ਧਾਰਮਿਕ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਹ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਭ ਕਾਰਨ ਬਾਹਰੋਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਹ ਤੇਰੇ ਅੰਤਿਸ਼ਕਰਨ ਵਿਚ ਬੋਏ ਹੋਏ ਬੀਜ ਤੋਂ ਹਨ। ਜੇ ਕੁਛ ਤੂੰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਣੇ ਹਨ—ਸੰਸਕਾਰ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਹੀ ਇਹ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ਘਟਾ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਂਦੇ ਹਨ—ਆਪਣੇ ਦੁੱਖਾਂ ਰੂਪੀ ਫਲ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਨਾ ਠਹਿਰਾਈਂ। ਆਪਣੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦੇ ਫਲ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਦਾਤੇ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰੀ ਕਿ ਤੂੰ ਸੁਖੰਤ ਦਿੱਤੀ, ਸਤਿਸੰਗ ਦਿੱਤਾ, ਤੇ ਮੇਂ ਚੰਗੇ ਬੀਜ ਬੋ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੇਤ ਜਨ ਸੁਭ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਫਲ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾਉਂਦੇ। ਬਸ ਇਹੀ ਪੂਰਨਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਆਪੇ ਬੀਜ ਆਪੇ ਹੀ ਖਾਧੁ ॥ ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੀ ਆਵਹੁ ਜਾਧੁ ॥

ਹੁਕਮੀ ਵਿਧਾਨ ਉਸ ਵਿਧਾਤੇ ਦਾ ਇਕ ਨਿਯਮ ਹੈ, ਇਕ ਮਰਿਆਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਕੀ ਮਰਿਆਦਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜੇ ਕੁਛ ਤੂੰ ਕਰੇਂਗਾ, ਤੇਰੇ ਕਰਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਉਸਦਾ ਫਲ ਮਿਲਣਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਇਸ ਜਗਤ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਤੇ ਜਾਣਾ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਅਨੰਤ ਜਨਮਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਆ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਆ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਜਿਤਨੇ ਦੇਰ ਤਕ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦੀ ਪਕੜ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰੋਂ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਅਸੀਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਰਹਾਂਗੇ। ਸਾਡੀ ਵਾਸਨਾ ਸਾਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਇੱਥੇ ਲੈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਭਾਵਨਾ ਖਿੱਚ ਕੇ ਇੱਥੇ ਲੈ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਇਹ ਕਾਮਨਾ, ਇਹ ਵਾਸਨਾ ਮਿਟਦੀ ਹੈ, ਧਰਤੀ ਦੀ ਪਕੜ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਹੀ ਉਸ ਪਰਮ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਆਤਮਾ ਇੰਜ ਲੀਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਫੁਰਮਾਨ ਅਨੁਸਾਰ—“ਸੂਰਜ ਕਿਰਣਿ ਮਿਲੇ ਜਲ ਕਾ ਜਲ ਹੂਆ ਰਾਮ ॥ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਰਲੀ ਸੰਪੂਰਨੁ ਥੀਆ ਰਾਮ ॥” ਜਿਹੜੀ ਨਦੀ ਸਾਗਰ ਤਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕੀ, ਬਦਕਿਸਮਤ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਬੀਜ ਫਲ ਤਕ ਨਹੀਂ ਅਪੜ ਸਕਿਆ, ਬਦਕਿਸਮਤ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮ ਜੀਵਨ ਤਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਿਆ, ਉਸਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਹੈ। ਉਸ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਉਹ ਆਪ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੈਸਲਾ:

ਆਪੇ ਬੀਜ ਆਪੇ ਹੀ ਖਾਧੁ ॥ ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੀ ਆਵਹੁ ਜਾਧੁ ॥

ਉਸ ਹੁਕਮੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀ ਹੈ? ਜਿਤਨੇ ਚਿਰ ਤਕ ਤੂੰ ਐਸੇ ਕਰਮ ਕਰੇਂਗਾ ਜੋ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ, ਸਿਰਫ਼ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ, ਕੋਈ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਰਹੇਂਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸਰੀਰ ਧਰਤੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਸਰੀਰ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੇਰੀ ਸਾਰੀ ਦੋੜ-ਭੱਜ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਾਸਤੇ ਹੀ ਰਹੀ, ਤਾਂ ਇਹ

ਸਰੀਰ ਤੈਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਬਾਰ ਬਾਰ ਮਿਲਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਸਦੇ ਠੋਸ ਰੂਪ, ਅਸਬੂਲ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਛ ਹੈ ਉਹ ਮਿੱਟੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਮਾਂ ਹੈ। “ਪਵਣੂ ਚੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ ॥” ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਾਤਾ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਦਾ ਮੂਲ ਤਾਂ ਅਸਬੂਲ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਰੀਰ, ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਉਪਜੀਵਕਾ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸੁੱਖ ਆਰਾਮ ਲਈ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਭੱਜ ਦੌੜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਸਰੀਰ ਮਿਲਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਐਲੋ-ਆਰਾਮ ਵੀ ਮਿਲਦੀ ਰਹੇਗੀ, ਧਰਤੀ ਦੀ ਪਕੜ ਵੀ ਬਣੀ ਰਹੇਗੀ। ਧਰਤੀ ਦੀ ਪਕੜ ਕਰਕੇ ਬਾਰ ਬਾਰ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਲੱਗਾ ਰਹੇਗਾ। ਇਸ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਇਹ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਇਕ ਵਿਧਾਨ ਹੈ। ਪਰ ਜੋ ਸਰੀਰ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜੁਟਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਧਨ ਹਨ—“ਓਹੁ ਧੋਪੈ ਨਾਵੈ ਕੈ ਰੰਗਿ ॥” ਨਾਮ ਦਾ ਰੰਗ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚਾੜ੍ਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਧਰਤੀ ਦੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਉੱਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਉੱਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ, ਪਰਮ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ, ਪੂਰਨਤਾ ਨੂੰ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੂਰਨਤਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਬੁੱਢ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਅੰਗਾਰਾ ਅੱਗ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਤਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

ਆਪੇ ਬੀਜਿ ਆਪੇ ਹੀ ਖਾਹੁ ॥ ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੀ ਆਵਹੁ ਜਾਹੁ ॥

ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਸੋਈ

ਤੀਰਥੁ ਤਪੁ ਦਇਆ ਦਤੁ ਦਾਨੁ ॥ ਜੇ ਕੋ ਪਾਵੈ ਤਿਲ ਕਾ ਮਾਨੁ ॥
 ਸੁਣਿਆ ਮੰਨਿਆ ਮਨਿ ਕੀਤਾ ਭਾਉ ॥ ਅੰਤਰਗਤਿ ਤੀਰਥਿ ਮਲਿ ਨਾਉ ॥
 ਸਤਿ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਮੈ ਨਾਹੀ ਕੋਇ ॥ ਵਿਣੁ ਗੁਣ ਕੀਤੇ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਇ ॥
 ਸੁਅਸਤਿ ਆਥਿ ਬਾਣੀ ਬਰਮਾਉ ॥ ਸਤਿ ਸੁਹਾਣੁ ਸਦਾ ਮਨਿ ਚਾਉ ॥
 ਕਵਣੁ ਸੁ ਵੇਲਾ ਵਖਤੁ ਕਵਣੁ ਕਵਣੁ ਥਿਤਿ ਕਵਣੁ ਵਾਰੁ ॥
 ਕਵਣਿ ਸਿ ਰੁਤੀ ਮਾਹੁ ਕਵਣੁ ਜਿਤੁ ਹੋਆ ਆਕਾਰੁ ॥
 ਵੇਲ ਨ ਪਾਈਆ ਪੰਡਤੀ ਜਿ ਹੋਵੈ ਲੇਖੁ ਪੁਰਾਣੁ ॥
 ਵਖਤੁ ਨ ਪਾਇਓ ਕਾਦੀਆ ਜਿ ਲਿਖਨਿ ਲੇਖੁ ਕੁਰਾਣੁ ॥
 ਥਿਤਿ ਵਾਰੁ ਨਾ ਜੋਗੀ ਜਾਣੈ ਰੁਤਿ ਮਾਹੁ ਨਾ ਕੋਈ ॥
 ਜਾ ਕਰਤਾ ਸਿਰਨੀ ਕਉ ਸਾਜੇ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਸੋਈ ॥
 ਕਿਵ ਕਰਿ ਆਖਾ ਕਿਵ ਸਲਾਹੀ ਕਿਉ ਵਰਨੀ ਕਿਵ ਜਾਣਾ ॥
 ਨਾਨਕ ਆਖਣਿ ਸਭੁ ਕੋ ਆਖੈ ਇਕ ਦੂ ਇਕੁ ਸਿਆਣਾ ॥
 ਵਡਾ ਸਾਹਿਬੁ ਵਡੀ ਨਾਈ ਕੀਤਾ ਜਾ ਕਾ ਹੋਵੈ ॥
 ਨਾਨਕ ਜੇ ਕੋ ਆਪੋ ਜਾਣੈ ਅਗੈ ਗਇਆ ਨ ਸੋਹੈ ॥੨੧॥

ਆਏ ਹਾਂ। ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਇਤਿਆਦਿਕ ਕਰ ਕੇ ਆਏ ਹਾਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਐਸਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਕ ਮੈਲ ਲੱਥੀ, ਦੋ ਮੈਲਾਂ ਹੋਰ ਚੜ੍ਹ ਗਈਆਂ। ਦੂਸਰੀ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਥਲ ਮੈਲ ਹੋਰ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਲੈ ਆਏ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੇਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਤੀਰਥਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਇਤਿਆਦਿਕ ਨਾਲ, ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਇਤਿਆਦਿਕ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਇਤਨਾ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ—“ਜੇ ਕੋ ਪਾਵੈ ਤਿਲ ਕਾ ਮਾਨੁ॥” ਉਸਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਕਿਨਕੇ ਜਿਤਨਾ ਮਾਣ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਤਰਫ਼ੋਂ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਤਨੇ ਹੀ ਸੁੱਖ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਤੇ ਤੀਰਥਾਂ ਦੇ ਰਟਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪਹਾੜ ਜਿਤਨੀ ਧਨ ਸੰਪਦਾ ਤੇ ਮਿਲਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸੀ, ਲੇਕਿਨ ਮਿਲੀ ਇਕ ਤਿਲ ਮਾਤਰ ਹੀ। ਇਕ ਤਿਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੁੱਖ ਅਤੇ ਮਾਣ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਜੇ ਕੋ ਪਾਵੈ ਤਿਲ ਕਾ ਮਾਨੁ॥

ਦਰਅਸਲ ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਜਨਮ-ਜਨਮਾਂਤਰਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਏ। ਅਧਿਆਤਮਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਉੱਨਤ ਹੋ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਰਹੱਸ ਤੇ ਅਨੰਦ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਆਣ ਪਵੇ। ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਮਾਲਾ ਮਾਲ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਤੀਰਥ ਕੀ ਹੈ, ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਕੀ ਹੈ? ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੀਰਥ ਤੇ ਤੀਰਥ 'ਤੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ—“ਸੁਣਿਆ ਮੰਨਿਆ ਮਨਿ ਕੀਤਾ ਭਾਉ॥” ਭਾਰਤ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬੇਸ਼ਕ ਤੀਰਥ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹਨ; ਪਰ ਤ੍ਰਿਬੈਣੀ ਦਾ ਸੰਗਮ ਪ੍ਰਯਾਗ ਰਾਜ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਿੰਨ ਬੈਣੀਆਂ ਦਾ ਸੰਗਮ ਅਸਥਾਨ, ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ—ਗੰਗਾ, ਜਮੁਨਾ ਅਤੇ ਸੁਰਸਵਤੀ। ਗੰਗਾ ਅਤੇ ਜਮੁਨਾ ਵਗਦੀ ਹੋਈ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸੁਰਸਵਤੀ ਦੇ ਬਾਰੇ ਕਹਾਵਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿਚ ਧਰਤੀ ਅੰਦਰੋਂ ਆ ਕੇ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤ੍ਰਿਬੈਣੀ ਦਾ ਸੰਗਮ ਹੈ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਇਕ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਤੀਰਥਾਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਤ੍ਰਿਬੈਣੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ—ਇਸ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਉੱਨਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਤ੍ਰਿਬੈਣੀ ਕਿਹੜੀ ਹੈ? ਉਹ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਸਮਰਾਟ ਤੀਰਥ ਕਿਹੜਾ ਹੈ? ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਸੁਣਿਆ ਮੰਨਿਆ ਮਨਿ ਕੀਤਾ ਭਾਉ॥

ਪ੍ਰਿਥਮ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਜਸ ਸੁਣਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਸ ਸੁਣਨਾ ਗੰਗਾ ਹੈ। ਸੁਣ ਕੇ ਮੰਨਣਾ ਹੈ, ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਧਾਰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਮੁਨਾ ਹੈ। ਸੁਣ ਕੇ ਮੰਨ ਕੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਜੋ ਭਾਉ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਮਾਨੋ ਇਹ ਸੁਰਸਵਤੀ ਹੈ। ਸੁਣਨਾ ਅਤੇ ਮੰਨਣਾ ਬਾਹਰੋਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਅਗਰ ਕੋਈ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਹੀ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮੰਦਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੀਰਥਾਂ 'ਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਮਨੋਤ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।

“ਸੁਣਿਆ ਮੰਨਿਆ ਮਨਿ ਕੀਤਾ ਭਾਉ ॥ ਅੰਤਰਗਤਿ ਤੀਰਥਿ ਮਲਿ ਨਾਉ ॥” ਇਹੀ ਅੰਤਰਗੋਚਰਗਤੀ ਵਿਚ ਤੀਰਥ ਹੈ। ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਹੀ ਜਨਮ-ਜਨਮਾਂਤਰਾਂ ਦੇ ਪਤਿਤ ਸੰਸਕਾਰ ਧੁਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਸਭਿ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਮੈ ਨਾਹੀ ਕੋਇ ॥

ਵਿਣੁ ਗੁਣ ਕੀਤੇ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਇ ॥

ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਗਤੀ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਾਸਤਵਿਕ ਤੇਰੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣਾ ਬੜੀ ਔਖੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਗੁਣਨਾ ਵੀ ਇਕ ਗੁਣ ਹੈ, ਮੰਨਣਾ ਵੀ ਇਕ ਗੁਣ ਹੈ। ਭਾਉ ਗੁਣ ਹੈ, ਸੀਲ ਸੰਜਮ ਗੁਣ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਭਗਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਭਗਤ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ—ਜਿਸਦੇ ਅੰਦਰ ਗੁਣ ਹਨ। ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੀ ਗੁਣ ਹਨ? ਉਹ ਸਰੋਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਮਘਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੰਜਮੀ ਹੈ, ਉਹ ਸੀਲਵੰਤ ਹੈ, ਉਹ ਦਇਆਵਾਨ ਹੈ, ਉਹ ਕਲਾਕਾਰ ਹੈ, ਉਹ ਕਲਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਕਲਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜਿਤਨੀ ਦੇਰ ਤਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਨਹੀਂ, ਮਨੁੱਖ ਭਗਤ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਭਗਤ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਭਗਵਾਨ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਵਿਣੁ ਗੁਣ ਕੀਤੇ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਇ ॥” ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਗਤੀ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ “ਸਭਿ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਮੈ ਨਾਹੀ ਕੋਇ ॥” ਗੁਣ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਤੇਰੇ ਹਨ, ਮੇਰੇ ਨਹੀਂ। ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਆ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਰੋਸ਼ਨੀ ਮੇਰੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਦਾਅਵਾ ਝੂਠਾ ਹੈ। ਰੋਸ਼ਨੀ ਸੂਰਜ ਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸੂਰਜ ਦਾ ਹੈ। ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਉਹ ਸੂਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਦੀ ਕਿਰਨ ਨੇ ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਿਰਨ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਮੁਨੱਵਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਿਰਨਾਂ ਦਾ ਜਾਲ ਸੂਰਜ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤਮਾਮ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ। ਜੇ ਗੁਣ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲੇਗਾ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਇਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਮਨੁੱਖ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗੁਣ ਮੇਰੇ ਹਨ—ਸਮਗ੍ਰ ਗੁਣ ਔਗੁਣਾਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਗੰਨੇ ਦੇ ਰਸ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ ਬਣਾ ਲਈਏ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਜ਼ਹਿਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਣ ਉਸ ਵਕਤ ਔਗੁਣ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਦ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਜੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ :

ਸਭਿ ਗੁਣ ਤੇਰੇ ਮੈ ਨਾਹੀ ਕੋਇ ॥

ਵਿਣੁ ਗੁਣ ਕੀਤੇ ਭਗਤਿ ਨ ਹੋਇ ॥

ਸੁਅਸਤਿ ਆਥਿ ਬਾਣੀ ਬਰਮਾਉ ॥

ਜਗਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਕ ਚਰਚਾ ਹੈ, ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਬਣਾਇਆ

ਹੈ। ਮੇਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ—ਭੇਰੀ ਜੈ ਹੋਵੇ, ਤੂੰ ਕਲਿਆਣਕਾਰਨੀ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਸਦੀਵੀ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਹੀ ਉਹ ਨਾਦ ਹੈਂ, ਉਹ ਬਾਣੀ ਹੈਂ, ਉਹ ਮਾਇਆ ਹੈਂ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਉਤਪਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਗ੍ਰ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਆਮ ਖਿਆਲ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਬਾਣੀ ਹੋਈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਹੋਇਆ ਤੇ ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਸਲਾਮੀ ਮਤ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਥਮ 'ਕੁੰਨ' ਦੀ ਧੁਨ ਮੁਦਾ ਤੋਂ ਹੋਈ ਤੇ 'ਕੁੰਨ' ਤੋਂ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। 'ਲੋਗੋਸ' ਨਾਮ ਦੀ ਧੁਨ ਹੋਈ ਤੇ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਬਣ ਗਿਆ ਐਸਾ ਈਸਾਈ ਮਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ। 'ਓਮ' ਦੀ ਧੁਨ ਹੋਈ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਉਸ ਓਮ ਵਿਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਐਸਾ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ੀ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਕਹਿੰਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਓਅੰਕਾਰ ਦੀ ਧੁਨ ਹੋਈ ਤੇ ਸਮਗ੍ਰ ਜਗਤ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਹ ਜੈਨੀਆਂ ਦੀ ਮੂਲ ਆਧਾਰਸ਼ਿਲਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਕਵਾਉ ਤੋਂ, ਇਕ ਬਚਨ ਤੋਂ ਸਮਗ੍ਰ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। "ਉਤਪਤਿ ਪਰਲਉ ਸਬਦੇ ਹੋਵੈ ॥ ਸਬਦੇ ਹੀ ਫਿਰਿ ਓਪਤਿ ਹੋਵੈ ॥" ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਮੁਹਾਵਰਾ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਸੋ ਸਿਆਣੇ, ਇਕੋ ਮਤ, ਮੂਰਖਾ ਆਪੇ ਆਪਣੀ।' ਸੋ ਸਿਆਣੇ ਬੈਠੇ ਹੋਣ ਇਕ ਨੇ ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ ਹੈ। ਨਿਰਵਿਘਨ ਉਸ ਸੱਚ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਿਆਣਿਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਵਿਵਾਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਵਾਦ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਵਿਵਾਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਿਆਣਿਆਂ ਦੀ ਸੱਚ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਕਹਾਵਤ ਬੜੀ ਸੋਹਣੀ ਹੈ ਕਿ 'ਮੂਰਖਾ ਆਪੇ ਆਪਣੀ।' ਇਕ ਮੂਰਖ ਨੇ ਜੋ ਕੁਛ ਕਹਿਣਾ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਮੂਰਖ ਨੇ ਸੁਣਨਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਤਿਆਗੇ ਵਿਚ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ। ਮੂਰਖਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸੁਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ, ਸੁਣਾਉਣ ਦਾ ਹੀ ਸ਼ੌਂਕ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੂਰਖਾਂ ਵਿਚ ਵਿਵਾਦ ਖੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਲੜਾਈ ਖੜੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰੂਹਾਨੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸਿਆਣਿਆਂ ਦਾ ਇਕੋ ਹੀ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਜਗਤ ਦੀ ਸਾਰੀ ਉਤਪਤੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਧੁਨ ਹੈ। ਉਹ ਹੀ ਧੁਨ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਹੇ ਪਰੰਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ। ਭੇਰੀ ਜੈ ਹੋਵੇ, ਤੂੰ ਕਲਿਆਣਕਾਰਨੀ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਸਦੀਵੀ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਹੀ ਉਹ ਬਾਣੀ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਹੀ ਉਹ ਨਾਦ ਹੈਂ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਜਗਤ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤੂੰ ਹੀ ਬ੍ਰਹਮਾ ਹੈਂ, ਇਸ ਜਗਤ ਦਾ ਰਚੇਤਾ ਹੈਂ। ਇਸ ਜਗਤ ਦਾ ਸਾਜਣਹਾਰ ਹੈਂ :

ਸਤਿ ਸੁਹਾਣੁ ਸਦਾ ਮਨਿ ਚਾਉ ॥

ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਤੂੰ ਕੈਸਾ ਹੈਂ? ਤੂੰ ਜਗਤ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ, ਤੂੰ ਜਗਤ ਨੂੰ ਨਾਦ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਤੂੰ ਨਾਦ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਬਾਣੀ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਬ੍ਰਹਮਾ ਹੈਂ। ਭੇਰੀ ਜੈ ਹੋਵੇ। ਤੂੰ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਫਿਰ ਵੀ ਕੈਸਾ ਹੈਂ? ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—"ਸਤਿ ਸੁਹਾਣੁ ਸਦਾ ਮਨਿ ਚਾਉ ॥" ਤੂੰ ਸਤਿ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਸੁੰਦਰ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਸਦੀਵੀ ਖਿੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈਂ। ਜਿਸਨੂੰ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਮੁਨੀਆਂ ਨੇ 'ਸਤਿਅਮੰ ਸਿਵਮੰ ਸੁੰਦਰਮੰ' ਕਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਤਿ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੈ, ਉਹ ਸੁੰਦਰ ਹੈ। ਪੌਰਾਣਿਕ ਰਿਸ਼ੀਆਂ

ਮੁਨੀਆਂ ਨੇ ਸਤਿ ਚਿਤ ਅਨੰਦ ਵੀ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਸਤਿ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਉਹ ਅਨੰਦ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਸਤਿ ਸੁਹਾਣੁ ਸਦਾ ਮਨਿ ਚਾਉ॥” ਤੂੰ ਸਤਿ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਸੁੰਦਰ ਹੈਂ, ਔਰ ਤੂੰ ਸਦੀਵੀ ਖਿੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਸਦੀਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਅਨੰਦ ਸਰੂਪ ਹੈਂ। ਉਸ ਅਨੰਦ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਜੋ ਉਤਪਤੀ ਹੋਈ, ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਲੋਕਾਂ ਅੰਦਰ ਖੋਜ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਇਹ ਖਿਆਲ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਜਨਮ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਕੀਤਾ ਜਾਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੋਜੀਆਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਹੀ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ:

ਕਵਣੁ ਸੁ ਵੇਲਾ ਵਖਰੁ ਕਵਣੁ, ਕਵਣੁ ਥਿਤਿ ਕਵਣੁ ਵਾਰੁ ॥

ਦਾ ਸਵਾਲ ਉਠਾਇਆ ਹੈ। ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਕਿ ਕਿਹੜਾ ਵੇਲਾ ਸੀ, ਵਕਤ ਕਿਹੜਾ ਸੀ, ਥਿਤ ਕਿਹੜੀ ਸੀ, ਰੁੱਤ ਕਿਹੜੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਹੜਾ ਦਿਨ ਸੀ, ਉਹ ਵਾਰ ਕਿਹੜਾ ਸੀ:

ਕਵਣਿ ਸਿ ਤੁਤੀ ਮਾਰੁ ਕਵਣੁ ਜਿਤੁ ਹੋਆ ਆਕਾਰੁ ॥

ਜਿਸ ਵਕਤ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਆਕਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਨਮ ਹੋਇਆ? ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਅਗਰ ਇਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਏ ਕਿ ਫ਼ਲਾਣਾ ਮਹੀਨਾ ਸੀ, ਫ਼ਲਾਣੀ ਰੁੱਤ ਸੀ, ਫ਼ਲਾਣੀ ਥਿਤ ਸੀ; ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਬਣਤਰ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਹੋਣਾ, ਸੂਰਜ ਦਾ ਹੋਣਾ, ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਚੰਦਰਮਾ ਦਾ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਸਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ:

ਕਵਣੁ ਸੁ ਵੇਲਾ ਵਖਰੁ ਕਵਣੁ, ਕਵਣੁ ਥਿਤਿ ਕਵਣੁ ਵਾਰੁ ॥

ਕਵਣਿ ਸਿ ਤੁਤੀ ਮਾਰੁ ਕਵਣੁ, ਜਿਤੁ ਹੋਆ ਆਕਾਰੁ ॥

ਜਿਸ ਵਕਤ ਇਹ ਆਕਾਰ ਬਣਿਆ, ਜਿਸ ਵਕਤ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਬਣਿਆ। ਕੌਣ ਦੱਸੇ ਕਿ ਮਹੀਨਾ ਕਿਹੜਾ ਸੀ? ਰੁੱਤ ਕਿਹੜੀ ਸੀ? ਥਿਤ ਕਿਹੜੀ ਸੀ? ਵਾਰ ਕਿਹੜਾ ਸੀ? ਵਕਤ ਤੇ ਵੇਲਾ ਕਿਹੜਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਚਾਰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਇਹ ਵਿਸ਼ਾ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ:

ਵੇਲ ਨੁ ਪਾਈਆ ਪੰਡਤੀ ਜਿ ਹੋਵੈ ਲੇਖੁ ਪੁਰਾਣੁ ॥

ਇਹ ਵਕਤ, ਰੁੱਤ, ਮਹੀਨਾ ਤੇ ਥਿਤ ਪੰਡਤਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਸਕਿਆ। ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਚਲ ਸਕਿਆ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪੰਡਿਤਾਂ ਦੇ ਸਿਰਮੌਰ ਪੰਡਿਤ, ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੇ ਸਿਰਮੌਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ। ਉਹ ਵੀ ਜਦ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਆਦਿ-ਅੰਤ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਗਏ ਤਾਂ ਆਖਿਰ ਰਸਨਾ ਤੋਂ ਇਹ ਹੀ ਨਿਕਲਿਆ—‘ਨਿਹਤੀ, ਨਿਹਤੀ, ਨਿਹਤੀ।’ ਇਹ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਕੁਛ ਹੈ, ਉਹ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਨਾਲ ਕੁਟੰਬੁ ਸਾਥਿ ਵਰਦਾਤਾ ਬ੍ਰਹਮਾ ਭਾਲਟ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਗਇਆ ॥

ਆਗੈ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਇਓ ਤਾ ਕਾ ਕੰਸੁ ਛੇਦਿ ਕਿਆ ਵਡਾ ਭਇਆ ॥ (ਪੰਨਾ 350)

ਆਖਿਰ ਹਾਰ ਕੇ, ਥੱਕ ਕੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ—ਬੇਅੰਤ, ਬੇਅੰਤ, ਬੇਅੰਤ; ਤੂੰ ਅਨੰਤ ਹੈਂ, ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਤਹਿ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਕੁਛ ਮੈਂ ਲੱਭਿਆ ਹੈ, ਨਿਹਤੀ, ਨਿਹਤੀ; ਇਹ ਉਹ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਉਹ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਤੇਰੀ ਤਹਿ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੈਂ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜੇ ਵਕਤ-ਵੇਲਾ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਪੰਡਿਤਾਂ ਨੇ ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਹੋਰ ਸਾਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਤੇ ਮਿਥਿਹਾਸ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਰੁੱਤ ਤੇ ਮਹੀਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਖ ਦਿੰਦੇ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਵਖਰੁ ਨ ਪਾਇਓ ਕਾਦੀਆ ਜਿ ਲਿਖਨਿ ਲੇਖੁ ਕੁਰਾਣੁ ॥

ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਵਕਤ-ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਸਕਿਆ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਆਇਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਕੁਰਾਨ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਕੁਰਾਨ ਵਿਚ ਵਕਤ ਤੇ ਵੇਲਾ ਵੀ ਲਿਖ ਦਿੰਦੇ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਵਕਤ, ਇਹ ਰੁੱਤ, ਇਹ ਥਿਤ ਤੇ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਸਕਿਆ :

ਬਿਠਿ ਵਾਰੁ ਨਾ ਜੋਗੀ ਜਾਣੈ ਰੁਤਿ ਮਾਹੁ ਨਾ ਕੋਈ ॥

ਜੋਗੀ ਲੋਗ ਜੋ ਜੋਗ ਸਾਧਨਾ ਨਾਲ ਬੜੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮਹੀਨਾ ਕਿਹੜਾ ਸੀ, ਰੁੱਤ ਕਿਹੜੀ ਸੀ, ਵਾਰ ਕਿਹੜਾ ਸੀ, ਥਿਤ ਕਿਹੜੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਇਸ ਆਕਾਰ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਹੋਈ। ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ :

ਜਾ ਕਰਤਾ ਸਿਰਠੀ ਕਉ ਸਾਜੇ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਸੋਈ ॥

ਜਿਸ ਵਕਤ ਉਸ ਕਰਤੇ ਪੁਰਖ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਸਾਜਿਆ, ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਸਾਜਿਆ, ਬਸ ਉਸ ਵਕਤ ਤੋਂ ਹੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਬਣੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਦੋਂ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਰੁੱਤ, ਮਹੀਨਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਇਹ ਥਿਤ ਵਾਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਰੁੱਤ ਮਹੀਨਾ ਤੇ ਥਿਤ ਵਾਰਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਵੀ ਉਦੋਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਛ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਮਹਾਰਾਜ ਡੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਕਿਵ ਕਰਿ ਆਖਾ ਕਿਵ ਸਾਲਾਹੀ ਕਿਉ ਵਰਨੀ ਕਿਵ ਜਾਣਾ ॥

ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਕਿਵੇਂ ਕਰਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਬਾਨ ਨਾਲ ਤੇਰੀ ਉਪਮਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰਾਂ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਤੂੰ ਅਨੰਤ ਹੈਂ। ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਨਾਨਕ ਆਖਣਿ ਸਭੁ ਕੇ ਆਖੈ ਇਕ ਦੁ ਇਕ ਸਿਆਣਾ ॥

ਇਕ ਤੋਂ ਇਕ ਵੱਡੇ ਸਿਆਣੇ ਆਲਮ, ਡਾਜ਼ਿਲ ਤੇਰੇ ਬਾਰੇ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ, ਤੇਰੀ ਉਪਮਾ ਬਿਆਨ

ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ-ਸਾਹਿਬ • ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ-ਸਾਹਿਬ

ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ; ਪਰ ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਅਨੰਤ ਹੈਂ। ਉਹ ਜਿਤਨਾ ਵੀ ਬਿਆਨ ਕਰਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਿਆਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਛੋਟਾ ਹੈ। ਕਿਉਂ ?

ਵੱਡਾ ਸਾਹਿਬੁ ਵੱਡੀ ਨਾਈ ਕੀਤਾ ਜਾ ਕਾ ਹੋਵੈ ॥

ਜਿਸ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਇਹ ਸੰਸਾਰ ਹੈ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਾਲਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਜਿਤਨੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ; ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੈ, ਛੋਟੀ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਜੇ ਕੋ ਆਪੋ ਜਾਣੈ ਅਗੈ ਗਇਆ ਨ ਸੋਹੈ ॥

ਕੋਈ ਆਖ ਸਕਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰੇ: ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰੇ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਦੋਂ ਬਣਾਈ ਹੈ, ਮੈਂ ਕੁੱਝ ਵੀ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ, ਬਿਤ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, ਮਹੀਨਾ ਕਿਹੜਾ ਸੀ, ਵਾਰ ਕਿਹੜਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਜਾਂ ਮੈਂ ਜਾਣ ਲਵਾਂਗਾ ਜਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ—“ਨਾਨਕ ਜੇ ਕੋ ਆਪੋ ਜਾਣੈ ਅਗੈ ਗਇਆ ਨ ਸੋਹੈ ॥” ਉਹ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਮਾਣ ਨਹੀਂ ਪਾਵੇਗਾ। ਉਸਦਾ ਦਾਅਵਾ ਫੋਕਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਝੂਠਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਅਨੰਤ ਨੂੰ, ਉਸ ਅਸੀਮ ਨੂੰ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਸੀਮਾ ਨਾਲ, ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਸੀਮਾ ਨਾਲ ਜਾਣਨਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ। ਅਗਰ ਦਿਮਾਗ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਵੇ, ਤੇ ਰਸਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਸੀਮ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬੇਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਤਨਾ ਵੀ ਬਿਆਨ ਕਰ ਲਈਏ, ਕਿਤਨਾ ਵੀ ਸਮਝ ਲਈਏ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਬੇਹੱਦ ਛੋਟਾ ਹੈ। ਅਜੇਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਮਾਣ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ। ਅਸੀਮ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਉਸ ਅਸੀਮ ਨੂੰ ਸੀਮਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਅਨੰਤ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਉਸਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਇੰਜ ਹੈ ਮਾਨੋ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਸੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਜਾਵੇ—ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਚੌਧਰੀ ਹੈਂ। ਕਿਸੇ ਮਹਾਨ ਧਨਵਾਨ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਜਾਏ—ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਭਿਖਾਰੀ ਹੈਂ। ਕਿਸੇ ਸੁੰਦਰ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਇਹ ਆਖਿਆ ਜਾਏ—ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਕਰੂਪ ਹੈਂ। ਵੱਡਾ ਤਾਂ ਆਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹਨੂੰ ਕਰੂਪ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵੱਡਾ ਤਾਂ ਆਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਚੌਧਰੀ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। “ਤੂੰ ਸੁਲਤਾਨ ਕਹਾ ਹਉ ਮੀਆ ਤੇਰੀ ਕਵਨ ਵਡਾਈ ॥” ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ— ਤੂੰ ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੈਂ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਮੀਆਂ ਜੀ ਆਖੀ ਜਾਨਾਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਚੌਧਰੀ ਆਖੀ ਜਾਨਾਂ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਚੌਧਰੀ ਕਹਿਣਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਤੌਹੀਨ ਹੈ, ਸਮਰਾਟ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਮੀਆਂ ਜੀ ਕਰ ਕੇ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਇਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਤੌਹੀਨ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਤੀ ਇੰਜ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਕਿਸ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਕਿਵੇਂ ਜਗਤ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਜਾਣਨ ਦਾ ਦਾਅਵਾ

ਲੇਖਾ ਹੋਇ ਤ ਲਿਖੀਐ

ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਆਗਾਸਾ ਆਗਾਸ ॥
 ਓੜਕ ਓੜਕ ਤਾਲਿ ਥਕੇ ਵੇਦ ਕਹਨਿ ਇਕ ਵਾਤ ॥
 ਸਹਸ ਅਠਾਰਹ ਕਹਨਿ ਕਤੇਬਾ ਅਸੁਲੁ ਇਕੁ ਧਾਤੁ ॥
 ਲੇਖਾ ਹੋਇ ਤ ਲਿਖੀਐ ਲੇਖੈ ਹੋਇ ਵਿਦਾਸੁ ॥
 ਨਾਨਕ ਵਡਾ ਆਖੀਐ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੁ ॥੨੨॥

ਧਰਤੀਆਂ ਜਿੱਥੇ ਤਕ ਇਸ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਚੰਦਰਮਾ ਦੀ ਕਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਸੱਤ ਆਕਾਸ਼ ਭਾਵ ਇਸ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਉੱਚੀਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਜੋ ਸੂਰਜ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹਨ। ਉਹ ਚੰਦਰਮਾ ਦੇ ਘਰੇ ਵਿਚ ਵੀ ਹਨ। ਇੰਜ ਕਈਆਂ ਨੇ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੀ ਇਹ ਬਣਾ ਲਿਆ ਕਿ ਕੁੱਲ ਚੰਦਾਂ ਹੀ ਲੋਕ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਹੀ ਹੈ ਪਰ ਸੂਰਜ ਅਨੇਕਾਂ ਹਨ। ਅਨੰਤ ਚੰਦਰਮਾ ਹਨ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਇਹ ਫ਼ੁਰਮਾਨ :

ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਆਗਾਸਾ ਆਗਾਸ ॥

‘ਲਖ’ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਹੈ—ਨਾ ਲਖਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ। ‘ਅਸੰਖ’ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ—ਜੋ ਸੰਖਿਆ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਜੋ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਅਸੰਖ ਗਣਿਤ ਦੀ ਇਕ ਸੰਖਿਆ ਹੈ, ਭਾਵ ਸੌ ਅਰਥ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੌ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਜੋ ਮੂਲ ਹਿੰਦਸਾ ਬਣਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਲੱਖ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਸਦੇ ਅੱਖਰੀ ਅਰਥ ਇਹ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਸੰਖ, ਜੋ ਸੰਖਿਆ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਜੋ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਜੋ ਲਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜਿਸਦੀ ਗਣਿਤ ਪੂਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ।

ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਅਣਗਿਣਤ ਪਾਤਾਲ ਹਨ, ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਆਕਾਸ਼ ਹਨ। ਇਤਨੇ ਆਕਾਸ਼, ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਉੱਚੀਆਂ ਇੰਨੀਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਗਿਣਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ। ਇਸ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਇਤਨੀਆਂ ਨੀਵੀਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਵੀ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਨੀਵੇਂ ਪਾਸੇ ਦੀਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਇਸ ਧਰਤੀ ਦਾ ਪਾਤਾਲ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਦੀ ਵੀ ਦੁਨੀਆ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੀ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਿਧੀ ਨਾਲ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸਾਰੇ ਪਸਾਰੇ ਦੀ ਕੁਝ ਤਲਕ ਵੇਖੀ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ‘ਚੋਂ’ ਨਿਕਲਿਆ :

ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਆਗਾਸਾ ਆਗਾਸ ॥

ਓੜਕ ਓੜਕ ਭਾਲਿ ਥਕੇ ਵੇਦ ਕਹਨਿ ਇਕ ਵਾਤ ॥

ਵੇਦ ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਹਨਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਬਾਰੇ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੇਦਾਂ ਦੇ ਰਚੈਤਾ ਗਿਆਤਾ ਥੱਕ ਕੇ, ਭਾਲ ਕੇ, ਟੋਲ ਕਰ ਕੇ, ਆਖਿਰ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ‘ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਕ ਵਾਤ ਭਾਵ ਗੱਲ ਆਖ ਦਿੱਤੀ—“ਓੜਕ ਓੜਕ ਭਾਲਿ ਥਕੇ ਵੇਦ ਕਹਨਿ ਇਕ ਵਾਤ ॥”

“ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਆਗਾਸਾ ਆਗਾਸ ॥” ਸਿਰਫ਼ ਚੰਦਾਂ ਲੋਕ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਅਨੰਤ ਪਾਤਾਲ ਹਨ, ਅਨੰਤ ਆਕਾਸ਼ ਹਨ :

ਸਹਸ ਅਠਾਰਹ ਕਹਨਿ ਕਤੇਬਾ ਅਸੁਲੁ ਇਕੁ ਧਾਤੁ ॥

ਜਿਵੇਂ ਸਨਾਤਨ ਜਗਤ ਦੇ ਚਾਰ ਵੇਦ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਮੀ ਧਰਮ ਜਗਤ ਦੀਆਂ ਚਾਰ

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ • ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

ਧਰਮ ਪੁਸਤਕਾਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਤੇਬਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਅੰਜੀਲ, ਕੁਰਾਨ, ਤੌਰੇਤ ਅਤੇ ਜੇਬੂਰ ਹੈ।

ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਿਸ ਢੰਗ ਦਾ ਮਿਥੋਹਾਸ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲਗਪਗ ਇਕੋ ਜਿਹਾ ਮਿਥੋਹਾਸ ਚਾਰ ਕਤੇਬਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। 'ਅੰਜੀਲ' ਵਿਚਲੀ ਬਾਬੇ ਆਦਮ ਦੀ ਕਥਾ ਜਿਸਨੂੰ ਵਰਜਿਤ ਫਲ ਖਾਣ ਕਾਰਨ ਸਵਰਗ ਤੋਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡੇਰਿਆ ਗਿਆ, ਬਾਕੀ ਕਤੇਬਾਂ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਤੇਬਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਅਠਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਆਲਮ ਬਣਾਏ ਹਨ, ਤਾਂਕਿ ਜਗਤ ਨੂੰ ਇਲਮ ਮਿਲੇ, ਜਗਤ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਮਿਲੇ। ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਚੌਸੱਠ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਚੌਸੱਠ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨੀ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਇਕ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗਿਆਨੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ ਲੇਕਿਨ ਵਿਦਿਆ ਚੌਸੱਠ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਹੈ। ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਤੇ ਈਸਾਈਅਤ ਨੇ ਇਲਮ ਵੰਡਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਣਾਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਅਠਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਆਲਮ ਕਾਫ਼ ਵਿਦਵਾਨ ਹਨ ਜੋ ਜਗਤ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ, ਗਿਆਨ ਵੰਡਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਸਹਸ ਅਠਾਰਹ ਕਹਨਿ ਕਤੇਬਾ ਅਸੂਲੁ ਇਕੁ ਧਾਤੁ॥” ‘ਅਸੂਲੁ’—ਅਸੂਲਨ, ਬੁਨਿਆਦੀ। ਅਰਬੀ ਦਾ ਲਫਜ਼ ਅਸੂਲਨ, ਭਾਵ ਬੁਨਿਆਦੀ। ਇਹ ਕਤੇਬਾਂ ਵੀ ਇਕੋ ਹੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਕਿ—“ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਆਗਾਸਾ ਆਗਾਸ॥” ਅਨੰਤ ਪਾਤਾਲ ਹਨ, ਅਨੰਤ ਆਕਾਸ਼ ਹਨ। ਕਤੇਬਾਂ ਦੇ ਸਮੇਤ ਇਹ ਅਠਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਆਲਮ ਵੀ ਇਹੀ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਧੇਜ਼ੁਮਾਰ ਪਾਤਾਲ ਹਨ, ਧੇਜ਼ੁਮਾਰ ਆਕਾਸ਼ ਹਨ। ਕਾਦਰ ਦਾ ਧਰੁ ਪਾਉਣਾ ਤਾਂ ਅਸੰਭਵ ਹੈ ਪਰ ਉਸਦੀ ਕੁਦਰਤ ਦਾ ਨਾਪ ਤੌਲ ਔਖਾ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਔਖਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਲੇਖਾ ਹੋਇ ਤ ਲਿਖੀਐ ਲੇਖੇ ਹੋਇ ਵਿਣਾਸੁ॥

ਉਹ ਲੇਖੇ ਵਿਚ ਆਵੇ ਤਾਂ ਲੇਖਾ ਕਰੀਏ, ਗਿਣਤੀ ਕਰੀਏ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਪਸਾਰਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਕੀ ਕੁਝ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਲੇਖੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਲੇਖੇ ਹੋਇ ਵਿਣਾਸੁ”—ਸੇਪਰਦਾਈ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਪੰਡਿਤ ਇਸ ਪੰਕਤੀ ਦੇ ਦੋ ਅਰਥ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਅਰਥ ਇਸ ਪੰਕਤੀ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹਨ। “ਲੇਖੇ ਹੋਇ ਵਿਣਾਸੁ”—ਜੋ ਲੇਖੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਗਣਤ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸਦਾ ਨਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਕੜ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬੰਦਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਬੰਦਸ਼ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ, ਪਕੜ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ, ਉਹ ਅਸੀਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੋ ਅਸੀਮ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਅਨੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਦੂਸਰਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਗਿਣੀਏ, ਤੇ ਗਿਣਤੀ ਹੀ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗਿਣਨ ਅੰਕ ਹੀ ਵਿਣਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅੰਕ ਹੀ ਮੁਕ ਜਾਂਦੇ

ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੰਖ ਇਕ ਮਾਤਰਾ ਹੈ। ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਮਾਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਮੁਨੱਕੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਅੱਜ ਤਕ ਗਣਨ ਅੰਕਾਂ ਦੀ ਕਾਢ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਅਸੰਖ ਅਸੰਖ ਵੀ ਗਿਣਦੇ ਰਹੀਏ, ਤਾਂ “ਅਸੰਖ ਕਹਹਿ ਸਿਰਿ ਭਾਰੁ ਹੋਇ॥” ਭਾਵ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਖਿਆ ਵੀ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਪਾਪ ਚੜ੍ਹੇਗਾ। ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗਿਣਤੀ ਨਸ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਗਿਣਤੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਜਿੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਘੇਰਾ ਸੀਮਿਤ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਗਣਿਤ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵੀ ਬਾਕਾਇਦਾ ਸੀਮਤ ਹੈ। ਆਖਿਰ ਕੋਈ ਕਿਥੇ ਤਕ ਗਿਣਤੀ ਕਰੇ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਲੇਖੇ ਹੋਇ ਵਿਣਾਸੁ”—ਉੱਥੇ ਤਾਂ ਲੇਖਾ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਤਾਂ ਗਿਣਤੀ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਲੇਖਾ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਬਸ ਉਹ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਲੇਖੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਵੇ, ਉਹ ਬੇਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਬੇਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਸਦਾ ਲੇਖਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ :

ਨਾਨਕ ਵਡਾ ਆਖੀਐ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੁ ॥

ਫਿਰ ਕੀ ਕਰੀਏ ? ਉਸਨੂੰ ਲੇਖੇ ਵਿਚ ਨਾ ਲਿਆਈਏ, ਉਸਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਾ ਕਰੀਏ। ਅਨੰਤ ਰੁਚੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਗਿਣਨ, ਤੋਲਣ, ਨਾਪਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਨੂੰ ਵਰਤਦੇ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਨਾਪੀਏ ਤੋਲੀਏ ਨਾ। ਜਦ ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਵੇਖੀਏ, ਕਾਦਰ ਦੀ ਝਲਕ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਨਾਨਕ ਵਡਾ ਆਖੀਐ”—ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਵੱਡਾ ਹੈ ? “ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੁ”—ਤੂੰ ਆਪ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਆਪ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਕਿਥੇ ਤਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਤੂੰ ਆਪ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਕਿਤਨੇ ਪਾਤਾਲ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਆਕਾਸ਼ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਇਹ ਤੈਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਕਿਤਨਾ ਗਹਿਰਾ ਹੈ, ਕਿਤਨਾ ਉੱਚਾ ਹੈ। ਐ ਬੰਦੇ! ਤੂੰ ਉਸਦੀ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿਫ਼ਤ-ਸਾਲਾਹ ਕਰ। “ਨਾਨਕ ਵਡਾ ਆਖੀਐ”—ਤੂੰ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਰਹਿਰਾਸ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਤੂੰ ਵੱਡਾ ਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵੱਡਾ ਆਖਣ ਦਾ ਵੀ ਉਸ ਕੋਲ ਕੋਈ ਬੋਧ ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ। ਬਲਕਿ, “ਸੁਣਿ ਵਡਾ ਆਖੈ ਸਭੁ ਕੋਇ॥” ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਸੁਣੀ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਵੱਡਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਵੱਡਾ ਵੱਡਾ ਕਰ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਕੇਵਡੁ ਵਡਾ ਡੀਠਾ ਹੋਇ॥” ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਵੱਡਾ ਹੈ ? ਕਦੀ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇ, ਕਦੀ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਕੋਈ ਕਹੇ ਕਿ ਉਹ ਕਿਤਨਾ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਦਾ ਬੋਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਫਿਰ ਵੀ ਬੰਦਾ ਵੱਡਾ ਵੱਡਾ ਆਖੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੋਧ ਦੇ ਨਾਲ ਵੱਡਾ ਆਖਣਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਖੋਜ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਨਸੀਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫਿਰ ਜਦ ਬੰਦਾ ਵੱਡਾ ਆਖਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵੱਡਾ ਆਖਣ

ਜੇ ਤਿਸੁ ਮਨਹੁ ਨ ਵੀਸਰਹਿ

ਸਾਲਾਹੀ ਸਾਲਾਹਿ ਏਤੀ ਸੁਰਤਿ ਨ ਪਾਈਆ ॥
ਨਦੀਆ ਅਤੈ ਵਾਹੁ ਪਵਹਿ ਸਮੁੰਦਿ ਨ ਜਾਣੀਅਹਿ ॥
ਸਮੁੰਦ ਸਾਹ ਸੁਲਤਾਨੁ ਗਿਰਹਾ ਸੇਕੀ ਮਾਲੁ ਧਨੁ ॥
ਕੀੜੀ ਤੁਲਿ ਨ ਹੋਵਨੀ ਜੇ ਤਿਸੁ ਮਨਹੁ ਨ ਵੀਸਰਹਿ ॥੨੩॥

ਸੁਖ-ਪ੍ਰਭਾ • ਸੁਖ-ਪ੍ਰਭਾ

ਇਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਉਸਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ। ਵੱਡਾ ਵੱਡਾ ਆਖਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਉਸਦੀ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕੇ। ਪਰ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਵੱਡਾ ਵੱਡਾ ਆਖਿਐ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਖਿਆ ਵਿਅਰਥ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਵਿਅਰਥ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਹੀਂ:

ਸਾਲਾਹੀ ਸਾਲਾਹਿ ਏਤੀ ਸੁਰਤਿ ਨ ਪਾਈਆ ॥

ਉਸ ਸਾਲਾਹੁਣ ਯੋਗ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਬੋਧ ਤਾਂ ਹਾਸਿਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। “ਏਤੀ ਸੁਰਤਿ ਨ ਪਾਈਆ”—ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਪਾਤਾਲ ਕਿਤਨੇ ਹਨ, ਆਕਾਸ਼ ਕਿਤਨੇ ਹਨ, ਇਹ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਸਕਿਆ। ਲੇਕਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਖਣਾ ਵਿਅਰਥ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੋ ਵੱਡਾ ਵੱਡਾ ਆਖਿਆ ਹੈ ਉਸਦਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਫਲ ਮਿਲਿਆ—ਕੀ ?

ਨਦੀਆ ਅਤੇ ਵਾਹ ਪਵਹਿ ਸਮੁੰਦਿ ਨ ਜਾਣੀਅਹਿ ॥

ਜਿਵੇਂ ਨਾਲੇ, ਨਦੀਆਂ, ਦਰਿਆ ਸਾਗਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਗਰ ਦੀ ਕੀ ਗਿਣਤੀ ਮਿਣਤੀ ਕਰਨ ? ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਗਰ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਿਹੜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਵੱਡਾ ਆਖਣ ਵਾਲੇ, ਉਸ ਦੀ ਤਹਿ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਅਭਿਲਾਸ਼ੀ, ਉਸ ਵੱਡੇ ਵਿਚ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ।

ਪਾਰਮਿਕ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਗਾਥਾ ਚੱਲਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਦਫ਼ਾ ਇਕ ਨਰਕ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਹੀ ਰੋੜੀ ਨੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸਾਗਰ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਤਹਿ ਨੂੰ ਮੈਂ ਵੇਖਣਾ ਹੈ, ਇਹ ਕਿੱਥੇ ਤਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਜਲ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਬੜੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਡੁਬਕੀ ਲਾਈ ਅਤੇ ਬੜੇ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮੁੰਦਰ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਹੈ। ਸਾਗਰ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਹੈ। ਗੋਤਾ ਲਾਇਆ, ਡੁਬਕੀ ਲਾਈ। ਕਿਨਾਰੇ ‘ਤੇ ਖੜੀਆਂ ਨਮਕ ਦੀਆਂ ਰੋੜੀਆਂ ਉਸ ਰੋੜੀ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਪਈਆਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਨੇ ਗੋਤਾ ਲਾ ਲਿਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਡੁਬਕੀ ਲਾ ਲਈ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਡੁਬਕੀ ਗਹਿਰੀ ਹੁੰਦੀ ਗਈ, ਨਮਕ ਗਲਦਾ ਗਿਆ, ਰੋੜੀ ਗਲਦੀ ਗਈ। ਗਲ ਗਲ ਕੇ ਸਾਗਰ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੋ ਗਈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਨਮਕ ਦੀਆਂ

ਬਾਕੀ ਰੋੜੀਆਂ ਅਜੇ ਵੀ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਹਨ, ਇਸ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਕਿ ਕਦੋਂ ਉਹ ਨਮਕ ਦੀ ਰੋੜੀ ਬਾਹਰ ਆਵੇ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸੇ ਕਿ ਸਾਗਰ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ।

ਇਹੀ ਗੱਲ ਸੰਤ ਜਨਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਨਾਮ ਜਪਦਿਆਂ ਜਪਦਿਆਂ, ਰਸ ਮਾਣਦਿਆਂ ਮਾਣਦਿਆਂ, ਉਸ ਪਰਮ ਅਨੰਤ ਤੇ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਗਤ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਅੰਦਰ ਫੁੱਫਕੀ ਲਾਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਿਰਫ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ ਵਿਚ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਹੈ ਜੋ ਫੁੱਫਕੀ ਲਾਵੇ। ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਹੀ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਸ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੋਈ ਦੱਸੇ ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਸਨੇ ਜਾਣ ਲਿਆ, ਉਹ ਦੱਸਣ ਜੋਗਾ ਰਿਹਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ—“ਸੋਈ ਅਜਾਣੁ ਕਹੈ ਮੈ ਜਾਨਾ ਜਾਨਣਹਾਰੁ ਨ ਛਾਨਾ ਰੇ॥” ਜਿਹੜਾ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰੇ ਕਿ ਮੈਂ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੈ, ਮੈਂ ਜਾਣ ਲਿਆ ਹੈ। ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਉਸਨੇ ਜਾਣਿਆ ਨਹੀਂ। ਤੇ ਜਿਸ ਨੇ ਜਾਣ ਲਿਆ, ਉਹ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਜੋਗਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ:

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਗੁੰਗੈ ਗੁਰੁ ਪਾਇਆ ਪੁਛੈ ਤੇ ਕਿਆ ਕਹੀਐ॥

(ਪੰਨਾ ੩੩੪)

ਜਦ ਵੀ ਕੋਈ ਉਸਦੀ ਤਹਿ ਦਾ ਅੰਤ ਭਾਲਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਨਮਕ ਦਾ ਢੇਲਾ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਗਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੁਬਹੂ ਉਸਦਾ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੂੰਦ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਉਹ ਕਹਿਣ ਜੋਗੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਕਿ ਸਾਗਰ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਨਦੀਆ ਅਤੇ ਵਾਹ ਪਵਹਿ ਸਮੁੰਦਿ ਨ ਚਾਣੀਅਹਿ॥” ਨਦੀਆਂ ਤੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਵਾੜੇ ਜਦ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਫਿਰ ਸਾਗਰ ਵਿਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਲੱਭਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਵੇਂ ਕਹਿ ਸਕਾਂਗੇ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਗੰਗਾ ਦਾ ਜਲ ਕਿਹੜਾ ਹੈ, ਜਮਨਾ ਦਾ ਜਲ ਕਿਹੜਾ ਹੈ, ਨਰਬਦਾ ਦਾ ਪਾਣੀ ਕਿਹੜਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਬਿਆਸ ਕਿਹੜਾ ਹੈ, ਸਤਲੁਜ ਦਾ ਪਾਣੀ ਕਿਹੜਾ ਹੈ, ਚਨਾਬ ਦਾ ਪਾਣੀ ਕਿਹੜਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਗਰ ਹੀ ਸਾਗਰ ਹੈ। ਚਨਾਬ ਖੋਹ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਤਲੁਜ ਖੋਹ ਗਿਆ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਜਮਨਾ ਤੇ ਗੰਗਾ ਵੀ ਖੋਹ ਗਈ ਹੈ। ਠੀਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਕੋਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਜ਼ਹਬ ਖੋਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਾਤ ਪਾਤ ਖੋਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਖੋਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰਾਂਤ ਦਾ ਮੋਹ ਖੋਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਵਿਚ ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਹਦੇ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਛ ਮਿਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਛ ਖੋਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਸੇ ਨਦੀਆਂ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਖੋਹ ਬੈਠਦੀਆਂ ਹਨ, ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਖੋਹ ਬੈਠਦੀਆਂ ਹਨ, ਆਪਣਾ ਆਕਾਰ ਖੋਹ ਬੈਠਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਸਾਗਰ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਸੰਤ ਜਨ ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਪਾਤ ਮਿਟਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾ, ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਭੇਦ ਮਾਣ ਮਿਟਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਮਗ੍ਰ ਸੰਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਬਣ

ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਆਪਣਾ ਹੀ ਵਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ :

ਸਭੁ ਕੋ ਮੀਤੁ ਹਮ ਆਪਨ ਕੀਨਾ ਹਮ ਸਭਨਾ ਕੇ ਜਾਜਨ ॥ (ਪੰਨਾ 671)

ਸਮੂਹ ਜਗਤ ਮਿੱਤਰ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਸਮੂਹ ਜਗਤ ਦੇ ਭਲੇ ਮੰਗਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵੀ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੀ ਤਲ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ—“ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਤੇਰੇ ਭਾਣੇ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ॥” ਹੇ ਈਸ਼ਵਰ ! ਭਾਣਾ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਹੈ, ਰਜਾ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਹੈ, ਹੁਕਮ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਹੈ, ਇੱਤਜ਼ਾਰ ਮੇਰੀ ਹੈ, ਅਰਦਾਸ ਮੇਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਪਾਸੋਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਹੀ ਭਲਾ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ, ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਨੌਕ-ਨਾਮੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ, ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਫ਼ਾਇਦਾ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ। ਸਾਰੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਮਿੱਤਰ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਤਾਂ :

ਨਾ ਕੋ ਬੈਰੀ ਨਹੀ ਬਿਗਾਨਾ ਸਗਲ ਸੰਗਿ ਹਮ ਕਉ ਬਨਿ ਆਈ ॥ (ਪੰਨਾ 1299)

ਨਦੀਆ ਅਤੇ ਵਾਹ ਪਵਹਿ ਸਮੁੰਦਿ ਨ ਜਾਣੀਅਹਿ ॥

ਸਮੁੰਦ ਸਾਹ ਸੁਲਤਾਨ ਗਿਰਹਾ ਸੇਤੀ ਮਾਲੁ ਧਨੁ ॥

ਇਥੇ ਇਕ ਸਵਾਲ ਖੜਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ, ਜਾਤ ਮਿਟ ਗਈ, ਪਾਤ ਮਿਟ ਗਈ, ਮਜ਼ਬ ਮਿਟ ਗਿਆ, ਦੇਹੀ ਦਾ ਮਾਣ ਮਿਟ ਗਿਆ, ਧਨ ਦਾ ਮਾਣ ਮਿਟ ਗਿਆ ਤਾਂ ਰਿਹਾ ਕੀ ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਫਿਰ ਕੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ? ਫਿਰ ਤਾਂ ਕੁਛ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਆਖਿਰ ਜਗਤ ਵਿਚ ਲੋਕੀ ਜਾਤ ਦੇ ਮਾਣ ਕਰਕੇ, ਮੁਲਕ ਦੇ ਮਾਣ ਕਰਕੇ, ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮਾਣ ਕਰਕੇ, ਮਜ਼ਬ ਦੇ ਮਾਣ ਕਰਕੇ, ਰੰਗ ਰੂਪ ਦੇ ਮਾਣ ਕਰਕੇ, ਧਨ ਸੰਪਦਾ ਦੇ ਮਾਣ ਕਰਕੇ ਜਿਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਛ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਮਿਠੜੇ ਬੋਲ—“ਸਮੁੰਦ ਸਾਹ ਸੁਲਤਾਨ ਗਿਰਹਾ ਸੇਤੀ ਮਾਲੁ ਧਨੁ ॥” ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਇਤਨੇ ਵੱਡੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਵੇ, ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਪਾਣੀ ਹੈ। ਖੋਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਧਰਤੀ ਦੇ ਖੇਤਰਫਲ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸੇ ਪਾਣੀ ਹੈ, ਇਕ ਹਿੱਸਾ ਠੋਸ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਠੋਸ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਣੀ ਹੈ। ਅਜੇ ਤਕ ਕੋਈ ਐਸਾ ਮਹਾਬਲੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜੋ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਸਮਰਾਟ ਬਣ ਸਕਿਆ ਹੋਵੇ। ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣ ਸਕਿਆ ਹੋਵੇ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜਿਤਨਾ ਪਾਣੀ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ, ਇਤਨੇ ਵੱਡੇ ਰਾਜ ਪਾਟ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੋਵੇ, ਰਾਜਾ ਹੋਵੇ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਵੇ ਤੇ ਉਸਦੇ ਘਰ ਧਨ ਸੰਪਦਾ ਵੀ ਇਤਨੀ ਹੋਵੇ—“ਗਿਰਹਾ ਸੇਤੀ ਮਾਲੁ ਧਨੁ”—ਜਿਵੇਂ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਉੱਚੇ ਉੱਚੇ ਪਹਾੜ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਘਰ ਇਤਨਾ ਸੋਨਾ ਚਾਂਦੀ ਹੋਵੇ, ਹੀਰੇ ਜਵਾਹਰਾਤ ਹੋਣ, ਮੋਤੀ ਮੁਖਤਾਰਲ ਹੋਣ, ਉਹ ਇੰਨਾ ਧਨਵਾਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਕੀੜੀ ਤੁਲਿ ਨ ਹੋਵਨੀ ਜੇ ਤਿਸੁ ਮਨਹੁ ਨ ਵੀਸਰਹਿ ॥

ਜਾਨਵਰਾਂ ਅਤੇ ਕੀੜੇ ਮਕੌੜਿਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਕੀੜੀ ਦਾ ਆਕਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਹੈ। ਇਥੇ

ਸਮੁੰਦ ਸਾਹ ਸੁਲਤਾਨ ਗਿਰਹਾ ਸੇਤੀ ਮਾਲੁ ਧਨੁ ॥ ਸਮੁੰਦ ਸਾਹ ਸੁਲਤਾਨ ਗਿਰਹਾ ਸੇਤੀ ਮਾਲੁ ਧਨੁ ॥ ਸਮੁੰਦ ਸਾਹ ਸੁਲਤਾਨ ਗਿਰਹਾ ਸੇਤੀ ਮਾਲੁ ਧਨੁ ॥

ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਤੁਲਣਾ ਕੀਤੀ ਨਾਲ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੀਤੀ (ਭਾਵ ਮਨੁੱਖ) ਉਹ ਜਿਸਦੀ ਜਾਤ ਵੀ ਉੱਚੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉੱਚੀ ਜਾਤ ਦਾ ਮਾਣ ਕਰ ਸਕਣ ਦਾ ਉਸ ਕੋਲ ਕੋਈ ਵਸੀਲਾ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਕੋਲ ਧਨ ਸੰਪਦਾ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਹੋਰ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਰੰਗ ਰੂਪ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜੋਬਨ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਪਰਿਵਾਰ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਸਾਕ ਸੰਬੰਧੀ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵਣ। ਹਾਲਤ ਅਜੇਹੀ ਹੋਵੇ ਜਿਸਦਾ ਇਕ ਦਿਸ਼ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਖਿਚਿਆ ਹੈ—“ਬਸਤਾ ਤੂਟੀ ਝੁੰਪੜੀ ਚੰਗ ਸਭਿ ਛਿੰਨਾ ॥ ਜਾਤਿ ਨ ਪਾਤ ਨ ਆਦਰੇ ਉਦਿਆਨ ਭੁਮਿੰਨਾ ॥” ਫਿਰ ਰੰਗ ਤੇ ਰੂਪ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਕੁਲ ਤੇ ਜਾਤ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਰਾਜਾ ਸਗਲੀ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਕਾ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਮਨੁ ਭਿੰਨਾ ॥” ਅਗਰ ਮਨ ਵਿਚ ਹਰੀ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸਟੀ ਦਾ ਰਾਜਾ ਵੀ ਤੁਛ ਹੈ। ਉਹ ਹੋਚ ਹੈ। “ਸਗਲ ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਕੇ ਰਾਜਾ ਦੁਖੀਆ ॥ ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਜਪਤ ਹੋਇ ਸੁਖੀਆ ॥” ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੀਤੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹਸਤੀ ਹੋਵੇ ਭਾਵ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੋਈ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਅਤੇ ਮੰਨਦਾ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, “ਕੋਇ ਨ ਜਾਨੈ ਕੋਇ ਨ ਮਾਨੈ ਸੇ ਪਰਗਟੁ ਹਰਿ ਦੁਆਰੇ ॥” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਮੂਲੀ ਜੇਹੀ ਜਗਤ ਵਿਚ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ ਕਿ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵੀ ਉਸ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀਆਂ। ਜਿਵੇਂ ਕੀਤੀ ਪੈਰਾਂ ਥੱਲੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਉੱਤੇ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵੀ ਨਾ ਪੈਣ। ਉਹ ਕੀਤੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਤੁਛ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਕੀਤੀ ਤੁਲਿ ਨ ਹੋਵਨੀ ਜੇ ਤਿਸੁ ਮਨਹੁ ਨ ਵੀਸਰਹਿ ॥” ਜੇ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾ ਵਿਸਰੇ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਯਾਦ ਬਣੀ ਰਹੇ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹ ਰਾਜਾ ਤੁਛ ਹੈ। ਜੋ ਸਮੁੰਦਰੀ ਖੇਤਰਫਲ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਸੋਨਾ ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਪਹਾੜ ਲੱਗੇ ਹੋਣ, ਉਹ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤੁਛ ਹੈ, ਜੋ ਹੈ ਤਾਂ ਕੀਤੀ ਦੇ ਸਮਾਨ, ਪਰ ਮਨ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਯਾਦ ਹੈ, ਮਨ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਹੈ, ਮਨ ਵਿਚ ਪਰਮ ਅਨੰਦ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਇਕ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਯਾਦ ਦੇ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਧਨ ਸੰਪਦਾ, ਜਾਤ ਪਾਤ, ਸਾਰੀ ਤੁਛ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਉੱਚੀ ਕੁਲ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਧਨਾਢ ਨੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਤਾਂ ਮਾਣ ਕਰਨ ਯੋਗ ਕੁਛ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਨਾ ਧਨ, ਨਾ ਸੰਪਦਾ, ਨਾ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਮਹਿਲ ਮਾੜੀਆਂ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤੇਰੀ ਜਾਤ ਉੱਚੀ ਹੈ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਜੁਲਾਹਾ ਹੈਂ, ਜਾਤ ਕਰਕੇ ਨੀਵਾਂ ਹੈਂ। ਸੂਦਰ ਹੈਂ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਤੁਮ ਘਰਿ ਲਾਖ ਕੋਟਿ ਅਸੁ ਹਸਤੀ ਹਮ ਘਰਿ ਏਕੁ ਮੁਹਾਰੀ ॥” ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਕਈ ਹਾਥੀ ਘੋੜੇ ਹਨ, ਮਹਿਲ ਹਨ, ਧਨ ਸੰਪਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਸਭ ਕੁਛ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸਭ ਕੁਛ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਰਸ ਹੈ, ਤੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕਰਤੇ ਦਾ ਰਸ ਹੈ। ਜਿਸਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਇਤਨਾ ਰਸ ਹੈ, ਉਸ ਕਰਤੇ ਵਿਚ ਕਿਤਨਾ ਰਸ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਸਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਇਤਨੀ

ਜੇਵਡੁ ਆਪਿ ਜਾਣੈ ਆਪਿ ਆਪਿ

ਅੰਤੁ ਨ ਸਿਵਤੀ ਕਹਣਿ ਨ ਅੰਤੁ ॥ ਅੰਤੁ ਨ ਕਰਣੈ ਦੇਣਿ ਨ ਅੰਤੁ ॥
 ਅੰਤੁ ਨ ਵੇਖਣਿ ਸੁਣਣਿ ਨ ਅੰਤੁ ॥ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ ਕਿਆ ਮਨਿ ਮੰਤੁ ॥
 ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ ਯੀਤਾ ਆਯਾਤੁ ॥ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ ਪਾਰਾਵਾਰੁ ॥
 ਅੰਤੁ ਕਾਰਣਿ ਕੇਤੇ ਬਿਲਲਾਹਿ ॥ ਤਾ ਕੇ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਏ ਜਾਹਿ ॥
 ਏਹੁ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣੈ ਕੋਇ ॥ ਬਹੁਤਾ ਕਹੀਐ ਬਹੁਤਾ ਹੋਇ ॥
 ਵਡਾ ਜਾਹਿਬੁ ਉਚਾ ਥਾਉ ॥ ਉਚੇ ਉਪਰਿ ਉਚਾ ਨਾਉ ॥
 ਏਵਡੁ ਉਚਾ ਹੋਵੈ ਕੋਇ ॥ ਤਿਸੁ ਉਚੇ ਕਉ ਜਾਣੈ ਸੋਇ ॥
 ਜੇਵਡੁ ਆਪਿ ਜਾਣੈ ਆਪਿ ਆਪਿ ॥ ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਕਰਮੀ ਦਾਤਿ ॥੨੪॥

ਕਾਦਰ ਕਰੀਮ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਮਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਅੰਤ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਕੜ ਵਿਚ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਨੁੱਖ ਅੰਦਰ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਪਕੜ ਦਾ ਭਾਉ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸੁਭਾਵਕ ਰੁਚੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਹ ਰੁਚੀਆਂ ਅੰਤਮ ਸਮੇਂ ਤਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅੰਤ ਪਾਉਣ ਲਈ ਇਸ ਪਾਸ ਖੋਅੰਤ ਸ਼ਕਤੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਖੋਅੰਤ ਕਥਨ ਸ਼ਕਤੀ, ਖੋਅੰਤ ਵੇਖਣ ਸ਼ਕਤੀ, ਖੋਅੰਤ ਸੁਣਨ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਖੋਅੰਤ ਸੋਚਣ ਸ਼ਕਤੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਗਿਆਨ-ਇੰਦਰਿਆਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਬੜੀ ਸੀਮਤ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖ਼ਾਸ ਦੂਰੀ ਤਕ ਹੀ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਪਹੁੰਚਾਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਕਰਣ ਇਸਤੇਮਾਲ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਅੱਖ ਦੀ ਵੇਖਣ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਨਿਧਾਰਤ ਸੀਮਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵੇਖਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਦੂਰਬੀਨ ਜਾਂ ਖ਼ੁਰਦਬੀਨ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਯੰਤਰਾਂ ਦੀ ਵੀ ਇਕ ਸੀਮਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਸੁਣਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਸੀਮਿਤ ਹੈ, ਇਸ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਨ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਕੰਨ ਅਸਮਰਥ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਡਾ ਦਿਮਾਗ ਵੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਸੀਮਾ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸੋਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਨਿਕਲਣਾ ਦਿਮਾਗ ਲਈ ਬਹੁਤ ਔਖੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸੁਭਾਵਕ ਰੁਚੀਆਂ ਤਾਂ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਅੰਤ ਪਾਉਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਅੰਤ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਇਸਦਾ ਬੋਧ ਹੋਇਆ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਵਿਸਮਾਦ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਲਗਨ ਤਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਖੋਅੰਤ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਦੀ ਅੰਤ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਇਸ ਪਾਵਨ ਪਵਿੱਤਰ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੋਝੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸੋਹਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਤੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ :

ਅੰਤੁ ਨ ਸਿਫਤੀ ਕਹਣਿ ਨ ਅੰਢੁ ॥

ਉਸ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅੰਤ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਤੂੰ ਉਸਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕੇਂਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਇਤਨੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀਆਂ। ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਉਪਮਾ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ, ਸਿਫਤ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਇਤਨਾ ਹੀ ਆਖੀਓ— ਉਹ ਸੁੰਦਰ ਹੈ, ਖੁਸ਼ ਹੈ, ਖੁਸ਼-ਮਿਜ਼ਾਜ ਹੈ, ਆਲਾ ਤਾਲੀਮ ਯਾਦਤਾ ਹੈ, ਦਾਨੀ ਹੈ, ਗਿਆਨੀ ਹੈ, ਉੱਚੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਉੱਚ ਜਾਤ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਪੰਜ ਦਸ ਗੱਲਾਂ ਹੋਰ ਆਖੀਓ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕੁਛ

ਮਤਾ ਪਕਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੀ ਕੁਛ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਬੋਧ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ ਤੇ ਜਤਿਸ਼ੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਜਤਿਸ਼ੀ, ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ ਜਗਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਆਸ ਅਰਾਈਆਂ ਰੱਖਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਤਨੇ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਪਰਲੇ ਹੋ ਜਾਏਗੀ, ਐਹ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਐਹ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਆਦਿ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਆਸ ਅਰਾਈਆਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਰ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤਕ ਨੁਕਤਾ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਹਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੀ ਮਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਭਵਿੱਖ ਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਤਿਸ਼ ਵਿਦਿਆ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਤੋਂ ਠਾਂਡੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਫਲਤ ਜਤਿਸ਼ ਨੂੰ, ਭਵਿੱਖ ਕਰਤਾਵਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਨੁਕਤਿਆਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਰੱਬ ਜੋ ਕੁਛ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਜੋ ਕੁਛ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਚੱਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕਹਿਣਾ—“ਬੀਓ ਪ੍ਰਫਿ ਨ ਮਸਲਤਿ ਧਰੈ ॥ ਜੇ ਕਿਛੁ ਕਰੈ ਸੁ ਆਪਹਿ ਕਰੈ ॥” ਉਹ ਜੋ ਕੁਛ ਕਰਦਾ ਹੈ ਇਸਦਾ ਪਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। “ਬੀਓ ਪ੍ਰਫਿ ਨ ਮਸਲਤਿ ਧਰੈ ॥ ਜੇ ਕਿਛੁ ਕਰੈ ਸੁ ਆਪਹਿ ਕਰੈ ॥” ਜਦ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਚਲਣੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੀ ਹੈ? ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ ਕਿਆ ਮਨਿ ਮੰਤੁ ॥” ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੀ ਮਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਗਤ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੀ ਕੁਛ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਕਬੀਰ ਜੇ ਮੈ ਚਿਤਵਉ ਨਾ ਕਰੈ ਕਿਆ ਮੇਰੇ ਚਿਤਵੇ ਹੋਇ ॥

ਅਪਨਾ ਚਿਤਵਿਆ ਹਰਿ ਕਰੈ ਜੇ ਮੇਰੇ ਚਿਤਿ ਨ ਹੋਇ ॥

(ਪੰਨਾ 1376)

ਕਬੀਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਮੈਂ ਤੇ ਕੁਛ ਹੋਰ ਸੋਚ ਵਿਚ ਜੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਐਹ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕੁਛ ਹੋਰ। ਮੇਰੇ ਮਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਤੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੇ। ਮੇਰੀ ਚਿਤਵਣੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਚਿਤਵਣੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦੀ। ਉਸਦੀ ਚਿਤਵਣੀ ਕੁਛ ਹੋਰ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਚਿਤਵਣੀ ਕੀ ਹੈ? ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਜੀਵਾਂ ਪ੍ਰਤੀ, ਸੰਸਾਰ ਪ੍ਰਤੀ, ਖੰਡਾਂ ਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕੀ ਮਤਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੀ ਮਤਾ ਪਕਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ। “ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ ਕਿਆ ਮਨਿ ਮੰਤੁ ॥ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ ਕੀਤਾ ਆਕਾਰੁ ॥” ਇਹ ਪਸਾਰਾ ਉਸ ਨੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਰੀਰਕ ਅਸਖੁਲ ਵਸੂਦ ਜੋ ਅੱਥਾਂ ਨਾਲ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਕਿਤਨਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਜੋਕਾ ਵਿਗਿਆਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਪੰਜਾਹ ਅਰਬ ਸੂਰਜਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ

ਪਾਣ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ ਜਾਰੀ ਹੈ ਲੇਕਿਨ ਉਸਦਾ ਅੰਤ ਅਜੇ ਤਕ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਏਹੁ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣੈ ਕੋਇ ॥

ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅੰਤ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਇਸ ਢੰਗ ਦੀ ਕੋਈ ਚੇਸ਼ਟਾ ਵੀ ਨਾ ਕਰੇ। ਇਸ ਢੰਗ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਂ ਹੀ ਬਰਬਾਦ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੋ ਉਸ ਦਾ ਅੰਤ ਪਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇਗਾ, ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਅਰਥ ਨਸ਼ਟ ਕਰੇਗਾ। ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਹੈ—“ਤੂ ਦਰੀਆਉ ਦਾਨਾ ਬੀਨਾ ਮੈ ਮਛਲੀ ਕੈਸੇ ਅੰਤੁ ਲਹਾ ॥” ਅਥਾਹ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਮਛਲੀ ਹਾਂ। ਇਸ ਅਥਾਹ ਸਾਗਰ ਦੇ ਆਦਿ-ਅੰਤ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਭੇਦ ਮੈਂ ਪਾਵਾਂ ਤਾਂ ਕਿਵੇਂ ਪਾਵਾਂ। ਜੇ ਮਛਲੀ ਜਲ ਵਿਚ ਰਹਿ ਤਾਂ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਸਾਗਰ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੀ। ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਏਹੁ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣੈ ਕੋਇ ॥ ਬਹੁਤਾ ਕਹੀਐ ਬਹੁਤਾ ਹੋਇ ॥

ਜੇ ਅਸੀਂ ਕਹਾਂ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ; ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਾਲਪਨਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਿਤਨਾ ਵੱਡਾ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ, ਕਲਪਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਸੀਮਾ ਤਾਂ ਕਿਧਰੇ ਬਣਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਭਾਵ ਅਸੀਂ ਜਿਤਨਾ ਵੀ ਵੱਡਾ ਆਖਦੇ ਹਾਂ, ਸਾਡਾ ਇਹ ਆਖਣਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਥੋੜਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਵੱਡਾ ਆਖਣਾ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਇਕ ਸੀਮਾ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਬਹੁਤਾ ਕਹੀਐ ਬਹੁਤਾ ਹੋਇ ॥” ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਖ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ, ਬਹੁਤ, ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਉੱਤੇ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦਾ। ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਬਹੁਤ ਉੱਟਾ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਉੱਟਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਫਠਾ ਸਾਹਿਬੁ ਉਚਾ ਥਾਉ ॥

ਉਹ ਸਾਹਿਬ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿੰਘਾਸਣ ਵੀ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਹੈ :

ਉਚੇ ਉਪਰਿ ਉਚਾ ਨਾਉ ॥

ਉਚਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਉੱਚਾ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮਣਾ, ਉਸਦੀ ਹਸਤੀ, ਉਸਦਾ ਸਨਮਾਨ, ਉਸਦੇ ਗੁਣ, ਉਸਦੀ ਧੀਰਜਤਾ। ਜਗਤ ਵਿਚ ਜੇ ਉੱਚੇ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਧਨ ਕਰਕੇ, ਪਦ ਕਰਕੇ, ਪ੍ਰਤਿਬਠਾ ਕਰਕੇ, ਗਿਆਨ ਕਰਕੇ, ਵਿਗਿਆਨ ਕਰਕੇ ਉੱਚੇ ਗਿਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਨਹੀਂ, ਇਹ ਉੱਚੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। “ਉਚੇ ਉਪਰਿ ਉਚਾ ਨਾਉ ॥” ਜਗਤ ਦੀਆਂ ਤਮਾਮ ਉਚਾਈਆਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮਣਾ :

ਏਵਫ਼ੁ ਉਚਾ ਹੋਵੈ ਕੋਇ ॥

ਸਾਹਿਬੁ ਕਹੈ ॥ ਸਾਹਿਬੁ ਕਹੈ ॥ ਸਾਹਿਬੁ ਕਹੈ ॥ ਸਾਹਿਬੁ ਕਹੈ ॥ ਸਾਹਿਬੁ ਕਹੈ ॥ ਸਾਹਿਬੁ ਕਹੈ ॥ ਸਾਹਿਬੁ ਕਹੈ ॥ ਸਾਹਿਬੁ ਕਹੈ ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਮਨੁੱਖ ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੰਤ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਛੱਡ ਦੇਹ। ਉਸਦੀ ਨਿਗਾਹੇ ਕਰਮ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ। ਤੂੰ ਉਸਨੂੰ ਨਾਪਣਾ ਤੇ ਤੋਲਣਾ ਛੱਡ ਦੇਹ, ਉਸਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣ। ਤੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੋਣਾ ਛੱਡ ਦੇਹ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦੇ ਥੱਲੇ ਆ, ਉਸਦੀ ਨਿਗਾਹ ਦੇ ਥੱਲੇ ਆ। ਦਰਅਸਲ ਉਸਦੀ ਨਿਗਾਹ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਉਠਣਾ ਬੜੀ ਔਖੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਔਖੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਤੋਂ ਤਾਂ ਉੱਚਾ ਉਠ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਰੱਬ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਉਠਣਾ ਬੜੀ ਔਖੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਹਾਂ ਬੰਦੇ। ਤੂੰ ਜਗਤ ਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਉਠਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਰੱਬ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਦੇ ਥੱਲੇ ਆਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਵੀ ਕਰ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਕਰਮੀ ਦਾਤਿ॥” ਜਦ ਤੂੰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਉਠੇਂ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤੈਨੂੰ ਮਾਣ ਸਨਮਾਨ ਮੇਲੇ। ਪਰ ਧਾਰਮਿਕ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਪਰਮ ਅਨੰਦ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਨਸੀਬ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਦੇ ਥੱਲੇ ਆਵੇਂਗਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦੇ ਥੱਲੇ ਆਵੇਂਗਾ। ਉਸਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਦਾਤਾਂ ਹਨ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਹਨ, ਕੋਮਲਤਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਝੋਲੀ ਦਾਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਉੜੀ ਦੀ ਮੂਲ ਪੰਕਤੀ “ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਕਰਮੀ ਦਾਤਿ॥” ਇਹ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਅੰਤ ਪਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕਰ, ਨਾਪਣ ਤੋਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕਰ, ਉਹ ਕਿਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿੱਥੇ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਨਾ ਪੈ। ਬਲਕਿ ਐਸਾ ਯਤਨ ਕਰ, ਬੰਦਗੀ ਕਰ, ਜੋਦੜੀ ਕਰ ਕਿ ਤੂੰ ਉਸਦੀ ਨਿਗਾਹ ਦੇ ਥੱਲੇ ਆ ਜਾਵੇਂ, ਉਸਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣ ਜਾਏਂ ਤੇ ਤੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਝੋਲੀ ਰੱਬੀ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਏ।

ਜਿਸ ਨੇ ਬਖਸ਼ੇ ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ

ਬਹੁਤਾ ਕਰਮੁ ਲਿਖਿਆ ਨਾ ਜਾਇ ॥ ਵਡਾ ਦਾਤਾ ਤਿਲੁ ਨ ਤਮਾਇ ॥
 ਕੇਤੇ ਮੰਗਹਿ ਜੋਧ ਅਪਾਰ ॥ ਕੇਤਿਆ ਗਣਤ ਨਹੀ ਵੀਚਾਰੁ ॥
 ਕੇਤੇ ਖਪਿ ਤੁਟਹਿ ਵੇਕਾਰ ॥ ਕੇਤੇ ਲੈ ਲੈ ਮੁਕਰੁ ਪਾਹਿ ॥
 ਕੇਤੇ ਮੂਰਖ ਖਾਹੀ ਖਾਹਿ ॥ ਕੇਤਿਆ ਦੁਖ ਭੁਖ ਸਦ ਮਾਰ ॥
 ਏਹਿ ਭਿ ਦਾਤਿ ਤੇਰੀ ਦਾਤਾਰ ॥ ਬੰਦਿ ਖਲਾਸੀ ਭਾਣੈ ਹੋਇ ॥
 ਹੋਰੁ ਆਖਿ ਨ ਸਕੈ ਕੋਇ ॥ ਜੇ ਕੋ ਖਾਇਕੁ ਆਖਣਿ ਪਾਇ ॥
 ਓਹੁ ਜਾਣੈ ਜੇਤੀਆ ਮੁਹਿ ਖਾਇ ॥ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੇ ਦੇਇ ॥
 ਆਖਹਿ ਸਿ ਭਿ ਕੇਈ ਕੋਇ ॥ ਜਿਸ ਨੇ ਬਖਸ਼ੇ ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ ॥
 ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ॥੨੫॥

ਸ੍ਰੀ-ਪ੍ਰਸਾਦ • ਸ੍ਰੀ-ਪ੍ਰਸਾਦ

ਵੀ ਕਦੀ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਅੱਜ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਤੂੰ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਅੱਜ ਪੂਰਨ ਦਇਆ ਦਾ ਪਾਤਰ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ। ਜੇ ਦਇਆ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ, ਉਹੀ ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਕਾਨਾ—ਉਹ ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਦਾਤਾ ਹੈ ਕਿ ਬਦਲੇ ਵਿਚ ਤਿਲ ਜਿਤਨੀ ਮੰਗ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ।

ਦਾਤ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ—ਹੱਥੋਂ ਛੱਡ ਦੇਣਾ। ਪਰ ਜੇ ਉਹਨੂੰ ਜਿਤਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਛੱਡਿਆ ਨਹੀਂ, ਅਜੇ ਪਕੜ ਬਾਕੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਮਹਿਫਲ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਰਸਨਾ ਤੋਂ ਬਾਰ ਬਾਰ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਲੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰ ਕੇ ਸੰਨਿਆਸੀ ਬਣਿਆਂ, ਮੈਂ ਲੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰ ਕੇ ਸਾਧੂ ਬਣਿਆਂ, ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਤਾਰਕਿਕ ਨੇ ਰਹਿ ਦਿੱਤਾ—ਲੱਤ ਢੇਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀ, ਵਰਨਾ ਅੱਜ ਤਕ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰਦੇ। ਤੁਸੀਂ ਲੱਤ ਜ਼ਰੂਰ ਮਾਰੀ ਹੋਈ ਹੈ ਪਰ ਲੱਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਚਿੰਬੜ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਬਾਰ ਬਾਰ ਉਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਪਏ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਦਾਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ—ਹੱਥੋਂ ਛੱਡ ਦੇਣਾ। ਫਿਰ ਮੁੜ ਕੇ ਉਸ ਉਪਰ ਕੋਈ ਪਕੜ ਨਹੀਂ। ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਵਡਾ ਦਾਤਾ ਤਿਲੁ ਨ ਤਮਾਇ ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਸ ਪਾਵਨ ਪਵਿੱਤਰ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਇੰਜ ਚਿਤਰਣ ਕੀਤੇ :

ਕੇਤੇ ਮੰਗਹਿ ਜੋਧ ਅਪਾਰ ॥

ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ! ਜਧੋ, ਸੂਰਮੇ, ਮਹਾਬਲੀ, ਤੇਰੇ ਅੱਗੇ ਫਰਿਆਦ ਪਏ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਤਾਕਤ ਦੇ ਤਾਕਿ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ। ਸਾਡੀ ਭੋਲੀ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬੀ ਪਾ, ਫਤਹਿ ਪਾ। ਆਇ ਕਾਲ ਤੋਂ ਸੂਰਮੇ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਨੂੰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਮ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵੀ ਇਹ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ! ਹਰ ਮੈਦਾਨ, ਹਰ ਦੀਵਾਨ, ਫਤਹਿ ਹੋਵੇ, ਕਾਮਯਾਬੀ ਹੋਵੇ। ਤੂੰ ਤਾਕਤ ਦੇ, ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ। ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਸੂਰਮੇ ਮਹਾਬਲੀ ਤੇਰੇ ਦਰ ਤੋਂ ਖਲ, ਕਾਮਯਾਬੀ ਤੇ ਫਤਹਿ ਦੀ ਜਾਚਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ :

ਕੋਤਿਆ ਗਣਤ ਨਹੀ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਕਿਤਨੇ ਮੰਗਦੇ ਪਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਮੇਰੀ ਵੀਚਾਰ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਰੇ ਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਜੋ ਤੇਰੇ ਦਰ 'ਤੇ ਖੜੇ ਹਨ ਤੇ ਤੈਥੋਂ ਮੰਗਦੇ ਪਏ ਹਨ। ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਸ ਢੰਗ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਮੰਗ ਰਹੇ ਹਨ ? ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਕੁਛ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਕੇਤੇ ਖਪਿ ਤੁਟਹਿ ਵੇਕਾਰ ॥

ਕਈਆਂ ਨੇ ਪਦਾਰਥ ਮੰਗੇ, ਜਗਤ ਦਾ ਰੰਗ, ਰਸ, ਰੂਪ ਮੰਗਿਆ, ਲੇਕਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਖਪ

ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਧਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰਕੇ ਹੰਕਾਰੀ ਹੋ ਗਏ। ਰੰਗ, ਰੂਪ, ਮਿਲ ਕੇ ਅਤਿਅੰਤ ਦਰਜੇ ਦੇ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਹੋ ਗਏ, ਵਿਭਚਾਰੀ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਦਾਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਅਰੋਗ ਕਾਇਆ, ਧਨ ਤੇ ਸੰਪਦਾ ਆਦਿ ਨੂੰ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਖਪਤ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਤੋੜ ਲਿਆ, ਜ਼ਮੀਰ ਤੋੜ ਲਈ। ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਕੋਤੇ ਖਪਿ ਤੁਟਹਿ ਵੇਕਾਰ॥” ਅਣਗਿਣਤ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਾਤਾਂ ਮੰਗੀਆਂ, ਪਰ ਦਾਤਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਬਸਰ ਕਰਨ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਨਾ ਸਮਝ ਕੇ, ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਖਪ ਗਏ, ਔਰ ਤੁਟ ਗਏ, ਭਾਵ ਰਹਿ ਗਏ। ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਖਿਰ ਇਕ ਦਿਨ ਸਰੀਰ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਗਤ ਵਿਚ ਪਦਾਰਥ ਨਹੀਂ ਮੁਕਦੇ, ਸਭ ਕੁਛ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਸਿਰਫ ਮਨੁੱਖ ਥੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤੁਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਖਪ ਗਏ, ਤੁਟ ਗਏ, ਮਰ ਖਪ ਗਏ :

ਕੋਤੇ ਲੈ ਲੈ ਮੁਕਰੁ ਪਾਰਿ॥

ਕਈ ਨਾਸ਼ੁਕਰੇ ਹਨ ਜੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਗਿਲਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਹੇ ਪਰਮਾਤਮਾ! ਤੂੰ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕੁਛ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਕੁਛ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਜੋ ਮਿਲਿਆ ਉਸਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਗਿਲੇ ਕੋਲ ਹਨ, ਉਸਦੇ ਗਿਲੇ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੀਏ ਕਿ ਇਕ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੌਦੇ ਵਿਚ ਛੇ ਲੱਖ ਦਾ ਮੁਨਾਫ਼ਾ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਹੌਕੇ ਡਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਮਿੱਤਰ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਿਹੈ—ਘਾਟਾ ਪੈ ਗਿਆ, ਘਾਟਾ ਪੈ ਗਿਆ, ਘਾਟਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਤੇ ਮਿੱਤਰ ਵੀ ਅਫਸੋਸ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਾਂ, ਘਾਟਾ ਪੈ ਗਿਆ ਤੁਹਾਨੂੰ। ਅਫਸੋਸ ਹੈ ਸਾਨੂੰ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਮਿੱਤਰ ਹੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਘਾਟਾ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਪਤਨੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ—‘ਨਹੀਂ, ਦਰਅਸਲ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੇ ਲੱਖ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਜੋ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਘਾਟਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਦਰਅਸਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਇਸ ਸੌਦੇ ਵਿਚੋਂ ਦਸ ਲੱਖ ਨੁਕਸਾਨਾ ਕਮਾਉਣ ਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਦਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਛੇ ਲੱਖ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਸ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੈ। ਜੋ ਛੇ ਲੱਖ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਧਨਵਾਦ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਜੋ ਚਾਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ, ਉਸਦੇ ਗਿਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਸ਼ੁਕਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸਮੁੱਚਾ ਸੰਸਾਰ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਕਈ ਐਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹਨ ਜੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੁਛ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਜਗਤ ਵਿਚ ਐਸੇ ਵਿਰਲੇ ਹਨ ਜੋ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਸਾਡੀ ਪਾਤਕਤਾ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ, ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਹੈ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕੁਛ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਤਾਂ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਨਾਸ਼ੁਕਰਾ ਹੈ, ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਹੋ ਰਿਹੈ, ਉਹ ਧਰਤੀ ਦਾ ਬੋਝ ਹੈ। ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਬੋਝ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਨਿਗਾਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਭੈੜੀ ਹੈ, ਮਲੀਨ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਗਾਹ ਕਿਤਨੀ ਭੈੜੀ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਕ ਪਉੜੀ ਰਾਹੀਂ ਦੱਸਦੇ ਹਨ :

ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਅਨੇਕਾਂ ਐਸੇ ਹਨ ਜੋ ਦਾਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਮੁਨਕਰ ਹੋਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਨਾਸ਼ੁਕਰੇ ਹਨ :

ਕੇਤੇ ਮੂਰਖ ਖਾਹੀ ਖਾਹਿ ॥

ਕਈ ਐਸੇ ਮੂਰਖ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਸ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਹੀ ਅੱਗੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬਸ ਖਾਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦਾਤਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਹੰਢਾਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਦਾਤਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਕੌਣ ਹੈ? ਕਈ ਭੁੱਲ ਕੇ ਵੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਕਈ ਭੁੱਲ ਕੇ ਵੀ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਇਸ ਪਾਸੇ ਆਪਣੀ ਰੁਚੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦੌੜਾਈ :

ਕੇਤਿਆ ਦੁਖ ਭੁਖ ਸਦ ਮਾਰ ॥

ਏਹਿ ਭਿ ਦਾਤਿ ਤੇਰੀ ਦਾਤਾਰ ॥

ਇਹ ਦੋ ਪੰਕਤੀਆਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀਆਂ ਅਦੁੱਤੀ ਹਨ। ਆਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਦੁੱਖ ਤੇ ਭੁੱਖ ਦੀ ਮਾਰ ਵਿਚ ਜੋ ਜੀ ਰਹੇ ਹਨ, ਹੇ ਸਿਰਜਨਹਾਰ! ਇਹ ਵੀ ਤੇਰੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਦਾਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਤੂੰ ਕਈਆਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਪਾਈ ਹੈ। ਜਗਤ ਦੇ ਵਾਹਿਦ ਰਹਿਬਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੁੱਖ ਤੇ ਭੁੱਖ ਨੂੰ, ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਸਰਾਪ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ, ਕਰੋਪੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ; ਦਾਤ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਦਰਅਸਲ ਕਈ ਮਨੁੱਖ ਅਹਿੰਸਾ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਇਤਨੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਦਾ ਇਤਨਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਬਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਗਾਣ ਲਈ, ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਦਾ ਧਮਾਕਾ ਹੋਣਾ ਬੜਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਬੰਬ ਵਿਚ ਸ਼ਕਤੀ ਤਾਂ ਬੜੀ ਹੈ, ਪਰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਉੱਤੇ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਹੀ ਫਟਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਫਿਰ ਉਸਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੁੱਖ ਦੇ ਧਮਾਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਦੁਨੀਆ ਭਰ ਦੇ ਕੁਝ ਚੋਟੀ ਦੇ ਆਲਮਾਂ ਦਾ ਐਸਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨ ਦੇ ਸੁੱਚੇ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਰੱਬ ਦਾ ਗਹਿਰਾ ਅਨੁਭਵ ਦੁੱਖ ਦੇ ਸਾਗਰ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਣਗਿਣਤ ਸੁੱਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਰੁਚੀਆਂ ਨੂੰ, ਬਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ, ਜਗਾਣ ਦੀ ਖਾਤਿਰ ਦੁੱਖ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਦੁੱਖ ਰੱਬ ਦੀ ਕਰੋਪੀ ਨਹੀਂ। ਹਾਂ, ਜੋ ਸੁੱਖ ਵਿਚ ਜਾਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਦੇਵਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁੱਖ ਨੇ ਸੁਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਜਗਾਣ ਲਈ ਦੁੱਖ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਸੋ ਵਿਚੋਂ ਨੱਥੇ ਮਨੁੱਖ ਸੁੱਖ ਵਿਚ ਸੌ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਆਲਸੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਦਲਿਦਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਦੇ ਬੀਜਕ ਨਾਮਕ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਇਕ ਪੰਕਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ—‘ਬਲਿਹਾਰੀ ਉਸ ਦੁੱਖ ਕੋ ਜੋ ਪਲ ਪਲ ਨਾਮ ਜਪਾਏ।’ ਮੈਂ ਸਦਕੇ ਜਾਂਦਾ ਉਸ ਦੁੱਖ ਤੋਂ, ਹੇ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਤੇਰਾ ਅਹਿੰਸਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤੇਰਾ ਚਿੰਤਨ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ, ਅਣਗਿਣਤ

ਦਾਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੁੱਖ ਤੇ ਭੁੱਖ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਇਕ ਦਾਤ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਜਾਗਦਾ ਨਹੀਂ, ਮਨੁੱਖ ਸੁਚੇਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕਈ ਐਸੀਆਂ ਬਿਰਤੀਆਂ ਜੋ ਦੁੱਖ ਦੇ ਧਮਾਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਾਗਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਾਗਣਾ, ਅਤਿਅੰਤ ਕਠਿਨ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਕੋਰਿਆ ਦੁਖ ਭੁਖ ਸਦ ਮਾਰ ॥
 ਏਹਿ ਤਿ ਦਾਤਿ ਤੇਰੀ ਦਾਤਾਰ ॥
 ਬੰਦਿ ਖਲਾਸੀ ਭਾਣੈ ਹੋਇ ॥

ਕੋਈ ਇੰਜ ਜੋਦੜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਹੀ, ਤੇਰੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਹੀ ਬੰਧਨ ਟੁੱਟਦੇ ਹਨ। ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਔਗੁਣਾਂ ਦੀ ਬੰਜੀਰ ਟੁੱਟਦੀ ਹੈ। ਜਨਮ ਤੇ ਮਰਨ ਦੇ ਬੰਧਨ ਟੁੱਟਦੇ ਹਨ:

ਹੋਰੁ ਆਖਿ ਨ ਸਕੈ ਕੋਇ ॥

ਹੋਰ ਕੋਈ ਸਾਧਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਸੀਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੇਰੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਹੀ ਬੰਧਨ ਟੁੱਟਦੇ ਹਨ। ਤੇਰੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮੋਖੜ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਗਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਸੀਲਾ ਵੀ ਹੈ ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦਾ, ਮੋਖੜ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ, ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਉਹ ਹੈ ਖਾਇਕ, ਖਲ, ਮੁਰਖ:

ਜੇ ਕੋ ਖਾਇਕੁ ਆਖਣਿ ਪਾਇ ॥

ਕੋਈ ਖਾਇਕ, ਕੋਈ ਮੁਰਖ, ਕੋਈ ਨਾਦਾਨ, ਇਹ ਆਖੇ ਕਿ ਮੋਖੜ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਵਸੀਲੇ ਹਨ, ਉਸਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਨਾ ਚੱਲ ਕੇ ਵੀ ਅਨੰਦ ਮਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਵੀ ਸੁਖ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਅਗਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਰਖਤਾ ਭਰਿਆ ਦਾਅਵਾ ਕਰੇ ਤਾਂ:

ਓਹੁ ਜਾਣੈ ਜੇਰੀਆ ਮੁਹਿ ਖਾਇ ॥

ਫਿਰ ਉਹ ਹੀ ਜਾਣੇਗਾ ਜਿਹੜੀਆਂ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਉੱਤੇ ਚੋਟਾਂ ਪੈਣੀਆਂ ਹਨ, ਭਾਵ ਜਿਹੜੀ ਸ਼ਰਮਸਾਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਉਠਾਣੀ ਪੈਣੀ ਹੈ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਉਹੀ ਜਾਣੇਗਾ:

ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੇ ਦੇਇ ॥

ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੋਦੜੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਆਪ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਹੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਜਿਸ ਜਿਸ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ?

ਇਕ ਉਰਦੂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਾਇਰ ਦਾ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਕਲਾਮ ਹੈ:

ਕਿਸਮਤ ਕੀਆ ਹਰ ਇਕ ਕੋ ਅਗਸਾਰ ਅਜਲ ਸੇ,
 ਜੇ ਬਖਸ਼ ਜਿਸ ਦੀਜ਼ ਕੇ ਕਾਬਲ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ।

ਬੜੀ ਕੀਮਤੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਹੈ ਉਸਨੇ ਕਿ ਜੋ ਜੀਵ ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਕਾਬਲ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਭੋਲੀ ਸੀ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭੋਲੀਆਂ ਵਿਚ ਪਾਈਆਂ ਹਨ।

ਕਿਸਮਤ ਕੀਆ ਹਰ ਇਕ ਕੇ ਅਗਸਾਰ ਅਜਲ ਸੇ,
ਜੋ ਬਖਸ਼ ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਕੇ ਕਾਬਲ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ।
ਬੁਲਬੁਲ ਕੇ ਦੀਆ ਗਲਾ ਤੋਂ ਪਰਵਾਨੇ ਕੇ ਜਲਨਾ,
ਗਮ ਹਮ ਕੇ ਦੀਆ ਸਭਸੇ ਜੋ ਮੁਸਕਿਲ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ।

ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ, ਮੇਰੀ ਭੋਲੀ ਵਿਚ ਤੂੰ ਗਮ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਉਸ ਗਮ ਵਿਚੋਂ ਬੜੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਨਜ਼ਮਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਗਮ ਵਿਚੋਂ ਸੁੰਦਰ ਰੁਬਾਈਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਗਮ ਵਿਚੋਂ ਸੁੰਦਰ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਗਮ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਅਹਿਸਾਸ ਦਾ ਮਾਦਾ ਚਾਹੀਦੇ। ਇਸ ਅਹਿਸਾਸ ਦੇ ਮਾਦੇ ਤੋਂ ਸੰਗੀਤ, ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ, ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਕਲਾ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੀ ਉਸੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੁੱਖ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕਰੋਪੀ ਨਹੀਂ, ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ।

ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਈ ਇੰਜ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਤੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ ਤੇ ਜਾਣ ਕੇ ਦਾਤਾਂ ਨਾਲ ਭੋਲੀ ਭਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈਂ :

ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੇ ਦੇਇ ॥
ਆਖਹਿ ਸਿ ਭਿ ਕੇਈ ਕੋਇ ॥

ਕਈ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਦੇਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈਂ। ਕਿਸ ਦੀ ਭੋਲੀ ਵਿਚ ਕੀ ਪਾਣਾ ਹੈ, ਤੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ। “ਆਖਹਿ ਸਿ ਭਿ ਕੇਈ ਕੋਇ ॥” ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਇਸ ਪਉੜੀ ਦੀਆਂ ਆਖਰੀ ਦੋ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਜਿਸ ਨੇ ਬਖਸ਼ੇ ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ ॥

ਜਿਸਦੀ ਭੋਲੀ ਵਿਚ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦੀ ਦਾਤ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈਂ, ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਦੀ ਦਾਤ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਚਿੰਤਨ ਬਖ਼ਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਹੈਂ, ਆਪਣੀ ਯਾਦ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈਂ :

ਜਿਸ ਨੇ ਬਖਸ਼ੇ ਸਿਫਤਿ ਸਾਲਾਹ ॥
ਨਾਨਕ ਪਾਤਿਸਾਹੀ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ॥

ਉਹ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਪਾਤਸ਼ਾਹ, ਮਾਨੋ ਸਾਗੀ ਸ੍ਰੀਸ਼ਟੀ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਉੱਚੇ ਸਿੰਘਾਸਣ 'ਤੇ ਜਾ ਬਿਰਾਜਿਆ। ਉਸ ਉੱਚੇ ਸਿੰਘਾਸਣ 'ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਬੈਠਾ ਹੈ :

ਅਬ ਤਉ ਜਾਇ ਚਢੇ ਸਿੰਘਾਸਨਿ ਮਿਲੇ ਹੈ ਸਾਰੰਗਪਾਨੰ ॥
ਰਾਮ ਕਬੀਰਾ ਏਕ ਭਏ ਹੈ ਕੋਇ ਨ ਸਕੈ ਪਛਾਨੰ ॥

(ਪੰਨਾ 969)

ਅਮੁਲੋ ਅਮੁਲੁ ਆਖਿਆ ਨ ਜਾਇ

ਅਮਲ ਗੁਣ ਅਮਲ ਵਾਪਾਰ ॥ ਅਮੁਲ ਵਾਪਾਰੀਏ ਅਮੁਲ ਬੰਡਾਰ ॥
 ਅਮੁਲ ਆਵਹਿ ਅਮੁਲ ਲੈ ਜਾਹਿ ॥ ਅਮੁਲ ਭਾਇ ਅਮੁਲਾ ਸਮਾਹਿ ॥
 ਅਮੁਲ ਧਰਮੁ ਅਮੁਲੁ ਦੀਬਾਣੁ ॥ ਅਮੁਲੁ ਤੁਲੁ ਅਮੁਲੁ ਪਰਵਾਣੁ ॥
 ਅਮੁਲੁ ਬਖਸੀਸ ਅਮੁਲੁ ਨੀਸਾਣੁ ॥ ਅਮੁਲੁ ਕਰਮੁ ਅਮੁਲੁ ਫੁਰਮਾਣੁ ॥
 ਅਮੁਲੋ ਅਮੁਲੁ ਆਖਿਆ ਨ ਜਾਇ ॥ ਆਖਿ ਆਖਿ ਰਹੇ ਲਿਵ ਲਾਇ ॥
 ਆਖਹਿ ਵੇਦ ਪਾਠ ਪੁਰਾਣ ॥ ਆਖਹਿ ਪੜੇ ਕਰਹਿ ਵਖਿਆਣ ॥
 ਆਖਹਿ ਬਰਮੇ ਆਖਹਿ ਇੰਦ ॥ ਆਖਹਿ ਗੋਪੀ ਤੈ ਗੋਵਿੰਦ ॥
 ਆਖਹਿ ਈਸਰ ਆਖਹਿ ਸਿਧ ॥ ਆਖਹਿ ਕੇਤੇ ਕੀਤੇ ਬੁਧ ॥
 ਆਖਹਿ ਦਾਨਵ ਆਖਹਿ ਦੇਵ ॥ ਆਖਹਿ ਸੁਰਿ ਨਰ ਮੁਨਿ ਜਨ ਸੇਵ ॥
 ਕੇਤੇ ਆਖਹਿ ਆਖਣਿ ਪਾਹਿ ॥ ਕੇਤੇ ਕਹਿ ਕਹਿ ਉਠਿ ਉਠਿ ਜਾਹਿ ॥
 ਏਤੇ ਕੀਤੇ ਹੋਰਿ ਕਰੇਹਿ ॥ ਤਾ ਆਖਿ ਨ ਸਕਹਿ ਕੇਈ ਕੇਇ ॥
 ਜੇਵਡੁ ਭਾਵੈ ਤੇਵਡੁ ਹੋਇ ॥ ਨਾਨਕ ਜਾਣੈ ਸਾਚਾ ਸੋਇ ॥
 ਜੇ ਕੋ ਆਖੈ ਬੋਲੁ ਵਿਗਾੜੁ ॥ ਤਾ ਲਿਖੀਐ ਸਿਰਿ ਗਾਵਾਰਾ ਗਾਵਾਰੁ ॥੨੬॥

ਕਿਨਹੀ ਬਨਜਿਆ ਕਾਂਸੀ ਤਾਂਬਾ ਕਿਨਹੀ ਲਉਗ ਸੁਪਾਰੀ ॥
ਸੰਤਹੁ ਬਨਜਿਆ ਨਾਮੁ ਗੋਬਿੰਦ ਕਾ ਐਸੀ ਖੋਪ ਹਮਾਰੀ ॥
ਹਰਿ ਕੇ ਨਾਮ ਕੇ ਖਿਆਪਾਰੀ ॥

ਹੀਰਾ ਹਾਥਿ ਚੜਿਆ ਨਿਰਮੋਲਕੁ ਛੁਟਿ ਗਈ ਸੰਸਾਰੀ ॥ (ਪੰਨਾ 1123)

ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਤਾਂ ਬਾਕਾਇਦਾ ਨਾਮ-ਰਸੀਆਂ ਨੂੰ ਵਣਜਾਰਾ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਵਣਜਾਰਾ—ਵਣਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਾਪਾਰੀ ਮਨੁੱਖ। ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨਾਮ ਵਿਚ ਰਸੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਣਜਾਰਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣ ਅਮੁਲ ਹਨ, ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਾਪਾਰ ਵੀ ਅਮੁਲ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ:

ਅਮੁਲ ਵਾਪਾਰੀਏ ਅਮੁਲ ਭੰਡਾਰ ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਾਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤਾਂ ਦਾ, ਭੋਰਿਆਂ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ। ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਤਨੀ ਹਿੰਮਤ ਤਾਂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਮੇਰਾ ਕੁਛ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਦਕਿ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵੱਡਾ ਮਨੁੱਖ, ਮੈਂ ਮੈਂ ਦੇ ਤਲ 'ਤੇ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਜਾਤ, ਮੇਰੀ ਪਾਤ, ਮੇਰਾ ਧਨ, ਮੇਰਾ ਪਰਿਵਾਰ, ਮੇਰਾ ਮੁਲਕ, ਮੇਰੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਮੇਰੀ ਕੌਮ, ਮੇਰਾ ਰੰਗ, ਮੇਰਾ ਰੂਪ; ਗੱਲ ਕੀ ਸਮੂਹ ਮਨੁੱਖੀ ਜਗਤ 'ਮੇਰੇ' ਦੇ ਤਲ 'ਤੇ ਜਿਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਇਸ 'ਮੇਰੇ' 'ਮੇਰੇ' ਦੇ ਸ਼ੋਰ ਵਿਚ, ਕੋਈ ਐਸਾ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ—“ਮੈ ਨਾਹੀ ਪ੍ਰਭ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਤੇਰਾ ॥” ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਕੋਈ ਕਬੀਰ ਜੈਸੀ ਆਤਮਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਹਿ ਦਿੰਦੀ ਹੈ:

ਕਬੀਰ ਤੂੰ ਤੂੰ ਕਰਤਾ ਤੂ ਹੁਆ ਮੁਝ ਮਹਿ ਰਹਾ ਨ ਤੂੰ।
ਜਬ ਆਪਾ ਪਠ ਕਾ ਮਿਟਿ ਗਇਆ ਜਬ ਦੇਖਉ ਤਰ ਤੂੰ ॥ (ਪੰਨਾ 1375)

ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਾਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਤਨਾ ਮਹਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ, ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਨਾਲ ਕਰਨੀ ਅਤਿਅੰਤ ਔਖੀ ਹੈ। “ਅਮੁਲ ਭੰਡਾਰ,” ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਵੀ ਅਮੁਲ ਹਨ। ਬੇਹੱਦ ਕੀਮਤੀ ਹਨ, ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹਨ। ਅਮੁਲ—ਭਾਵ ਜਿਸ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਉਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਕਿਤਨੇ ਕੁ ਗੁਣ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਵੱਡਾ ਇਹ ਭੰਡਾਰ ਹੈ?

ਅਮੁਲ ਆਵਹਿ ਅਮੁਲ ਲੈ ਜਾਹਿ ॥

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਇੱਥੇ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ ਜਨਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਵੀ ਇੱਥੇ ਅਮੁਲ ਹੈ, ਮਹਾਨ ਹੈ, ਬੇਸ਼ਕੀਮਤ ਹੈ। ਭਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ ਕੀ? ਕਿ ਸਾਡੀ ਹੋਂਦ ਤੋਂ ਜਗਤ ਨੂੰ ਕੁਛ ਮਿਲੇ। ਡਾਕੂ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ—ਕੁਝ ਖੋਹਣਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਲੁੱਟਣਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਡਾਕੂ ਦਾ ਜੋ ਜਨਮ, ਡਾਕੂ ਦਾ ਸੰਸਾਰ

ਸੁਖ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ • ਸੁਖ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ

‘ਤੇ ਆਉਣਾ, ਇਕ ਆਮ ਸੰਸਾਰੀ ਬੰਦੇ ਦਾ ਆਉਣਾ ਕੁਛ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਤੁਛ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ :

ਦੋ ਆਲਮ ਗ਼ਬਰ ਰੰਗੀਨ ਅਸਤ ਜਾਮਾ ਰੰਗੀਨ ਦਰ ਗੁਰੂ ਕਰ।

ਐ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ! ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਦੋ ਰੰਗੀਨ ਚੋਲਾ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਰੰਗੀਨ ਜਾਮਾ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਭਾਵ ਜੋ ਮਨੁੱਖਾ ਸਰੀਰ ਤੁਹਾਡੀ ਆਤਮਾ ਨੇ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਦੋ ਆਲਮ ਰੰਗੀਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਤੇ ਵੱਡੇ ਨੂੰ ਰੰਗ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਹੋਂਦ ਨਾਲ ਕਈ ਸਰੀਰ ਰੰਗੀਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਤੁਹਾਡੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਕਈਆਂ ਦੇ ਆਵਾ-ਗਮਨ ਮਿਟ ਗਏ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ‘ਜੀਵਨ ਮੁਕਤ’ ਪੁਰਖ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਹਿਤ ਲਈ, ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਾਸਤਵਿਕ ਜਨਮ ਤੇ ਮਰਨ ਦੇ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਅਗਰ ਜਨਮ ਦਾ ਇਹ ਬੰਧਨ ਕਬੂਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਕਈਆਂ ਦੇ ਬੰਧਨ ਤੋੜਨ ਲਈ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਗਰ ਇਹ ਮਰਨ ਕਬੂਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਜ਼ੈਅ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਕਰਨ ਲਈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਂਦੇ ਹਨ—“ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੁਹਰੂ ਮਹਿ ਨਾਹੀ ਜਨ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਆਏ॥” ਜਗਤ ਦੀਆਂ ਪਦਾਰਥਕ ਵਸਤੂਆਂ ਵੰਡਣ ਨਾਲ ਘਟਦੀਆਂ ਹਨ, ਧਨ ਵੰਡੋ ਤੇ ਵੰਡਦਿਆਂ ਹੀ ਘਟਦਾ ਹੈ। ਨਾ ਘਟਣ ਵਾਲਾ ਇਕੋ ਇਕ ਧਨ ਹੈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ। ਜਿਤਨਾ ਵੰਡੋ, ਉਤਨਾ ਹੀ ਵਧਦਾ ਹੈ। “ਖਾਵਹਿ ਖਰਚਹਿ ਗਲਿ ਮਿਲਿ ਭਾਈ॥ ਤੋਟਿ ਨ ਆਵੈ ਵਧਦੇ ਜਾਈ॥” ਜੇ ਬਹੁਤਾ ਖਰਚਦੇ, ਵੰਡੀਏ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਧਨ ਦੀ ਤੋਟ ਤਾਂ ਆ ਹੀ ਜਾਣੀ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਘੱਟ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਤਕਸੀਮ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਗਣਿਤ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਉੱਤੇ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦਾ। ਨਾਮ ਰਸ, ਨਾਮ ਗਿਆਨ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ, ਜਿਤਨਾ ਵੰਡੀਏ ਉਤਨਾ ਹੀ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਉਤਨੇ ਗੁਣ ਵਧਦੇ ਹਨ, ਉਤਨਾ ਰਸ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਬਾਹਰ ਦੀ ਸੰਪਦਾ ਜੋੜਨ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਅੰਦਰ ਦੀ ਸੰਪਦਾ ਵੰਡਣ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਯਮ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਨਾਮ ਰਸ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਸੁਖ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੰਡਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੋ ਮੈਂ ਜਾਣਿਆ ਏ, ਇਹ ਜਗਤ ਵੀ ਜਾਣੇ। ਜੋ ਕੁਛ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੈ, ਇਹ ਜਗਤ ਕੋਲ ਵੀ ਹੋਵੇ।

ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਕਦਾਈਂ ਇਕ ਭਗਤ, ਇਕ ਸੰਤ, ਘਰ ਬਾਰ ਛੱਡ ਕੇ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਨ ਜੰਗਲਾਂ ‘ਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਰਸ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਨੰਦ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਭੀੜ ਭੜੱਕੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ? ਦਰਅਸਲ ਜੋ ਰਸ ਉਸ ਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ, ਉਸਨੂੰ ਵੰਡਣ ਦਾ ਚਾਉ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਸ਼ਾਂਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਵੰਡਣ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਇਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ

ਨਾਮ ਧਨ ਦੇ ਮਿਲਦਿਆਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਉਸ ਦੇ ਵੰਡਣ ਦੀ ਚਾਹਤ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਅਮੁਲ ਆਵਹਿ ਅਮੁਲ ਲੈ ਜਾਹਿ॥” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੇਤ ਜਨਾਂ ਦਾ ਜਗਤ ਤੇ ਆਉਣਾ ਅਤੇ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਅਮੁਲ ਹੈ, ਬੇਸ਼ਕੀਮਤ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਦਿਨ ਅਤੇ ਬਰਸੀਆਂ ਵੀ ਮਨਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਮਨਾਉਣਾ ਜਨਮ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਹੋਣ ਦਾ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਜੀਵਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਨੂੰ ਛੱਡੀਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਰਸੀ ਮਨਾਉਣਾ ਮੌਤ ਦੇ ਭੈਅ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਅਤੇ ਮਰਨ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਵੀ ਇਤਨਾ ਅਮੁਲ ਹੈ, ਕੀਮਤ ਰਹਿਤ ਹੈ:

ਅਮੁਲ ਭਾਇ ਅਮੁਲਾ ਸਮਾਹਿ ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਭਾਉ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ, ਤੇ ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਭਾ ਗਏ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਹ ਵੀ ਕੀਮਤ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। “ਅਮੁਲਾ ਸਮਾਹਿ,” ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਭਾਉ ਰਾਹੀਂ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਸਮਾ ਜਾਣਾ, ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਣਾ ਵੀ ਕਿਸੇ ਕੀਮਤ ਦੀ ਸੀਮਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ:

ਅਮੁਲ ਧਰਮੁ ਅਮੁਲ ਦੀਬਾਣੁ ॥

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਮਰਿਆਦਾ, ਉਸ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਧਰਮ, ਉਸਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਅਸੂਲ, ਉਸਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਵਿਧਾਨ ਵੀ ਅਮੁਲ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕੀਮਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਦਰਅਸਲ ਵਿਧਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੂਰਜ, ਚੰਦ, ਤਾਰਿਆਂ ਦਾ ਟਿਕਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਇਕ ਇਕ ਨਸ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵਿਧੀ ਵਿਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਬੜੀ ਤਰਤੀਬ ਨਾਲ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਪੁਤਰੀ ਤੇਰੀ ਬਿਧਿ ਕਰਿ ਥਾਟੀ॥” ਐ ਬੰਦੇ! ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਤੇਰੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਪੁਤਲਾ ਕਿਸੇ ਵਿਧੀ ਵਿਧਾਨ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਪੈਰ, ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉਗਲੀਆਂ, ਦੰਦ, ਅੱਖ, ਕੇਸ, ਨਸਾਂ, ਹੱਡੀਆਂ ਸਭ ਕੁਝ ਬਾਕਾਇਦਾ ਕਿਸੇ ਵਿਧੀ ਵਿਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਲ ਬਣੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਇਸ ਪਿੰਡ (ਸਰੀਰ) ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਉਹੀ ਨਿਯਮ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ:

ਜੋ ਬ੍ਰਹਮੰਡਿ ਜੋਈ ਪਿੰਡਿ ਜੋ ਖੋਜੈ ਸੋ ਪਾਵੈ ॥

(ਪੰਨਾ 695)

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਡੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਧਰਮ, ਉਸਦਾ ਵਿਧਾਨ ਵੀ ਅਮੁਲ ਹੈ। “ਅਮੁਲ ਦੀਬਾਣੁ”—ਉਸਦਾ ਦਰਬਾਰ ਵੀ ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਹੈ ਕਿ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਸਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ:

ਅਮੁਲ ਭੁਲ ਅਮੁਲ ਪਰਵਾਣੁ ॥

ਉਹ ਤੱਕੜੀ ਵੀ ਅਮੁਲ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਉੱਤੇ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਕਰਮ ਤੋਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਉਹ ਵੱਟਾ ਵੀ

ਫੁਰਮਾਨ ਵੀ ਅਮੁਲ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੁਕਮ ਜੋ ਸਮੂਹ ਜਗਤ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੈ, ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਵੀ ਕੀਮਤ ਪਾਉਣੀ, ਇਸ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਤਨਾ ਵੱਡਾ ਉਹ ਆਪ ਹੈ, ਉਤਨਾ ਹੀ ਵੱਡਾ ਉਸ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ। ਐਸੀ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਥੇ ਉਸਦਾ ਹੁਕਮ, ਉਸਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਨਾ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ। ਪਉੜੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਦੇ ਹਨ ਕਿ :

ਅਮੁਲੋਂ ਅਮੁਲ ਆਖਿਆ ਨ ਜਾਇ ॥

ਉਹ ਅਮੁਲ ਹੈ, ਮਹਾਨ ਹੈ। ਔਰ ਇਤਨਾ ਮਹਾਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਅਮੁਲ ਅਮੁਲ ਵੀ ਆਖਣਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਬਿਆਨਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ, ਉਹ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਰੇ ਹੈ। “ਅਮੁਲੋਂ ਅਮੁਲ ਆਖਿਆ ਨ ਜਾਇ ॥” ਅਮੁਲ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਸਦਾ ਮੁੱਲ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀ ਆਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਸਦੀ ਕੀਮਤ ਲਾਉਣੀ ਇੰਤਹਾ ਔਖੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਤਨਾ ਮਹਾਨ ਹੈ :

ਆਖਿ ਆਖਿ ਰਹੇ ਲਿਵ ਲਾਇ ॥

ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਉਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ਲਾਉਣ ਤੇ ਕਹਿਣ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਪੈ ਗਏ, ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣ ਦੇ ਗੋੜ ਵਿਚ ਪੈ ਗਏ, ਖੋਜ ਵਿਚ ਪੈ ਗਏ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਿਤਨੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਉਸ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਕਹਿਣ ਜੋਗੇ ਹੀ ਨਾ ਰਹੇ। ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਸਾਧ ਲਈ, ਚੁੱਪੀ ਸਾਧ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ, “ਆਖਿ” ਆਖਣ ਦੇ ਕਾਬਲ ਹੀ ਨਾ ਰਹੇ। ਉਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਂਦਿਆਂ ਲਾਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਵਿਚ ਸਮਾਅ ਗਏ, ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ :

ਆਖਹਿ ਵੇਦ ਪਾਠ ਪੁਰਾਣ ॥

ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਥੇ ਸਭ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਅਮੁਲੋਂ ਅਮੁਲ ਕਹਿ ਕੇ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਥੇ ਵੇਦ ਤੇ ਪੁਰਾਣਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਸਤਿਕਾਰਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ਲਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਗਿਆਨ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਗਿਆਤਾ ਤੇ ਪਾਠੀ ਵੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਮੁਲ ਹੈ, ਅਮੁਲ ਹੈ :

ਆਖਹਿ ਪੜੇ ਕਰਹਿ ਵਖਿਆਣ ॥

ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ਰ, ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਮਨੁੱਖ, ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ, ਵਿਆਖਿਆਨ ਕਰ ਰਹੇ ਤੇ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਮੁਲ ਹੈ, ਅਮੁਲ ਹੈ, ਬੇਬਕੀਮਤ ਹੈ :

ਆਖਹਿ ਸ਼ਰਮੇ ਆਖਹਿ ਇੰਦ ॥

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਭਾਰਤੀ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਮੋਰ ਗਿਆਤਾ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਵੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ—ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਤੂੰ ਅਮੁਲ ਹੈਂ, ਤੇਰੀ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ। ਇੰਦਰਪੁਰੀ

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥ ਸ੍ਰੀ ਮਤਿਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ॥

ਦਾ ਮੁਜੱਸਮਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਨਵਾਂ ਬਣਿਆ ਅੱਜ ਦਾ ਚੇਲਾ ਹਾਂ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਹੀ ਗੱਲ ਜੁਰੂ ਕਰਦਾ ਪਿਆ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਚੌੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਵਾਂ ਚੇਲਾ ਹਾਂ। ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਤਨੇ ਹੋਰ ਹਨ ਜੋ ਤੇਰੀ ਕੀਮਤ ਨੂੰ ਆਖਣ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਪੈ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਬੇ-ਬਸ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਹਿਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ—ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਤੂੰ ਅਮੁਲ ਤੋਂ ਅਮੁਲਕ ਹੈ, ਪਰੇ ਹੈ :

ਕੇਤੇ ਕਹਿ ਕਹਿ ਉਠਿ ਉਠਿ ਜਾਹਿ ॥

ਕਿਤਨੇ ਹਨ, ਕਹਿੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਉਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਖਿਰ ਉਹ ਵੀ ਇਹੀ ਆਖਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਤੂੰ ਅਮੁਲ ਹੈ, ਅਮੁਲ ਹੈ। ਉਹ ਅਮੁਲ ਅਮੁਲ ਆਖਦਿਆਂ ਹੀ ਜਗਤ ਤੋਂ ਚਲੇ ਗਏ :

ਏਤੇ ਕੀਤੇ ਹੋਰਿ ਕਰੇਹਿ ॥

ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੇਰੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਉਹ ਸਾਰੇ ਜਿਹੜੇ ਤੈਨੂੰ ਅਮੁਲ ਅਮੁਲ ਆਖ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ—ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਸਮੇਤ, ਦਾਨਵ ਤੇ ਸੁਰਨਰਾਂ ਸਮੇਤ, ਬ੍ਰਹਮਾ ਤੇ ਸ਼ਿਵਜੀ ਸਮੇਤ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਤੇ ਗੋਪੀਆਂ ਸਮੇਤ, ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਜੈਸੀਆਂ ਅਜੀਮ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਅਨੰਤ ਪੁਰਸ਼ ਜੋ ਤੂੰ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਤੇ ਜਿਹੜੇ ਅਮੁਲ ਅਮੁਲ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ, ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਏਤੇ ਕੀਤੇ ਹੋਰਿ ਕਰੇਹਿ ॥” ਜੇ ਤੂੰ ਇਤਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਵੇ, ਜੇ ਇਤਨੇ ਤੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਬਣਾ ਲਵੇ, ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਰ ਵੀ ਜਿਤਨੇ ਪੈਦਾ ਕਰ ਲਵੇ :

ਤਾ ਆਖਿ ਨ ਸਕਹਿ ਕੋਈ ਕੋਇ ॥

ਤਾਂ ਵੀ ਕੋਈ ਆਖ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮੁੱਲ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਤੇਰਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਇਹੀ ਆਖਣਗੇ : “ਅਮੁਲੋਂ ਅਮੁਲ ਆਖਿਆ ਨ ਜਾਇ ॥”

ਜੇਵਡੁ ਭਾਵੈ ਤੇਵਡੁ ਹੋਇ ॥

ਜਿਤਨਾ ਤੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤੂੰ ਉਤਨਾ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੀ ਵੈਲਦੀ ਅਤੇ ਪਸਰਦੀ ਹੋਈ ਅਜੀਮ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਸੀਮਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਿਤਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਤਨਾ ਹੀ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ :

ਨਾਨਕ ਜਾਣੈ ਸਾਚਾ ਸੋਇ ॥

ਪਰ ਤੂੰ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਵੱਡਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਹ ਤਾਂ ਉਹ ਸੱਚਾ ਮਾਲਕ ਆਪ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਣ ਕੋਈ ਮੁੜ ਬੰਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰੇ ਕਿ ਮੈਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਚੱਲ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੀ ਹੈ, ਈਸ਼ਵਰ ਕੀ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਗੁਣ ਕੀ ਹਨ, ਮੈਂ ਜਾਣ ਬੁਝ ਲਿਆ ਹੈ; ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਜੇ ਕੋ ਆਖੈ ਬੋਲੁ ਫਿਗਾਬੁ ॥

ਤਾ ਲਿਖੀਐ ਸਿਰਿ ਗਾਵਾਰਾ ਗਾਵਾਰੁ ॥

੧੬

ਸੇਈ ਤੁਧੁ ਨੋ ਗਾਵਹਿ ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵਨਿ

ਸੋ ਦੁਰੁ ਕੇਹਾ ਸੋ ਘਰੁ ਕੇਹਾ ਜਿਤੁ ਬਹਿ ਸਰਬ ਸਮਾਲੇ ॥
 ਵਾਜੇ ਨਾਦ ਅਨੇਕ ਅਸੰਖਾ ਕੇਤੇ ਵਾਵਣਹਾਰੇ ॥
 ਕੇਤੇ ਰਾਗ ਪਰੀ ਸਿਉ ਕਹੀਅਨਿ ਕੇਤੇ ਗਾਵਣਹਾਰੇ ॥
 ਗਾਵਹਿ ਤੁਹਨੋ ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਬੈਸ਼ਤਰੁ ਗਾਵੈ ਰਾਜਾ ਧਰਮੁ ਦੁਆਰੇ ॥
 ਗਾਵਹਿ ਚਿਤ ਗੁਪਤ ਲਿਖਿ ਜਾਣਹਿ ਲਿਖਿ ਲਿਖਿ ਧਰਮੁ ਵੀਚਾਰੇ ॥
 ਗਾਵਹਿ ਈਸਰੁ ਬਰਮਾ ਦੇਵੀ ਸੋਹਨਿ ਸਦਾ ਸਵਾਰੇ ॥
 ਗਾਵਹਿ ਇੰਦ ਇਦਾਸਟਿ ਬੈਠੇ ਦੇਵਤਿਆ ਦਰਿ ਨਾਲੇ ॥
 ਗਾਵਹਿ ਸਿਧ ਸਮਾਧੀ ਅੰਦਰਿ ਗਾਵਨਿ ਸਾਧ ਵਿਚਾਰੇ ॥
 ਗਾਵਨਿ ਜਤੀ ਸਤੀ ਸੰਤੋਖੀ ਗਾਵਹਿ ਵੀਰ ਕਰਾਰੇ ॥
 ਗਾਵਨਿ ਪੰਡਿਤ ਪੜਨਿ ਰਖੀਸਰ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਵੇਦਾ ਨਾਲੇ ॥
 ਗਾਵਹਿ ਮੋਹਣੀਆ ਮਨੁ ਮੋਹਨਿ ਸੁਰਗਾ ਮਛ ਪਇਆਲੇ ॥
 ਗਾਵਨਿ ਰਤਨ ਉਪਾਏ ਤੇਰੇ ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਨਾਲੇ ॥
 ਗਾਵਹਿ ਜੋਧ ਮਹਾ ਬਲ ਸੂਰਾ ਗਾਵਹਿ ਖਾਣੀ ਚਾਰੇ ॥
 ਗਾਵਹਿ ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਵਰਭੰਡਾ ਕਰਿ ਕਰਿ ਰਖੇ ਧਾਰੇ ॥
 ਸੇਈ ਤੁਧੁ ਨੋ ਗਾਵਹਿ ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵਨਿ ਰਤੇ ਤੇਰੇ ਭਗਤ ਰਸਾਲੇ ॥
 ਹੋਰਿ ਕੇਤੇ ਗਾਵਨਿ ਸੇ ਮੈ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵਨਿ ਨਾਨਕੁ ਕਿਆ ਵੀਚਾਰੇ ॥
 ਸੇਈ ਸੇਈ ਸਦਾ ਸਚੁ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚਾ ਸਾਚੀ ਨਾਈ ॥
 ਹੈ ਭੀ ਹੋਸੀ ਜਾਇ ਨ ਜਾਸੀ ਰਚਨਾ ਜਿਨਿ ਰਚਾਈ ॥
 ਰੰਗੀ ਰੰਗੀ ਭਾਤੀ ਕਰਿ ਕਰਿ ਜਿਨਸੀ ਮਾਇਆ ਜਿਨਿ ਉਪਾਈ ॥
 ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਕੀਤਾ ਆਪਣਾ ਜਿਵ ਤਿਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ॥
 ਜੋ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਸੇਈ ਕਰਸੀ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਰਣਾ ਜਾਈ ॥
 ਸੋ ਪਾਤਿਸਾਹੁ ਸਾਹਾ ਪਾਤਿਸਾਹਿਬੁ ਨਾਨਕ ਰਹਣੁ ਰਜਾਈ ॥੨੭॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਹੋਈ 'ਸੋ ਦਰੁ' ਦੀ ਇਹ ਪਉੜੀ, ਜਿਸਦਾ ਆਰੰਭ ਹੀ ਸਵਾਲੀਆ ਪੰਕਤੀ ਹੈ:

ਸੋ ਦਰੁ ਕੇਹਾ ਸੋ ਘਰੁ ਕੇਹਾ ਜਿਤੁ ਬਹਿ ਸਰਬ ਸਮਾਲੇ ॥

ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ! ਜਿਸ ਦਰ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ, ਜਿਸ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਤੂੰ ਤਮਾਮ ਜਗਤ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਦਰ ਕੈਸਾ ਹੈ? ਉਹ ਘਰ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਕੈਸਾ ਹੈ? ਸਵਾਲ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਜਿਤਨਾ ਅਹਿਮ ਸਵਾਲ ਹੋਵੇ, ਉਤਨਾ ਹੀ ਵੱਡਾ ਜਵਾਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਵਾਲ ਬੜਾ ਬਾਰੀਕ ਹੈ, ਬੜਾ ਸੂਖਸ਼ਮ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਗਹਿਰਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਮੋਟੀ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਦੇਣਾ ਅਤਿਅੰਤ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜਗਤ ਦੀ ਤਰਫ਼ੋਂ ਆਪ ਇਹ ਸਵਾਲ ਖੜਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਪ ਹੀ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੇ ਹਨ:

ਸੋ ਦਰੁ ਕੇਹਾ ਸੋ ਘਰੁ ਕੇਹਾ ਜਿਤੁ ਬਹਿ ਸਰਬ ਸਮਾਲੇ ॥

ਉਹ ਦਰ ਕੈਸਾ ਹੈ, ਉਹ ਘਰ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਬੈਠ ਕੇ, ਹੇ ਜੀਵਨ ਦਾਤੇ! ਤੂੰ ਤਮਾਮ ਜਗਤ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਦੇਖ ਰੇਖ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੇ ਜਿਸ ਸੁੰਦਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਸ ਦਰ ਦਾ ਚਿਤਰਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਨਕਸ਼ਾ ਖਿਚਿਆ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਉਸੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਵਾਜੇ ਨਾਦ ਅਨੇਕ ਅਸੰਖਾ ਕੇਤੇ ਵਾਵਣਹਾਰੇ ॥ (ਪੰਨਾ 6)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਉਸ ਦਰ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਨਾਦ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਉਸ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਦ ਵੱਜ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਵਾਵਣਹਾਰੇ ਹਨ, ਸ਼ਾਜਿੰਦੇ ਹਨ, ਵਜਾਵਣ ਵਾਲੇ ਹਨ ਜੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਇਹ ਤੇਰੇ ਘਰ ਦੀ, ਤੇਰੇ ਦਰ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ੋਭਾ ਹੈ, ਮਹਿਮਾ ਹੈ।

ਅੱਜ ਜਗਤ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਬੋਧ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਦ ਸਨਾਤਨ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਘੰਟਾ ਵਜਾ ਕੇ, ਘੜਿਆਲ ਵਜਾ ਕੇ, ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰੀਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਰਿਸ਼ੀ ਮੁਨੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਮਰਿਆਦਾ ਕਿਉਂ ਜੋੜੀ, ਕਿ ਮੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਘੜਿਆਲ ਵਜਾਉ, ਘੰਟਾ ਵਜਾਓ। ਦਰਅਸਲ ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਹੈ, ਸੰਕੇਤ ਹੈ, ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਉਸ ਦੇ ਹੀ ਨਸੀਬ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸਦੇ ਕੋਲ ਨਾਦ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਕੋਲ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਕੋਲ ਧੁਨ ਹੈ। ਤੇ ਘੜਿਆਲ ਵਜਾ ਕੇ, ਘੰਟੇ ਨੂੰ ਵਜਾ ਕੇ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਤਨਾ ਹੀ ਸੀ; ਐਂ ਬੰਦੇ! ਤੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਕ ਗੁੰਜਾਰ ਕਰ ਕੇ, ਧੁਨ ਅਲਾਪ ਕੇ, ਨਾਦ ਅਲਾਪ ਕੇ, ਜਪ ਕਰ ਕੇ ਪਹੁੰਚ ਸਕੇਗਾ। ਜਪ ਵੀ ਉਹ ਜਿਸ 'ਚ ਗੁੰਜਾਰ ਹੋਵੇ, ਧੁਨ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਮੰਦਰਾਂ ਦੇ ਗੁੰਬਦ ਬਣਾਏ ਗਏ, ਤਾਂ ਕਿ ਉੱਥੇ ਨਾਦ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਗੂੰਜੇ। ਐਸੀ ਆਵਾਜ਼ ਜੋ ਗੁੰਜਾਰ ਪਾ ਕੇ ਮੁੜ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਧੁਨੀ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਏ। ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਮਨ ਦੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਛੇਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਮਨ ਪਰਮਾਤਮਾ

‘ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਮਹਲਾ ੫।’ ਭਾਵ ਕਿ ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਦੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਪੂਰਬ ਦੀ ਗਉੜੀ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ‘ਤੇ ਗਾਉਣਾ ਹੈ। ਜੋ ਉੱਤਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਪੂਰਬ ਵਿਚ ਗਉੜੀ ਰਾਗ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਦੱਖਣ ਸ਼ੈਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ‘ਰਾਮਕਲੀ ਦਖਣੀ ਮਹਲਾ ਪਹਿਲਾ’ ਭਾਵ ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਦੱਖਣ ਵਿਚ ਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਰਾਮਕਲੀ ਰਾਗ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਵਿਚ ਇਹ ਤਮਾਮ ਰਾਗ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਜੋ ਦੱਖਣ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਭੁਰਮਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਜ਼, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼, ਤੇ ਸਾਜ਼ੀਦਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਹੇ ਪਰਮਾਤਮਾ! ਅਗਰ ਤੇਰੇ ਘਰ ਦੀ ਕੋਈ ਮਹਿਮਾ ਗਾਇਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਮੇਤ ਰਾਜ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ— ਪਹਿਲਾ ਰਾਗ ਤਾਂ ਭੈਰਉ ਹੈ ਪਰ ਭੈਰਉ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਰਾਗਣੀਆਂ ਹਨ:

ਪ੍ਰਥਮ ਰਾਗ ਭੈਰਉ ਵੈ ਕਰਹੀ॥
 ਪੰਚ ਰਾਗਨੀ ਸੰਗਿ ਉਚਰਹੀ॥
 ਪ੍ਰਥਮ ਭੈਰਵੀ ਖਿਲਾਵਲੀ॥
 ਪੁੰਨਿਆਕੀ ਗਾਵਹਿ ਬੰਗਲੀ॥
 ਪੁਨਿ ਅਸਲੇਖੀ ਕੀ ਭਈ ਬਾਗੀ॥
 ਏ ਭੈਰਉ ਕੀ ਪਾਚਉ ਨਾਗੀ॥

(ਲੀਨਾ 1429)

ਇਹ ਪੰਜ ਰਾਗਣੀਆਂ ‘ਭੈਰਉ ਰਾਗ’ ਦੀਆਂ ਰਾਗਣੀਆਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਪੁੱਤਰ ਹਨ, ਪੋਤਰੇ ਹਨ, ਪੜਪੋਤਰੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੈਰਉ ਰਾਗ ਦਾ ਲੰਬਾ ਚੌੜਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਰਾਗਮਾਲਾ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਅਠਾਰਾਂ, ਦਸ, ਬੀਸ, ਅਠਾਰਾਂ ਦਸ ਅਠਾਈ, ਔਰ ਬੀਸ, ਕੁੱਲ ਅਠਤਾਲੀ ਰਾਗ ਰਾਗਣੀਆਂ ਬਣੀਆਂ, ਜੋ ਭੈਰਉ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਹਨ। ਤੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਕੇਤੇ ਰਾਗ ਪਰੀ ਸਿਉ ਕਹੀਅਨਿ ਕੇਤੇ ਗਾਵਣਹਾਰੇ॥” ਅਨੇਕਾਂ ਰਾਗ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਸਮੇਤ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋ ਪ੍ਰਭੂ। ਤੇਰੇ ਦਰ ‘ਤੇ ਬੈਠੇ, ਤੇਰੀ ਸ਼ੋਭਾ, ਤੇਰੀ ਉਸਤਤੀ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਗਾਵਹਿ ਤੁਹਨੋ ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰੁ ਗਾਵੈ ਰਾਜਾ ਧਰਮੁ ਦੁਆਰੇ॥

ਇਥੇ ਸਵਾਲ ਖੜਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਤੇ ਬੈਸੰਤਰ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉਸਤਤੀ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ? ਏਥੇ ਦੋ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਥਮ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਗਾਉਣਾ ਉਸਦੀ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਸਾਡਾ ਹਿਰਦਾ ਉਸ ਅਸਥਾਨ ‘ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇ ਜਿੱਥੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਜਾ ਚੰਗੀ ਲੱਗੇ, ਉਸਦਾ ਭਾਣਾ ਮਿੱਠਾ ਲੱਗੇ। “ਤੇਰਾ ਕੀਆ ਮੀਠਾ ਲਾਗੈ॥ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਪਦਾਰਥੁ ਨਾਨਕੁ ਮਾਗੈ॥” ਹੋ ਪ੍ਰਭੂ। ਮੈਂ ਨਾਮ ਦਾ ਪਦਾਰਥ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ, ਕਿ ਤੇਰੀ ਰਜਾ ਚੰਗੀ ਲੱਗੇ, ਤੇਰਾ ਭਾਣਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗੇ। ਜਦ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਨਾਮ ਵਿਚੋਂ ਰਸ ਮਿਲਦਾ

ਬੋਲਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਪਵਣ ਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਹੇ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ! ਤੇਰੀ ਬੰਦਗੀ, ਤੇਰੀ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੀਏ? ਤੋ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ— “ਗਾਵਹਿ ਤੁਹਨੇ ਪਉਣੁ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰੁ”—ਰਜਾ ਵਿਚ ਚੱਲ ਰਹੇ ਇਹ ਪਉਣ, ਪਾਣੀ ਤੇ ਬੈਸੰਤਰ, ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਤੈਨੂੰ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਤੇਰੀ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਭਾਵ ਤੇਰੀ ਰਜਾ ਵਿਚ ਚੱਲ ਰਹੇ ਨੇ:

...ਗਾਵੈ ਰਾਜਾ ਧਰਮੁ ਦੁਆਰੇ ॥

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੈਰਾਠਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਇਕ ਧਰਮਰਾਜ ਹੈ, ਜੋ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਨਿਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦ ਜੀਵ ਉਸਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸਨੂੰ ਨਰਕ ਵਿਚ ਭੇਜਣਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸਨੂੰ ਸਵਰਗ ਵਿਚ। ਕਿਸ ਨੇ ਜਨਮ ਦੇ ਗੇੜ ਵਿਚ ਪੈਣਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ— ਧਰਮਰਾਜ ਵੀ ਤੇਰੀ ਰਜਾ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਤੇਰੀ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਲਕਿ ‘ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ’ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਨਿ ਸਾਜਨਾ ਜਨਮ ਪਦਾਰਥੁ ਜੀਤਿ ॥

ਨਾਨਕ ਧਰਮ ਐਸ ਚਵਹਿ ਕੀਤੋ ਭਵਨੁ ਪੁਨੀਤ ॥

(ਪੰਨਾ 1425)

ਜਦ ਕੋਈ ਸੰਤ, ਕੋਈ ਭਗਤ ਜਨ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਮੋਖਸ਼ ਗਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਧਰਮਰਾਜ ਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ—ਹੇ ਸੰਤ ਜਨ! ਤੇਰੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਘਰ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਥਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਜਨਮ ਜੀਵਨ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਜਿੱਤ ਕੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈਂ। “ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਨਿ ਸਾਜਨਾ ਜਨਮ ਪਦਾਰਥੁ ਜੀਤਿ ॥” ਦਰਅਸਲ ਜੀਵਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਜੂਆ ਹੈ। ਇਸ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਹਾਰ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਤ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਈਸ਼ਵਰ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਬਾਜ਼ੀ ਜਿੱਤ ਲਈ। ਜੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਗ਼ਰਕ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬਾਜ਼ੀ ਹਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਇਕ ਅੱਧ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਜਨਮ ਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇਸ ਬਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਜਿੱਤਦਾ ਹੈ। ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ੀ ਹਾਰ ਕੇ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਰਦੇ ਹਨ—“ਚਲੇ ਜੁਆਰੀ ਦੁਇ ਹਥ ਝਾਰਿ।” ਜਗਤ ਤੋਂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਹਾਰ ਕੇ, ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਝਾੜ ਕੇ ਇਹ ਜਵਾਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੋ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਇਹ ਕਿ ਤੇਰਾ ਬਾਪਿਆ ਧਰਮਰਾਜ ਵੀ ਤੇਰੀ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਤੇਰੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਮਰਿਆਦਾ ਨਿਭਾਅ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਤੇਰੇ ਗੁਣ ਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਦਰਅਸਲ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਇਕ ਐਸਾ ਨਿਯਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਿਆਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਇਹ ਮਰਿਆਦਾ ਵੀ

ਨਾ ਸਕੇ, ਸੁਣ ਨਾ ਸਕੇ, ਸੋਚ ਨਾ ਸਕੇ, ਚੱਲ ਨਾ ਸਕੇ, ਕੁਛ ਕਰ ਨਾ ਸਕੇ, ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਇਕ ਪੱਥਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਸਰੀਰ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੈ।

ਹੇ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ! ਕੋਈ ਤੇਰੀ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਆਪਣੇ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ ਗਾਇਨ ਕਰ ਰਿਹੈ। ਕੋਈ ਤੇਰੀ ਉਪਮਾ ਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਦਾਨ ਕਰ ਕੇ। ਸਤੀ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਹੈ—ਦਾਨੀ। ਜੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਾਨ ਭਾਵ ਧਨ ਦਾ ਦਾਨ, ਅੰਨ ਦਾ ਦਾਨ, ਬਸਤਰਾਂ ਦਾ ਦਾਨ, ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਦਾਨ ਅਤੇ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਦਾਨ ਦੇਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ 'ਚ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਗਾ ਰਹੇ ਦਾਨੀ ਲੋਕ। ਉਹ ਦਾਨ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਤੇਰੀ ਉਸਤਤੀ ਰਸਨਾ ਤੋਂ ਕਰ ਸਕੀਏ, ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਸਕੀਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਦਾਨ ਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਤੈਨੂੰ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ—ਸੰਤੋਖੀ। ਸੰਤੋਖੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਹ ਪਹਿਚਾਣ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਜੋ ਕੁਛ ਹੈ, ਜੈਸਾ ਹੈ, ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ, ਸਭ ਕਬੂਲ ਹੈ, ਸਭ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੈ। ਹੇ ਪਰਮਾਤਮਾ! ਤੂੰ ਜੋ ਕੁਛ ਭੋਲੀ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ, ਕਬੂਲ ਹੈ। ਸੰਤੋਖੀ ਮਨੁੱਖ ਹਰ ਵਕਤ ਸੁਕਰਾਨੇ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਆਖੇਗਾ—ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਮੇਰੀ ਪਾਤਰਤਾ ਤਾਂ ਕੁਛ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੀ ਯੋਗਤਾ ਤਾਂ ਕੁਛ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਯੋਗਤਾ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸੋ ਸੰਤੋਖੀ ਤੈਨੂੰ ਸੰਤੋਖਮਈ ਥਿਰਤੀ ਦੁਆਰਾ ਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੇਰੀਆਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੈ ਤੇ ਇਸੇ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ, ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ! ਉਹ ਤੇਰੀ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ:

ਗਾਵਨਿ ਜਤੀ ਸਤੀ ਸੰਤੋਖੀ ਗਾਵਹਿ ਵੀਰ ਕਰਾਏ ॥
ਗਾਵਨਿ ਪੰਡਿਤ ਪੜਨਿ ਰਖੀਸਰ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਵੇਦਾ ਨਾਲੇ ॥

ਜੁਗਾਂ ਜੁਗਾਂਤਰਾਂ ਤੋਂ ਰਿਖੀ ਜਨ, ਪੰਡਤ ਜਨ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਦਿਨ ਭਰ ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੈ, ਪੜ੍ਹਾਣਾ ਹੈ। ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਣਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਸਕਣ। ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣ ਸਕਣ। ਜੁਗਾਂ ਜੁਗਾਂਤਰਾਂ ਤੋਂ, ਅਨੰਤ ਕਾਲ ਤੋਂ ਪੰਡਤ ਜਨ ਵੇਦਾਂ ਸਮੇਤ, ਵੇਦਾਂ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ, ਹੇ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ! ਤੇਰੇ ਗੀਤ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ:

ਗਾਵਹਿ ਮੋਹਣੀਆ ਮਨੁ ਮੋਹਨਿ ਸੁਰਗਾ ਮਛ ਪਇਆਲੇ ॥

ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਅਤੀ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਮੋਹ ਲੈਣ ਵਾਲੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਜੋ “ਸੁਰਗਾ ਮਛ ਪਇਆਲੇ”— ਤਿੰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਮੋਹਿਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਪੁਰਾਣਕ ਕਥਾਵਾਂ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਦੇਵਤੇ ਤਕ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਅਨੰਤ ਪੈਰਾਟਿਕ ਪ੍ਰਸੰਗ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੇਵ ਲੋਕ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ਵੀ, ਅਣਗਿਣਤ ਇਸਤਰੀਆਂ 'ਤੇ ਮੋਹਿਤ ਹੋਏ। ਤੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੋਹਣੀਆਂ ਜੋ ਦੇਵਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੋਹਿਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੋਹਿਤ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ,

ਦਾ ਇਹ ਜੋ ਚੱਕਰ ਤੂੰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ—“ਕਰਿ ਕਰਿ ਰਖੇ ਧਾਰੇ” ਅਤੇ ਜੋ ਤੂੰ ਬਣਾ ਬਣਾ ਕੇ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਤੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾਂ ਦਾ ਚੱਕਰ ਤੇ ਫਿਰ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਟੋਟੇ, ਪਰਤੀਆਂ, ਟੁਕੜੇ, ਜ਼ਮੀਨ, ਹੇ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ! ਇਹ ਵੀ ਤੈਨੂੰ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਭਾਵ ਕੋਈ ਇਸ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਚੱਕਰ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਪਰਤੀ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਸਮੂਹ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਉੱਤੇ ਜਦ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮਾਰਦਾ ਹੈ, ਤੇਰੀ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਹੇ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ! ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਤੇਰੀ ਰਜਾ ਵਿਚ ਹਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਤੇਰੇ ਗੀਤ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ:

ਸੇਈ ਤੁਧਨੋ ਗਾਵਹਿ ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵਨਿ ਰਤੇ ਤੇਰੇ ਭਗਤ ਰਸਾਲੇ ॥

ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਹੇ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ। ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਨੰਤ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਹਕੀਕਤ ਵਿਚ ਤਾਂ “ਸੇਈ ਤੁਧਨੋ ਗਾਵਹਿ”—ਉਹੀ ਤੈਨੂੰ ਗਾ ਰਹੇ ਨੇ, “ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵਨਿ”—ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਤਾਂ ਬਥੇਰੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਸਫਲ ਹਨ ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਭਾ ਗਏ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਹ ਮਸਲਾ ਬਹੁਤ ਅਹਿਮ ਹੈ, ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਸਿਰਫ ਉਹੀ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਭਾ ਗਏ ਹਨ। ਤੈਨੂੰ ਕੌਣ ਭਾ ਗਏ ਹਨ? “ਰਤੇ ਤੇਰੇ ਭਗਤ ਰਸਾਲੇ”—ਜੋ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਦਾ ਯੋਗ ਹੈ। ਰਸਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੈ ਤੇਰਾ ਨਾਮ, ਜੋ ਰਸ ਵਿਚ ਭਿੱਜ ਗਏ ਹਨ, ਰਸ ਦੇ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਗਏ ਹਨ। ਭੋਜਨ ਦੀ ਬੁਰਕੀ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਰੱਖੀਏ ਤਾਂ ਰਸਨਾ ਨੂੰ ਸਵਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦ ਰਸਨਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪੇ ਤੇ ਜਪਦਿਆਂ ਸਵਾਦ ਆਵੇ, ਸਮਝ ਲਉ ਉਹ ਭਗਤ ਰਸਾਲ ਭਗਤ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਰਸ ਹੈ। ਰਸਾਂ ਦਾ ਘਰ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਰਸ ਵਿਚ ਕਗਤੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭੋਜਨ ਦੀ ਬੁਰਕੀ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਰੱਖੀਏ ਜੇ ਸਵਾਦ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਬੁਖਾਰ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਰਸਨਾ ਕੌੜੀ ਹੈ। ਮੂੰਹ ਦਾ ਸਵਾਦ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਵਾਦੀ ਭੋਜਨ, ਸਵਾਦੀ ਪਦਾਰਥ ਵੀ ਸਵਾਦ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਕਿਪਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਭੋਗ ਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦਾ ਤਾਪ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪੀਏ ਤਾਂ ਉਸ ਵਿਚ ਸਵਾਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਉਸ ਵਿਚ ਰਸ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਰਸਾਲ ਭਗਤ ਦਾ ਇਹ ਪਹਿਚਾਣ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਰਸਨਾ ਉੱਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸ ਨਾਮ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਉਹ ਸਾਰਾ ਦਿਨ, ਸਾਰੀ ਰਾਤ, ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਰਸ ਲੈਂਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਇਸੇ ਲਈ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਪ੍ਰਭ ਜੀ ਬਸਹਿ ਸਾਧ ਕੀ ਰਸਨਾ ॥ ਨਾਨਕ ਜਨ ਕਾ ਦਾਸਨਿ ਦਸਨਾ ॥” ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਿਥੇ ਵਸਦਾ ਹੈ? ਉਸ ਸਾਧੂ ਦੀ ਰਸਨਾ 'ਤੇ ਵਸਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਜਪਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਰਸ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। “ਸੇਈ ਤੁਧਨੋ ਗਾਵਹਿ”—ਉਹੀ ਤੈਨੂੰ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ; ਕੌਣ? “ਜੋ ਤੁਧੁ ਭਾਵਨਿ”—ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਭਾ ਗਏ ਹਨ। ਕੌਣ ਤੈਨੂੰ ਭਾ ਗਏ ਹਨ? “ਰਤੇ ਤੇਰੇ ਭਗਤ ਰਸਾਲੇ ॥” ਜੋ ਤੇਰੇ ਭਗਤ ਹਨ ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਦੇ ਰੰਗ

ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜੋ ਰਸਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਹਕੀਕਤ ਵਿਚ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਗਤ ਹੀ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ :

ਹੋਇ ਕੇਤੇ ਗਾਵਨਿ ਸੇ ਮੈ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵਨਿ ਨਾਨਕੁ ਕਿਆ ਵੀਚਾਰੇ ॥

ਹੋਰ ਵੀ ਅਨੰਤ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ। “ਸੇ ਮੈ ਚਿਤਿ ਨ ਆਵਨਿ”—ਜੋ ਮੇਰੀ ਯਾਦ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਚੇਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸਕਦਾ, ਭਾਵ, ਮੇਰੀ ਚੇਤਾ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਇਕ ਸੀਮਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ, ਤੇ ਤੈਨੂੰ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਸੰਖ, ਅਨੰਤ, ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ। ਹੇ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ! ਹੋਰ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੋ ਕੁਛ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵੀ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਤੈਨੂੰ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਚਿਤ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। “ਨਾਨਕੁ ਕਿਆ ਵੀਚਾਰੇ”—ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਗਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਕੀ ਵੀਚਾਰ ਕਰਾਂ? ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੇਰੀ ਯਾਦ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੀ ਚੇਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਸੀਮਾ ਵਿਚ ਹੈ :

ਸੋਈ ਸੋਈ ਸਦਾ ਸਚੁ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚਾ ਸਾਚੀ ਨਾਈ ॥

ਉਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੱਚਾ ਹੈ, ਸਦੀਵੀ ਹੈ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸਦੀ ਵਡਿਆਈ ਵੀ ਸੱਚੀ ਹੈ, ਮਹਾਨ ਹੈ :

ਹੈ ਭੀ ਹੋਸੀ ਜਾਇ ਨ ਜਾਸੀ ਰਚਨਾ ਜਿਨਿ ਰਚਾਈ ॥

ਉਹ ਹੁਣ ਵੀ ਹੈ। ਐਸਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਹੋ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਵੀ ਹੈ। ਜਿਸਦੀ ਵਡਿਆਈ ਸੱਚੀ ਹੈ, ਜੋ ਸੱਚਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਦੀਵੀ ਹੈ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੈ, ਨਿਹਚਲ ਹੈ, ਮਾਲਕ ਹੈ। “ਹੈ ਭਿ” ਉਹ ਹੁਣ ਵੀ ਹੈ, “ਹੋਸੀ” ਉਹ ਅਗਾਂਹ ਵੀ ਚੱਲੇਗਾ, “ਜਾਇ ਨ ਜਾਸੀ”; ਉਸਦਾ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹਨੇ ਜਾਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਉਹਨੇ ਮਰਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ। “ਜਾਇ ਨ ਜਾਸੀ”, ਜੋ ਜਨਮ ਤੇ ਮਰਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। “ਰਚਨਾ ਜਿਨਿ ਰਚਾਈ” ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਰਚਾਈ ਹੈ। ਉਹ ਹੁਣ ਵੀ ਹੈ, ਜਨਮ ਤੇ ਮਰਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਮਹਿਮਾ ਸੱਚੀ ਹੈ :

ਰੰਗੀ ਰੰਗੀ ਭਾਰੀ ਕਰਿ ਕਰਿ ਜਿਨਸੀ ਮਾਇਆ ਜਿਨਿ ਉਪਾਈ ॥

ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੁਆਰਾ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿਨਸਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹਨ, ਉਪਾਈਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜਨਮ ਤੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਨਿਹਚਲ ਹੈ, ਤੇ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਇਆ ਦੁਆਰਾ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿਨਸਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਧਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ :

ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਕੀਰਾ ਆਪਣਾ ਜਿਵ ਰਿਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ॥

ਜੋ ਕੁਛ ਉਸ ਨੇ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਪਿਆ ਹੈ, ਬਣਾ ਬਣਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਪਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੀ ਵਡਿਆਈ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੀ ਰਜ਼ਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵਾਂ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਟ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਬਣੇ ਹੋਏ

ਮਨਿ ਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤੁ

ਮੁੰਦਾ ਸੰਤੋਖੁ ਸਰਮੁ ਪਤੁ ਭੋਲੀ ਧਿਆਨ ਕੀ ਕਰਹਿ ਬਿਭੂਤਿ ॥
 ਖਿੰਬਾ ਕਾਨੁ ਕੁਆਰੀ ਕਾਇਆ ਜੁਗਤਿ ਭੰਡਾ ਪਰਤੀਤਿ ॥
 ਆਈ ਪੰਥੀ ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ ਮਨਿ ਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤੁ ॥ ਆਦੇਸੁ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸੁ ॥
 ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ ॥੨੮॥
 ਭੁਗਤਿ ਗਿਆਨੁ ਦਇਆ ਭੰਡਾਰਣਿ ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਾਜਹਿ ਨਾਦ ॥
 ਆਪਿ ਨਾਥੁ ਨਾਥੀ ਸਭ ਜਾ ਕੀ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਅਵਰਾ ਸਾਦ ॥
 ਸੰਜੋਗੁ ਵਿਜੋਗੁ ਦਇ ਕਾਰ ਚਲਾਵਹਿ ਲੇਖੇ ਆਵਹਿ ਭਾਗ ॥ ਆਦੇਸੁ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸੁ ॥
 ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ ॥੨੯॥

ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਜੋਗੀ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ, ਮਨ ਨੂੰ ਜੋਗੀ ਕਿਵੇਂ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ। ਅਗਰ ਮਨ ਨੂੰ ਜੋਗੀ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਮਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਅਗਰ ਤੁਸੀਂ ਆਖੋ ਤਨ ਨੂੰ ਜੋਗੀ ਬਣਾਉਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਰੂਪ ਰੇਖਾ ਨਾ ਮਿਲੇ। ਤੋਂ ਸਾਹਿਬ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬਾਕਾਇਦਾ ਮੁੰਦਰਾਂ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ, ਅਸੀਂ ਸੰਤੋਖ ਦੀਆਂ ਮੁੰਦਰਾਂ ਪਹਿਨੀਆਂ ਹਨ। ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਸੰਤੋਖ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਮੂਲ ਗੁਣ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਜਗਤ ਤੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰੱਜਿਆ, ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਕੋਈ ਚੋਸ਼ਣਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਮੰਗ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ, ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ।

ਦੇਖਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਉਹ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ, ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਉਹ ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ, ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹਨ, ਉਹ ਸਮਝਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਾਧਾ ਖੜੀ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਈਸ਼ਵਰ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜਗਤ ਵਿਚ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ। ਕਮਜ਼ੋਰ ਤਬਕਾ ਆਪਣੀਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਤਾਕਤਵਰ ਤਬਕਾ ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਈਸ਼ਵਰ ਤੋਂ ਬੇਮੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਮਜ਼ੋਰ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਕੋਲ ਧੀਆਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ, ਧਨ ਸੰਪਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ, ਪਦ-ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਦਾ ਕੋਈ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ, ਉਸਦੇ ਲਈ ਆਖਰੀ ਸਹਾਰਾ ਹੈ ਈਸ਼ਵਰ। ਵਾਸ਼ਨਾ ਬੜੀ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਬੜੀ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨੀ ਹੈ ਪਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਵੇ ? ਇਸ ਲਈ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬੰਦਾ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਸਾਧਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਈਸ਼ਵਰ ਸਾਧਕ ਹੈ ਵਾਸ਼ਨਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ। ਪਰ ਜੋ ਤਾਕਤਵਰ ਬੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਜਬਰ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਲੁੱਟਣਾ ਹੈ, ਦੁਰਾਚਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਹੁਕਮ ਚਲਾਉਣਾ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਈਸ਼ਵਰ ਬਾਧਕ ਹੈ। ਉਹ ਫਿਰ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਤਾਕਤਵਰ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਮੰਨਣਾ ਝੂਠ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਬਲ ਵਾਸ਼ਨਾ ਹੀ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਖਾਂ, ਹਲਾਕੂ, ਹਿਟਲਰ ਜੇ ਬਸਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਸਤੀਆਂ ਉਜਾੜ ਸਕੇ ਹਨ, ਜੇ ਹਿਟਲਰ ਇਕ ਕਰੋੜ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਸਕਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕਿਆ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਈਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖਣਾ ਬੜੀ ਔਖੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਪਰ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਮਨ ਤੋਂ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖਿਆ ਹੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਜੇ ਤਾਕਤਵਰ ਬੰਦੇ ਨੇ ਜਦ ਆਪਣੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਈਸ਼ਵਰ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਹੀ ਖੂਨ ਖਰਾਬਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ—ਦਇਆ, ਸੰਤੋਖ, ਹਲੀਮੀ, ਸਦਾਚਾਰ, ਭਾਈਚਾਰਾ ਅਤੇ ਈਸ਼ਵਰ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ—ਨਿਰਵੈਰਤਾ। ਜੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਹਿਟਲਰ ਆਪਣੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਚੰਗੇ ਖਾਂ ਤੇ ਹਲਾਕੂ

ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਸੰਤੋਖੀ ਨੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਚਿੰਤਨ ਵਿਚ ਛੁੱਥਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਲੀਨ ਹੈ, ਸੰਤੋਖੀ ਹੈ। ਜੋ ਜਗਤ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੈ, ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਲੂ ਹੈ। ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੋਨੋਂ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਮੁੰਦਰਾਂ ਪਹਿਨਾਈਆਂ ਹਨ, ਸੰਤੋਖ ਦੀਆਂ। “ਮੁੰਦਰ ਸੰਤੋਖੁ ਸਰਮੁ ਪਤੁ ਝੋਲੀ”—“ਪਤੁ” ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਅਨੁਸਾਰ ਕਈ ਅਰਥ ਹਨ—ਪਤ—ਪਾਤਰ, ਭਾਂਡਾ; ਪਤ—ਪੱਤਾ, ਦਰੱਖਤ ਦਾ ਪੱਤਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿਚ ਪਤ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ—ਇੱਜ਼ਤ, ਆਬਰੂ। ਇਸ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਜੋ ‘ਪਤੁ’ ਸ਼ਬਦ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ‘ਤੱਤੇ’ ਥੱਲੇ ਔਕੜ ਹੈ, ਇਕਵਚਨ, ਨਾਂਵ ਹੈ। ਮਤਲਬ ਹੈ—ਪਾਤਰ, ਭਾਂਡਾ। ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਅਸੀਂ ਸੰਤੋਖ ਦੀਆਂ ਮੁੰਦਰਾਂ ਪਹਿਨੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਭਾਂਡਾ ਹੈ ਮਿਹਨਤ ਦਾ। ਜੋਗੀ ਜਦੋਂ ਘਰ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਭਿਖਿਆ ਮੰਗਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਖੱਪਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਖੱਪਰ ਵਿਚ ਮਿਲੀ ਭਿਖਿਆ ਨੂੰ ਉਹ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਪਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਸਰਮੁ ਪਤੁ”, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਭਾਂਡਾ ਹੈ ਮਿਹਨਤ ਦਾ, ਮੇਰੀ ਕਿਰਤ ਨਾਲ, ਮੇਰੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ, ਜੋ ਕੁਛ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਏ, ਬਸ ਇਹੀ ਮੇਰਾ ਭਾਂਡਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮੈਂ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ, ਉਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮੈਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹਾਂ। ਔਰ ਮੇਰੀ ਝੋਲੀ ਕੀ ਹੈ—ਮਿਹਨਤ! ਮੇਰਾ ਭਾਂਡਾ ਕੀ ਹੈ—ਮਿਹਨਤ। ਮਿਹਨਤ ਕਰ ਕੇ ਜੋ ਮੇਰੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਪੈ ਗਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਉਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਦਰ ਦਰ ਮੰਗਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ—“ਮਾਗਤ ਮਾਨੁ ਨ ਪਾਇਆ ॥” ਮੰਗਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਨਾਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਣਖ ਥੱਲੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪੰਡਤ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਕਹਿਣਾ:

ਜਬ ਲਗ ਗੁਣ ਔਰ ਗਰਵ ਕਰ ਜਬ ਲਗ ਰਹੇ ਨ ਦੇ।
ਦੇ ਕਹੇ ਤੋ ਖੋਹ ਸਭ ਗੁਣ ਗੌਰਵ ਪਿਠ ਦੇ।

ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਮੈਂ ਭਿਖਾਰੀ ਨਹੀਂ, ਦਰ ਦਰ ਮੰਗਣ ਵਿਚ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਭਾਂਡਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਝੋਲੀ ਹੈ। ਇਸ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਛ ਪੈ ਜਾਏ, ਉਸੇ ‘ਤੇ ਹੀ ਮੈਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹਾਂ:

ਮੁੰਦਰ ਸੰਤੋਖੁ ਸਰਮੁ ਪਤੁ ਝੋਲੀ ਧਿਆਨ ਕੀ ਕਰਹਿ ਬਿਭੂਤਿ ॥

ਜੋਗੀ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ ‘ਤੇ ਸੁਆਹ ਮਲਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਖਲੜੀ ਸ਼ਖ਼ਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਰਾਖ਼ ਸਰਦੀ ਗਰਮੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਬਚਾਓ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਿੰਡੇ ਵਿਚ ਜੁਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿੰਦੀ। ਇਹ ਰਾਖ਼ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੋਗਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਬਚਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਮੈਂ ਧਿਆਨ ਦੀ ਬਿਭੂਤਿ ਲਾਈ ਹੈ, “ਧਿਆਨ ਕੀ ਕਰਹਿ ਬਿਭੂਤਿ”—ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਜੋੜਿਆ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਈਸ਼ਵਰ ਵਿਚ ਜੋੜਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਹੀ ਮੇਰੀ ਬਿਭੂਤਿ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਰੋਗ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ, ਕੋਈ ਸੰਤਾਪ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ; ਸਰਦੀ ਆਲਸੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਉਂਦੀ, ਗਰਮੀ ਬੇਚੈਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਜੋਗੀ ਤਨ ਉੱਤੇ ਖਿੰਬਾ ਪਹਿਨਦੇ ਹਨ, ਹੱਥ ਵਿਚ ਇਕ ਭੰਡਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਈਸ਼ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁਝ

ਜੁਗਤੀਆਂ ਤੇ ਉਕਤੀਆਂ ਵੀ ਮੰਨੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਪ੍ਰਥਾਇ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਇਹ ਵਾਕ :

ਖਿੰਥਾ ਬਾਲੁ ਕੁਆਰੀ ਕਾਇਆ ਜੁਗਤਿ ਭੰਡਾ ਪਠਰੀਰਿ ॥

ਅਸੀਂ ਖਿੰਥਾ ਪਹਿਨੀ ਹੈ ਕਾਲ ਦੀ, ਮੋਤ ਦੀ, ਮੋਤ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਮੋਤ ਹਰ ਵਕਤ ਯਾਦ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਜੁਗਤੀ ਹੈ ਕਾਇਆ ਨੂੰ ਕੌਰਾ ਰੱਖਣਾ। ਕੁਆਰਾ, ਕੌਰਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਚ ਲਫਜ਼ ਹੈ ਕੌਰਾ, ਹਿੰਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਕੁਆਰਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਮਤਲਬ ਹੈ—ਸਾਡ-ਸਥਰਾ, ਪਵਿੱਤਰ, ਬੇਦਾਗ਼। ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ—ਕਾਇਆ ਨੂੰ ਕੌਰਾ ਰੱਖਣਾ, ਬੇਦਾਗ਼ ਰੱਖਣਾ, ਪਵਿੱਤਰ ਰੱਖਣਾ ਇਹ ਸਾਡੀ ਜੋਗ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਹੈ। ਹਰ ਵਕਤ ਮੋਤ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਕਰਨਾ, ਮਾਨੋ ਇਹ ਅਸੀਂ ਖਿੰਥਾ ਪਹਿਨ ਰੱਖੀ ਹੈ।

ਜਗਤ ਵਿਚ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਕ ਉਹ ਜੋ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਰੱਖੇ; ਇਕ ਉਹ ਜੋ ਮੋਤ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਰੱਖੇ। ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਰੋਣਕ ਹੈ, ਗੀਤ ਹੈ, ਸੰਗੀਤ ਹੈ, ਨ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਰੰਸਰੀ ਵਾਦਨ ਹੈ, ਸਿਤਾਰ ਹੈ, ਇਹ ਸਭ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਰਾਗ ਰੰਗ ਜੀਵਨ ਹੈ, ਖੁਸ਼ੀ ਖੇਡਾ ਜੀਵਨ ਹੈ, ਨ੍ਰਿਤ ਗੀਤ ਜੀਵਨ ਹੈ। ਪਰ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਦੇ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਹੈ, ਚੁੱਪੀ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ ਚੁੱਪੀ, ਬਿਲਕੁਲ ਖਾਮੋਸ਼ੀ। ਉੱਥੇ ਧਿਆਨ ਸਾਧਨਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਡੁੱਬੇ ਅਤੇ ਇਤਨੇ ਗਹਿਰੇ ਡੁੱਬੇ ਕਿ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਹੀ ਪਾਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਪਰਮ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਡੁੱਬਣਾ ਰਾਗ ਰੰਗ ਵਿਚ ਡੁੱਬਣਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਡੁੱਬਣਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਡੁੱਬਣਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਮੋਤ ਵਿਚ ਡੁੱਬੇ। ਮੁਰਝਾਏ ਹੋਏ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ, ਇਕ ਬਿਰਧ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ, ਇਕ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ, ਹਿਰਦੇ ਨੂੰ ਆਹਤ ਪਹੁੰਚੀ, ਚੇਤ ਪਹੁੰਚੀ। ਆਪ ਮਹਿਲ ਮਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਏਕਾਂਤ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ, ਬੀਆਬਾਨ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਮੋਤ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਮੋਤ ਵਿਚ ਡੁੱਬੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਐਸੇ ਡੁੱਬੇ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਬਣ ਗਏ। ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਐਸੇ ਡੁੱਬੇ ਕਿ ਪਰਮ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ। ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਹੋਠਾਂ ਦੀ ਬੰਸਰੀ, ਨ੍ਰਿਤ ਆਦਿ ਜੀਵਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਅਸੀਂ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ ਨਾਲ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜੋੜ ਸਕਦੇ। ਉਹ ਖਾਮੋਸ਼ ਹਨ, ਚੁੱਪ ਹਨ। ਮੁਰਦਾ ਤਾਂ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਲਾਸ਼ ਤਾਂ ਬੋਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਮੋਤ ਤਾਂ ਨਾਂ ਹੀ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਘਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮੋਤ ਹੋ ਜਾਏ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਛਾ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਘਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਰਾਗ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਮਹਿਫਲਾਂ ਸਜ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਸ ਘਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੋਰ ਸਰਾਬਾ ਹੋਵੇ, ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਅਨੰਦ ਦਾ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਪਰ ਜਿੱਥੇ ਬਿਲਕੁਲ ਖਾਮੋਸ਼ੀ ਹੈ, ਸਮਝ ਲਉ ਕੋਈ ਮਾਤਮ ਹੈ। ਮਹਾਤਮਾ ਬੁਧ ਖਾਮੋਸ਼ ਸਨ, ਬੋਧ ਭਿਖਸੂ ਸਨ, ਮੋਤ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਰ ਮੋਤ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਗਹਿਰੇ ਡੁੱਬੇ, ਇਤਨੇ ਗਹਿਰੇ ਡੁੱਬੇ ਕਿ ਮੋਤ ਤੋਂ ਪਰੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਇਤਨੇ ਗਹਿਰੇ ਡੁੱਬੇ, ਇਤਨਾ ਗਹਿਰਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਵੀ ਪਰੇ ਚਲੇ ਗਏ ਸ੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ। ਜਿਥੇ ਤਕ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵੀ ਡੁੱਬਣਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੋਤ ਵਿਚ ਵੀ ਡੁੱਬਣਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ

ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਡੁੱਬਣਾ • ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਡੁੱਬਣਾ

ਕਿਉਂਕਿ ਜੀਵਨ ਇਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਗਰ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਇਹ ਆਖੇ ਮੈਂ ਸਿਰਫ ਮੌਤ ਹਾਂ, ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਖੂਨ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਹੈ। ਤੇ ਕੋਈ ਇਹ ਆਖੇ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਜੀਵਨ ਹਾਂ, ਮੌਤ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਵੀ ਗੱਲ ਅਧੂਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਮਨੁੱਖ ਜੀਵਨ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਮੌਤ ਹੈ, ਜਿੰਦਗੀ ਜਨਮ ਹੈ, ਜਿੰਦਗੀ ਮੌਤ ਹੈ। ਤੇ ਫਿਰ ਡੁੱਬਣਾ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਹੈ।

ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਮਿਹਨਤ ਹੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੋਲੀ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਤ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਡੁੱਬਣਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕ੍ਰਿਤ ਕੰਤੀ, ਮੋਦੀਖਾਨਾ ਚਲਾਇਆ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਕੀਤੀ, ਆਪ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹੋਈ, ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਗਲਵਕਤੀ ਨਾਲ ਲਾਇਆ। ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਸੰਦੇਸ਼ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਕਿ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਡੁੱਬਣਾ ਹੈ। ਰਬਾਬ ਹੈ, ਗੀਤ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਹੈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਕੋਲ। ਰੰਗ ਰੰਗ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਮਰਦਾਨੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ। ਸੋ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵੀ ਡੁੱਬੇ ਅਤੇ ਮੌਤ ਵਿਚ ਵੀ ਡੁੱਬੇ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼:

ਪਹਿਲਾ ਮਰਣੁ ਕਬੁਲਿ ਜੀਵਣ ਕੀ ਛਡਿ ਆਸ ॥

ਹੋਰੁ ਸਭਨਾ ਕੀ ਰੇਣੁਕਾ ਤਉ ਆਉ ਹਮਾਰੈ ਪਾਸਿ ॥

(ਪੰਨਾ 1102)

ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਐਸਾ ਸ਼ਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਅਕਸਰ ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਮਨੁੱਖ ਸਿਰਫ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਹੀ ਡੁੱਬਾ, ਰਾਗ ਰੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਡੁੱਬਾ ਤਾਂ ਰਾਰਤ ਦੇ ਸਨਾਤਨ ਮੰਦਰ ਰਾਗ ਰੰਗ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਬਣ ਗਏ। ਹੋਇਆ ਕੀ? ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੋਂ ਡਾਕੂਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਲਲਚਾਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਮਹਿਫਲਾਂ ਨੂੰ ਰੱਜ ਕੇ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਰਾਗ ਰੰਗ, ਇਹ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਦੇਵਦਾਸੀਆਂ ਦੇ ਅਖਾੜੇ ਬਣ ਗਏ। ਦਰਅਸਲ ਉਹ ਦੁਰਾਚਾਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਗਏ। ਜਿਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਪਿਆ:

ਨਚਣੁ ਕੁਦਣੁ ਮਨ ਕਾ ਚਾਉ ॥

ਨਾਨਕ ਜਿਨਿ ਮਨਿ ਭਉ ਚਿਨ੍ਹਾ ਮਨਿ ਭਾਉ ॥

(ਪੰਨਾ 465)

ਪਰ ਜੇ ਮੌਤ ਵਿਚ ਡੁੱਬੇ, ਬਿਲਕੁਲ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ, ਸ਼ਾਮੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ, ਬੋਲਣਾ ਨਹੀਂ, ਹਰਕਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। ਉਸਦਾ ਅੰਜਾਮ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਤਕ ਗੁਲਾਮ ਰਹਿਣਾ ਪਿਆ। ਕੁਛ ਕਰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸ਼ਾਮੋਸ਼, ਚੁੱਪ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਕਿਰਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਸਿਰਫ ਧਿਆਨ ਸਾਧਨਾ ਵਿਚ ਲੀਨ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਮਹਾਨ ਵੱਡਾ ਦੇਸ਼ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ।

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਫੁਰਮਾਨ ਕੀਤਾ—ਡੁੱਬਣਾ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਡੁੱਬਣਾ ਮੌਤ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ ਜੀਵਨ ਨਹੀਂ, ਮੌਤ ਹਾਂ; ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ ਮੌਤ ਨਹੀਂ, ਜੀਵਨ ਹਾਂ। ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਮਿਹਨਤ ਵੀ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਉੱਦਮ ਵੀ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਪੁਰਸ਼ਾਰਥ ਵੀ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਰਾਗ ਰੰਗ ਦੀ ਮਹਿਫਲ ਵੀ ਸਜਾਣੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ

ਆਈ ਪੰਥੀ ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ ਮਨਿ ਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤੁ ॥

ਜੋਗੀਆਂ ਵਿਚ ਸਿਰਮੌਰ “ਆਈ ਪੰਥ” ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਦੇ ਬਾਰਾਂ ਹੀ ਪੰਥ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਮੇਰਾ ਪੰਥ ‘ਆਈ ਪੰਥ’ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਬਾਰਾਂ ਪੰਥਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਬਲਕਿ—“ਆਈ ਪੰਥੀ ਸਗਲ ਜਮਾਤੀ” ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਸਭ ਜਮਾਤਾਂ ਅਤੇ ਪੰਥਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਇਕ ਜਮਾਤ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਬਾਰਾਂ ਪੰਥਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਜੋੜਦਾ, ਮੈਂ ਜਗਤ ਦੇ ਤਮਾਮ ਪੰਥਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੋੜਦਾ ਹਾਂ, ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਚੱਲਦਾ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਮੇਰਾ ‘ਆਈ ਪੰਥ’ ਹੈ। “ਮਨਿ ਜੀਤੈ ਜਗੁ ਜੀਤੁ”—ਮੈਂ ਜਗਤ ਦੀ ਜਿੱਤ ਮਨ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦੇ ਨਾਲ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ, ਨਾ ਕਿ ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਵਿਚ ਜਗਤ ਦੀ ਜਿੱਤ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ। ਮਨ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣਾ ਹੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਜਗਤ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਉਸ ਪਰਿਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅੱਗੇ ਆਦੇਸ਼ ਹੈ :

ਆਦੇਸ਼ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸ਼ ॥

ਕਿਸ ਨੂੰ ਆਦੇਸ਼ ?

ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੈ ਵੇਸੁ ॥

ਜੋ ਸਭਨਾਂ ਦਾ ਮੁੱਢ ਹੈ ਪਰ ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁੱਢ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਪੱਥਿਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਨਾਸ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਤੇ ਜਿਸਦਾ ਜੁਗਾਂ ਜੁਗਾਂਤਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕੋ ਹੀ ਵੇਸ਼ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਰੇ ਬਾਰ ਨਮਸਕਾਰ ਹੈ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਬਾਰੇ ਬਾਰ ਸਜਦਾ ਹੈ।

ਭੁਗਤਿ ਗਿਆਨੁ ਦਇਆ ਭੰਡਾਰਟਿ ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਾਜਹਿ ਨਾਦ ॥

ਇਸ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਦਾ ਮੂਲ ਉਪਦੇਸ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਕੂੜ ਦੀ ਕੰਧ ਟੁੱਟੇ, ਕਿਵੇਂ ਸੱਚ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਹੋਵੇ। ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੱਚ ਦਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀਆਂ ਅਠੱਤੀ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਸ ਸੱਚਖੰਡ ਵਿਚ ਵਸਦੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਤਕ ਲੈ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵਿਚ ਈਸ਼ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਧਨ ਜੁਟਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਧਨ ਕਮਾਵਣ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰੀਕੇ ਹਨ, ਠੀਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਗਤ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਵੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਤੋਰ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਧਰਮ ਦੀ ਸਾਧਨਾਂ ਨੂੰ ਮਨ ਦੀ ਸਾਧਨਾਂ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਤਨ ਦੀ ਸਾਧਨਾਂ ਨਹੀਂ। ਤਨ ਦੀ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ, ਤਨ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ, ਜੋ ਕੁਛ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਪਦਾਰਥ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਮਨ ਦੀ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਮਨ ਦੀ ਸਾਧਨਾਂ ਅੰਦਰ ਦੀ ਸਾਧਨਾਂ ਹੈ। ਤਨ ਦੀ ਸਾਧਨਾਂ ਬਾਹਰ ਦੀ ਸਾਧਨਾਂ ਹੈ, ਤਨ ਦੀ ਸਾਧਨਾਂ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਦੀ ਸਾਧਨਾਂ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਤਬਾਕਥਿਤ ਜੋਗੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਆਂਤਰਿਕ ਹੈ, ਮਨ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਮੂਹ ਜਗਤ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਬੋਲ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ, ਕਿਸੇ ਸੰਪਰਦਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਆਪ ਦੇ ਬੋਲ ਸਮਗਰ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਸਾਰਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਖਰਾਬਰ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਬੋਲ ਵੀ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਹਨ। ਆਪ ਡੁਹਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਸੁੰਦਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਆਂਤਰਿਕ ਹੈ, ਮਨ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਮੂਹ ਜਗਤ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਬੋਲ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ, ਕਿਸੇ ਸੰਪਰਦਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਆਪ ਦੇ ਬੋਲ ਸਮਗਰ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਸਾਰਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਖਰਾਬਰ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਬੋਲ ਵੀ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਹਨ। ਆਪ ਡੁਹਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਭੁਗਤਿ ਗਿਆਨੁ ਦਇਆ ਭੰਡਾਰਟਿ ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਾਜਹਿ ਨਾਥ ॥

ਜਿਥੇ ਜੋਗੀ ਲੋਕ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਸੁੰਦਰਾਂ ਪਹਿਨਦੇ ਹਨ, ਹੱਥ ਵਿਚ ਖੱਪਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਝੋਲੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਤਨ 'ਤੇ ਸੁਆਹ ਮਲਦੇ ਹਨ, ਬਿੰਬਾ ਪਹਿਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਹੱਥ ਵਿਚ ਡੰਡਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੋਰਿਆਂ ਅਤੇ ਆਸਰਮਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਬਾਕਾਇਦਾ ਇਕ ਨਿਯਮਾਵਲੀ ਚੱਲਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਚੁਰਮਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭੋਜਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਚੁਰਮਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਵਰਤਾਵਾ ਭਾਵ ਵੰਡਣ ਵਾਲਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਪੰਗਤ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਕ ਨਾਦੀ ਵਜਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਸਾਰੰਗੀ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸਨੂੰ ਜੋਰ ਨਾਲ ਤੇ ਸੁਰ ਵਿਚ ਵਜਾਉਣ ਨਾਲ ਇਹ ਭੰਡਾਰਾ ਤਕਸੀਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੋਗੀ ਲੋਕ ਛਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਰਿਆ ਕਰਮ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਧਨਾ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭੋਜਨ ਚੁਰਮਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੋਟੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਬਣਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਘਿਉ ਪਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਢੰਗ ਦੇ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਜੋਗੀ ਲੋਕ ਚੁਰਮਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਾਦੀ ਵਜਾ ਕੇ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਾਲ ਤੇ ਚੁਰਮਾ ਖਾਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਧਨਾ ਦਾ ਇਕ ਅੰਗ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—

ਐ ਜੋਗੀ ! ਤੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਚੁਰਮਾ ਛਕ, ਭੋਜਨ ਛਕ, ਪਰ ਕਿਹੜਾ ? “ਭੁਗਤਿ ਗਿਆਨੁ” ਤੇਰਾ ਭੋਜਨ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਚੁਰਮਾ ਭੋਜਨ ਤਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਤਨ ਦਾ ਭੋਜਨ ਅੰਨ ਹੈ। ਮਨ ਦਾ ਭੋਜਨ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਤਨ ਤ੍ਰਿਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਅੰਨ ਨਾਲ ਮਨ ਨਹੀਂ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਮਨ ਤਾਂ ਅੱਜ ਤਕ ਅੰਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰੱਜਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਨ, ਮਨ ਦਾ ਭੋਜਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਤਨ ਦਾ ਦੂਰ ਦਾ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ। ਤਨ ਤਾਂ ਜੜ੍ਹ ਹੈ, ਅਸਥੁਲ ਹੈ। ਸੋ ਇਸਦਾ ਭੋਜਨ ਵੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਭੋਜਨ ਵੀ ਅਸਥੁਲ ਹੈ। ਮਨ ਚੇਤੰਨ ਹੈ, ਸਤੋ ਅੰਸ ਹੈ, ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਦੀ। ਇੰਜ ਕਹਿ ਲਉ ਜੈਸੇ ਸਾਗਰ ਦੀ ਉਛਲੀ ਹੋਈ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਤੂਫ਼ਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਆਤਮਾ ਦੀ ਉਛਲੀ ਹੋਈ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਮਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਹੈ—“ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੁ॥” ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਤੂੰ ਸਾਗਰ ਹੈ, ਪਰ ਅੱਜ ਤੂੰ ਤੂਫ਼ਾਨ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੂਫ਼ਾਨ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਏ ਤਾਂ ਫਿਰ ਸਾਗਰ ਹੀ ਸਾਗਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਦ ਤੂਫ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਦੋਂ ਮਨ ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ—ਆਤਮਾ ਹੀ ਆਤਮਾ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਮਨ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਸਾਗਰ ਦੀ ਉਛਲੀ ਹੋਈ ਅਵਸਥਾ ਤੂਫ਼ਾਨ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਦੀ ਉਛਲੀ ਹੋਈ ਅਵਸਥਾ ਮਨ ਹੈ। ਮਨ ਦਾ ਭੋਜਨ ਹੈ ਗਿਆਨ, ਤਨ ਦਾ ਭੋਜਨ ਹੈ ਅੰਨ। ਤੇ ਅੰਨ ਖਾਣ ਨੂੰ, ਅਗਰ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਧਨਾ ਸਮਝ ਲਿਆ ਜਾਏ, ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਅੰਨ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਖਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਵੀ ਖਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਭੁੱਖ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਲੱਗਦੀ ਹੈ, ਖਾਂਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਣ। ਜੇ ਭੋਜਨ ਛਕਦੇ ਹਨ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਣ। ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਧਰਮ ਮਨ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਹੈ, ਤਨ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਨਹੀਂ। “ਭੁਗਤਿ ਗਿਆਨੁ” ਮਨ ਦਾ ਭੋਜਨ ਹੈ ਗਿਆਨ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਮਨ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੇ ਧਰਾਤਲ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਵਾਕ ਹੈ—“ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਕਾ ਭੋਜਨੁ ਗਿਆਨੁ॥” ਅੰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਮੂਲ ਮਿਜ਼ਾਜੀ ਹੈ ਤਨ ਦੀ ਅੰਨ। ਜੇ ਗਿਆਨ ਨਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਮਨ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਜਿਸ ਦਾ ਮਨ ਤ੍ਰਿਪਤ ਨਹੀਂ, ਅੰਦਰੋਂ ਖ਼ਾਲੀ ਹੈ, ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਖ਼ਲਾਅ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਅੰਨ ਨਾਲ ਭਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜਿਤਨੇ ਵੀ ਅੰਦਰੋਂ ਖ਼ਾਲੀ ਬੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਖਾਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਦਿਨ ਭਰ ਖਾਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਰਾਤ ਨੂੰ ਵੀ ਖਾਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਖਾਣਾ ਭੁੱਖ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ, ਖ਼ਲਾਅ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਾਸਤੇ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਕੌਣ ਦੱਸੇ ਕਿ ਮਨ ਦਾ ਖ਼ਾਲੀਪਣ ਭੋਜਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਭਰੇਗਾ। ਇਹ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਭੋਜਨ ਤੋਂ ਇਕ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ; ਭੋਜਨ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਵੀ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਐਸੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ, ਪਰਮ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਐਸੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਤਨ ਦਾ ਭੋਜਨ ਘਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅੰਨ ਘਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਮ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਘਰ ਵਿਚ ਇਕਲੋਤੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ‘ਤੇ ਮਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਫੁਲੀ ਨਹੀਂ ਸਮਾਉਂਦੀ। ਇਕ ਮਹਿਮਾਨ ਦੀ ਬਾਂਹ ਪਕੜ ਕੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ,

ਤਾਂ ਸਮਝ ਲਵੋ, ਉਹ ਭੁੱਲ ਉਸ ਤੋਂ ਦੁਬਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਭੁੱਲ ਕਰਨਾ ਇਨਸਾਨ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਹੈ ਤੇ ਭੁੱਲਾਂ ਤੋਂ ਅਨੁਭਵ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲੈਣਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਦੇਵਤਾ ਹੋ ਜਾਣ ਤੁਲ ਹੈ। ਭੁੱਲ ਦੀ ਦੁਹਰਾਈ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਜਗਤ ਹੈ, ਇਹ ਦੈਂਤਾਂ ਦਾ ਜਗਤ ਹੈ, ਇਹ ਮਨੁੱਖੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਠੋਕਰਾਂ ਤੋਂ ਅਨੁਭਵ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਗਤ ਵਿਚ ਐਸਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਠੋਕਰ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ। ਜੋ ਚੱਲੇਗਾ, ਠੋਕਰ ਜ਼ਰੂਰ ਖਾਵੇਗਾ। ਜਿਹੜੀ ਬੇੜੀ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਆਖੇ ਕਿ ਮੈਂ ਲਹਿਰਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਟਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਸਾਗਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਸਾਗਰ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਲਹਿਰਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਣਾ ਪਏਗਾ। ਜੋ ਜਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਠੋਕਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਜੀਣਾ ਪਏਗਾ। ਠੋਕਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਿਖਿਆ ਅਨੁਭਵ ਜਾਂ ਕੀਤੀ ਭੁੱਲ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਦੇ ਗਈ ਹੈ, ਇਹ ਠੋਕਰ ਤੇ ਇਹ ਭੁੱਲ ਪਰਿਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ।

ਜਪ ਕਰਦਿਆਂ, ਅਭਿਆਸ ਕਰਦਿਆਂ ਜੋ ਅੰਦਰ ਅਨੁਭਵ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਉਸੇ ਹੀ ਗਿਆਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ—ਐ ਜੋਗੀ! ਅਨੁਭਵੀ ਗਿਆਨ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਭੋਜਨ ਨਾਲ ਸਦੀਵੀ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਨਸੀਬ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੈ—“ਸਾਚੁ ਨਾਮੁ ਆਧਾਰੁ ਮੇਰਾ ਜਿਨਿ ਭੁਖਾ ਸਭਿ ਗਵਾਈਆ ॥” ਭੋਜਨ ਸਰੀਰ ਦੀ ਭੁੱਖ ਮਿਟਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਮਨ ਦੀਆਂ ਜੋ ਅਨੇਕ ਭੁੱਖਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਟਾਏਗਾ, ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਭੁੱਖਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਟਾਏਗਾ ਲੇਕਿਨ ਇਕ ਭੋਜਨ ਐਸਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਸਾਰੀਆਂ ਭੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਭੁਗਤਿ ਗਿਆਨੁ” ਐ ਜੋਗੀ! ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਗਿਆਨ ਤੇਰਾ ਭੋਜਨ ਹੋਵੇ ਤੇ ਇਸ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਵੰਡਣ ਵਾਲੀ ਭੰਡਾਰਨ ਕੌਣ ਹੋਵੇ? “ਦਇਆ”, “ਦਇਆ ਭੰਡਾਰਣਿ” ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਅੰਦਰ ਦਇਆ ਭਾਉ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੰਡਣ ਨੂੰ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਲਾਕਾਰ ਕਲਾ ਵੰਡੇਗਾ, ਗੁਣਵਾਨ ਗੁਣ ਵੰਡੇਗਾ, ਧਨਵਾਨ ਧਨ ਵੰਡੇਗਾ, ਸੰਪਰੀਸ਼ੀਲ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਸੰਪਤੀ ਵੰਡੇਗਾ। ਇਹ ਵੰਡਣਾ ਦਇਆ ਤੋਂ ਜਨਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੁਮ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ—ਸਿਰਫ਼ ਲੈਣਾ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਵਾਪਾਰੀ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ—ਜੋ ਲੈਣਾ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੇਣਾ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਦਾਨੀ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ—ਜਿਸਦੇ ਅੰਦਰ ਦੇਣ ਦਾ ਸੁਭਾਉ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ। ਇਹ ਦਇਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਐ ਜੋਗੀ! ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਭੰਡਾਰਨ (ਵਰਤਾਵੀ) ਦਇਆ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ੁਮ ਆਪਣੇ ਹੁਨਰ ਨੂੰ ਵੰਡੇਗਾ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਦੂਸਰੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗਾ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਵੇਗਾ; ਕਵਿਤਾ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਵੇਗਾ। ਚਿੱਤਰਕਲਾ, ਮੂਰਤੀਕਾਲ, ਈਸ਼ਵਰੀ ਗਿਆਨ, ਵਿਗਿਆਨ ਸ਼ੁਮ ਮਨੁੱਖ ਕਦੇ ਵੰਡੇਗਾ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਕੁਛ ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਵੰਡਣਾ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਜੇ ਅੰਦਰ ਦਇਆ ਭਾਉ ਹੋਵੇ, ਇਕਦਮ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕੁਛ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੈ ਇਹ ਦੂਜੇ ਕੋਲ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਜੇ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਹੈ, ਇਹ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਹ ਵੀ ਮੇਰੇ ਬਰਾਬਰ 'ਤੇ ਆਵੇ ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਅੱਠੇ ਹੋਵੇ। ਸੰਸਾਰਕ ਤਲ 'ਤੇ ਜੋ ਜੀ ਰਿਹੈ, ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਜਿੱਤ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੋ ਅਧਿਆਤਮਕ ਤਲ 'ਤੇ ਜੀਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮਨ ਦੀ ਜਿੱਤ ਵਿਚ

ਹੀ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰਕ ਤਲ 'ਤੇ ਤਾਂ ਉਹ ਹਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਨ ਦੇ ਤਲ 'ਤੇ ਉਹ ਜਿਤਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ ਵਿਗਰੀਤ ਦਿਸਾਵਾਂ ਹਨ, ਵਿਪਰੀਤ ਮਾਰਗ ਹਨ। ਸੰਸਾਰਕ ਮਨੁੱਖ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਉੱਚਾ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਕਿ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਹੋਵੇ। ਸਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਣ। ਸੰਸਾਰੀ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਜੋ ਇਹ ਯਤਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਗਤ ਨੂੰ ਪਤਾ ਚੱਲੇ, ਮੈਂ ਹਾਂ। ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਕੁਛ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਉਹ ਮਿਟਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਇਆ ਭਾਵ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਛ ਵੰਡ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ—ਕਿਧਰੇ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਗਿਆਨ ਦਾ ਭੋਜਨ ਹੋਵੇ ਤੇ ਦਇਆ ਭੰਡਾਰਨ ਹੋਵੇ, ਭਾਵ ਉਸ ਅਨੁਭਵੀ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਵੰਡਣ ਦਾ ਭਾਉ ਤੇ ਚਾਉ ਵੀ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਤੂੰ ਇਸਨੂੰ ਵੰਡ ਵੀ ਸਕੇਂ, ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਦਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਮੌਰ ਦਾਨ ਹੈ—ਨਾਮ ਦਾਨ। ਬਈ ਜੇ ਤੂੰ ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਜਗਤ ਵਿਚ ਵੰਡ। ਪਰ ਇਹ ਦਇਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਦਇਆ ਭੰਡਾਰਨ ਹੋਵੇ, ਗਿਆਨ ਦਾ ਭੋਜਨ ਹੋਵੇ ਤੇ “ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਾਜਹਿ ਨਾਦ”—ਭੋਜਨ ਉਸ ਵਕਤ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਨਾਦੀ ਵਜਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸਾਰੰਗੀ ਵਜਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਹ ਨਾਦ ਘਟਿ ਘਟਿ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੱਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦ ਘਟਿ ਘਟਿ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਬੋਲ ਹੋਣ ਦਾ ਬੋਧ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਹੋਵੇ, ਜੇ ਤੂੰ ਇਸ ਨਾਦੀ ਦਾ ਸਰੋਤਾ ਹੋਵੇਂ; ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ “ਕਿ ਸਮਸਤੁਲ ਜਬਾ ਹੈ। ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਕਿਰਾ ਹੈ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ 'ਤੇ ਤੂੰ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਹੈਂ। “ਜੇ ਬੋਲਤ ਹੈ ਮ੍ਰਿਗ ਮੀਨ ਪੰਖਿਰੁ ਸੁ ਬਿਨੁ ਹਰਿ ਜਾਪਤ ਹੈ ਨਹੀ ਹੋਰ॥” ਆਪਣੇ ਚੋਖੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ, ਇਹ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀ ਵੀ ਜੋ ਕੁਛ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹਨ, ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ। ਇਹ ਵੀ ਤੂੰ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿ ਸਮਸਤੁਲ ਜਬਾ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਹੈਂ। ਭਾਵ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਕੁਛ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਤੇਰੇ ਬੋਲ ਹਨ। ਇਹ ਤੂੰ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਅਤੇ ਮੈਂ ਸੁਣ ਸੁਣ ਕੇ ਮਗਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਸੁਣ ਸੁਣ ਕੇ ਮਸਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੇ ਇਹ ਨਾਦ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਦ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਜੋ ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ 'ਚ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਐ। “ਘਟਿ ਘਟਿ ਵਾਜਹਿ ਨਾਦ”—ਜੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਇਹ ਵਾਜਾ ਵੱਜ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ। ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਨਹਦ, ਨਾਦ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਵਾਕ—“ਘਟਿ ਘਟਿ” ਵਿਚ ਜੋ ਉਸਦੀ ਨਾਦੀ ਵੱਜ ਰਹੀ ਹੈ, ਜੋ ਅਨਹਦ ਦੀ ਨਾਦੀ ਵੱਜ ਰਹੀ ਹੈ, ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਤੂੰ ਉਸਦਾ ਸਰੋਤਾ ਹੋ ਜਾਏਂ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਅਨਹਦ ਨੂੰ ਸੁਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਫਿਰ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੁਣਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਕੀਕਤ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸਚਾਈ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਆਪਿ ਨਾਥੁ ਨਾਥੀ ਸਭ ਜਾ ਕੀ ਰਿਧਿ ਸਿਧਿ ਅਵਰਾ ਸਾਦ॥

ਜਿਵ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਚਲਾਵੈ

ਏਕਾ ਮਾਈ ਜੁਗਤਿ ਵਿਆਈ ਤਿਨਿ ਚੇਲੇ ਪਰਵਾਣੁ ॥
 ਇਕੁ ਸੰਸਾਰੀ ਇਕੁ ਤੰਡਾਰੀ ਇਕੁ ਲਾਏ ਦੀਬਾਣੁ ॥
 ਜਿਵ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਚਲਾਵੈ ਜਿਵ ਹੋਵੈ ਫੁਕਮਾਣੁ ॥
 ਓਹੁ ਵੇਖੈ ਓਨਾ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵੈ ਬਹੁਤਾ ਏਹੁ ਵਿਭਾਣੁ ॥
 ਆਦੇਸੁ ਤਿਸੇ ਆਦੇਸੁ ॥
 ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਚਰਿ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ ॥੩੦॥

ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ—ਜਾਗਰਤ, ਸੁਪਨ ਅਤੇ ਸੁਖੂਪਤ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜੋ ਕੁਛ ਜਗਤ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵੀ ਤਿੰਨ ਹਨ—ਜੀਵ ਜੋਮ ਰਹੇ ਹਨ, ਜੀਵ ਬਣ ਰਹੇ ਹਨ; ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਟਿਕ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਗੀਆ ਤੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਜੋ ਜਨਮ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹੀ ਮਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਾਰਨ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ? ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਜਨਮ ਕੋਈ ਹੋਰ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰਲੈ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਪਾਲਣਾ ਕੋਈ ਤੀਸਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਮ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ—ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਤੇ ਮਹੇਸ਼। ਬ੍ਰਹਮਾ ਸੰਸਾਰੀ ਹੈ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਭੰਡਾਰੀ ਹੈ ਤੇ ਸ਼ੰਕਰ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਕ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਇਕ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਮੌਤ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਇਹ ਤਿੰਨ ਦੇਵਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੰਦਿਰ ਮਹਾਦੇਵ ਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਹਨ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਕਿਧਰੇ ਇਕ ਅੱਧ ਮੰਦਿਰ ਮੌਜੂਦ ਹੋ। ਕਾਰਨ? ਜਨਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜਨਮ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਖ਼ਤਮ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸਨੇ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ ਹੈ ਜਾਂ ਜਿਸਨੇ ਮੌਤ ਦੇਣੀ ਹੈ। ਜਨਮ ਲੈ ਕੇ ਜਿਥੋਂ ਅਸੀਂ ਆ ਗਏ, ਉਸ ਨਾਲ ਦੁਬਾਰਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸਵਾਰਥ ਸਮਝੋ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦਾ ਕੋਈ ਮੰਦਿਰ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸਦੀ ਪੂਜਾ ਹੋਈ। ਉਸਦੀ ਤਾਂ ਆਰਤੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਗਾਇਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਬਾਕੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਇਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਸਿਰਫ਼ ਇਤਨਾ ਹੀ ਖਿਆਲ ਹੈ ਕਿ ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਰਚੇਤਾ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਰਚੇਤਾ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਵਾਹ ਪੈਣਾ ਹੈ ਉਸ ਨਾਲ ਜਿਸ ਨੇ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਸੋ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਮੰਦਿਰ ਹਨ।

ਪਾਲਣਾ ਪਦਾਰਥ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਧਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਨਾਰਾਇਣ ਨਾਲ ਲਕਸ਼ਮੀ ਹੈ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਹੈ—ਪਦਾਰਥ, ਵਸਤੂ; ਜਿਸਦੇ ਰਾਹੀਂ ਪਾਲਣਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਹੋਣੀ ਅਤਿਅੰਤ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਤਾਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਲਕਸ਼ਮੀ ਹੈ ਤੇ ਲਕਸ਼ਮੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪਾਲਣਾ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਸਰੀਰਕ ਤਲ 'ਤੇ ਧਨ ਪਦਾਰਥ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ। ਸੋ ਲਕਸ਼ਮੀ ਨਾਰਾਇਣ ਦੀ ਖ਼ੂਬ ਪੂਜਾ ਹੋਈ। ਪਰ ਡਰੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ, ਭੈ-ਭੀਤ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ ਸ਼ੰਕਰ ਦੀ ਵੀ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀ। ਨਾਰਾਇਣ ਦੀ ਪੂਜਾ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੋਈ ਕਿ ਪਾਲਣਾ ਹੁੰਦੀ ਰਹੇ। ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੋਈ ਕਿ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਚੀਏ। ਇਕ ਦੀ ਪੂਜਾ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੋਈ ਕਿ ਉਹ ਰੋਜ਼ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਵੇ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਨਾਰਾਇਣ ਦਾ ਪੂਜਣ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਘਰ ਰੋਜ਼ ਆਵਣ। ਕਿਉਂਕਿ ਨਾਰਾਇਣ ਆਏਗਾ ਤੇ ਲਕਸ਼ਮੀ ਆਏਗੀ, ਲਕਸ਼ਮੀ ਆਏਗੀ ਤੇ ਨਾਰਾਇਣ ਆਏਗਾ। ਸ਼ੰਕਰ ਦੀ ਪੂਜਾ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੋਈ ਕਿ ਇਹ ਨਾ ਆਵੇ, ਇਹ ਸਾਡੇ ਘਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਵੇ। ਇਹ ਮੌਤ ਦਾ ਦੇਵਤਾ ਹੈ, ਇਹ ਪਰਲੋ ਦਾ ਦੇਵਤਾ

ਸੁਖ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ • ਮੈਦ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ • ਸੁਖ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ • ਸੁਖ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼

ਹੈ। ਇਹ ਸੋਚ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਵਾਸਤਾ ਮਸ਼ਾਣਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਗਲ ਵਿਚ ਮੁਰਦੇ ਦੀਆਂ ਖੋਖੜੀਆਂ ਖਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਕੀਕਤ ਹੈ ਕਿ ਮੌਤ ਦਾ ਆਖਰੀ ਅਜਾਮ ਤੇ ਮਸ਼ਾਣ ਹੀ ਹਨ, ਸ਼ਮਸ਼ਾਨ ਘਾਟ ਹੈ।

ਬੰਕਰ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਜੋ ਪ੍ਰਤੀਕ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੌਤ ਦੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ, ਸਭ ਪ੍ਰਤੀਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਨ—ਕਮਲ ਫੁਲ ਹੈ, ਥਾਲੀ ਵਿਚ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਮੋਹਰਾਂ ਅੱਗੇ ਪਈਆਂ ਹਨ, ਹਾਥੀ ਫੁਹਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਬਰਖਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲਕਸ਼ਮੀ ਨਾਲ ਖੜੀ ਹੈ। ਕੋਈ ਭਗਤ ਜਨ ਬੈਠਾ ਵੀਣਾ ਛੇੜ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਕਤਾਰਾ ਛੇੜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ। ਫਿਰ ਬੈਠੇ ਨੇ ਮਹਾਦੇਵ; ਖਾਮੋਸ਼, ਅੱਖਾਂ ਮੁੰਦ ਕੇ ਚੁੱਪ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਬੇਰੋਟਕੀ ਹੈ। ਤਨ 'ਤੇ ਸੁਆਹ ਮਲੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ ਕਿ ਤਨ ਨੇ ਆਖਿਰ ਸੁਆਹ ਹੀ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਰਾਖ ਹੀ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਇਕ ਮੌਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬੰਕਰ, ਇਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਿਸ਼ਨੂੰ, ਇਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਕ ਮੌਤ ਦਾ। ਧਾਰਮਿਕ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਉਹ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਇਸ਼ਾਰੇ ਅੱਜ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਲੋਕੀ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਅਸਮਰਥ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੂਪ ਦਈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਦਕਿ ਵਾਸਤਵਿਕ ਰੂਪ ਮਿਥਿਹਾਸ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਤਿਹਾਸ ਨਹੀਂ, ਹਕੀਕਤ ਨਹੀਂ। ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਆਮ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਜਗਤ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਜਗਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸੂਤ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਚੇਲੇ ਬ੍ਰਹਮਾ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਤੇ ਮਹੇਸ਼, ਜੋ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਗਿਣੇ ਗਏ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰੀ, ਭੰਡਾਰੀ ਤੇ ਨਾਸ਼ਕਰ ਦਾ ਲਕਬ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਪਾਲਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਹੀ ਅਪੂਰੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਰਚਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਾਲਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਜੋ ਪਾਲਣਾ ਕਰ ਰਿਹੈ, ਉਹ ਮੌਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਜੋ ਨਾਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਿਰਜਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਤਿੰਨੇ ਇਕ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਮਾਲਿਕ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਨਹੀਂ, ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੋਂ ਉਤਪਤੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਪਾਲਣਾ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਾਲਣਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਨਾਸ਼ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਇਥੇ ਸਵਾਲ ਖੜਾ ਹੋ ਜਾਏ ਕਿ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਤਪਤੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਮੌਤ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ, ਗੱਲ ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਹੜਾ ਬਣਾਏਗਾ, ਉਹ ਮਿਟਾਏਗਾ ਕਿਉਂ ? ਜਿਸਨੇ ਮਿਟਾਣਾ ਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਪਾਲਣਾ ਕਿਉਂ ਕਰੇਗਾ। ਇਸਦੇ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਇਕ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਜਵਾਬ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁੱਦਾ ਜਾਂ ਮਕਸਦ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਉਸਦੀ ਖੇਡ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਜਿਸ ਸ਼ੌਕ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਤਲੇ ਹੀ ਹਾਸੇ ਵਿਚ ਢਾਹ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਹਾਸਾ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗਿਆ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਤੋੜਨ ਲੱਗਿਆ ਵੀ ਉਹੀ ਚਿਲਾਹਟ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗਿਆ ਹੈ, ਤੋੜਨ ਲੱਗਿਆ ਵੀ ਉਹ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੈ। ਔਰ ਜਿਤਨੀ ਲਗਨ

ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ, ਉਤਨੇ ਹੀ ਚਾਅ, ਮਲੂਰ ਤੇ ਲਗਨ ਨਾਲ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਕੀ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੈ ਇਸ ਬੱਚੇ ਦਾ? ਜੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਹੁੰਦਾ, ਕੋਈ ਮੁੱਦਾ ਹੁੰਦਾ, ਕੋਈ ਮਕਸਦ ਤਾਂ ਤੋੜਨ ਲੱਗਿਆ ਉਸਨੇ ਰੋਟਾ ਸੀ, ਤੜਫਟਾ ਸੀ, ਬੇਜ਼ਾਰ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਨਹੀਂ, ਇਹ ਉਸਦਾ ਖੇਲ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਆਵਨ ਜਾਨੁ ਇਕੁ ਖੇਲੁ ਬਨਾਇਆ ॥ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਕੀਨੀ ਮਾਇਆ ॥” ਜਗਤ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਤੇ ਜਾਣਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਇਕ ਖੇਲ ਹੈ, ਮਕਸਦ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਕੰਮ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੁਝ ਮਕਸਦ ਰੱਖ ਦਈਏ, ਉੱਥੇ ਤਣਾਉ ਖੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਤਣਾਅ ਇਸ ਕਾਰਨ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਕਸਦ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਜਿਸ ਕੰਮ ਲਈ ਮਕਸਦ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਕਿਤੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਜੇ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੈ, ਮੰਜ਼ਲੇ ਮਕਸੂਦ 'ਤੇ ਨਹੀਂ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਮਕਸਦ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਵੀ ਕਿਧਰੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ। ਤੇ ਫਿਰ ਅਧੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਗਰ ਉਸਨੇ ਵੀ ਕੋਈ ਮੁੱਦਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਮਕਸਦ ਰੱਖਿਆ ਹੈ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਮਕਸਦ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਤਣਾਉ 'ਤੇ ਖੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਕਸਦ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਮਿਲੇਗੀ। ਤਾਂ ਹੀ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਵਧ ਸਕਾਂਗਾ। ਜੇ ਮਕਸਦ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਾਯੂਸੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਪਰਾਮਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਜੇ ਮਕਸਦ ਦੂਰ ਹੈ, ਅਜੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਦੂਰ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਤਣਾਉ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਖੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਫਲਤਾ ਮਿਲੇਗੀ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਮੈਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਾਂਗਾ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਮੇਰਾ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੀ ਮੇਰੀ ਸਫਲਤਾ ਹੈ। ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਇਹ ਸਭ ਕੁਛ ਕਰਨਾ ਵੀ ਕਿਧਰੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੌਲ ਅਜੇ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿਚ ਪਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਸਫਲ ਹੋਵਾਂਗਾ ਕਿ ਨਹੀਂ।

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਨਹੀਂ, ਜਗਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਮਕਸਦ ਨਹੀਂ, ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਮੁੱਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਉਸਦੀ ਇਕ ਲੀਲਾ ਹੈ, ਇਹ ਉਸਦਾ ਇਕ ਖੇਲ ਹੈ। “ਆਵਨ ਜਾਨੁ ਇਕੁ ਖੇਲੁ ਬਨਾਇਆ ॥ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਕੀਨੀ ਮਾਇਆ ॥” ਉਸਦਾ ਮੁੱਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੋਈ ਮਕਸਦ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਬਣਾਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਤਣਾਉ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਖਿਚਾਉ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਜਿਥੇ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ 'ਤੇ ਹੈ। ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਹੈ, ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੈ, ਅਨੰਦ ਹੈ, ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਹੈ, ਖੇਡੇ ਵਿਚ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਇਹ ਬੜਾ ਮੂਲਯ ਫੁਰਮਾਨ—“ਮੈਂ ਹੋ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕੇ ਦਾਸਾ ॥ ਦੇਖਨ ਆਯੇ ਜਗਤ ਤਮਾਸਾ ॥” ਇਹ ਜਗਤ ਇਕ ਤਮਾਸਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਤਮਾਸੇ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਦਰਅਸਲ ਜੋ ਤਮਾਸਾ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਪ੍ਰਸੰਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜੋ ਤਮਾਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਗਿਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੁਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬੇਜ਼ਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਇਹ ਵਾਕ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ—ਐ ਬੰਦੇ! ਤਮਾਸਾ ਵੇਖ; ਤਮਾਸਾ ਨਾ ਬਣ। ਕਈ ਬੰਦੇ ਤਮਾਸਾ ਹੀ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੀਵਣਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਰਜੇ ਜਿੰਦਗੀ ਤਮਾਸਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਲੋਕੀਂ ਵੇਖ ਵੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ

ਜਪੁ-ਪੁਸ਼ਪਾ • ਜਪੁ-ਪੁਸ਼ਪਾ

ਵੇਖ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਮਿਲੇ, ਸਮਝ ਲਓ ਉਹ ਬੰਦਾ ਤਾਂ ਤਮਾਸ਼ਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਕ ਖੇਲ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਲੜ ਰਹੇ ਹਨ ਘਰ ਵਿਚ, ਪਕੌੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵਾਦ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਰਸ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੱਥਪਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਗਾਲੀ ਗਲੋਚ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਕੇਸ ਪੁੱਟ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲਈ ਤਾਂ ਉਹ ਤਮਾਸ਼ਾ ਬਣ ਹੀ ਗਏ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਐਂ ਬੰਦੇ! ਜਗਤ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਛ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਮਾਸ਼ੇ ਨੂੰ ਤੂੰ ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ ਬਣ ਪਰ ਤੂੰ ਖੁਦ ਤਮਾਸ਼ਾ ਨਾ ਬਣ।

ਜੀਵਨ ਦੇ ਗਹਿਰੇ ਤਲ ਦੀ ਖੋਜ ਭਗਤ ਜਨਾਂ ਨੇ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕੁਛ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਅਜੀਮ ਚਿੰਤਕਾਂ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਚਿੰਤਕ ਜੀਵਨ ਦੇ ਗਹਿਰੇ ਤਲ ਵਿਚ ਝਾਤ ਮਾਰ ਸਕੇ ਪਰ ਰੂਸ ਗਹਿਰਾਈ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਸਕੇ। ਇਹ ਸਵਲਤਾ ਸਿਰਫ਼ ਸੰਤ ਜਨਾਂ ਨੂੰ, ਭਗਤ ਜਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਰ ਜੋ ਝਾਤ ਮਾਰ ਸਕੇ, ਉਹ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵੀ ਮਹਾਨ ਹਨ। ਜਗਤ ਵਿਚ ਇਹ ਦੋ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਮਹਾਨ ਹਨ। ਜੋ ਜੀਵਨ ਦੇ ਗਹਿਰੇ ਤਲ ਤਕ ਚਲੇ ਗਏ, ਉਹ ਮਹਾਨ ਹਨ, ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਝਾਤ ਮਾਰ ਕੇ ਗਹਿਰਾ ਤਲ ਵੇਖ ਲਿਆ ਉਹ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ; ਉਹ ਵੀ ਮਹਾਨ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਵਿਚ ਝਾਤੀ ਮਾਰੀ ਹੈ ਉਰਦੂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਾਇਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੇ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਬਾਗ਼ੀਚਾ-ਏ-ਇਤਫ਼ਾਲ ਹੈ ਦੁਨੀਆ ਮੇਰੇ ਆਗੇ।

ਇਹ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਬਾਲਾ ਦੇ ਖੇਡਣ ਦੀ ਬਾਲਵਾੜੀ। ਜੋ ਕੁਛ ਜਗਤ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਛ ਮੇਰੇ ਲਈ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਖੇਲ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਔਰ ਫਿਰ ਅਗਾਂਹ ਚੱਲ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਹੋਰਾ ਹੈ ਤਮਾਸ਼ਾ ਸੁਬੇ ਸ਼ਾਮ ਮੇਰੇ ਆਗੇ।

ਦਿਨ-ਰਾਤ ਇਹ ਤਮਾਸ਼ਾ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰਾਤ ਅਤੇ ਦਿਨ ਦਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੋਵੇ ਪਰ ਮੈਂ ਦਿਨ ਦੇ ਵੀ ਅਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਵੀ ਤਮਾਸ਼ੇ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਅੱਗੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਇਕ ਖੇਲ ਹੈ ਔਰੰਗੇ ਸੁਲੇਮਾਨ ਮੇਰੇ ਨਜ਼ਦੀਕ,

ਇਕ ਥਾਤ ਹੈ ਅਜਾਜ਼ ਮਸੀਹਾ ਮੇਰੇ ਆਗੇ।

ਤਖ਼ਤੇ ਸੁਲੇਮਾਨੀ ਭਾਵ ਰਾਜ ਪਾਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਵੀ ਇਕ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਖੇਲ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਜਨੀਤਕ ਲਈ ਖੇਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਤਾਂ ਇਕ ਮੁੱਦਾ ਹੈ, ਮਕਸਦ ਹੈ ਤਖ਼ਤੇ ਸੁਲੇਮਾਨੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ। ਤਖ਼ਤ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੀ ਦਾਅ 'ਤੇ ਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਸਫਲਤਾ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਇਤਨੀ ਚੋਟ ਪਹੁੰਚੇ ਕਿ ਹੋ ਸਕਦੇ ਕਈ ਦਿਨ ਮੰਜੇ ਤੋਂ ਹੀ ਨਾ ਉੱਠ ਸਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਤਖ਼ਤ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਉਸਦਾ ਮਕਸਦ ਹੈ। ਪਰ ਗ਼ਾਲਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਅਗਰ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸੁਲੇਮਾਨੀ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਵੀ ਥਿਠਾ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਹੀ ਸਮਝਾਂਗਾ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਖੇਲ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੁਛ ਨਹੀਂ। ਜਿਸਦੇ ਲਈ ਤਖ਼ਤੇ ਸੁਲੇਮਾਨੀ ਇਕ ਖੇਲ ਹੈ ਉਸਦੇ ਲਈ ਤਖ਼ਤੇ ਸੁਲੇਮਾਨੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ

ਦਾ ਮੁੱਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਮਕਸਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਮਕਸਦ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਕ ਖੇਲ ਹੈ ਔਰੰਗੇ ਸੁਲੇਮਾਨ ਮੇਰੇ ਨਜ਼ਦੀਕ, ਇਕ ਬਾਤ ਹੈ ਅਜਾਜ਼ ਮਸੀਹਾ ਮੇਰੇ ਆਗੇ। ਅਜਾਜ਼ ਮੌਜਿਆਂ ਦੀ ਜਮਾਂ, ਮੌਜੇ-ਕਰਾਮਾਤ ਤੋਂ ਗਾਲਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ—ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਦੇ ਮੌਜੇ ਮੌਜੇ ਕੀ? ਕਥਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਲਾਇਆ, ਮੁਰਦਾ ਜਿੰਦਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਬਿਮਾਰ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਡੇਰਿਆ, ਤੰਦਰੁਸਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੱਧੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ, ਉਹ ਸੁਜਾਖਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਗਾਲਿਬ ਹੱਥ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ—ਇਹ ਵੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਖੇਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਛ ਨਹੀਂ। ਸਭ ਕੁਛ ਇਕ ਖੇਲ ਹੈ। ਹਜ਼ਰਤ ਈਸਾ ਦੇ ਮੌਜੇ, ਤਖ਼ਤੇ ਸੁਲੇਮਾਨੀ, ਦਿਨ ਰਾਤ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਛ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਭ ਕੁਛ ਇਕ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੈ।

ਜੀਵਨ ਦੇ ਗਹਿਰੇ ਤਲ ਤਕ ਜੇ ਕੋਈ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਪਹੁੰਚ ਸਕਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਵੇਖ ਸਕਿਆ ਹੈ, ਬੇਸ਼ਕ ਉਥੇ ਤਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਵੇਖ ਲੈਣਾ ਵੀ ਕੋਈ ਘੱਟ ਮਹਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸਾਧਨਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਦਿਮਾਗੀ ਸਾਧਨਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਾਧਨਾ ਕੀਤੀ, ਹੇਮਕੁੰਟ ਦੇ ਤਪੀਸ਼ਵਰ ਨੇ ਹੇਮਕੁੰਟ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਗਹਿਰੇ ਤਲ ਵਿਚ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਬਾਤ ਹੀ ਮਾਰੀ, ਉਹ ਜੀਵਨ ਦੇ ਗਹਿਰੇ ਤਲ ਤਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਿਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਉਹ ਕਹਿ ਰਿਹੈ—“ਮੈਂ ਹੋ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਕੋ ਦਾਸਾ ॥ ਦੇਖਨ ਆਯੋ ਜਗਤ ਤਮਾਸਾ ॥” ਮੈਂ ਇਹ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਖੁਦ ਤਮਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਅਗਰ ਉਹ ਖੁਦ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਜਦ ਚਾਰ ਬੱਚੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਤਾਂ ਰੋਂਦੇ। ਜਗਤ ਤਾਂ ਰੋਦਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੱਸਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਕਹਾਵਤ ਹੈ—ਤੁਸੀਂ ਹੱਸੋਗੇ, ਜਗਤ ਨਾਲ ਹੱਸੇਗਾ, ਪਰ ਜਦ ਤੁਸੀਂ ਰੋਵੋਗੇ ਜਗਤ ਰੋਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਰੋਣ ਦੀ ਸਾਝ ਕੌਣ ਪਾਂਦਾ ਹੈ? ਹਾਸੇ ਦੀ ਸਾਝ ਤਾਂ ਹਰ ਕੋਈ ਪਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਾਝ ਵੀ ਪਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਾਝ ਕੌਣ ਪਾਵੇਗਾ? ਨਫ਼ੇ ਦੀ ਸਾਰੇ ਸਾਝ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਸਾਝ ਕੌਣ ਪਾਵੇਗਾ? ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਸੁੱਖ ਦੇ ਹਨ, ਦੁੱਖ ਦੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਕੌਣ ਜੋੜੇਗਾ? ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ—“ਸੁਖ ਮੈ ਥਹੁ ਸੰਗੀ ਭਏ ਦੁਖ ਮੈ ਸੰਗਿ ਨ ਕੋਇ ॥ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਭਜੁ ਮਨਾ ਅੰਤਿ ਸਹਾਈ ਹੋਇ ॥” ਹਰੀ ਦਾ ਭਜਨ ਹੀ ਜਗਤ ਦੇ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸੰਗੀ ਹੈ। ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਸੰਗੀ ਹੈ ਕਿ “ਸੁਖ ਮੈ ਆਨਿ ਬਹੁਤੁ ਮਿਲਿ ਬੈਠਤ ਰਹਤ ਚਹੁ ਦਿਸਿ ਘੇਰੈ ॥” ਭਲੇ ਵੇਲੇ ਤੇਰੇ ਆਸ ਪਾਸ ਲੱਗੀ ਲੰਬੀ ਚੌੜੀ ਭੀੜ ਤੋਂ ਤੂੰ ਕਿਧਰੇ ਇਹ ਨਾ ਸਮਝ ਲਈ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੇ ਸੰਗੀ ਸਾਥੀ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਤਾੜਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਸੁੱਖ ਦੇ ਸਾਥੀ ਹਨ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਤੇਰੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਸੁੱਖ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਤੂੰ ਚਿਰਾਗ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਗੀਆਂ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਢੂੰਡੇਂਗਾ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣੇ। ਸਾਰਾ ਸ਼ੋਰ-ਸ਼ਰਾਬਾ, ਸਾਰੀ ਭੀੜ, ਸਾਰਾ ਵਰਤਣ ਵਲੋਂ ਵਾ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਸੰਬੰਧੀ ਸੰਗੀ ਸੁੱਖ ਵੇਲੇ ਦੇ ਹਨ। “ਸੁਖ ਮੈ ਆਨਿ ਬਹੁਤੁ ਮਿਲਿ ਬੈਠਤ ਰਹਤ ਚਹੁ ਦਿਸਿ ਘੇਰੈ ॥” ਸਰਬੰਸ ਵਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾਅਵੇ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਚਿਹਾ ਸੁਦ ਕਿ ਚੁੰ ਬਚਗਾਂ ਕੁਸ਼ਤ ਚਾਰ ॥ ਕਿ ਬਾਕੀ ਬਿਮਾਦਾ ਸਤ ਪੇਚੀਦਹ ਮਾਰ ॥” ਕੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬਲਦੇ ਹੋਏ ਭਾਬੜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚਾਰ ਚਿੰਗਾਰੀਆਂ ਬੁਝ ਗਈਆਂ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਛ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਕ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਕਿ ਪ੍ਰਚਲਤ ਗਾਥਾ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਜੋ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਈ ਕਿ ਇਹ ਮਾਦਾ, ਇਹ ਮਾਇਆ ਜੁਗਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸੂਤ ਹੋਈ, ਵਿਆਹੀ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਚੋਲਿਆਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸੰਸਾਰੀ ਹੈ, ਇਕ ਭੰਡਾਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਕ ਕਹਿਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਪਰਲੈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਪਰ ਹਕੀਕਤ ਕੀ ਹੈ? ਸਾਹਿਬ ਦੱਸਦੇ ਹਨ :

ਜਿਵ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਿਵੈ ਚਲਾਵੈ ਜਿਵ ਹੋਵੈ ਭੁਗਾਣੁ ॥

ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜਿਵੇਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਉਸਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਜਗਤ ਵਿਚ ਮਭ ਕੁਛ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਤੋਂ ਹੀ ਉਤਪਤੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਹੀ ਪਾਲਣਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਹੀ ਵਿਨਾਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਕੁਛ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਕੁਛ ਖੇਲ ਹੈ, ਇਕ ਮਿਥ ਹੈ। ਇਕ ਦਫ਼ਾ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ—ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ! ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਮੌਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਜਿਸ ਘਰ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਰੋਟਾ ਪਿਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਮੇਰੀ ਸੇਵਾ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਬਰਖਾ ਕਰਨ ਦਾ ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਇੰਦਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਕੰਮ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਖਿਆ—'ਸ਼ੰਕਰ! ਬਰਖਾ ਕਰਨੀ ਤੇਰੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ। ਮੌਤ ਕਰਨੀ ਤੇਰੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੀ ਕੰਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।' ਪਰ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਦੇ ਹੱਠ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਇੰਦਰ ਬਰਖਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਇਹ ਸੇਵਾ ਉਸ ਦੀ ਭੋਲੀ ਵਿਚ ਪਾਈ ਜਾਵੇ। ਬਹੁਤੇ ਤਹਲੇ ਕਰਕੇ ਹੱਠ ਕਰਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਇਹ ਸੇਵਾ ਸ਼ੰਕਰ ਦੀ ਭੋਲੀ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤੀ—'ਅੱਛਾ ਅੱਜ ਤੋਂ ਬਰਖਾ ਤੂੰ ਕਰੇਗਾ।' ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਵਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਦ ਮੈਂ ਡਮਰੂ ਵਜਾਵਾਂ, ਉਦੋਂ ਬਰਖਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। 'ਤਥਾਸਤੂ' ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ। 'ਠੀਕ ਹੈ ਤੂੰ ਡਮਰੂ ਵਜਾਏਂਗਾ ਬਰਖਾ ਹੋਵੇਗੀ।' ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਮਾਤਲੋਕ ਵਿਚ ਆਏ। ਕਿਸਾਨ ਹਲ ਚਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ 'ਸੁਣੋ, ਹਲ ਨਾ ਚਲਾਓ, ਤੇਰਾਂ ਸਾਲ ਤਕ ਮੀਂਹ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ। ਬਰਖਾ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੈ। ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ ਵਰ ਬਰਖਾ ਦਾ, ਕਰ ਰਿਹੈ ਮੌਤ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ। ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਜਦ ਫਿਰ ਉਹ ਉਥੋਂ ਲੰਘਿਆ ਤਾਂ ਕਿਸਾਨ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਬੀਜ ਪਏ ਪਾਵਨ। ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ—'ਜਦ ਮੈਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲ ਤਕ ਮੀਂਹ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ, ਤਾਂ ਬੀਜ ਕਿਉਂ ਰੋਲ ਰਹੇ ਹੋ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿਚ? ਕਿਉਂ ਨਾਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ? ਕਿਉਂ ਆਪਣਾ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ?' ਕਿਸਾਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ—'ਜੇ ਰੱਖ ਚਾਹੇਗਾ ਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਮੀਂਹ ਦੇ ਵੀ ਬੀਜ ਉੱਗ ਆਉਣਗੇ। ਜੇ ਨਾ ਵੀ ਉੱਗੇ ਤਾਂ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲ ਬਾਦ ਮੀਂਹ ਪੈਣਾ ਹੀ ਏ। ਤੇਰਾਂ ਸਾਲ ਤਕ ਜੇ ਅਸੀਂ ਬੀਜ ਨਾ ਬੋਇਆ, ਹਲ ਨਾ ਚਲਾਇਆ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਹਲ ਚਲਾਣਾ ਭੁੱਲ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਅਸੀਂ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਹੀ ਭੁੱਲ ਜਾਵਾਂਗੇ।' ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਬੋਝੇ ਜਿਹੇ ਅੱਗੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਰੁੱਖ ਥੱਲੇ

ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਕੀ ਸਾਚੀ ਕਾਰ

ਆਸਟੁ ਲੋਇ ਲੋਇ ਭੰਡਾਰ ॥ ਜੋ ਕਿਛੁ ਪਾਇਆ ਸੁ ਏਕਾ ਵਾਰ ॥
ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਸਿਰਜਣਹਾਰੁ ॥ ਨਾਨਕ ਸਚੇ ਕੀ ਸਾਚੀ ਕਾਰ ॥
ਆਦੇਸੁ ਤਿਸੈ ਆਦੇਸੁ ॥
ਆਦਿ ਅਨੀਲੁ ਅਨਾਦਿ ਅਨਾਹਤਿ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ ॥੩੧॥

ਹੀ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਖੁੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸੱਪ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਇਸਨੇ ਕੁਛ ਉਸਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਕੁਛ ਬਣਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਸੜਕਾਂ, ਰੇਲ ਗੱਡੀਆਂ, ਬੱਸਾਂ, ਮੋਟਰ ਗੱਡੀਆਂ, ਇਹ ਗਗਨ ਛੂੰਹਦੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਕੌਣ ਬਣਾਉਂਦਾ? ਦਰਅਸਲ ਫਲਸਫ਼ਾ, ਕਵਿਤਾ, ਸੰਗੀਤ, ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ, ਸਾਹਿਤ ਤੇ ਅਨੇਕ ਕਲਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਦਾ ਕਾਰਨ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਰਿਜ਼ਕ ਲਈ ਯਤਨ ਹੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਰਿਜ਼ਕ ਨੇ ਧੱਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਇਤਨੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਵਸਤੂਆਂ ਬਣਵਾ ਲਈਆਂ, ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਇਤਨਾ ਸੋਹਣਾ ਤੇ ਮਨੋਹਰ ਬਣਾ ਲਿਆ, ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਹੋਰ ਕਈ ਉਸਾਰੂ ਕੰਮ ਕੀਤੇ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਰੋਟੀ ਦਾ ਸਰਾਪ ਨਹੀਂ, ਉਸਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਰਹਿਮਤ ਹੈ। ਵਰਨਾ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਕੁਛ ਉਦਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਮਨੁੱਖ ਆਇਆ ਹੀ ਉਦਮ ਕਰਨ ਲਈ ਸੀ। ਇਹ ਉਦਮ ਤਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜੇ ਇਸਦਾ ਰਿਜ਼ਕ ਥੋੜਾ ਔਖਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਇਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਿਜ਼ਕ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਰਿਜ਼ਕ ਨੂੰ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਆਹਰ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਜਗਤ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰ ਸਕੇ। ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਮਸਲਾ ਥੋੜਾ ਔਖਾ ਬਣਾਇਆ, ਵਰਨਾ ਰੋਟੀ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਪਾਣੀ। ਜਗਤ ਵਿਚ ਜਿਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖੇ, ਉਹ ਚੌਰੌਤਰ ਦਿਨਾਂ ਤਕ ਬਿਨਾਂ ਅੰਨ ਤੋਂ ਰਹਿ ਗਏ। ਸੋ ਇਕ ਸਬੂਤ ਮਿਲ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸਰੀਰ ਚੌਰੌਤਰ ਦਿਨਾਂ ਤਕ ਰੋਟੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਰਨ ਵਰਤ ਰੱਖੇ ਉਹ ਪਾਣੀ ਦਿਨ ਵਿਚ ਅੰਨ ਦਫ਼ਾ ਪੀਂਦੇ ਸਨ। ਪਾਣੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਅੰਨ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੌਰੌਤਰ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਦਿਨਾਂ ਤਕ ਅੰਨ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਸਕੇ, ਪਰ ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਦਿਨ ਵਿਚ ਕਈ ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਰੋਟੀ ਨਾਲੋਂ ਪਾਣੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੀਮਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਗ਼ਜ਼ਬ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਾਣੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਇਤਨੀ ਬਿਖਮਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਹੂਲੀਅਤ ਹੈ, ਦਰਿਆ ਵਗਦੇ ਪਏ ਹਨ, ਪਰ ਅੰਨ ਦੇ ਦਰਿਆ ਨਹੀਂ ਵਗਦੇ। ਅੰਨ ਦੇ ਸਾਗਰ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਪਾਣੀ ਦੇ ਸਾਗਰ ਹਨ। ਅਸਮਾਨ ਤੋਂ ਅੰਨ ਦੀ ਵਰਖਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਰਖਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਮਹੱਤਤਾ ਦੇਂਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਚਾਰੋਂ ਪਾਸੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸਰੋਵਰ, ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਝੀਲਾਂ, ਪਾਣੀ ਦੇ ਦਰਿਆ, ਪਾਣੀ ਦਾ ਸਾਗਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਨਾਲੋਂ ਪਾਣੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਜੋ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਂਜ ਵੀ ਵੈਦਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਅੱਸੀ ਫੀਸਦੀ ਪਾਣੀ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਮੂਲ ਪਾਣੀ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਪਿਉ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਆਖਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਅੱਸੀ ਫੀਸਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਪਾਣੀ ਕਮਾਣ ਲਈ ਇਤਨੀ ਬਿਖਮਤਾ ਨਹੀਂ। ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨ ਰਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਵੇਂ ਰੋਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਇਕ ਦਿਨ ਤਾਂ ਰਹਿ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰੋਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਅੰਨ ਦਾ ਵੀ ਤੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਵੀ ਤਿਆਗ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਇਹ ਗੱਲ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਲਈ ਭਾਵ ਬਾਰਾਂ ਚੌਦਾਂ ਘੰਟਿਆਂ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ • ਸ੍ਰੀ ਮਤਾ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ • ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਸਾਦੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

ਦੇ ਦਿਲ ਦਿਮਾਗ ਉੱਤੇ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਸ ਦਾ ਇਕ ਇਲਾਜ ਹੈ—“ਚਿੰਤਤ ਹੀ ਦੀਸੈ ਸਭੁ ਕੋਇ ॥ ਚੇਤਹਿ ਏਕੁ ਤਹੀ ਸੁਖੁ ਹੋਇ ॥” ਜੇ ਬੰਦਾ ਇਕ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਫਿਰ ਤਮਾਮ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਦਿਮਾਗ ਤੋਂ ਰਿਜ਼ਕ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਵੀ ਲਹਿ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਇੰਜ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਮਲ ਦਾ ਫੁਲ ਸੁਗੰਧਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੋਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ—“ਪਰਦਏ ਨ ਗਿਰਾਹ ਜਰ ॥ ਦਰਖਤ ਆਬ ਆਸ ਕਰ ॥ ਦਿਹੰਦ ਸੁਈ ॥ ਏਕੁ ਤੁਈ ਏਕੁ ਤੁਈ ॥” ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਚਿੰਤਾ ਕਰਾਂ? ਮੈਂ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੂੰ ਜਿਤਨੇ ਪੰਛੀ ਬਣਾਏ ਹਨ, ਸਭ ਨੂੰ ਰਿਜ਼ਕ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਜਿਤਨੇ ਦਰੱਖਤ ਬਣਾਏ ਹਨ, ਸਭ ਨੂੰ ਰਿਜ਼ਕ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਖੜੇ ਹਨ। ਜੰਗਲਾਂ ਦੇ ਜੰਗਲ ਭਰੇ ਪਏ ਹਨ ਦਰੱਖਤਾਂ ਨਾਲ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੱਲ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪਾਣੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰ ਲਈਏ। ਪੰਛੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੱਲ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅੰਨ ਦਾ ਗੋਦਾਮ ਭਰ ਲਈਏ। ਦਾਣੇ ਭਰ ਲਈਏ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਅੱਜ ਮਿਲੇ ਹਨ, ਕੱਲ ਮਿਲਣ ਕਿ ਨਾ ਮਿਲਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਹੂਦਾ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਮਿਲਿਆ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੱਲ ਮਿਲਣਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਅੱਜ ਰੱਬ ਹੈ ਕੱਲ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਅੱਜ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੱਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਨਹੀਂ?

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਇਸ ਪਾਵਨ ਪਵਿੱਤਰ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਆਸਣ ਹਰ ਥਾਂ 'ਤੇ ਹੈ। ਹਰ ਥਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਉਸਦੇ ਭੰਡਾਰੇ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਭੰਡਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਜੋ ਕੁਛ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਇਕੋ ਦਫ਼ਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜੁਗਾਂ ਜੁਗਾਂਤਰਾਂ ਤੋਂ ਜੀਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੰਡਾਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਭੰਡਾਰਾ ਮੁੱਕਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੁੱਕਣਾ ਹੈ। ਜੀਵ ਮੁੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਨੰਦ ਰੂਪ ਰਸ ਰੰਗ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਗਤ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਦਾਰਥ ਤਾਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਗਰ ਮਨੁੱਖ ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਖਿਆ ਲਵੇ, ਤਾਂ ਇਕ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਰਿਜ਼ਕ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਪ੍ਰਥਮੇ ਮਾਖਨੁ ਪਾਛੈ ਦੂਧੁ ॥ ਮੈਲੁ ਕੀਨੈ ਸਾਬਨੁ ਸੂਧੁ ॥” ਤੇਰਾ ਜਨਮ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਐ ਮਨੁੱਖ। ਮਾਂ ਦੇ ਸਤੰਨ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਬਣਾਏ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਦੁੱਧ ਵੀ ਤੇਰੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿਖਿਆ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ ਕਿ ਰਿਜ਼ਕ ਪਹਿਲੇ, ਜੀਵਨ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹੈ। ਵਿਧਾਤੇ ਨੇ ਰਿਜ਼ਕ ਦੀ ਤਾਮੀਰ ਪਹਿਲੇ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੀਵਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਉਸ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਏਥੇ ਫੁਰਮਾਨ ਪਏ ਕਰਦੇ ਹਨ—ਇਕੋ ਹੀ ਦਫ਼ਾ ਉਸਨੇ ਬਰਕਤ ਨਾਲ ਭੰਡਾਰੇ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਜੋ ਅੱਜ ਤਕ ਵੀ ਮੁੱਕਣ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਏ :

ਕਚਿ ਕਚਿ ਵੇਖੈ ਸਿਰਜਣਹਾਰੁ ॥

ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪਣੀ ਸਾਜੀ ਹੋਈ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਬਣਾ ਬਣਾ ਕੇ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਭ ਲਈ ਰਿਜ਼ਕ ਵੀ ਬਣਾਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ—“ਸਿਰਿ ਸਿਰਿ ਰਿਜਕੁ

ਸਕਦਾ। ਪਰ ਜੋ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਘਟ ਵੀ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਜਨਨੀ ਜਾਨਤ ਸੁਤੁ ਬਡਾ ਹੋਤੁ ਹੈ ਇਤਨਾ ਕੁ ਨ ਜਾਨੈ ਜਿ ਦਿਨ ਦਿਨ ਅਵਧ ਘਟਤੁ ਹੈ॥” ਜਿਹੜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਹ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ, ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਜੋ ਸਾਲ ਮਹੀਨੇ ਉਹ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ, ਦਿਨ ਦਿਨ ਤਰ ਕੇ ਉਹ ਘਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਮਾਂ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪੁੱਤਰ ਵੱਡਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਵੱਡਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ—ਵੱਡਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋ ਰਿਹੈ ਪਰ ਨਾਲ ਛੋਟਾ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹੈ। ਜੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ ਦਿਨ ਦਿਨ ਘਟ ਰਹੀ ਹੈ, ਘਟ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਗਰ ਕਹਿ ਦਈਏ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ—ਤਾਂ ਫਿਰ ਘਟਣਾ ਵੀ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਪਏਗਾ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਦਾ ਇਕ ਰਸ ਹੈ, ਘਟਣਾ ਤੇ ਵਧਣਾ ਉਸ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਿਸਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇੰਜ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ—“ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੋ ਵੇਸੁ” ਜੁਗਾਂ ਜੁਗਾਂਤਰਾਂ ਵਿਚ ਜਿਸਦਾ ਇਕੋ ਹੀ ਵੇਸ ਹੈ, ਇਕ ਰਸ ਹੈ, ਇਕ ਰੂਪ ਹੈ, ਵਿਆਪਕ ਸਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿਚ ਘਟਣਾ ਤੇ ਵਧਣਾ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ।

•

ਲਖੁ ਲਖੁ ਗੇੜਾ ਆਖੀਅਹਿ

ਇਕ ਦੂ ਜੀਤੋ ਲਖ ਹੋਹਿ ਲਖ ਹੋਵਹਿ ਲਖ ਵੀਸ ॥
ਲਖੁ ਲਖੁ ਗੇੜਾ ਆਖੀਅਹਿ ਏਕੁ ਨਾਮੁ ਜਗਦੀਸ ॥
ਏਤੁ ਰਾਹਿ ਪਤਿ ਪਵੜੀਆ ਚੜੀਐ ਹੋਇ ਇਕੀਸ ॥
ਸੁਣਿ ਗਲਾ ਆਕਾਸ ਕੀ ਕੀਟਾ ਆਈ ਚੀਸ ॥
ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਪਾਈਐ ਕੁੜੀ ਕੁੜੈ ਠੀਸ ॥੩੨॥

ਨੂੰ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਭੀੜ ਹੀ ਭੀੜ ਚੱਲ ਪਈ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਭੀੜ। ਪਰ—“ਇਕ ਅਵਘਟ ਘਾਟੀ ਰਾਮ ਕੀ ਤਿਹ ਚੜਿ ਰਹਿਓ ਕਬੀਰ॥” ਇਕ ਬਿਖੜੀ ਘਾਟੀ 'ਤੇ ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਨਾ ਕੋਈ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਹੈ ਨਾ ਕੋਈ ਅੱਗੇ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਰਦੂ ਦੇ ਇਕ ਮਹਾਨ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਜ਼ਾਇਰ ਨੇ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਕਿਹਾ ਹੈ—‘ਕਾਫ਼ਲੇ ਯਾ ਬੜ ਗਏ ਯਾ ਮਿਟ ਗਏ, ਰਾਸਤੇ ਸੁੰਨਸਾਨ ਨਜ਼ਰ ਆਤੇ ਹੈਂ।’ ਜਿਹੜੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਮੰਜ਼ਲੇ ਮਕਸੂਦ ਦੀ ਤਰਫ਼ ਚੱਲੇ ਸਨ, ਕੁਛ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਤੇ ਕੁਛ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮਲੀਆ ਮੇਟ ਹੋ ਗਏ। ਹੁਣ ਰਸਤੇ ਉੱਜੜੇ ਪਏ ਹਨ। ਇਹ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦੇ ਮਾਰਗ ਉੱਤੇ ਭੀੜ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਮੰਦਿਰਾਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਤੀਰਥ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਭੀੜ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲੇਗੀ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਜੀਵਨ ਤੀਰਥ ਬਣ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਮੰਦਿਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਅਜਿਹੀ ਜਿੰਦਗੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮਿਲੇਗੀ, ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮਿਲੇਗੀ। ਜਦੋਂ ਤਕ ਮੰਦਿਰ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ, ਉਦੋਂ ਤਕ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਸ਼ੱਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਪੀਪਾ ਜੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ :

ਕਾਯਉ ਦੇਵਾ ਕਾਇਅਉ ਦੇਵਲ ਕਾਇਅਉ ਜੰਗਮ ਜਾਤੀ॥

ਕਾਇਅਉ ਧੁਪ ਦੀਪ ਨਈਥੇਦਾ ਕਾਇਅਉ ਪੁਜਉ ਪਾਤੀ॥

(ਪੰਨਾ 695)

ਮੇਰੀ ਕਾਇਆ ਹੀ ਦੇਵਲ ਬਣ ਗਈ ਹੈ, ਮੰਦਿਰ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਇਆ ਵਿਚ ਦੇਵਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਕਾਇਆ ਕਾਇਆ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਹਰੀ ਦਾ ਮੰਦਿਰ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ—“ਹਰਿ ਮੰਦਰੁ ਏਹੁ ਜਗੀਰੁ ਹੈ” ਤਿਸ ਵਿਚ ਸਚੇ ਦਾ ਵਾਸਾ। ਕੋਈ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਲਵੇ, ਕਾਇਆ ਹਰਿਮੰਦਰ ਹੈ। ਤੇ ਜਿਤਨੀ ਦੇਰ ਸੱਚ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਇਹ ਕਾਇਆ ਮਲ ਮੂਤਰ ਦਾ ਢੇਲਾ ਹੈ, ਗੰਦਗੀ ਦਾ ਢੇਰ ਹੈ, ਨਾਪਾਕ ਹੈ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ—“ਏਕ ਵਸਤੁ ਬੁਝਹਿ ਤਾ ਹੋਵਹਿ ਪਾਕ॥ ਬਿਨੁ ਬੁਝੇ ਤੂੰ ਸਦਾ ਨਾਪਾਕ॥” ਜੇ ਤੂੰ ਉਸ ਇਕ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਵੇਂ ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਲਵੇਂ, ਕਾਇਆ ਹਰਿਮੰਦਰ, ਕਾਇਆ ਦੇਵਲ। ਪਰ ਜੇ ਤੂੰ ਉਸ ਇਕ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਕਾਇਆ ਵਿਅਰਥ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਮਿੱਟੀ ਹੈ।

ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਸ ਪਾਵਨ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਚੱਲਦਿਆ ਚੱਲਦਿਆਂ ਥੱਕ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਇਸ ਥਕਾਵਟ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ—“ਘਟ ਅਵਘਟ ਡੁਗਰ ਘਣਾ ਇਕੁ ਨਿਰਗੁਣੁ ਬੈਲੁ ਹਮਾਰ॥ ਠਈਏ ਸਿਉ ਇਕੁ ਬੇਨਤੀ ਮੇਰੀ ਪੁੰਜੀ ਰਾਖੁ ਮੁਰਾਰਿ॥” ਹੇ ਮੁਰਾਰ! ਹੇ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ! ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਘਾਟੀ 'ਤੇ ਵੜਦਿਆਂ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਮੇਰਾ ਮਨ ਰੂਪੀ ਬੈਲ ਥੱਕ ਗਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਇਸ ਮਨ ਉੱਤੇ ਮੈਂ ਜੋ ਧਿਆਨ ਅਸਵਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸੁਰਤ ਲੱਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਅਗਾਂਹ ਚੱਲਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਰਹਿਮਤ ਕਰ, ਤੂੰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ, ਹੁਣ ਤੂੰ ਹੀ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਉਰਦ ਗਮਨ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਸੁਰਤਿ ਨੂੰ ਉਪਰ ਚਾੜ੍ਹਨਾ ਹੈ। ਜਮੀਨ ਦਾ ਸੁਭਾਉ

ਸੁਖ-ਪ੍ਰਸਾਦੀ • ਸੁਖ-ਪ੍ਰਸਾਦੀ

ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਰਫ਼ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਬੋਧ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਨਿਉਟਨ ਨੇ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਜ਼ਮੀਨ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਰਹੀ ਹੈ। ਤਾਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਸੁਝ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਆਈ। ਜ਼ਮੀਨ ਆਪਣੀ ਤਰਫ਼ ਸਿਰਫ਼ ਅਸਥੂਲ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਖਿੱਚਦੀ, ਸੂਖਸ਼ਮ ਨੂੰ ਵੀ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਤਰਫ਼ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਤਰਫ਼ ਖਿੱਚਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਆਸਰੇ ਉੱਚਾ ਲੈ ਜਾਣਾ ਚਾਹਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਪਰੈਸ਼ਰ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਦਬਾਉ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਪਾਣੀ ਫੁਹਾਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਪਰ ਉਠਦਾ ਹੈ ਪਰ ਧਰਤੀ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਫਿਰ ਥੱਲੇ ਆਣ ਰਿਸਦਾ ਹੈ। ਕੀਰਤਨ, ਕਥਾ ਤੇ ਜਪ ਦੇ ਦਬਾਉ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਧਿਆਨ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਉਰਦ ਗਮਨ ਹੋਇਆ, ਸੁਰਤ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਉਪਰ ਉੱਠੀ ਹੈ ਪਰ ਧਰਤੀ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦੀ ਮਾਰੀ ਫਿਰ ਥੱਲੇ ਆ ਗਈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਉਤਾਰ ਚੜ੍ਹਾਅ ਅਭਿਆਸੀ ਬੰਦੇ ਅਕਸਰ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਜਿਸਦਾ ਚਿਕਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਝਾਟੀ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ:

ਕਬਹੂ ਜੀਅਤਾ ਉਭਿ ਚੜ੍ਹਤੁ ਹੈ ਕਬਹੂ ਜਾਇ ਪਇਆਲੇ ॥
ਲੋਭੀ ਜੀਅਤਾ ਥਿਰੁ ਨ ਰਹਤੁ ਹੈ ਚਾਰੇ ਕੁੰਡਾ ਭਾਲੇ ॥

(ਪੰਨਾ 876)

ਕਦੀ ਸੁਰਤ ਉੱਚੀ ਹੋ ਗਈ, ਕਦੀ ਨੀਵੀਂ। ਕਦੀ ਮਨੁੱਖ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਸਦਾਚਾਰੀ ਹਾਂ ਤੇ ਕਦੀ ਗਿਲਾਨੀ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹੀ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਵਕਤ ਦਾਨੀ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵਕਤ ਬੇਈਮਾਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵਕਤ ਅਤਿ ਦਰਜੇ ਦਾ ਹਲੀਮ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵਕਤ ਹੰਕਾਰੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵਕਤ ਸ਼ਾਂਤਚਿਤ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸੇ ਵਕਤ ਬੜਾ ਹੀ ਬੇਚੈਨ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਬੇਚੈਨ ਹੈ। ਇਹ ਉਤਾਰ ਚੜ੍ਹਾਅ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਚਾਰੋਂ ਪਾਸਿਓਂ ਕੁਛ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲਦੀ ਹੈ—ਉਪਰ ਉਠ, ਉਪਰ ਉਠ। ਪਰ ਧਰਤੀ ਆਪਣਾ ਸੁਭਾਉ ਕਿਥੇ ਛੱਡਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੁਰਤ ਜਦ ਥੱਲੇ ਆਏਗੀ, ਰੂਪ ਕਰਕੇ ਆਏਗੀ, ਰੰਗ ਕਰਕੇ ਆਏਗੀ, ਧਨ ਸੰਪਤਾ ਕਰਕੇ ਆਏਗੀ। ਇਹ ਸਭ ਧਰਤੀ ਦੇ ਅੰਗ ਹਨ, ਧਰਤੀ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਹਨ। ਲੇਕਿਨ ਧਰਤੀ ਦੀ ਕਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇਕ ਦਾਇਰਾ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਦੇ ਧਰਾਤਲ ਤੋਂ ਜੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਸੌ ਮੀਲ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲ ਜਾਏ, ਉਹ ਧਰਤੀ ਦੀ ਕਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਧਰਤੀ ਦੀ ਆਕਰਸ਼ਣ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਖਿੱਚਣ ਵਿਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਪ, ਤਪ, ਸਾਧਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਜਦ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਇਤਨੀ ਉਚਾਈ ਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਧਰਤੀ ਦੀ ਖਿੱਚ ਨਿਰਅਸਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਫਿਰ ਉਸ ਬੰਦੇ ਦੇ ਧਿਆਨ ਨੂੰ ਥੱਲੇ ਲਿਆਉਣਾ ਬਹੁਤ ਅੱਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਲੋਕ ਥੱਕ ਗਏ ਕਿ ਇਸ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਥੱਲੇ ਲਿਆਈਏ, ਲੇਕਿਨ ਸੁਰਤ ਥੱਲੇ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸਕੇ। ਤੱਤੀ ਤਵੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਸੁਰਤ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹੀ ਰਹੀ। ਉਬਲਦੀ ਦੇਗ ਵਿਚ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਉਬਲ ਕੇ ਹਨ ਸੁਰਤ ਭੁਲੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੁਰਤ ਆਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਚੁੰਮ ਰਹੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਕਦਮਬੈਸੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਗਰਮ ਗਰਮ ਰੇਤਾ ਸੀਸ 'ਤੇ ਪਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹੈ ਲੇਕਿਨ ਅੰਦਰ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਉਹ ਠੰਡ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ

ਆਰੇ ਨਾਲ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਹੋ ਗਏ ਪਰ ਉਸਦੀ ਸੁਰਤ ਦੇ ਦੋ ਟੁਕੜੇ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਉਸ ਬੰਦੇ ਦੀ ਸੁਰਤ ਉਸ ਸੀਮਾ ਨੂੰ, ਉਸ ਬੁਲੰਦੀ ਨੂੰ ਛੂਹ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਜਿਥੇ ਧਰਤੀ ਦੀ ਕਸ਼ਿਬ ਬੇ-ਅਸਰ ਹੈ, ਉਥੇ ਬੰਦੇ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਥੱਲ ਲਿਆਉਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਬੁਲੰਦੀ 'ਤੇ ਤ੍ਰਿਭਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਬਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਤਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਢਹਿੰਦੀ ਕਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਇਸ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਵਿਖਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਪਉੜੀ ਦੀ ਮੂਲ ਪੰਕਤੀ ਹੈ—“ਏਤੁ ਰਾਹਿ ਪਤਿ ਪਵੜੀਆ ਚੜੀਐ ਹੋਇ ਇਕੀਸ ॥” ਇਹ ਮਾਰਗ ਹੈ, ਇਹ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ ਮਾਲਕ ਦੇ ਦਰ ਦੀਆਂ, ਪਤੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਦੀਆਂ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਮਹਿਲ ਦੀਆਂ। “ਚੜੀਐ ਹੋਇ ਇਕੀਸ” ਕੋਈ ਚੜ੍ਹੇ ਤੇ ਇਕੀਸ ਭਾਵ ਈਸ਼ਵਰ ਨਾਲ ਇਕ ਬਣ ਜਾਏ; ਉਸ ਇਕ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਇਕ ਈਸ਼ਵਰ ਹੋ ਜਾਏ। ਹੁਣ ਚੜ੍ਹਨਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ? ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਚਾੜ੍ਹੀਏ? ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਪਉੜੀਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਕਿਵੇਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਉਪਰਲੇ ਤਲ ਤਕ ਚਾੜ੍ਹੀਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਸੁਰਤਿ ਲਈ, ਧਿਆਨ ਲਈ ਕਿਹੜੀ ਪਉੜੀ ਹੈ? ਆਪਣੀ ਸੁਰਤਿ ਨੂੰ ਕਿਸ ਪਉੜੀ ਦੇ ਉੱਤੇ ਚਾੜ੍ਹਨਾ ਹੈ? ਇਸ ਪਾਵਨ ਪਵਿੱਤਰ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਉਸਦਾ ਢੰਗ ਦੱਸਦੇ ਹਨ:

ਇਕ ਦੂ ਜੀਭੋ ਲਖ ਹੋਹਿ ਲਖ ਹੋਵਹਿ ਲਖ ਵੀਸ ॥

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਬਖਸ਼ੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੇ ਮਹਾਨ ਹਨ, ਪਰ ਅੱਖ, ਕੰਨ ਤੇ ਰਸਨਾ ਸਿਰਮੌਰ ਹਨ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਅੱਧਾ ਬੰਦਾ ਵਿਗਿਆਨੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਗੂੰਗਾ ਤੇ ਬਹਿਰਾ ਬੰਦਾ ਸੋਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਭਗਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਥੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਸਾਰੀ ਖੋਜ, ਸਾਰੀ ਸਾਧਨਾ ਅੱਖ ਦੇ ਆਸਰੇ 'ਤੇ ਖੜੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਧਰਮ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਾਧਨਾ ਜਬਾਨ 'ਤੇ ਖੜੀ ਹੈ। ਰਸਨਾ ਨੇ ਬੋਲਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਧਾਰਮਿਕ ਹੋ ਸਕੇ।

ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਜਦ ਕਵੀ ਜਮਾਲ ਹੁਸੈਨ ਆਪਣਾ ਕਲਾਮ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਆਏ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਲਾਮ ਸੁਣਾਉਣ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਉਹਨੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਪੰਕਤੀ ਸੁਣਾਈ; ‘ਚੁਪ ਵੇ ਅੜਿਆ ਚੁਪ ਵੇ ਅੜਿਆ ਏਥੇ ਬਲਣ ਦੀ ਨਹੀਂ ਜਾਇ।’ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ—ਬਸ, ਤੂੰ ਇਥੇ ਹੀ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਹ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਾਡੀ ਸੋਚਣੀ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ—“ਜਬ ਲਗੁ ਦੁਨੀਆ ਰਹੀਐ ਨਾਨਕ ਕਿਛੁ ਸੁਣੀਐ, ਕਿਛੁ ਕਹੀਐ ॥” ਜਿਤਨੇ ਚਿਰ ਤਕ ਜਗਤ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਏ, ਜਿਉਣਾ ਹੈ, ਕੁਛ ਕਹਿਣਾ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਕੁਛ ਸੁਣਨਾ ਵੀ ਹੈ। ਹਾਂ, ਕਹਿਣਾ ਇਕ ਹੈ ਪਰ ਸੁਣਨਾ ਦੋ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਹਾਂ। ਜੇ ਖਾਮੋਬ ਤੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਣਾ ਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਫਿਰ ਗੂੰਗਾ ਹੀ ਬਣਾਉਂਦਾ। ਉਸਨੇ ਜਦ ਜਬਾਨ ਬੋਲਣ ਵਾਸਤੇ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਸਾਰਥਿਕ ਹੋਵੇਗੀ। ਧਰਮ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਾਧਨਾ ਜਬਾਨ 'ਤੇ ਖੜੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੱਸਦੇ ਨੇ:

ਇਕ ਦੂ ਜੀਭੋ ਲਖ ਹੋਹਿ ਲਖ ਹੋਵਹਿ ਲਖ ਵੀਸ ॥

ਇਕ ਜਬਾਨ ਨੂੰ ਦੋ ਕਰ ਲੈ, ਦੋ ਨਹੀਂ ਲੱਖ ਕਰ ਲੈ, ਫਿਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਬੰਸ ਲਖ ਕਰ ਲੈ, ਇਕ ਜਬਾਨ ਨੂੰ ਵੀਹ ਲੱਖ ਕਰ ਲੈ:

ਲਖੁ ਲਖੁ ਗੋੜਾ ਆਖੀਅਹਿ ਏਕੁ ਨਾਮੁ ਜਗਦੀਸ਼ ॥

ਫਿਰ ਇਕ ਇਕ ਜਬਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਖਾਂ ਲੱਖਾਂ ਵਾਰੀ ਉਸ ਜਗਦੀਸ਼ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰੀ ਜਾਹ, ਕਰੀ ਜਾਹ ਭਾਵ ਅਣਗਿਣਤ ਦਫ਼ਾ ਕਰ। ਕਿਸੇ ਗਿਣਤੀ ਮਿਣਤੀ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿਚ ਨਾ ਪੈ। ਹੁਣ ਇਕ ਜਬਾਨ ਜੇ ਲੱਖਾਂ ਜਬਾਨਾਂ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਇਕ ਇਕ ਜਬਾਨ ਲੱਖਾਂ ਲੱਖਾਂ ਵਾਰੀ ਉਸ ਜਗਦੀਸ਼ ਦਾ ਨਾਮ ਉਚਾਰਨ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਗੱਲ ਗਿਣਤੀ ਮਿਣਤੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦੀ ਹੋ ਗਈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਪ ਕਰੀ ਜਾਹ, ਕਰੀ ਜਾਹ। “ਲਖ ਹੋਵਹਿ ਲਖ ਵੀਸ”—“ਲਖੁ ਲਖੁ ਗੋੜਾ ਆਖੀਅਹਿ ਏਕੁ ਨਾਮੁ ਜਗਦੀਸ਼”—ਏਤੁ ਰਾਹਿ ਪਤਿ ਪਵੜੀਆਂ—ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰ ਦੀਆਂ ਬਸ ਇਹੀ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਰਸਨਾ ਨਾਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜਪੀ ਜਾਹ, ਇੰਜ ਧੁਨ ਅਲਾਪ ਕਰੀ ਜਾਹ, ਕਰੀ ਜਾਹ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਕਬੀਰ ਕੇਸੋ ਕੇਸੋ ਕੁਕੀਐ ਨ ਸੋਈਐ ਅਸਾਰ ॥ ਰਾਤਿ ਦਿਵਸ ਕੇ ਕੁਕਨੇ ਕਬਹੁ ਕੇ ਸੁਨੈ ਪੁਕਾਰ ॥” ਮੈਂ ਤਾਂ ਦਿਨ ਰਾਤ ਕੁਕ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਬੋਲੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਕੈਸੇ ਕੈਸੇ ਦੀ ਧੁਨ ਰਟੀ ਜਾ ਰਿਹਾ, ਰਟੀ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਤਾਂ ਗੱਲ ਬਣ ਜਾਏਗੀ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਖਦਿਆਂ ਸਵਾਦ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਵੇ, ਰਸ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਵੇ, ਸਮਝ ਲਉ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਪੁਕਾਰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ, ਸੁਰਤਿ ਆਕਾਸ਼ ਮੰਡਲ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਇਹ ਵਸੀਲਾ ਹੈ, ਜੋ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਇਸ ਵਸਾਇਲ ਦਾ ਠੀਕ ਉਪਯੋਗ ਕਰੇ ਜਾਂ ਨਾ ਕਰੇ, ਪਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਸਾਧਨ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਹਰ ਇਕ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਜਬਾਨ ਨਾਲ ਜਪ ਕਰਦਿਆਂ, ਸੱਚ ਬੋਲਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੁਰਤ ਸਤਿ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਰਸਨਾ ਨਾਲ ਮਿਥਿਆ ਬੋਲਦਿਆਂ, ਗਲਤ ਬਿਆਨੀ ਕਰਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਰਸਾਤਲ ਵਿਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਬਾਨ ਦੱਖਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਜਬਾਨ ਦੋਸਤ ਵੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਐਸਾ ਬਚਨ ਜੋ ਅਗਲੇ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਠੰਡ ਪੈ ਗਈ। ਜਬਾਨ ਨੇ ਖ਼ਾਤ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਇਕ ਐਸਾ ਬਚਨ ਜਿਸ ਦੇ ਬੋਲਣ ਨਾਲ ਅਗਲੇ ਦੇ ਤਿੰਨੋਂ ਕੱਪੜੇ ਅੱਗ ਲੱਗ ਰਈ ਹੋਵੇ, ਬੇਚੈਨੀ ਵਿਚ ਅਗਲਾ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਤੜਪਦਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਇਤਨਾ ਕੌੜਾ ਬੋਲ। ਬੋਲ ਕੀ ਅੱਗ ਦਾ ਅੰਗਾਰਾ। ਇਹ ਰਸਨਾ ਦਾ ਗ਼ਲਤ ਇਸਤੇਮਾਲ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਗ਼ਲਤ ਉਪਯੋਗ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜਬਾਨ ਸਵਰਗ ਹੈ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਅਰਾਹ ਰਸਨਾ 'ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮਈ ਨਾਮ ਹੈ। ਜਬਾਨ ਨਰਕ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਲੋਸ਼ ਦਾ ਅਖਾੜਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਗਰ ਮਿਥਿਆ ਵਾਕ ਤੇ ਕਲੋਸ਼ ਭਰੇ ਬੋਲ ਰਸਨਾ ਉਪਰ ਹੋਣ। ਗਾਲਿਬ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ—ਜੋ ਜਹਿਰ-ਏ-ਹਲ-ਹਲ ਹੈ, ਉਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ, 'ਨਾਦਾਨ ਮਾਲੂਮ

ਨਹੀਂ ਤੁਝ ਕੋ ਅੰਦਾਜ਼ ਹੈ ਪੀਣੇ ਕੇ। ਜਿਉਣ ਦਾ ਢੰਗ ਹੋਵੇ, ਜਿੰਦਗੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਜਿਉਣ ਦਾ ਢੰਗ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਿੰਦਗੀ ਜ਼ਹਿਰ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰ ਤਕ ਇਹ ਪਉੜੀਆਂ ਹਨ। “ਇਤੁ ਰਾਹਿ ਪਤਿ ਪਵੜੀਆ ਚੜੀਐ ਹੋਇ ਇਕੀਸ ॥” ਅੱਜ ਤਕ ਜਿਸ ਦੀ ਵੀ ਸਮਾਧੀ ਲੱਗੀ ਹੈ, ਜੋ ਵੀ ਉਸ ਅਨਾਹਦ ਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਪਰਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਿਆ ਹੈ, ਜ਼ਬਾਨ ਨਾਲ ਜਪ ਜਪ ਕੇ ਹੀ ਉਥੇ ਤਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੈ। ਰਸਨਾ ਨਾਲ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਠਟ ਠਟ ਕੇ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤਿ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਸੁਣਿ ਗਲਾ ਆਕਾਸ ਕੀ ਕੀਟਾ ਆਈ ਗੀਸ ॥

ਅਕਾਸ਼ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤਿ ਉੱਚੀ ਉੱਠ ਗਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕੀੜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੀਸ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪਾਂ ਵੀ ਉੱਡੀਏ, ਅਸੀਂ ਵੀ ਅਕਾਸ਼ ਤਕ ਪਹੁੰਚੀਏ। ਭਾਵ ਜਦ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸਮਾਧੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਰਮ ਅਨੰਦ ਉਪਲਬਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰਮ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਾਖੰਡੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੀਸ ਜਾਗਦੀ ਹੈ। ਪਾਖੰਡੀਆਂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜਪ ਤਪ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਵਾਸਨਾ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਗੀਸ ਬਰੀਸੇ ਉਹੀ ਕੁਛ ਕਰਨਾ ਜੋ ਕੁਝ ਉਸ ਸਾਧਨ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਸਾਧਨ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪੂਰਨ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜੋ ਇਹ ਕਰ ਰਿਹੈ, ਕੇਵਲ ਨਕਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਗੀਸ ਬਰੀਸੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਗਤ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੀਸ ਸਿਰਫ਼ ਸਮਾਜਿਕ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਰਾਜਨੀਤਕ ਜਿੰਦਗੀ 'ਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ਧਾਰਮਿਕ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਵੀ ਗੀਸ ਚੱਲਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਸੰਤ ਨੂੰ, ਇਕ ਪਰਮ ਗੁਰੂ ਨੂੰ, ਇਕ ਪਰਮ ਭਗਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅਕਸਰ ਕੀੜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੀਸ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੀ ਭਗਤ ਬਣੀਏ, ਅਸੀਂ ਵੀ ਸੰਤ ਬਣੀਏ। ਲੇਕਿਨ ਸਿਰਫ਼ ਗੀਸ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਤ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ। ਸੰਤ ਪਦ ਤਾਂ ਜਪ ਕਰਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਾਧਨਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਭਗਤ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸਾਧਨਾ ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਸੁਣਿ ਗਲਾ ਆਕਾਸ ਕੀ ਕੀਟਾ ਆਈ ਗੀਸ ॥

ਅਕਾਸ਼ ਤਕ ਪਹੁੰਚਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕੀੜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੀਸ ਆ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਤ ਲਕਬ ਜੋੜ ਲਿਆ, ਭਗਤ ਜੋੜ ਲਿਆ, ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਸੰਤ ਹਨ, ਪਰ ਸੰਤ ਤਾਂ ਇਕ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਡਿਜ਼ਾ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਬਦਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਤਮਾਲਾ ਦੀ ਗਾਠਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਰੋਗੀ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਕੋਲ ਆਇਆ। ਉਸ ਵਕਤ ਕਬੀਰ ਦੀ ਪਤਨੀ ਘਰ ਵਿਚ ਸੀ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਰੋਗੀ ਨੇ ਫ਼ਰਿਆਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵਾਂ ਨਰੋਆ ਕਰੋ, ਮੈਂ ਰੋਗ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਹਾਂ। ਕਬੀਰ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਇਹ ਅਰਦਾਸ

ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਨੱਕ ਨੂੰ ਪਕੜ ਕੇ ਦੋ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਤਿੰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਦੀ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਲੋਕ ਦੀ ਚਹੁਦਾ ਕਰੇ, ਕਦੀ ਥੁਹ। ਲੋਕ ਦੀ ਤੇ ਕਦੀ ਰੁਦਰ ਲੋਕ ਦੀ। ਲੋਕੀ ਉਸਦੇ ਪਾਤਰ ਵਿਚ ਜੋ ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਪਿਆ ਸੀ, ਪੈਸੇ ਪਾਈ ਜਾਣ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਉਹ ਪਾਤਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਸ ਜੋਗੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਜੋਗੀ ਬ੍ਰਹਮ ਲੋਕ, ਬਿਸ਼ਨ ਲੋਕ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਆਖਿਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅੱਖ ਖੋਲ੍ਹੀ, ਦੇਖ ਕੇ ਦੰਗ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਪਾਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਬਿਖਸ਼ਾ ਪਾਤਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਲੋਕੀ ਧੰਨ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਅੱਗੋਂ ਨਦਾਰਦ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ—ਮੇਰਾ ਖੱਪਰ ਕਿਥੇ ਹੈ? ਚਿਲਾ ਕੇ ਰੁੱਸਨੇ ਪੁੱਛਿਆ—ਮੇਰਾ ਖੱਪਰ ਕਿਸਨੇ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ? ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਖੜੇ ਹੋਏ ਤੇ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਬੋਲੇ:

ਆਂਟ ਸੇਤੀ ਨਾਕੁ ਪਕੜਹਿ ਸੂਝਤੇ ਤਿਨਿ ਲੋਅ ॥

ਮਗਰ ਪਾਛੈ ਕਛੁ ਨ ਸੁਝੈ ਏਹੁ ਪਦਮੁ ਅਲੋਅ ॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਇਹ ਵਾਕ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਪੰਨਾ 662 'ਤੇ ਦਰਜ ਹੈ। ਆਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਐ ਸਾਧੂ! ਐ ਜੋਗੀ! ਤੂੰ ਦੋ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਨੱਕ ਨੂੰ ਪਕੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਅੱਖਾਂ ਮੂੰਦ ਕੇ ਤਿੰਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਏ, ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਖੱਪਰ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ। ਇਹ ਤੇਰੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਠੀਸਾਂ ਹਨ। “ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਪਾਈਐ ਕੂੜੀ ਕੂੜੈ ਠੀਸ ॥” ਧਾਰਮਿਕ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਠੱਗ ਅਕਸਰ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਰਿਧੀਆਂ ਸਿਧੀਆਂ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਹ ਝੂਠੇ ਦੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਠੀਸਾਂ ਹਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ, ਉਸਦੀ ਰਹਿਮਤ ਨਾਲ ਸੌਗਾਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੀਦੀ ਹੈ। “ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਪਾਈਐ ਕੂੜੀ ਕੂੜੈ ਠੀਸ ॥” ਉਸਦੇ ਦਰ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਇਹ ਹੀ ਹਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਰਸਨਾ ਨਾਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਉਤਨਾ ਚਿਰ ਤਕ ਜਪਦਾ ਰਹੇ, ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਉਸ ਦੀ ਨਦਰਿ ਕਰਮ ਦਾ ਪਾਤਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਪਾਤਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ।

ਜੋਰੁ ਨ ਜੁਗਤੀ ਛੁਟੈ ਸੰਸਾਰੁ

ਆਖਣਿ ਜੋਰੁ ਚੁਪੈ ਨਹ ਜੋਰੁ ॥ ਜੋਰੁ ਨ ਮੰਗਣਿ ਦੇਣਿ ਨ ਜੋਰੁ ॥
 ਜੋਰੁ ਨ ਜੀਵਣਿ ਮਰਣਿ ਨਹ ਜੋਰੁ ॥ ਜੋਰੁ ਨ ਰਾਜਿ ਮਾਲਿ ਮਨਿ ਜੋਰੁ ॥
 ਜੋਰੁ ਨ ਸੁਰਤੀ ਗਿਆਨਿ ਵੀਚਾਰਿ ॥ ਜੋਰੁ ਨ ਜੁਗਤੀ ਛੁਟੈ ਸੰਸਾਰੁ ॥
 ਜਿਸੁ ਹਥਿ ਜੋਰੁ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਸੋਇ ॥ ਨਾਨਕ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ ਨ ਕੋਇ ॥੩੩॥

ਜਪੁਜੀ • ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਹ ਪਉੜੀ ਇਕ ਅਦੁੱਤੀ ਪਉੜੀ ਹੈ। “ਏਤੁ ਰਾਹਿ ਪਤਿ ਪਵਤੀਆ
ਚੜੀਐ ਹੋਇ ਇਕੀਸ ॥” ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪ ਜਪ ਕੇ, ਪ੍ਰਮਾਰਥ ਦੇ ਰਾਹ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ 'ਤੇ
ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਕਿਥੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਪਉੜੀ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਉੜੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ
ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਇਹ ਬੋਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ :

ਜਿਸੁ ਹਥਿ ਜੋਰੁ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਸੋਇ ॥
ਨਾਨਕ ਉਤਮੁ ਨਾਂਬੁ ਨ ਕੋਇ ॥

ਇਕ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਇਕ ਜੋਰ ਹੈ, ਤਾਕਤ ਹੈ, ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ।
ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਬੋਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਝੂਠ ਹਾਂ, ਤੂੰ ਸੱਚ ਹੈਂ। ਮੇਰੀ ਮਨੋਤ, ਮੇਰੀ ਹੋਂਦ ਝੂਠ
ਹੈ। ਮੇਰਾ ਮੰਨਣਾ ਝੂਠ ਹੈ। ਤੂੰ ਹੀ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਹੀ ਹੈਂ। ‘ਮੈਂ’ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਦੀਵਾਰ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ
ਨੇ ਇਥੋਂ ਹੀ ਗੱਲ ਆਰੰਭ ਕੀਤੀ ਸੀ—“ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ ॥”
ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਝੂਠ ਦੀ ਪਾਲ ਕਿਵੇਂ ਟੁੱਟੇ, ‘ਮੈਂ’ ਦੀ ਕੰਧ ਕਿਵੇਂ ਟੁੱਟੇ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਤੂੰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ
ਹੋਵੇ ? ਤੂੰ ਕੀ ਹੈ ? ਇਕ ਤਾਕਤ ਹੈ, ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੈ। ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਇਕ ਗੱਲ
ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ; ਇਕ ਪਰਮ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਕਤੀ
ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਹੈ ? ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਹ ਇਸ਼ਾਰਾ ਵੀ
ਕਰ ਗਏ ਹਨ। “ਕੇਤਾ ਤਾਣੁ ਸੁਆਲਿਹੁ ਰੂਪੁ ॥” ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਤਾਣ ਹੈ, ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ,
ਕੌਣ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਵੇ, ਕੌਣ ਤੱਕੜੀ ‘ਤੇ ਡੋਲੇ, ਕੌਣ ਉਸ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਨਾਪੇ, ਉਸ ਅਸੀਮ ਨੂੰ ਕੌਣ
ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀਮਿਤ ਕਰੇ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਹ ਔਖੀ ਗੱਲ ਹੈ।

ਇਸ ਪਾਵਨ ਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਪ ਤਪ ਕਰ ਕੇ ਜਦ
ਸੁਰਤਿ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਕ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ,
ਕੀਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਨਬਜ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਚਲਾਈ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਹੀ। ਸਵਾਸ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ,
ਚਲਾਏ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਹੇ। ਸਭ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕੀਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਾਂ
ਮੈਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਇਹ ਮੇਰੀ ਹੋਂਦ, ਇਹ ਮੈਂ; ਸਭ ਝੂਠ ਹੈ। ਹੋ ਰਿਹੈ ਸਭ ਕੁਝ ਪਰ ਬੋਧ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ,
ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਐਸਾ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹੈ, ਕੀਤਾ ਨਹੀਂ
ਜਾ ਰਿਹਾ; ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਝੂਠ ਹੈ। ਉਸ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਹੋਏ ਬਿਨਾਂ ਐਸਾ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਤੂੰ ਹੀ ਹੈਂ,
ਤੂੰ ਹੀ ਹੈਂ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ; ਦਰਅਸਲ ਉਹ ਤੂੰ ਹੀ, ਤੂੰ ਹੀ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਵੀ ਰਸ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।
ਉਹ ਵੀ ਕਹਿਣਾ ਗ਼ਲਤ ਹੋਵੇਗਾ।

ਜਦ ਸੁਰਤਿ ਬੁਲੰਦੀ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇਕ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਜਾਂਦੀ

ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੇ, ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦਾ, ਕੋਈ ਜਵਾਨ ਬੁਢੇਪੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੇ, ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦਾ, ਕੋਈ ਬੁੱਢਾ ਮੌਤ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੇ, ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦਾ; ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹੈ, ਕੀਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਇਤਨੇ ਵੱਡੇ ਪੜਾਉ, ਬਚਪਨ, ਜਵਾਨੀ, ਬੁਢੇਪਾ, ਜਨਮ ਤੇ ਮਰਨ ਜਦ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਭਗਤ ਕਹਿ ਉਠਦਾ ਹੈ—ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਮਹਾਨ ਘਟਨਾਵਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਕ ਨਦੀ ਦੇ ਵਹਿਣ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਂ ਜੋ ਖਾਣ ਨਾਲ ਆਖੇ ਕਿ ਮੈਂ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਨਹੀਂ, ਇਹ ਵਹਿਣ ਸੁਭਾਵਕ ਹੈ। ਨਦੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੋਕ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਰੋਕ ਲਵੇ ਤਾਂ ਛੱਪੜ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਰੋਕ ਲਵੇ ਤਾਂ ਗੰਦੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਰੋਕ ਲਵੇ ਤਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਰੋਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਇਸਦਾ ਵਹਿਣ ਰੱਬੀ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜਾਰੀ ਰਹੇਗਾ। ਪਾਣੀ ਦੇ ਢਲਾਣ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦਾ ਰੱਬੀ ਨਿਯਮ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਸਾਗਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਠੀਕ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਜੀਵਨ ਦੀ ਧਾਰਾ, ਇਹ ਅਨੰਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਦੇ ਦਰਿਆ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਰਸਨਾ, ਦਿਮਾਗ ਅਤੇ ਦਿਲ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੇ ਜੀਵਨ ਧਾਰਾ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਧਨ, ਸੰਪਤਾ, ਸੁਖ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਖੁਦ ਤਲਾਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਨਹੀਂ, ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਇਹ ਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਭ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਕੁਝ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਇਸ ਕੈ ਹਾਥਿ ਹੋਇ ਤਾ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਲੇਇ ॥” “ਅਗਿਆਨੀ ਮਨਿ ਰੋਸੁ ਕਰੇਇ ॥” ਜੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਸਭ ਕੁਝ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਕੁਝ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਭਾਵੇਂ ਦਾਅਵਾ ਕਰੀ ਜਾਏ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਮੇਰੀ ਮੁੱਠੀ ਵਿਚ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਮੁੱਠੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਇਸ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਇਸੇ ਢੰਗ ਦਾ ਬੋਧ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਮੂਲ ਪੰਕਤੀ ਹੈ—“ਜਿਸੁ ਹਥਿ ਜੋਰੁ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਸੋਇ ॥” ਜੇ ਕੋਈ ਖਾਣ ਨਾਲ ਆਖੇ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਮੇਰਾ ਜੋਰ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹੈ, ਮੈਂ ਜੋਰ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਕੋਈ ਕਰ ਕੇ ਵਿਖਾਏ। “ਜਿਸੁ ਹਥਿ ਜੋਰੁ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਸੋਇ ॥” ਜਿਹੜਾ ਆਖੇ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਜੋਰ ਹੈ ਉਹ ਕਰ ਕੇ ਵੇਖ ਲਵੇ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਗੱਲ ਇਥੋਂ ਆਰੰਭ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਆਖਇ ਜੋਰੁ ਚੁਪੈ ਨਹ ਜੋਰੁ ॥

ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੋਰ ਨਹੀਂ ਤੇ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਵਿਚ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਤਾਕਤ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ। ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਮਨੁੱਖ ਪਸ਼ਚਾਤਾਪ

ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਆਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ; ਮੈਂ ਕਹਿ ਬੈਠਾ। ਉਹ ਜੋ ਕਹਿ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਅਫਸੋਸ ਹੈ। ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਮਨੁੱਖ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ—ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਆਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਖੀ? ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਨਹੀਂ, ਇਕ ਅਗੰਮੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇਰੇ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਵਿਚ, ਤੇਰੇ ਬੋਲਣ ਵਿਚ। ਉਸ ਵੀ ਰਸਨਾ, ਉਸਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਬੋਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਸਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਰਸਨਾ ਬੋਲ ਰਹੀ ਹੈ ਇਹ ਉਸਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੇਗੀ? ਸਾਡਾ ਜਵਾਬ ਹੈ—ਜਿਸਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚ ਸਕੇਗਾ। ਕ੍ਰਿਤ ਕਰਤੇ ਦਾ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰੇਗੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਤੇ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ। ਇਹ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਇਹ ਜ਼ੋਰ ਉਸ ਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਉਸਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਜਾਂ ਇੰਜ ਕਹਿ ਲਉ, ਇਹ ਸਵਾਸ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਬੋਲ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਅੰਜ ਬੰਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਦਾ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਜੇਰੁ ਨ ਮੰਗਣਿ ਦੇਣਿ ਨ ਜੇਰੁ ॥

ਮੰਗਣ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮੰਗਤਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅਫਸੋਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੰਗ ਮੰਗ ਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜਿਹਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਜਮੀਰ 'ਤੇ ਬੋਝ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਪਰ ਮੰਗਣਾ ਤਾਂ ਫਿਰ ਵੀ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇੰਜ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਇੰਜ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਇਕੁ ਦਾਤੇ ਇਕਿ ਭੇਖਾਰੀ ਜੀ ਸਭਿ ਤੇਰੇ ਚੋਜ ਵਿਭਾਣਾ ॥” ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ, ਖਿਹ ਤੇਰੇ ਚੋਜ ਹਨ। ਕਿਧਰੇ ਤੂੰ ਦਾਨੀ ਹੈਂ ਤੇ ਕਿਧਰੇ ਮੰਗਤਾ ਹੈਂ। ਇਹ ਤੇਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਰੋਗ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਕਰਹੂੰ ਸੁਚੇਤ ਹੁਇ ਕੈ ਚੇਤਨਾ ਕੈ ਚਾਰ ਕੀਓ,
ਕਰਹੂੰ ਅਚਿੰਤ ਹੁਇ ਕੈ ਸੇਵਰ ਅਚੇਤ ਹੋ॥
ਕਰਹੂੰ ਭਿਖਾਰੀ ਹੁਇ ਕੈ ਮਾਂਗਰ ਫਿਰਤ ਤੀਖ,
ਕਹੂੰ ਮਹਾ ਦਾਨ ਹੁਇ ਕੈ ਮਾਂਗਿਓ ਧਨ ਦੇਖ ਹੋ ॥੧॥੧੧॥

(ਅਕਾਲ ਉਸਾਰ)

ਹੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ! ਮੈਂ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਧਰੇ ਤੂੰ ਭਿਖਾਰੀ ਹੋਇਆ ਫਿਰਦਾ ਏਂ, ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਏਂ ਤੇ ਕਿਧਰੇ ਮੂੰਹ ਮੰਗਿਆ ਦਾਨ ਦੇਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਏਂ, ਦੇਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਏਂ। ਇਸ ਦੇਣ ਅਤੇ ਮੰਗਣ ਵਿਚ ਤੇਰਾ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤੇਰੀ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਜੇਰੁ ਨ ਮੰਗਣਿ ਦੇਣਿ ਨ ਜੇਰੁ ॥

ਅਕਸਰ ਕਈ ਵਾਰੀ ਅਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਬੰਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਚੀਜ਼ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਦੇ ਬੈਠਾ। ਤੂੰ ਦੇ ਬੈਠਾ ਏ, ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ। ਜੋਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਨੁਭਵ ਇਹ ਕਹਿ ਰਿਹੈ ਕਿ ਮੰਗਣ ਅਤੇ ਦੇਣ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਇਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਲੱਖ ਸਮਝਾਉ, ਮੰਗਤਾ ਮੰਗਣ ਤੋਂ ਬਾਝ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ। ਲੱਖ ਸਮਝਾਉ, ਦਾਤਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਝ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ। ਬੱਦਲਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇਈਏ ਬਰਸੇ ਹੀ ਨਾ, ਚੰਦਨ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇਈਏ ਤੁਸੀਂ ਖੁਸ਼ਬੂ ਨਾ ਵੰਡੋ, ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇਈਏ ਤੁਸੀਂ ਮਹਿਕ ਨਾ ਲੁਟਾਓ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ੍ਹਾ ਹੋਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਕਾਦਰ ਕਰੀਮ ਨੇ ਇਹ ਦੇਣ ਦਾ ਸੁਭਾ ਹੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਜਿਸ ਦਾ ਫੁਭਾਅ ਬੱਦਲ ਵਰਗਾ, ਫੁੱਲ ਤੇ ਚੰਦਨ ਵਰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਫੁੱਲ ਵਰਗੇ ਨੇ, ਇਹ ਤਾਂ ਬੱਦਲਾਂ ਵਰਗੇ ਨੇ, ਇਹ ਤਾਂ ਚੰਦਨ ਵਰਗੇ ਨੇ, ਇਹ ਤਾਂ ਲੁਟਾਉਣਾ ਜਾਣਦੇ ਨੇ, ਵਰ੍ਹਨਾ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਵੰਡਿਆ ਤਾਂ ਤਾਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਝੋਲੀ ਖਾਲੀ ਹੋਵੇ, ਕੋਈ ਮੰਗਣ ਨੂੰ ਖੜਾ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ—ਸਭ ਤੇਰੇ ਚੋਜ ਨੇ, ਸਭ ਤੇਰੇ ਚੋਜ ਨੇ, ਕਿਧਰੇ ਤੂੰ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਿਧਰੇ ਤੂੰ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਅਗਰ ਕੋਈ ਦਾਤਾ ਇਹ ਆਖੇ ਕਿ ਮੈਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਇਹ ਉਸਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਮੰਗਤਾ ਇਹ ਆਖੇ ਕਿ ਮੈਂ ਮੰਗ ਰਿਹਾ, ਇਹ ਵੀ ਉਸਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਮੰਗਤੇ ਹੋ ਦਾਤੇ ਨੂੰ ਇਹ ਸੂਝ ਹੋ ਸਾਭ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ—“ਇਕਿ ਦਾਤੇ ਇਕਿ ਭੇਖਾਰੀ ਜੀ ਸਭਿ ਤੇਰੇ ਚੋਜ ਵਿਡਾਣਾ ॥” ਉਸ ਦਿਨ ਮੰਗਤਾ ਮੰਗਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਦਾਤਾ ਦਾਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਕੇਵਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਿਨ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਧਰੇ ਤੂੰ ਹੀ ਭਿਖਾਰੀ ਹੋ ਕੇ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਧਰੇ ਤੂੰ ਹੀ ਮਹਾਂਦਾਨੀ ਹੋ ਕੇ ਝੋਲੀਆਂ ਭਰ ਰਿਹਾ ਹੈ:

ਜੋਰ ਨ ਜੀਵਣਿ ਮਰਣਿ ਨਹ ਜੋਰੁ ॥

ਜਨਮ, ਜੀਵਨ ਤੇ ਮਰਨ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਜੋਰ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਜਗਤ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਆਏ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਰੁਖ਼ਸਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਨਾਸਤਕ ਅਕਸਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਭਾਵੇਂ ਜਨਮ ਤੇ ਜੀਵਨ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਨਹੀਂ, ਮਰਨਾ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਚਾਹੀਏ ਅਸੀਂ ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਖੁਦਕਸ਼ੀ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਲਈ ਵੀ ਇਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਇਕ ਮਾਹੌਲ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਮਰਨ ਵਿਚ ਸਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਅਸੀਂ ਇਕ ਮਕਾਨ ਬਣਾਉਣਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮਕਾਨ ਤੋਂ ਪੁੱਛਦੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੂੰ ਬਣਨਾ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਢਾਹ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛਦੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੂੰ ਢਾਹਿਣਾ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਉੱਤੇ ਕਿਹੜਾ ਰੰਗ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਮਕਾਨ ਦੀ ਸਾਲਾਹ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ। ਅਸੀਂ ਮਕਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦਾ ਰੰਗ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ

ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਜੋਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਦਾਤ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬਲ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਤਾਂ ਜਨਮ ਤੇ ਮਰਨ ਉੱਤੇ ਹੀ ਜੋਰ ਨਹੀਂ, ਬਾਕੀ ਕਿਸ ਕਿਰਿਆ ਉੱਤੇ ਇਸਦਾ ਜੋਰ ਚੱਲੇਗਾ? ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਜੋਰੁ ਨ ਜੁਗਤੀ ਛੁਟੈ ਸੰਸਾਰੁ ॥

ਉਕਤੀਆਂ ਤੇ ਜੁਗਤੀਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਆਪਣਾ ਜੋਰ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਵਰਨਾ ਹਰ ਬੰਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰ ਕੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਜਾਂਦਾ। ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਕ ਘਰ-ਬਾਰ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਬਾਹਰ ਆਸ਼ਰਮ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਘਰ ਦਾ ਬੰਧਨ ਟੁੱਟਿਆ, ਆਸ਼ਰਮ ਦਾ ਬੰਧਨ ਪੈ ਗਿਆ। ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਬੰਧਨ ਟੁੱਟਿਆ, ਚੇਲਿਆਂ ਦਾ ਬੰਧਨ ਪੈ ਗਿਆ। ਮਾਤ-ਲੋਕ ਦਾ ਬੰਧਨ ਟੁੱਟਿਆ, ਪਰਲੋਕ ਦਾ ਬੰਧਨ ਪੈ ਗਿਆ। ਮਾਤ-ਲੋਕ ਵਿਚ ਸ਼ਰਾਬ ਨਹੀਂ ਪੀਣੀ, ਪਰਲੋਕ ਦੇ ਸੋਮ ਰਸ ਪੀਵਾਂਗੇ। ਮਾਤ-ਲੋਕ ਵਿਚ ਸਦਾਚਾਰੀ ਬਣਨਾ ਤਾਂਕਿ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਅਪਸਰਾਂ ਨਾਲ ਨਿਤ ਕਰ ਸਕੀਏ, ਪਰੀਆਂ ਦੀ ਮਹਿਫਲ ਵਿਚ ਬੈਠ ਸਕੀਏ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਇਕਬਾਲ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ :

ਕਹਾ ਠੇ ਜਾਉਂਦਿਲ ਦੋਨੋ ਜ਼ਹਾਨ ਮੇਂ, ਇਸ ਕੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ,
ਯਹਾ ਪਰੀਓਂ ਕਾ ਮਜ਼ਮਾ ਹੈ, ਵਹਾ ਹੁਰੋਂ ਕੀ ਮਹਿਫਲ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵੇਖੋ? ਇਥੇ ਸਦਾਚਾਰੀ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਥੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਜਾਮ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜੋੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਥੇ ਅੰਗੂਰੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਚਸ਼ਮਿਆਂ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਸਕੇ। ਇਥੇ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਧਨ ਨੂੰ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਛੋੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂਕਿ ਉਥੇ ਹੀਰੋ ਤੇ ਮੋਤੀਆਂ ਨਾਲ ਜੜਤ ਸੋਨੇ ਦੇ ਮਹਿਲ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਣ। ਇਥੇ ਵਿਰ ਡਾਕਟਰ ਇਕਬਾਲ ਨੇ ਕਰਾਰੀ ਚੋਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ :

ਬਹਿਸ਼ਤੇ ਹੁਰੋਂ ਗਿਲਮਾ ਇਵਜੋ ਤਾਇਤ,
ਮੈਂ ਨਾ ਮਾਨੁੰਗਾ, ਇਨਹੀਂ ਸਾਤੋਂ ਸੇ ਐਹ ਵਾਹਿਦ,
ਜਈਫ ਇਮਾਨ ਹੋਤਾ ਹੈ।

ਐ ਵਾਇਜ਼! ਤੂੰ ਤਾਂ ਈਮਾਨ ਨੂੰ ਜਈਫ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ। ਨਿਮਾਜ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਬਾਦਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਖੁਦਾ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮਹਿਜ਼ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿ ਹੂਰਾਂ ਮਿਲਣ, ਅੰਗੂਰੀ ਸ਼ਰਾਬ ਮਿਲੇ, ਧਨ ਸੰਪਤਾ ਮਿਲੇ; ਤੂੰ ਤਾਂ ਪੁਲੋਕ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਈਮਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਜਈਫ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਹੈ।

ਮਨੁੱਖ ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਇਸ ਲੋਕ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਰਲੋਕ ਦੇ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਚੇਲਿਆਂ ਦੇ ਹੀ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਘਰ

ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਆਸਰਮ ਦੇ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਇਕ ਇਸਤਰੀ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਥੇ ਹੂਰਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨ, ਕਲਪਨਾ ਦੀਆਂ ਹੂਰਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਸਹੇਡ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਿਆਣੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵਾਸ਼ਨਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੁਛ ਇਸ ਲੋਕ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਿਆ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਉਸਨੂੰ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਗਾਲਿਬ ਨੇ ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਤਨਜ਼ੀ ਲੈਅ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਹੈ:

ਹਮ ਜਾਨਤੇ ਹੈਂ ਜੰਨਤ ਕੀ ਹਕੀਕਤ ਕੋ,
ਲੇਕਿਨ ਇਲ ਕੇ ਬਹਿਲਾਨੇ ਕੋ ਗਾਲਿਬ ਯਿਹ ਖਿਆਲ ਅੱਛਾ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਜੋਰ ਨ ਜੁਗਤੀ ਛੁਟੈ ਸੰਸਾਰੁ ॥” ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਜੁਗਤੀ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬੰਧਨ ਤੋੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਦਾਅਵੇ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬੰਧਨ ਤੋੜੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਰਲੋਕ ਦੇ ਬੰਧਨ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਖਾ ਲਏ। ਉਹ ਪਹਿਲੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਕੜ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਨਹੀਂ, ਇਸਦੇ ਵਿਚ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੋਰ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਅਗਰ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਦਾਅਵਾ ਕਰੇ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬੌਧਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਂ ਸਰੀਰਕ ਬਲ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਛ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਜਿਸੁ ਹਥਿ ਜੋਰੁ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਸੋਇ ॥

ਜੇ ਹੈ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਜੋਰ ਤਾਂ ਕਰ ਕੇ ਵੇਖ ਲਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਦਿਖਾ ਦੇਵੇ ਕਿ ਜੋਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਗਿਆਨੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਭਗਤ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖ ਆਪਣਾ ਰੰਗ ਰੂਪ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣਾ ਸੁਭਾਉ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਜੋਰ ਨਾਲ ਜਨਮ ਤੇ ਮਰਨ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਜਾਂ ਗੋੜਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜੇ ਇਸ ਸਭ ਕੁਛ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਜੋਰ ਨਹੀਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ, ਅੰ ਮਨੁੱਖ! ਤੂੰ ਉਸ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਉਸ ਜੋਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਸਭ ਕੁਛ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਭ ਕੁਛ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। “ਜਿਸੁ ਹਥਿ ਜੋਰੁ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਸੋਇ ॥” ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿਸੇ ਪਾਸ ਵੀ ਇਸ ਢੰਗ ਦਾ ਜੋਰ ਨਹੀਂ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ ਨ ਕੋਇ ॥

ਜਦ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੋਰ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਕਹਿ ਉਠਦਾ ਹੈ—ਕੋਈ ਉੱਤਮ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਨੀਚ ਨਹੀਂ। ਖਾਦ ਗੱਦੀ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ, ਬਦਬੁਦਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਸੁਗੰਧਤ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਉੱਤਮ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਨੀਚ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਵ-ਦਬਾ ਜਿਸ ਦਿਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਣਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਨੂੰ ਭਗਤ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮਗਿਆਨੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਵਾਕ :

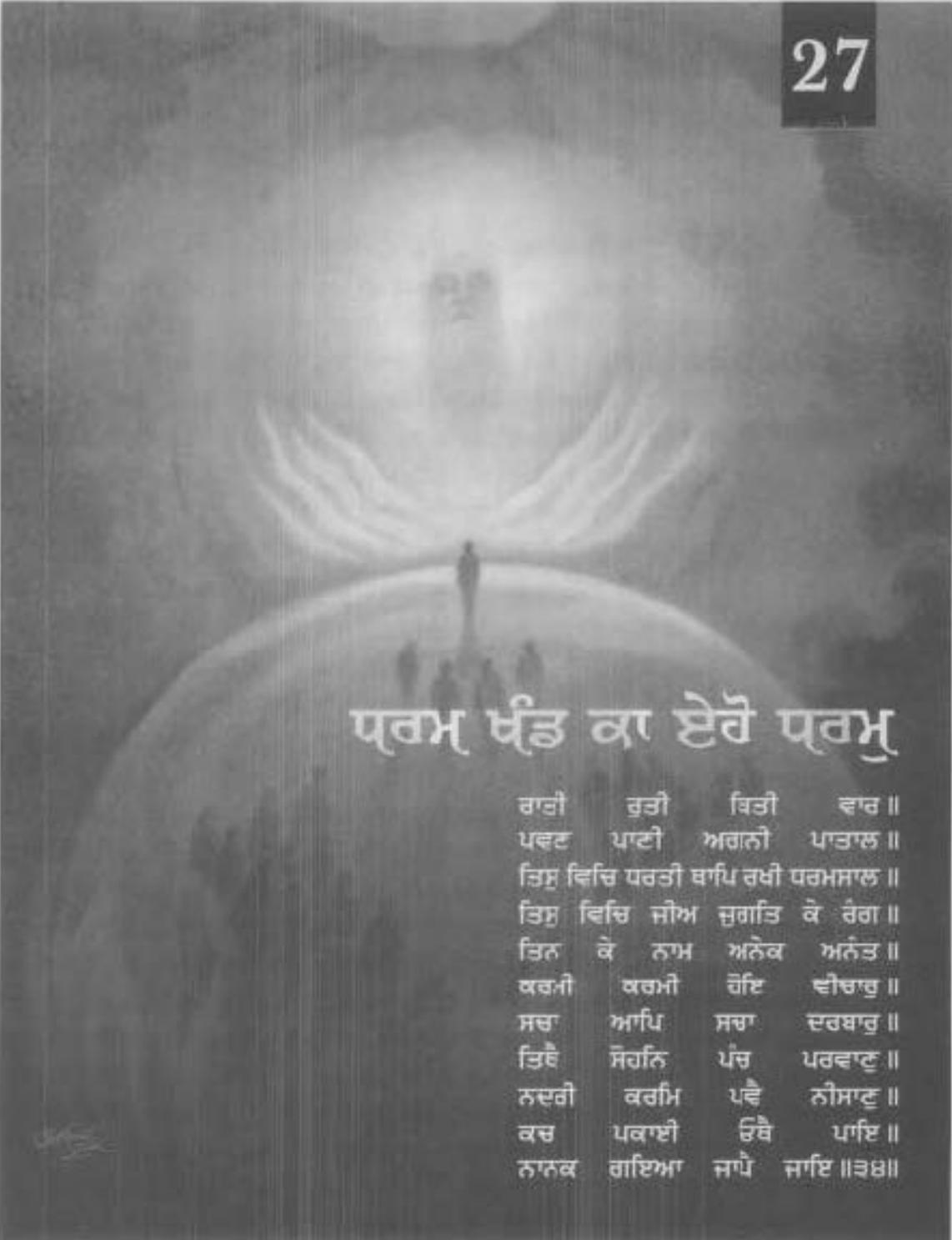
ਹਮ ਨਹੀ ਚੰਗੇ ਭੁਰਾ ਨਹੀ ਕੋਇ ॥
ਪੁਣਵਤਿ ਨਾਨਕੁ ਤਾਰੇ ਸੋਇ ॥

(ਪੰਨਾ 728)

ਅਸੀਂ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਤੇ ਜਗਤ ਵਿਚ ਕੋਈ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੋਈ ਬੁਰਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸਮਝ ਰਿਹਾ, ਇਸਨੂੰ ਸੰਸਾਰੀ ਬਿਰਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੋਈ ਉੱਤਮ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੋਈ ਚੇਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੋਈ ਠਾਕੁਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਭ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਇਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਬ੍ਰਹਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਅਗੰਮੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ। ਹੁਣ ਇਸਨੂੰ ਸੱਚ ਦੀ ਸਮਝ ਪੈ ਗਈ ਹੈ। ਪਰ ਕੁਛ ਬੁਰਾ ਬੁਰਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਜੇ ਬਰਾਈ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਉਹ ਅੰਦਰ ਦੀ ਬਰਾਈ ਬਾਹਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਜਗਤ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਬੁਰਾਈਆਂ ਤੇ ਖਾਮੀਆਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਰਦੂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਕਵੀ ਤੇ ਆਖਰੀ ਮੁਗਲ ਸਮਰਾਟ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਫਰ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ :

ਜਬ ਨਾ ਥੀ ਆਪਣੇ ਗੁਨਾਹੋਂ ਕੀ ਖਬਰ,
ਦੇਖਤੇ ਥੇ ਦੁਨੀਆ ਕੇ ਅੰਬੇ ਹੁਨਰ,
ਜਬ ਆਪਣੇ ਗੁਨਾਹੋਂ ਪੇ ਪੜੀ ਨਿਗਾਹ,
ਤੋ ਜਹਾ ਮੈਂ ਕੋਈ ਬੁਰਾ ਨ ਰਹਾ।
ਜ਼ਫਰ ਆਦਮੀ ਉਸ ਕੋ ਨ ਜਾਨੀਏਗਾ,
ਹੋ ਕਿਤਨਾ ਹੀ ਆਲਮ ਫੈਜ਼ੋ ਧਕਾ,
ਜਿਸੇ ਅੰਬ ਮੇ ਯਾਦੋ ਖੁਦਾ ਨ ਰਹੀ,
ਜਿਸੇ ਤੇਸ ਮੈਂ ਮੌਫ਼ ਏ ਖੁਦਾ ਨ ਰਹਾ।

ਜ਼ਫਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਜਗਤ ਵਿਚ ਬੁਰਾ, ਐਬੀ ਦੋਖੀ, ਨੀਵਾਂ ਤੇ ਨੀਚ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ, ਉਤਨੀ ਦੇਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦੇ ਅਸਮਰੱਥ ਰਿਹਾ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਖਾਮੀਆਂ ਦੇਖੀਆਂ, ਆਪਣੀਆਂ ਸੁਰਾਈਆਂ ਦੇਖੀਆਂ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਚਲਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਕਰਕੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਬੁਰਾ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਆਪਣੀਆਂ ਬਦੀਆਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਜਗਤ ਨੂੰ ਬੁਰਾ ਬੁਰਾ ਤੇ ਬਦ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਮਨੁੱਖ ਨੇਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਿਨ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਿਨ ਮਨੁੱਖ ਕਹਿ ਉਠਦਾ ਹੈ—“ਸਭੁ ਗੋਬਿੰਦੁ ਹੈ ਸਭੁ ਗੋਬਿੰਦੁ ਹੈ ਗੋਬਿੰਦੁ ਬਿਨੁ ਨਹੀ ਕੋਈ॥” ਉਸ ਦਿਨ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦਾ—“ਸਭੈ ਘਟ ਰਾਮੁ ਬੋਲੈ ਰਾਮਾ ਬੋਲੈ॥ ਰਾਮ ਬਿਨਾ ਕੋ ਬੋਲੈ ਰੇ॥” ਉਸ ਦਿਨ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ‘ਚੋ’ ਮਾਨੋ ਇਹ ਵਾਕ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ—“ਫਰੀਦਾ ਖਾਲਕੁ ਖਲਕ ਮਹਿ ਖਲਕ ਵਸੈ ਰਬ ਮਾਹਿ॥ ਮੰਦਾ ਕਿਸ ਨੋ ਆਖੀਐ ਜਾ ਤਿਸੁ ਬਿਨੁ ਕੋਈ ਨਾਹਿ॥” ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਮੈਂ ਕਿਸਨੂੰ ਬੁਰਾ ਆਖਾਂ, ਸਭ ਖੁਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਅਕਾਲ ਹੈ, ਸਭ ਪਰੰਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਜਗਤ ਮੈਨੂੰ ਡਕੀਰ ਡਕੀਰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਮੈਂ ਡਕੀਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਗੁਨਾਹਾਂ ਨਾਲ ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ। “ਫਰੀਦਾ ਕਾਲੇ ਮੈਡੇ ਕਪੜੇ ਕਾਲਾ ਮੈਡਾ ਵੇਸੁ॥ ਗੁਨਹੀ ਭਰਿਆ ਮੈ ਫਿਰਾ ਲੋਕੁ ਕਹੈ ਦਰਵੇਸੁ॥” ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਰਵੇਸ਼ ਦੀ ਹੈ, ਭਗਤ ਦੀ ਹੈ, ਸੰਤ ਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਕਹਿ ਉਠਦਾ

ਧਰਮ ਖੰਡ ਕਾ ਏਰੋ ਧਰਮੁ

ਰਾਤੀ ਰੁਤੀ ਥਿਤੀ ਵਾਰ ॥
 ਪਵਟ ਪਾਟੀ ਅਗਨੀ ਪਾਤਾਲ ॥
 ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਧਰਤੀ ਥਾਪਿ ਰਖੀ ਧਰਮਸਾਲ ॥
 ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਜੀਅ ਜੁਗਤਿ ਕੇ ਰੇਗ ॥
 ਤਿਨ ਕੇ ਨਾਮ ਅਨੇਕ ਅਨੇਤ ॥
 ਕਰਮੀ ਕਰਮੀ ਹੋਇ ਵੀਚਾਰੁ ॥
 ਸਚ ਆਪਿ ਸਚ ਦਰਬਾਰੁ ॥
 ਤਿਥੈ ਸੋਹਨਿ ਪੰਚ ਪਰਵਾਣੁ ॥
 ਨਦਰੀ ਕਰਮਿ ਪਵੈ ਨੀਸਾਣੁ ॥
 ਕਚ ਪਕਾਈ ਓਥੈ ਪਾਇ ॥
 ਨਾਨਕ ਗਇਆ ਜਾਪੈ ਜਾਇ ॥੩੪॥

ਵੀ ਸਿੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਸੋ ਸਿਆਣੇ ਇਕੋ ਮੱਤ, ਮੂਰਖਾ ਆਪੇ ਆਪਣੀ।' ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ, ਦਾਨਾ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਹੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਸੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਸਦੇ ਵਿਚ ਉਛਾਲ ਸੁਗੰਧੀ ਗੁਣ ਸੱਚ ਦੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਸੱਚ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਖੁਦਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਜਿਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸਤਿ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਹੋਵੇ, ਸਤਿ ਨਾਲ ਧਿਆਨ ਜੋੜਿਆ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਨੂੰ ਸਤਿਸੰਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਜੋ ਸਤਿ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਰਲ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਸਤਿ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨ ਆਏ ਹਨ, ਤੇ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਸਤਿ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਸਤਿਸੰਗੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਤਿ ਦਾ ਸੰਗੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਸਤਿ ਦਾ ਸੰਗੀ ਹੋ ਜਾਣਾ ਪਰਮ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਸੰਗੀ, ਮੂਲ ਦਾ ਸੰਗੀ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਇੰਜ ਕਹਿ ਲਉ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਮਿੱਤਰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਸਮਾਨ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ।

ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੁਰਾਤਨ ਸਨਾਤਨੀ ਰਿਸ਼ੀਆਂ ਨੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡ, ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਾਂਡ ਤੇ ਫਿਰ ਗਿਆਨ ਕਾਂਡ ਦੱਸੇ ਹਨ। ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਸ਼ਰੀਰ ਨੇ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਾਂਡ ਮਨ ਨੇ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਕਾਂਡ ਫਲ ਹੈ। ਇੰਜ ਕਹਿ ਲਉ—ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਬੀਜ ਹੈ, ਉਪਾਸ਼ਨਾ ਕਾਂਡ ਸ਼ਾਖਾਂ ਹਨ ਤੇ ਗਿਆਨ ਕਾਂਡ ਫਲ ਹੈ। ਕਰਮ ਦਾ ਫਲ ਹੀ ਗਿਆਨ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਫਲ ਕਾਰਨ ਫੁਲੀ ਬਨਰਾਇ ॥ ਫਲ ਲਾਗਾ ਤਬ ਫੁਲ ਬਿਲਾਇ ॥
ਗਿਆਨੈ ਕਾਰਨ ਕਰਮ ਅਭਿਆਸੁ ॥ ਗਿਆਨੁ ਭਇਆ ਤਹ ਕਰਮਹ ਨਾਸੁ ॥

(ਪੰਨਾ 1167)

ਫੁੱਲ ਖਿੜੇ ਹਨ ਫਲ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਲਈ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਫੁਲ ਵਿਚੋਂ ਫੱਲ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਗਰ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬੰਦੇ ਕੋਲ ਉਹ ਫੁੱਲ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਵਿਚੋਂ ਅਜੇ ਤਕ ਫਲ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ। ਹਕੀਕਤ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਐਸੇ ਵੀ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਸੱਚਮੁੱਚ ਫਲ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਨਾਨਕਮਤਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਵਕਤ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦਾ ਨਾਂ ਗੌਰਖਮਤਾ ਸੀ। ਜਦ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪਣੇ ਦੋਨੋਂ ਸਾਥੀਆਂ ਮਰਦਾਨੇ ਤੇ ਬਾਲੇ ਸਮੇਤ ਗੌਰਖਮਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਆਪਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮੁਖੀ ਸਿਰਮੌਰ ਜੋਗੀ ਲੋਹਰੀਪਾ ਨਾਥ ਨੇ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਇਕ ਫੁੱਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਮਰਦਾਨਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ—“ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਪਹਿਲੇ ਸ਼ੁਮੋਰ ਪਰਬਤ ਤਾਂ ਜਾਂ ਵਟਾਲੇ ਜਿਥੇ ਜਿਥੇ ਵੀ ਗਏ ਹਾਂ, ਜੋਗੀ ਲੰਬੀ ਚੌੜੀ ਬਹਿਸ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਬਿਲਕੁਲ ਬਦਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਆਪ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਫੁੱਲ ਭੇਟ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਫੁੱਲ ਨਹੀਂ ਭੇਟ ਕੀਤਾ, ਅੱਗੋਂ ਇਕ ਸਵਾਲ ਉਠਾਇਆ

ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਰਾਤਾਂ, ਰੁੱਤਾਂ, ਥਿੱਤਾਂ, ਵਾਰ ਨਿਯਮ ਪੂਰਵਕ ਚੱਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਠਿਠੀ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਉਣ, ਪਾਣੀ, ਅਗਨੀ ਤੇ ਪਾਤਾਲ ਕਿਸ ਨਿਯਮ 'ਤੇ ਖੜੇ ਹਨ? ਤਾਵ ਉਪਰ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਥੱਲੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਕਿਸ ਵਿਧਾਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਖੜੀ ਹੈ, ਕਿਸ ਅਸ਼ੁਲ 'ਤੇ ਖੜੀ ਹੈ। ਜਦ ਇਹ ਇਕ ਸਿਆਣਾ ਬੰਦਾ, ਧਰਮਖੰਡੀ ਬੰਦਾ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਗ੍ਰਹਿ-ਨਛੱਤਰਾਂ ਉੱਤੇ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਮਝ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਛ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕਿਸੇ ਵਿਧਾਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਦੇਖੋ, ਟਰੈਕਟਿਕ ਦੇ ਨਿਯਮ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਅਣਗਿਣਤ ਦੁਰਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਟਕਰਾਉ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨਹੀਂ, ਅਰਬਾਂ ਖਰਬਾਂ ਗ੍ਰਹਿ-ਨਛੱਤਰ, ਸੂਰਜ, ਚੰਦ, ਤਾਰੇ ਜੋ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਤਿੱਕੇ ਚੱਲਦੇ ਹਨ, ਮਜ਼ਾਲ ਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਧਰੇ ਟਕਰਾਉ ਹੋਵੇ। ਸੋ ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਵਿਧੀ ਹੈ, ਕੋਈ ਵਿਧਾਨ ਹੈ, ਕੋਈ ਨਿਯਮ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਹੀ ਟਕਰਾ ਜਾਣ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਅੱਜ ਤਕ ਖਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਹੁੰਦੇ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਦੁਰਘਟਨਾਵਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਟਕਰਾਉ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਇਥੇ ਮੰਨਣਾ ਪਏਗਾ ਕਿ ਜੇ ਮਰਿਆਦਾ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਹੁਣ ਤਕ ਧਰਤੀ ਕਿਸੇ ਗ੍ਰਹਿ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਗਈ ਹੁੰਦੀ। ਹਰ ਗ੍ਰਹਿ ਇਕ ਸੈਕਿੰਡ ਵਿਚ ਹੀ ਟਕਰਾ ਕੇ ਫ਼ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਨਹੀਂ, ਇਹ ਅਣਗਿਣਤ ਸੂਰਜ ਮੰਡਲ, ਇਹ ਅਣਗਿਣਤ ਗ੍ਰਹਿ-ਨਛੱਤਰਾਂ ਦਾ ਮੰਡਲ ਜੋ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਗਰਦਿਸ਼ ਵਿਚ ਹੈ ਪਰ ਟਕਰਾਉ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਵਿਧੀ ਹੈ, ਵਿਧਾਨ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਸਭ ਕੁਛ ਵਿਧਾਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ:

ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਧਰਤੀ ਥਾਪਿ ਰਖੀ ਧਰਮਸਾਲ ॥

ਪਉਣ ਵਿਚ, ਪਾਣੀ ਵਿਚ, ਅਗਨੀ ਵਿਚ, ਪਾਤਾਲ ਵਿਚ, ਔਰ ਰਾਤਾਂ ਰੁੱਤਾਂ ਥਿੱਤਾਂ ਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਉਸ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਕਮਾਣ ਲਈ ਇਹ ਧਰਤੀ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨਮੁੱਚੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਧਰਮਸਾਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਕਮਾਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ, ਧਰਮਸਾਲਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਇਥੇ ਕੁਝ ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੈ, ਜੀਵਾਂ ਨੇ ਇਥੇ ਕੁਝ ਸਬਕ ਸਿੱਖਣਾ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਪਾਣੀ ਬਾਰ ਬਾਰ ਇਸੇ ਹੀ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਬਾਰ ਬਾਰ ਪ੍ਰਿਥਵੀ 'ਤੇ ਜਨਮ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਬਾਰ ਬਾਰ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਨਾਕਾਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਇਕ ਕਲਾਸ ਦੇ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿਚੋਂ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸੇ ਕਲਾਸ ਵਿਚ ਹੀ ਬੈਠਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਉਸਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੋ ਇਹ ਧਰਤੀ ਜੋ ਧਰਮਸਾਲ ਹੈ, ਇਮਤਿਹਾਨ ਕੀ ਹੈ? ਮੌਤ। ਮੌਤ ਦੱਸ ਦਏਗੀ ਕਿ ਜਿੰਦਗੀ ਸਫਲ ਹੋਈ ਹੈ ਜਾਂ ਅਸਫਲ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਫੁਰਮਾਦੇ ਹਨ—“ਚਲੇ ਜੁਆਰੀ ਦੁਇ ਹਏ ਭਾਗਿ ॥” ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਭਾਭ ਕੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੌਤ ਦੱਸ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਦਗੀ ਖ਼ਾਲੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਖ਼ਾਲੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੌਤ ਇਮਤਿਹਾਨ ਹੈ। ਅਗਰ ਮੌਤ ਆ ਰਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੁਖੀ ਹੈ, ਬੇਚੈਨ ਹੈ। ਮੌਤ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸੰਤਾਪ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੋ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਜੀਵਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ, ਇਸ

ਸੁਖ-ਸੁਖਾ • ਸੁਖ-ਸੁਖਾ

ਚੱਟ ਕੇ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮਾਸ ਖਾਂਦੇ ਹਨ, ਘਾਹ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ। ਭੁੱਖਾ ਮਰ ਜਾਏਗਾ ਪਰ ਸ਼ੇਰ ਘਾਹ ਨਹੀਂ ਖਾਏਗਾ। ਗਾਂ ਭੁੱਖੀ ਮਰ ਜਾਏਗੀ ਪਰ ਮਾਸ ਨਹੀਂ ਖਾਏਗੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤੀਆਂ ਪਰਿਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਸ਼ੂ ਭੋਗ ਜੂਨ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਕਰਮ ਜੂਨ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਛ ਭੋਗਣ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਕੁਛ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਆਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤੀ ਵੀ ਬੱਝੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤੀ ਤੋਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਵਿਚ ਹੀ ਮਜ਼ਬੂਰਨ ਜਿਊਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤੀ ਆਪ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਪਹਿਨਣਾ ਹੈ, ਕੀ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨਣਾ; ਕਿਥੇ ਰਹਿਣਾ ਅਤੇ ਕੀ ਖਾਣਾ ਹੈ, ਕੀ ਨਹੀਂ ਖਾਣਾ। ਦਰਅਸਲ ਸਾਰੀਆਂ ਜੁਗਤੀਆਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪ ਲੱਭਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ— ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵ ਜੋ ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਜੀ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤੀਆਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਰੰਗ ਹਨ :

ਤਿਨ ਕੇ ਨਾਮ ਅਨੇਕ ਅਨੰਤ ॥

ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਹਨ ਅਤੇ ਰੂਪ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਹਨ, ਰੰਗ ਵੀ ਅਨੇਕ ਹਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤੀਆਂ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਹਨ ਪਰ ਹੁਣ ਸਾਹਿਬ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਕਰਮੀ ਕਰਮੀ ਹੋਇ ਵੀਚਾਰੁ ॥

ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਰਮ ਕੀ ਹਨ ? ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖ ਹੈ ਹੀ ਕਰਮ ਜੂਨ ਵਿਚ, ਇਹ ਭੋਗ ਜੂਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਕਰਮ ਜੂਨੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਕਿਤਨਾ ਭੋਗਿਆ ਹੈ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਉਥੇ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਜਾਏਗੀ। ਇਸ ਨੇ ਕੀ ਕਰਮ ਕੀਤੇ, ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਣਨਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਕਰਮ ਉਹੀ ਸੁਭ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਚਿੰਦਗੀ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਉੱਚੀ ਹੋਵੇ। ਜਿਸ ਕਰਮ ਤੋਂ ਮਨ ਨੂੰ ਹੁਲਾਸ ਮਿਲੇ, ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁੱਖ ਮਿਲੇ, ਉਹ ਤਾਂ ਸੁਭ ਕਰਮ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਰਮ ਨੂੰ ਕਰਦਿਆਂ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਮਿਲੇ, ਮਨ ਵਿਚ ਗਿਲਾਨੀ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਅਸੁਭ ਕਰਮ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਫਿਰ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

ਕਰਮੀ ਕਰਮੀ ਹੋਇ ਵੀਚਾਰੁ ॥ ਸਚਾ ਆਪਿ ਸਚਾ ਦਰਬਾਰੁ ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਕਿਥੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ? ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਸੱਚਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸਦਾ ਦਰਬਾਰ ਸੱਚਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਨਿਆਂ ਵੀ ਸੱਚਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਤਮਾਮ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ :

ਤਿਥੇ ਸੋਹਨਿ ਪੰਚ ਪਰਵਾਣੁ ॥

ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੰਚ ਜਨ, ਸਿਰਮੌਰ ਮਨੁੱਖ, ਸੰਤ ਜਨ, ਭਰਤ ਜਨ, ਸੁਭਾਇਮਾਨ

ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪੰਚ ਹਨ, ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਪੰਚ, ਸਿਰਮੋਰ, ਮਹਾਨ ਤੇ ਮੁਖੀ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਇਹ ਸੋਭਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ :

ਨਦਰੀ ਕਰਮਿ ਪਵੈ ਨੀਸਾਟੁ ॥

ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਸਤਕ ਉੱਤੇ ਰਹਿਮਤ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਕਿ, ਭਾਉ ਭਗਤੀ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ—“ਗੁਝੜਾ ਲਧਮੁ ਲਾਲੁ ਮਥੈ ਹੀ ਪਰਗਟੁ ਥਿਆ ॥” ਕਰੋਧ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਲੋਭ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਵਾਸਨਾ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰੇਮ ਭਾਉ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਭਗਤੀ ਰਸ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਸਤਕ ਦੱਸ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਅੱਖਾਂ ਦੱਸ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਕਿਥੇ ਖੜਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਗੁਪਤ ਲਾਲ ਲੱਭਿਆ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਗੁਪਤ ਲਾਲ ਨੂੰ ਛੁਪਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਿਆ। ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਾਉ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇਗਾ, ਪ੍ਰੇਮ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇਗਾ। “ਗੁਝੜਾ ਲਧਮੁ ਲਾਲੁ ਮਥੈ ਹੀ ਪਰਗਟੁ ਥਿਆ ॥” ਅਨਿਕ ਜਤਨ ਕਰਿ ਹਿਰਦੈ ਰਾਖਿਆ ਰਤਨੁ ਨ ਛੁਪੈ ਛੁਪਾਇਆ ॥” ਸੋ ਲਾਜਮੀ ਮਸਤਕ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਭਗਤੀ ਭਾਉ ਮਸਤਕ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹੈ, ਟਿੱਕਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ, ਰਹਿਮਤ ਦਾ ਟਿੱਕਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ :

ਕਚ ਪਕਾਈ ਓਥੈ ਪਇ ॥

ਕੌਣ ਕੱਚਾ ਹੈ, ਕੌਣ ਪੱਕਾ ਹੈ, ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਥੇ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਬਾਰੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਹ ਕੱਚਾ ਹੈ, ਇਹ ਪੱਕਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਪੱਕਾ ਫਲ ਮਿੱਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪੱਕਾ ਸੰਤ ਵੀ ਮਿਠਾਸ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੱਚਾ ਸੰਤ ਅਜੇ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਵਿਚ ਹੈ। ਪੱਕਾ ਸੰਤ ਨਾਮ ਰਸ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ—“ਨਾਨਕ ਕਚੜਿਆ ਸਿਉ ਤੋੜਿ ਚੂਢਿ ਸਜਣ ਸੰਤ ਪਕਿਆ ॥” ਕੱਚੇ ਫਲ ਢਿੱਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕੌੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸਫਾਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕਰਮ ਕਾਂਡੀ ਦੇ ਕੋਲ ਤੁਅੱਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੰਗ-ਦਿਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਵਾਸਤੇ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪਰ ਕਰਮ ਕਾਂਡੀ ਜਦ ਗਿਆਨ ਕਾਂਡ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ, ਭਗਤੀ ਰਸ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਉਸਦਾ ਹਿਰਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਕਵਾੜ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਮਿੱਤਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਕੌਣ ਕੱਚਾ ਹੈ, ਕੌਣ ਪੱਕਾ ਹੈ, ਕੌਣ ਸੰਤ ਹੈ, ਕੌਣ ਅਸੰਤ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਹੋਵੇਗਾ :

ਨਾਨਕ ਗਇਆ ਜਾਪੈ ਜਾਇ ॥

ਜਿਸ ਨੇ ਮਰ ਕੇ ਅਗਾਂਹ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਪਤਾ ਚਲਣਾ ਹੈ ਕੌਣ ਕੱਚਾ ਹੈ, ਕੌਣ ਪੱਕਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਕਿਸੇ ਬਾਰੇ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਮਰ ਜਾਏ, ਅਸੀਂ

ਉਸਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਇਕ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਉਹ ਨਰਕ-ਵਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਵਰਗਵਾਸ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸੱਚਖੰਡ ਪਿਆਨਾ ਕਰ ਜਾਣਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸੱਚਖੰਡ ਮਰ ਕੇ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਸਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀਅ ਸੱਚਖੰਡ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਸੱਚਖੰਡ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਧਰਮ ਖੰਡ ਦੀ ਇਹ ਪਹਿਚਾਣ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜਿੰਦਗੀ ਸਾਰੀ ਵਿਧਾਨਕ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਸਦਾ ਉਠਣਾ ਬੈਠਣਾ, ਖਾਣਾ ਪੀਣਾ, ਸੋਣਾ ਜਾਗਣਾ, ਪਹਿਨਣਾ ਹਾਲਾਂ ਕਿ ਹੱਸਣਾ ਤੇ ਰੋਣਾ ਸਭ ਵਿਧਾਨਕ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸਦੇ ਉੱਠਣ, ਬੈਠਣ, ਹੱਸਣ, ਰੋਣ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚੇਟ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੇਗੀ। ਉਸਦੇ ਪਹਿਨਣ ਤੋਂ, ਉਸਦੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਤੋਂ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਦਿਨ ਭਰ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੇਗਾ। ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਿੰਦਗੀ ਸਿਮਟੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ, ਵਿਧਾਨ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗੀ। ਜਿਵੇਂ ਨਦੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਦੋ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਦੇ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਚੱਲਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਜੀਵਨ ਧਾਰਾ ਧਰਮ ਦੇ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਚੱਲਦੀ ਹੈ, ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਬੰਧਨ ਵਿਚ ਚੱਲਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹਾਨੀ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਕੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਉਛਾਲ ਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਸਬਿਆਂ ਨੂੰ, ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਨੂੰ, ਖੇਤਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗ਼ੈਰ-ਵਿਧਾਨਕ ਜਿੰਦਗੀ ਕਈਆਂ ਲਈ ਦੁੱਖ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ, ਕਲੋਸ਼ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਧਰਮ ਖੰਡ ਦੀ ਇਹ ਪਹਿਚਾਣ ਹੈ ਕਿ ਜਪ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਮਝ ਆ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਜਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਇਕ ਵਿਧਾਨ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਜਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਇਕ ਧਰਮ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਇਕ ਅਸੂਲ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਅਸੂਲ ਵਿਚ ਜੋ ਜੀਅ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਧਰਮ ਵਿਚ ਜੋ ਜੀਅ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਵਿਧਾਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜੀ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਉਹ ਭਗਤੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਨਾਮ ਜਪ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਧਰਮਖੰਡੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

•

ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਕਾ ਆਖਰੁ ਕਰਮੁ

ਧਰਮ ਖੰਡ ਕਾ ਏਹੋ ਧਰਮੁ ॥ ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਕਾ ਆਖਰੁ ਕਰਮੁ ॥
 ਕੇਤੇ ਪਵਣ ਪਾਣੀ ਵੈਸੰਤਰ ਕੇਤੇ ਕਾਨ ਮਹੇਸ ॥
 ਕੇਤੇ ਬਰਮੇ ਘਾੜਤਿ ਘੜੀਅਹਿ ਰੂਪ ਰੰਗ ਕੇ ਵੇਸ ॥
 ਕੇਤੀਆ ਕਰਮ ਤੁਮੀ ਮੇਰ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਪੂ ਉਪਦੇਸ ॥
 ਕੇਤੇ ਇੰਦ ਚੰਦ ਸੂਰ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਮੰਡਲ ਦੇਸ ॥
 ਕੇਤੇ ਸਿਧ ਬੁਧ ਨਾਥ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਦੇਵੀ ਵੇਸ ॥
 ਕੇਤੇ ਦੇਵ ਦਾਨਵ ਮੁਨਿ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਰਤਨ ਸਮੁੰਦ ॥
 ਕੇਤੀਆ ਖਾਣੀ ਕੇਤੀਆ ਬਾਣੀ ਕੇਤੇ ਪਾਤ ਨਰਿੰਦ ॥
 ਕੇਤੀਆ ਸੁਰਤੀ ਸੇਵਕ ਕੇਤੇ ਨਾਨਕ ਅੰਤੁ ਨ ਅੰਤੁ ॥੩੫॥

ਅਗਨੀ—ਜੋ ਮਨ ਵਿਚ ਹੈ। ਸੋ ਅਨੇਕਾਂ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਅਗਨੀਆਂ ਹਨ ਜਿਸ ਦਾ ਉਸਨੂੰ ਬੋਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਥਾਂ ਦਾ ਵੀ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਗਨੀ ਦਾ ਵਾਸਾ ਕਿਹੜੀ ਕਿਹੜੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਕੋਤੇ ਪਵਣ ਪਾਣੀ ਵੈਸੰਤਰ ਕੋਤੇ ਕਾਨ ਮਹੇਸ॥” ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜਿਹੇ ਅਵਤਾਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਵੀ ਕਈ ਹੋ ਗੁਜ਼ਰੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਜਗਤ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰੀ ਆਏ ਹਨ। ਹਰ ਯੁਗ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਅਵਤਾਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸੁਰਤਿ ਜਦ ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਆਪ ਨੇ ਬੜਾ ਸੁੰਦਰ ਖੁਲਾਸਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹੁਬਹੁ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੋ ਇਸ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਨ ਪਏ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਹਨ, ਤੇ ਅਨੰਤ ਹੀ ਮਹੇਸ਼ ਹਨ। ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੱਗ ਹੈ, ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਵਣ ਹੈ। ਹਰ ਸਾਗਰ ਦਾ ਪਾਣੀ ਵੱਖ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਸੁਭਾਅ, ਤਾਸੀਰ ਵੱਖ ਹੈ। ਸੁਭਾ ਤੇ ਤਾਸੀਰ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ, ਹਰ ਸਾਗਰ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਵੱਖ ਹੈ। ਹਰ ਨਦੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹੈ। ਪ੍ਰਯਾਗਰਾਗ ਵਿਚ ਜੋ ਗੰਗਾ ਤੇ ਯਮੁਨਾ ਦਾ ਸੰਗਮ ਹੈ ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਗੰਗਾ ਦਾ ਜਲ ਚਿੱਟਾ ਹੈ ਅਤੇ ਯਮੁਨਾ ਦਾ ਜਲ ਕਾਲਾ ਹੈ। ਪੀਣ ਵਿਚ ਵੀ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਤਾਸੀਰ ਅਤੇ ਸੁਭਾ ਵਿਚ ਬੜਾ ਭਾਵੀ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰੰਪੁਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਪਾਣੀ, ਪਵਣ ਤੇ ਅਗਨੀ ਨੂੰ ਅਨੇਕਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵਰਗੇ ਮਹਾਬਲੀ ਤੇ ਰਾਜਯੋਗੀ, ਅਨੇਕਾਂ ਮਹੇਸ਼ ਵਰਗੇ ਜੋਗੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜੋ ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਆਪ ਮੁਹਾਰੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਕੋਟਿ ਸੂਰ ਜਾ ਕੈ ਪਰਗਾਸ ॥

(ਖੰਡ 1162)

ਕਬੀਰ ਜੀ ਆਪ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਮੈਂ ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸੂਰਜ ਇਕ ਨਹੀਂ, ਕਰੋੜਾਂ ਹਨ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ— ਸੂਰਜ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਓ। ਜਲ ਦੇਣ ਵਾਲਿਓ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰੋ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਜਲ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋ ਤੇ ਕਿਸ ਸੂਰਜ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਸੂਰਜ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੂਰਜ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਤੇ ਫਿਰ ਕੋਈ ਹੋਰ। ਅਜੋਕੀ ਸਾਇੰਸ ਕੋਈ ਪੰਜਾਹ ਅਰਬ ਸੂਰਜਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਅਨੰਤ ਸੂਰਜਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। “ਕੋਟਿ ਸੂਰ ਜਾ ਕੈ ਪਰਗਾਸ ॥ ਕੋਟਿ ਮਹਾਦੇਵ ਅਰੁ ਕਬਿਲਾਸ ॥” ਮਹਾਦੇਵ ਜਿਹੇ ਜੋਗੀ, ਲੰਬੀ ਸਮਾਧੀ ਲਾਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਅਨੰਤ ਕਾਲ ਵਿਚ ਕਰੋੜਾਂ ਹੋਏ ਹਨ। “ਦੁਰਗਾ ਕੋਟਿ ਜਾ ਕੈ ਮਰਦਨੁ ਕਰੈ ॥ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੋਟਿ ਬੇਦ ਉਚਰੈ ॥” ਕਬੀਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੁਰਗਾ ਜੈਸੀਆਂ ਦੇਵੀਆਂ ਵੀ ਕਰੋੜਾਂ ਹਨ, ਇਕ ਨਹੀਂ, ਅਨੰਤ ਹਨ। ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ, ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਪੁਜਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਛ ਉਸ ਕਾਦਰ ਕਰੀਮ ਦੀ ਕਿਰਤ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਕਿਰਤ ਮੰਡਲ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਉੱਠ ਕੇ ਉਸ ਕਰਤੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਜੋਗੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਵਤਾਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ,

ਸੰਤ ਜਨ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ “ਦੁਰਗਾ ਕੋਟਿ ਜਾ ਕੈ ਮਰਦਨੁ ਕਰੈ ॥ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੋਟਿ ਬੇਦ ਉਚਰੈ ॥” ਬ੍ਰਹਮਾ ਵੀ ਇਕ ਨਹੀਂ, ਕਰੋੜਾਂ ਹਨ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਨੇ ਕਰੋੜਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਗ੍ਰੰਥ ਰਚੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਨੰਤ ਕਾਲ ਵਿਚ ਅਨੰਤ ਬ੍ਰਹਮਾ ਕੋਲੋਂ ਅਨੰਤ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਗ੍ਰੰਥ ਬਣਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਸੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਕੇਤੇ ਬਰਮੇ ਘਾਬਤਿ ਘਬੀਅਹਿ ਰੂਪ ਰੰਗ ਕੇ ਵੇਸ ॥

ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਪਉੜੀ ਦੀ ਇਕ ਇਕ ਪੰਗਤੀ ਮੇਲ ਖਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੋ ਭਗਤ ਜੀ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਕੋਟਿ ਚੰਦਮੇ ਕਰਹਿ ਚਰਾਕ ॥” ਚੰਦਰਮਾ ਵੀ ਇਕ ਨਹੀਂ, ਕਰੋੜਾਂ ਹਨ, ਜੋ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਸੀਤਲਤਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਰਸ ਬਖੇਰਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਿਥਵੀਆਂ ਅਨੰਤ ਹਨ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵੀ ਅਨੰਤ ਹਨ, ਤੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਚੰਦਰਮਾ ਵੀ ਅਨੇਕ ਹਨ। “ਸੁਰ ਤੇਤੀਸਉ ਜੇਵਹਿ ਪਾਕ ॥ ਨਵ ਗ੍ਰਹ ਕੋਟਿ ਠਾਢੇ ਦਰਬਾਰ ॥” ਤੇਤੀ ਕਰੋੜ ਦੇਵਤਾ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੀਤ ਪਰਸਾਦ ਲਈ ਤਰਸ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੇਤੀ ਕਰੋੜ ਦੇਵਤੇ ਵੀ ਅਨੰਤ ਹਨ, ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਆਪ ਅਗਾਂਹ ਚੱਲ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਨਵ ਗ੍ਰਹ ਕੋਟਿ ਠਾਢੇ ਦਰਬਾਰ ॥” ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਨੌਂ ਗ੍ਰਹਿਆਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੂਜਾ ਹੈ। ਜਦ ਕਿਸੇ ਦੇ ਦਿਨ ਚੰਗੇ ਨਾ ਹੋਣ, ਕੰਮ ਘੱਟੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਪੈ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਦੀ ਕੋਈ ਘਟਨਾ ਘਟ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਆਮ ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਗ੍ਰਹਿ ਦਾ ਅਸਰ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰਤੀ ਦੇ ਨੌਂ ਗ੍ਰਹਿਆਂ ਵਿਚ ਇਕ ਦੇ ਦਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਾਨਸਿਕ ਮੰਡਲ ਉੱਤੇ ਪਾਸ ਅਸਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਅੱਧ ਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਸੂਮੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੌਂ ਗ੍ਰਹਿ ਵੀ ਕਰੋੜਾਂ ਹਨ, ਸਿਰਫ਼ ਨੌਂ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਧਰਤੀ ਦੇ ਨੌਂ ਗ੍ਰਹਿਆਂ ਵਰਗੇ ਕਰੋੜਾਂ ਨੌਂ ਗ੍ਰਹਿ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਸੋ ਇਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਪਏਗਾ ਕਿ ਇਹ ਮਾੜਾ ਜਾਂ ਚੰਗਾ ਅਸਰ ਕਿਹੜੇ ਨੌਂ ਗ੍ਰਹਿਆਂ ਦਾ ਹੈ? ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਗ੍ਰਹਿਆਂ ਦੀ ਬਾਕਾਇਦਾ ਪੂਜਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਗ੍ਰਹਿਆਂ ਦੇ ਬਾਕਾਇਦਾ ਮੰਦਿਰ ਵੀ ਹਨ।

ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਧਰਮਰਾਜ ਹੈ ਜੋ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ, ਲੇਖੇ ਜੋਖੇ ਦੇ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸਜਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮਰਾਜ ਭਾਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਨਿਯਮ ਵੀ ਮੈਂ ਕਰੋੜਾਂ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਕੋਈ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਯਮਾਵਲੀ ਬੋਝੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਵੱਖ ਨਿਯਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਚੰਦਰਮਾ ਨੂੰ ਵੱਖ ਨਿਯਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਸਾਗਰ ਦਾ ਵੱਖ ਅਤੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਵੱਖ ਨਿਯਮ ਹੈ। ਪਹਾੜ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਆਸਰੇ ਖੜੇ ਹਨ, ਨੌਂ ਗ੍ਰਹਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਆਸਰੇ ਖੜੇ ਹਨ। ਜੇ ਹਰ ਇਕ

ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਨਿਯਮ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਮਰਿਆਦਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਧਰਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਤਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੋਰ, ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੋਰ, ਸਾਗਰਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੋਰ, ਅਗਨੀ ਦਾ ਧਰਮ ਹੋਰ, ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਹੋਰ। ਸੂਰਜ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ ਰੋਸ਼ਨੀ ਤੇ ਗਰਮੀ ਦੇਵੇ। ਪਾਣੀ ਦਾ ਧਰਮ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਵੇ, ਨਿਰਮਲ ਕਰੇ। ਪਾਣੀ ਦਾ ਧਰਮ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਿਵਾਣ ਦੀ ਤਰਫ਼ ਵਗੇ। ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਹਰ ਵਸਤੂ, ਹਰ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪਰੋਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਹ ਤਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਕੋਟਿ ਕਮੇਰ ਭਰਹਿ ਭੰਡਾਰ ॥ ਕੋਟਿਕ ਲਖਿਮੀ ਕਰੈ ਸੀਗਾਰ ॥” ਕਰੋੜਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਬੇਰ ਹਨ, ਕਰੋੜਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਹਨ ਤੇ ਕਰੋੜਾਂ ਹੀ ਧਨ ਦੀਆਂ ਦੇਵੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਸ ਲਕਸ਼ਮੀ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ ? ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਹ ਤਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਹਨ, ਭਾਵ ਧਨ ਸੰਪਤਾ ਤਾਂ ਕਰੋੜਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਗਜ ਧਨ, ਗਊ ਧਨ, ਅਸੂ ਧਨ, ਸਵਰਨ ਧਨ, ਭੂਮ ਧਨ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਲਕਸ਼ਮੀ ਦੇ ਰੂਪ ਗਿਣੇ ਗਏ ਹਨ। ਮਕਾਨ ਇਕ ਧਨ ਹੈ ਤੇ ਧਰਤੀ ਵੀ ਇਕ ਧਨ ਹੈ। ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿਚ ਜਿਸਦੇ ਘਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗਊਆਂ ਹੋਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧਨ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗਊਆਂ, ਹਾਥੀ, ਘੋੜਿਆਂ ਵਰਗੇ ਪਾਲਤੂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਵੀ ਧਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅੰਨ ਦਾ ਹੋਣਾ, ਸੋਨੇ-ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ, ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਆਦਿ ਸਭ ਧਨ ਦੇ ਰੂਪ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਨ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਹਨ।

ਇਸੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਆਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਬਾਵਨ ਕੋਟਿ ਜਾ ਕੈ ਰੋਮਾਵਲੀ ॥ ਰਾਵਨ ਸੈਨਾ ਜਹ ਤੇ ਛਲੀ ॥” ਜਿਸ ਨੇ ਰਾਵਣ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਛਲਿਆ, ਨਾਸ ਕੀਤਾ ਤੇ ਰਾਵਣ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਵੀ ਮੈਂ ਕਰੋੜਾਂ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਹਸਤੀਆਂ, ਮਰਿਆਦਾ ਪਰਸ਼ੋਤਮ ਜਿਹੇ ਮਹਾਨ ਪੁਰਸ਼ ਮੈਂ ਕਰੋੜਾਂ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਤੇ ਇਹ ਕਰੋੜਾਂ ਵਾਰੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪ੍ਰਿਥਵੀਆਂ 'ਤੇ ਆਏ ਹਨ। ਆਪ ਫ਼ੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ—“ਸਹਸ ਕੋਟਿ ਬਹੁ ਕਹਤ ਪੁਰਾਨ ॥ ਦੁਰਯੋਧਨ ਕਾ ਮਥਿਆ ਮਾਨੁ ॥” ਜਿਸ ਨੇ ਪੁਰਾਣ, ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਤੇ ਵੇਦ ਲਿਖੇ, ਕਬੀਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਜੈਸਾ ਮਹਾਨ ਪੰਡਤ, ਵੇਦ ਵਿਆਸ ਵੀ ਮੈਂ ਕਰੋੜਾਂ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। “ਦੁਰਯੋਧਨ ਕਾ ਮਥਿਆ ਮਾਨੁ ॥” ਜਿਸ ਨੇ ਦੁਰਯੋਧਨ ਦੇ ਮਾਣ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ, ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਵੀ ਮੈਂ ਕਰੋੜਾਂ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਗੱਲ ਇਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਿਆ ਮਨੁੱਖ ਅਵਤਾਰ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪੂਜਾ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਇਤਨਾ ਬੌਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਵਤਾਰ ਵੀ ਉਸ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਕਿਰਤ ਹੈ। ਅਵਤਾਰ ਕਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਅਵਤਾਰ ਤਾਂ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਕਿਰਤ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਵਤਾਰੀ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਗਤ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਹਿੱਤ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਭੇਜਦਾ ਹੈ। ਬਦਲਦੇ ਯੋਗ ਤੇ ਬਦਲਦੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਅਵਤਾਰੀ ਪੁਰਸ਼ ਵੀ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਸ ਧਰਤੀ

ਰਸਨਾ 'ਤੇ ਰਾਮ ਹੋਵੇ, ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਰਾਮ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਬੀਰ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ—ਕਪਾਟ ਖੁਲ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਛ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਚੰਦਰਮਾ ਹਨ, ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਇੰਦਰ ਜਿਹੇ ਦੇਵਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਸੂਰਜ ਹਨ। ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਮੰਡਲ ਹਨ, ਭਾਵ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਹਨ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨੀ ਕਠਿਨ ਹੈ :

ਕੇਤੇ ਸਿਧ ਬੁਧ ਨਾਥ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਦੇਵੀ ਵੇਸ ॥

ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਸਿਧ ਪੁਰਸ਼ ਐਸੇ ਹਨ ਜੋ ਸਿਧੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੀ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਹਰ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਸਮਰੱਥਾ ਹੋਵੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ, ਚਾਹੇ ਉਹ ਕਿਤਨੀ ਵੀ ਦੁਖਦ ਹੋਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਸੁਖਦ ਰੂਪ ਦੇ ਸਕਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਸਮਰੱਥਾ ਹੋਵੇ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਸਿਧ ਪੁਰਸ਼ ਇਕ ਨਹੀਂ ਅਣਗਿਣਤ ਹਨ। ਔਰ ਬੁੱਧ ਜਿਹੇ ਤਪੀਸ਼ਵਰ, ਦਿਆਲੂ, ਗਿਆਨੀ ਵੀ ਇਕ ਨਹੀਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹਨ। ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀਆਂ ਉਪਰ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੁੱਧ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਮਿਟ ਰਹੀਆਂ ਤੇ ਨਵੀਆਂ ਬਣ ਰਹੀਆਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਨਵੇਂ ਮਹਾਤਮਾ ਬੁੱਧ। ਆਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਬੁੱਧ ਹਨ, ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਜੋਗੀ ਹਨ, ਨਾਥ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਦੇਵੀਆਂ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਦਿਵਯ ਜੋਤੀ ਵਿਦਮਾਨ ਹੋਈ ਹੈ, ਭਾਵ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨੀ ਕਠਿਨ ਹੈ :

ਕੇਤੇ ਦੇਵ ਦਾਨਵ ਮੁਨਿ ਕੇਤੇ ਕੇਤੇ ਰਤਨ ਸਮੁੰਦ ॥

ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਦੇਵ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਕਿਤਨੇ ਹੀ ਦਾਨਵ ਹਨ ਜੋ ਰਾਖਸ਼ਸ਼ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ, ਜੋ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਤਾਂ ਹਨ ਪਰ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਗਲਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਮੁਨੀ ਹਨ ਜੋ ਮੋਨ ਧਾਰਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜੋ ਮਨ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਉੱਠ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਵਿਸ਼ਰਾਮ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੋਨੀ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਹਨ। “ਕੇਤੇ ਰਤਨ ਸਮੁੰਦ”—ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਰਤਨਾਕਰ ਭਾਵ ਰਤਨਾਂ ਦੀ ਖਾਣ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਮੁੰਦਰ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਨੇਕਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਤਨ ਪਏ ਹੋਏ ਹਨ :

ਕੇਤੀਆ ਖਾਣੀ ਕੇਤੀਆ ਬਾਣੀ ਕੇਤੇ ਪਾਤ ਨਰਿੰਦ ॥

ਖਾਣੀਆਂ ਵੀ ਕਿਤਨੀਆਂ ਹਨ ? ਸਾਡੇ ਇਸ ਮਾਤ-ਲੋਕ ਵਿਚ ਚਾਰ ਖਾਣੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ—ਅੰਡਜ ਜੇਰਜ ਸੇਤਜ ਉਤਕੁਜ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਖਾਣੀ ਹੈ ਅੰਡਿਆਂ ਦੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪੰਛੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਜਲ, ਜੰਤੂ, ਮਛਲੀਆਂ, ਕਫੂਏ ਇਤਿਆਦਿਕ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜੀ ਖਾਣੀ ਹੈ ਜੇਰ, ਭਾਵ ਪੇਟ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਤੀਸਰੀ ਖਾਣੀ ਹੈ ਸੇਤਜ, ਭਾਵ ਪਸ਼ੀਨੇ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਚਿੱਚੜ, ਜੁੰ ਇਤਿਆਦਿਕ। ਚੌਥੀ ਖਾਣੀ ਹੈ ਉਤਕੁਜ ਜੋ ਧਰਤੀ ਵਿਚੋਂ ਪੇੜ ਪੌਦਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੈਦਾ

ਸਰਮ ਖੰਡ ਕੀ ਬਾਣੀ ਰੂਪੁ

ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਮਹਿ ਗਿਆਨੁ ਪਰਚੰਡੁ ॥ ਤਿਥੈ ਨਾਦ ਬਿਨੋਦ ਕੋਡ ਅਨੰਦੁ ॥
 ਸਰਮ ਖੰਡ ਕੀ ਬਾਣੀ ਰੂਪੁ ॥ ਤਿਥੈ ਘਾੜਤਿ ਘੜੀਐ ਬਹੁਤੁ ਅਨੂਪੁ ॥
 ਤਾ ਕੀਆ ਗਲਾ ਕਥੀਆ ਨਾ ਜਾਹਿ ॥ ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਪਿਛੈ ਪਛੁਤਾਇ ॥
 ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਤਿ ਮਤਿ ਮਨਿ ਬੁਧਿ ॥ ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਾ ਸਿਧਾ ਕੀ ਸੁਧਿ ॥੩੬॥

ਦਰਅਸਲ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸੀਮਿਤ ਦਾਇਰੇ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਬਾਹਰ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਇਤਨੀ ਕਰੜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਰਮ ਖੰਡ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਮਨ ਨੂੰ, ਬੁਧਿ ਨੂੰ, ਚਿਤ ਨੂੰ ਘੜਨ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਮਿਹਨਤ ਦਾ, ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਦਾ ਖੰਡ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇਤਨੀ ਕਰੜੀ ਘਾਲਣਾ ਹੈ ਕਿ ਜਗਤ ਦੀ ਕੋਈ ਘਾਲਣਾ ਇਸ ਦੀ ਤੁਲਨਾ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਮਹਾਰਾਜ ਆਪ ਵੀ ਅੰਤਲੇ ਸਲੋਕ ਵਿਚ ਇਸਨੂੰ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। "ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਟਿ ਘਾਲਿ ॥ ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੋਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ।" ਸੋ ਸਰਮ ਖੰਡ ਦੀ ਬਣਤਰ ਅਤਿਅੰਤ ਅਨੂਪ ਹੈ, ਸੁੰਦਰ ਹੈ, ਮਹਾਨ ਹੈ। ਕਿਸ ਢੰਗ ਦੀ ਅਤੇ ਕੋਸੀ ਸੁੰਦਰ ਹੋ ? ਆਪ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਤਿਥੈ ਘੜਤਿ ਘੜੀਐ ਬਹੁਤੁ ਅਨੂਪੁ ॥

ਰੂਥੇ ਅਤਿਅੰਤ ਸੁੰਦਰ, ਅਤਿਅੰਤ ਮੁਖਸੂਰਤ ਕਿਸਮ ਦੀ ਘੜਤ ਘੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਬਣਤਰ ਬਣਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਘੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ? ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਦਰਅਸਲ ਉਸ ਦੀ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨੀ ਕਠਿਨ ਹੈ :

ਤਾ ਕੀਆ ਗਲਾ ਕਥੀਆ ਨਾ ਜਾਹਿ ॥ ਜੇ ਕੋ ਕਹੈ ਪਿਛੈ ਪਛੁਰਾਇ ॥

ਕੀ ਘੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ? ਕਿਸ ਢੰਗ ਦਾ ਘੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਘੜਤ ਹੈ ਕੀ ? ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਧਿਆਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ, ਕਥਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਕੇ, ਹਿੰਮਤ ਕਰ ਕੇ ਕਥਨ ਕਰ ਵੀ ਦੇਵੇ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪਸ਼ਚਾਤਾਪ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਕਥਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਪਰ ਮੇਰਾ ਕਥਨ ਅਪੂਰਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ ਸਿਰ ਅਵਸਥਾ ਮੇਰੀ ਕਥਨੀ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੈ, ਸੋ ਕੀ ਘੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ? ਫਿਰ ਵੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਚਿਕਰ ਕਰਦੇ ਹਨ :

ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਤਿ ਮਤਿ ਮਨਿ ਬੁਧਿ ॥

ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਅੰਤਸਕਰਣ ਚਾਰ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਹੈ—ਮਨ, ਬੁਧਿ, ਚਿਤ ਅਤੇ ਅਹੰ। ਇਥੇ ਮਨ, ਬੁਧਿ, ਚਿਤ ਤੇ ਅਹੰ ਨੂੰ ਵੀਚਾਰ ਸ਼ਕਤੀ, ਚੇਤੇ ਸ਼ਕਤੀ, ਫੁਰਨੇ ਸ਼ਕਤੀ, ਸੋਚਣ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਘੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਸੂਖਸ਼ਮ ਹਨ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਸਨੂੰ ਘੜਨ ਨਈਂ ਵੀ ਅਤਿਅੰਤ ਸੂਖਸ਼ਮ ਸਾਧਨਾ, ਅਤਿਅੰਤ ਸੂਖਸ਼ਮ ਬਿਰਤੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਸ ਅਵਸਥਾ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਘੜਦਾ ਹੈ।

ਸੋਨੇ ਨੂੰ ਘੜ ਲਈਏ ਤਾਂ ਮੁਖਸੂਰਤ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਧਾਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਘੜੀ ਹੋਈ ਮਿੱਟੀ ਮੁਖਸੂਰਤ ਸੁਰਾਜੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਿਆਲਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਘੜਾ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਘੜਿਆ ਹੋਇਆ ਲੋਹਾ ਕਾਰਅਮਦ ਮਸ਼ੀਨਗੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਘੜੀ ਹੋਈ ਲੱਕੜ ਮੁਖਸੂਰਤ ਡਰਨੀਚਰ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਕਾਬਲੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੜੀ ਹੋਈ ਜ਼ਮੀਨ ਗੁਲਸਤੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਬਾਗ਼ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜ਼ਮੀਨ ਘੜਨ, ਲੱਕੜ ਘੜਨ, ਲੋਹਾ ਘੜਨ, ਸੋਨਾ-ਚਾਂਦੀ ਘੜਨ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਬਿਖਮ ਹੈ—ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਘੜਨਾ; ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘੜਨਾ।

ਉਸਨੂੰ ਮਨ ਦੀਆਂ ਛੱਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੱਭੋ, ਮਨ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਵਿਚ ਉਤਰੋ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮਨ ਦੇ ਵੇਗ ਵਿਚ ਡੁਬੋ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਡੁਬਾਉਣ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਡੁਬੋ ਕੇ ਰੱਖ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਸੁੱਖ ਨੂੰ ਡੁਬੋ ਕੇ ਰੱਖ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਡੁਬੋ ਕੇ ਰੱਖ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਜਿਥੇ ਡੁਬੋਇਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਉਥੇ ਹੀ ਲੱਭਣਾ ਪਏਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰਸ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਲੱਭਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਹੀ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਇਸ ਮਨ ਕਉ ਕੋਈ ਖੋਜਹੁ ਭਾਈ॥ ਮਨੁ ਖੋਜਤ ਨਾਮੁ ਨਉ ਨਿਧਿ ਪਾਈ॥” ਮਨ ਨੂੰ ਖੋਜਦਿਆਂ ਖੋਜਦਿਆਂ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਨਉ ਨਿਧ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਜੇ ਘੜੇ ਹੋਏ ਮਨ ਦੀ ਇਹ ਪਹਿਚਾਣ ਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਗੁਣਤ ਫੁਰਨਿਆਂ ਦਾ ਵੇਗ ਕਤਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਚੱਲੇਗਾ। ਜਿਤਨੇ ਫੁਰਨੇ ਚੱਲਣਗੇ, ਨੇਕ ਚੱਲਣਗੇ, ਚੰਗੇ ਚੱਲਣਗੇ। ਸੁਰਤਿ ਘੜੀ ਗਈ, ਵਿਚਾਰ ਸ਼ਕਤੀ ਘੜੀ ਗਈ, ਭਾਵ ਹੁਣ ਸਹੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰੇਗਾ। ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਹੈ ਵੀ ਇਕ ਵਿਚਾਰ। ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਬੇਦਾ ਸਰੀਰ ਦੀ ਚੋਟ ਤਾਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ 'ਤੇ ਚੋਟ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਚੋਟ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ, ਉਸ ਦੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰੀਏ, ਜਰਬ ਪਹੁੰਚਾ ਕੇ ਤਾਂ ਇਹ ਨਾਕਾਬਲੇ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਏ ਕਿ ਬੇਦਾ ਹੈ ਵੀ ਵਿਚਾਰ। ਮਨੁੱਖ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਬਦਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੀ ਵਿਚਾਰਾਂ 'ਤੇ ਖੜੀ ਹੈ। ਦੂਰ ਕਿਉਂ ਜਾਈਏ; ਹਿੰਦੂ ਹੋਣਾ ਇਕ ਵਿਚਾਰ ਹੈ, ਮੁਸਲਿਮ ਹੋਣਾ ਇਕ ਵਿਚਾਰ ਹੈ, ਈਸਾਈ ਹੋਣਾ ਇਕ ਵਿਚਾਰ ਹੈ, ਜੈਨ ਬੋਧ ਹੋਣਾ ਇਕ ਵਿਚਾਰ ਹੈ, ਸਿੱਖ ਹੋਣਾ ਇਕ ਵਿਚਾਰ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਆਪ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ—“ਸਿਖੀ ਸਿਖਿਆ ਗੁਰ ਵੀਚਾਰਿ॥” ਸਿੱਖੀ ਕੀ ਹੈ? ਗੁਰੂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਮੁਤਾਬਕ ਜੋਵਣਾ। ਅੱਜ ਇਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਮਜ਼ਹਬ ਬਦਲ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਹਿੰਦੂ ਸੀ, ਮੁਸਲਿਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਮੁਸਲਿਮ ਸੀ, ਈਸਾਈ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਈਸਾਈ ਸੀ, ਹਿੰਦੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਤਾਂ ਕੀ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ? ਕੋਈ ਹੱਥ ਪੈਰ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ, ਮੂੰਹ ਮੱਥਾ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ? ਕੁਛ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ। ਸਿਰਫ਼ ਵਿਚਾਰ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ। ਹਿੰਦੂ ਹੋਣਾ, ਮੁਸਲਿਮ ਹੋਣਾ, ਈਸਾਈ ਹੋਣਾ, ਸਿੱਖ ਹੋਣਾ ਸਭ ਵਿਚਾਰ ਹਨ, ਇੰਜ ਕਹਿ ਲਉ ਕਿ ਸ਼ੈਤਾਨ ਹੋਣਾ ਜਾਂ ਭਗਵਾਨ ਹੋਣਾ ਇਕ ਵਿਚਾਰ ਹੈ। ਦੈਂਤ ਹੋਣਾ ਜਾਂ ਦੇਵਤਾ ਹੋਣਾ ਇਕ ਵਿਚਾਰ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ 'ਤੇ ਹੀ ਖੜਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਹੈ? ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪੈਣਗੇ। ਉਸਦੇ ਰੰਗ ਰੂਪ, ਜਾਤ ਪਾਤ, ਮਹਿਲ ਮਾੜੀਆਂ ਜਾਂ ਤਨ ਦੇ ਬਾਣੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸਦੀ ਹਕੀਕਤ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਕੀ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲੇਗਾ ਜਦੋਂ ਇਸਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਗੇ।

ਬੋਲਤ ਹੀ ਪਹਿਚਾਨੀਏ ਸਾਧ ਅਸਾਧ ਕੋ ਬਾਣ।

ਅੰਤਰ ਕੀ ਕਰਨੀ ਸਭੈ ਨਿਕਸੇ ਮੁਖ ਕੀ ਬਾਣ।

ਜੇ ਕੁਝ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲਾਜ਼ਮੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਅਚੇਤ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਭਾਵੇਂ ਸੁਚੇਤ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ। ਜੇ ਕੁਝ ਅੰਦਰ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਛੁਪਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਜੇ ਜੀਇ ਹੋਇ ਸੇ ਉਗਵੈ ਮੁਹ ਕਾ ਕਹਿਆ ਚਾਉ॥” ਜੇ ਕੁਝ ਅੰਦਰ ਸੀ ਜ਼ਬਾਨ ਉਹੀ ਬਿਆਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਇਹ ਆਖੇ—ਐ ਮਿੱਤਰਾ! ਇਹ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਮੈਂ ਆਖੀ ਹੈ, ਇਹ ਮੈਂ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਹੀ ਆਖੀ ਹੈ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ। ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਉਸ ਵਕਤ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਅੰਦਰ ਸੀ, ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਜ਼ਬਾਨ ਬਿਆਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਕਹਿ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਅੰਦਰ ਨਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਉਸ ਵਕਤ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ। ਜ਼ਬਾਨ ਅੰਦਰ ਦੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਪੰਜ ਦਸ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੀ ਬੋਲਚਾਲ, ਉਸਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਰਾਗੀ, ਉਸਦੀ ਕਥਨੀ ਦੇ ਰਾਗੀ ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜਾ ਬੰਦਾ ਸੋ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਇਕ ਗੱਲ ਕਰੇ, ਇਤਨੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸਦੀ ਆਤਮਿਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਹਿਜ਼ੀਬ ਤੋਂ ਗਿਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਚਾਰ ਕੋਝੇ ਬਚਨ ਬੋਲ ਕੇ ਇਕ ਮਿੱਠਾ ਬਚਨ ਬੋਲੇ, ਉਸਦੀ ਮਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲੇਗਾ। ਜੇ ਮਨ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਭਾਵ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਵੇਗ ਛੁਪਾਏ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਲਾਜ਼ਮੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਬਾਬਾ ਬੋਲਨਾ ਕਿਆ ਕਹੀਐ। ਜੈਸੇ ਰਾਮ ਨਾਮ ਰਵਿ ਰਹੀਐ॥” ਬੋਲਣਾ ਹੈ ਤੇ ਰਾਮ ਹੀ ਬੋਲ, ਬੋਲਣਾ ਹੈ ਤੇ ਰਾਮ ਬਾਰੇ ਹੀ ਬੋਲ, ਬੋਲਣਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਬੀਸਵਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਬੋਲ। ਅਗਰ ਤੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬੋਲਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਹੋਰ ਬੋਲਣ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ ਅੰਦਰ ਵਧਾਈ ਗਿਆ ਤਾਂ ਵਿਕਾਰ ਵਧਣਗੇ। “ਬੋਲਤ ਬੋਲਤ ਬਢੇ ਬਿਕਾਰਾ॥ ਬਿਨੁ ਬੋਲੇ ਕਿਆ ਕਰਹਿ ਬੀਚਾਰਾ॥” ਆਖਿਰ ਮਨੁੱਖ ਜਿਤਨਾ ਬੋਲਦਾ ਹੈ, ਉਤਨਾ ਹੀ ਮਨ ਖਿੰਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਕਤੀ ਖਿੱਲਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਵਧੇਰੇ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਛੇਤੀ ਪੜ੍ਹ ਲਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ ਤਬੀਅਤ ਬੰਦੇ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਬੀਅਤ ਵਿਚ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਉ ਵਿਚ ਖ਼ਾਮੋਸ਼ੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਲਈ ਚੁੱਪ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਬੋਲਦਿਆਂ ਅਗਲਾ ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਪੜ੍ਹ ਲਵੇਗਾ, ਸਾਡੇ ਸੁਭਾਉ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਲਵੇਗਾ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਘੱਟ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਸੁਭਾਉ ਨਾ ਪੜ੍ਹ ਲਵੇ। ਪਰ ਸੰਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੋਲਦੇ ਹਨ ਤਾਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੜ੍ਹ ਲਵੇ, ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲੈ ਲਵੇ।

ਇਕ ਇਕ ਭਗਤ ਨੇ ਇਤਨੀ ਸ਼ਾਇਰੀ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਇਤਨੇ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖੇ ਅਤੇ ਇਤਨੀਆਂ ਸਕਾਵਾਂ ਵਿਚ ਉਹ ਬੋਲੇ ਹਨ ਜਿਤਨਾ ਕਿ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ, ਇਤਨਾ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਸਕੇਗੀ। ਉਹ ਇਤਨਾ ਕੁਝ ਬੋਲ ਗਏ ਹਨ, ਲਿਖ ਗਏ ਹਨ, ਕਥਨ ਕਰ ਗਏ ਹਨ ਕਿ ਅੰਦਰ ਜੇ ਕੁਝ ਸੀ ਕੱਚਨ ਹੀ ਕੱਚਨ ਸੀ, ਸੁਗੰਧੀ ਹੀ ਸੁਗੰਧੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਚਾਨਣਾ ਹੀ ਚਾਨਣਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਚੰਦਨ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਈਏ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਮਹਿਕ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਰੱਖ ਤੇ ਜੇ ਉਹ ਅੰਦਰ

ਰੱਖ ਲਵੇ ਤਾਂ ਚੰਦਨ ਚੰਦਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ। ਫਿਰ ਉਸਦੀ ਹੋਂਦ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਚੰਦਨ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਚੰਦਨ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੀ ਸੀਤਲਤਾ ਤੇ ਸੁਗੰਧੀ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਲੁਟਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਲੁਟਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗਜ਼ਬ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲੁਟਾਇਆਂ ਵੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਈਏ ਕਿ ਤੂੰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਰੱਖ ਅਤੇ ਜੇ ਉਹ ਰੋਸ਼ਨੀ ਤੇ ਕਿਰਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਸਮੇਟ ਲਵੇ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਈਸ਼ਵਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਗਿਆਨ ਤੇ ਰਸ ਜੇ ਭਗਤ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਛੁਪਾ ਕੇ ਰੱਖ ਲਵੇ, ਸੰਤ ਛੁਪਾ ਕੇ ਰੱਖ ਲਵੇ ਤਾਂ ਸੰਤ ਸੰਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਭਗਤ ਭਗਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਭਗਤ ਉਪਨਿਸ਼ਦਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ, ਗੀਤਾ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਬੋਲੇ ਹਨ। ਭਗਤ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਰਾਹੀਂ, ਆਪਣੇ ਕਲਾਮ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਬੋਲੇ ਹਨ। ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ—ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਬਹੁਤ ਬੋਲੇ ਹਨ। ਉਹ ਬੋਲਦੇ ਗਏ ਤਾਂ ਕਿ ਇਹ ਮਹਿਕ ਦੂਰ ਤਕ ਖਿੱਲਰ ਸਕੇ, ਲੋਕੀਂ ਮੁਅੱਤਰ ਹੋ ਸਕਣ, ਜਗਤ ਨੂੰ ਸਹੀ ਮਾਅਨਿਆਂ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕੇ।

ਸੋ ਕਿਸੇ ਦੇ ਬਲਾ ਰਾਹੀਂ ਅਗਲੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਬੰਦਾ ਹਰ ਵਕਤ ਰਾਜਨੀਤਕ ਮਸਲੇ ਉਠਾਵੇ, ਸਮਾਜ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੇ, ਬਾਰ ਬਾਰ ਰੋਣੇ ਰੋਣੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਚ ਸਿਵਾਏ ਰੋਣ ਤੋਂ ਹੋਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ। ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰ ਪੜ੍ਹ ਲਏ ਗਏ, ਉਸਦਾ ਮਨ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਬੇਬਸੀ ਵਿਚ ਜੀ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜੀ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਨੇਕਾਂ ਮਸਲਿਆਂ ਵਿਚ ਜੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਬਾਰ ਬਾਰ ਅਨੰਦ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੇ, ਜਾਂ ਦੂਮਰੇ ਦੇ ਹਿਤ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਹੈ ਜਾਂ ਇਹ ਭਗਤ ਹੈ।

ਤੀਸਰੇ ਪੜਾਉ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਭਗਤ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਘੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਘੜਨ ਦੀ ਸਾਧਨਾ, ਗਿਆਨ ਸਾਧਨਾ ਕੀ ਹੈ? ਮਨ ਐਸਾ ਘੜਿਆ ਗਿਆ, ਹੁਣ ਕੋਈ ਗਲਤ ਫੁਰਨਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ, ਸੁਰਤਿ ਘੜੀ ਗਈ, ਮਤਿ ਘੜੀ ਗਈ, ਹੁਣ ਇਹ ਕੋਈ ਗਲਤ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਸਦਾ ਜੋ ਫੈਸਲਾ ਹੈ ਅਟੱਲ ਹੈ, ਸਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੁਧਿ ਘੜੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਵੇਗ ਘੜਿਆ ਗਿਆ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਹ ਬਣਤਰ ਅਤਿਅੰਤ ਸੁੰਦਰ ਹੈ। ਮੂਧਸੂਰਤ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਿਸਦੇ ਮੂੰਹ ਮਸਤਕ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ-ਨਿਗਾਰ ਸੋਹਣੇ ਘੜੇ ਹੋਏ ਹੋਣ। ਦਰਅਸਲ ਮੂਧਸੂਰਤ ਉਹ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਮਨ ਘੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ:

*ਰਜਾਰ ਅਰਾਇਸੇ ਸਦਕੇ ਹੈ, ਉਸ ਕੀ ਸਦਾ ਵਾਜੀ ਪਰ,
ਨਹੀਂ ਮੋਹਤਾਜਿ ਜੇਵਰ, ਇਲਮੇ ਅਕਲ ਨੇ ਜਿਸ ਕੋ ਸਵਾਰਾ ਹੈ।*

ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੂਖੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਸਨੇ ਇਸ ਵੰਗ ਦਾ ਸਿੰਗਾਰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਪਹਿਨਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ ਸਾਜੋ-ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਸਿੰਗਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਤਿਥੈ ਘੜੀਐ ਸੁਰਤਿ ਮਤਿ ਮਨਿ ਬੁਧਿ॥” ਜੇ ਇਸ ਪੜਾਉ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਸੁਰਤਿ ਅਤੇ ਮਤਿ ਘੜੀ ਗਈ, ਮਨ

ਕਰਮ ਖੰਡ ਅਤੇ ਸਚਖੰਡ

ਕਰਮ ਖੰਡ ਕੀ ਬਾਣੀ ਜੋਰੁ ॥ ਤਿਥੈ ਹੋਰੁ ਨ ਕੋਈ ਹੋਰੁ ॥
 ਤਿਥੈ ਜੋਧ ਮਹਾ ਬਲ ਸੂਰ ॥ ਤਿਨ ਮਹਿ ਰਾਮੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰਿ ॥
 ਤਿਥੈ ਸੀਤੋ ਸੀਤਾ ਮਹਿਮਾ ਮਾਹਿ ॥ ਤਾ ਕੇ ਰੂਪ ਨ ਕਥਨੇ ਜਾਹਿ ॥
 ਨਾ ਓਹਿ ਮਰਹਿ ਨ ਠਾਗੇ ਜਾਹਿ ॥ ਜਿਨ ਕੈ ਰਾਮੁ ਵਸੈ ਮਨ ਮਾਹਿ ॥
 ਤਿਥੈ ਭਗਤ ਵਸਹਿ ਕੇ ਲੋਅ ॥ ਕਰਹਿ ਅਨੰਦੁ ਸਚਾ ਮਨਿ ਸੋਇ ॥
 ਸਚ ਖੰਡਿ ਵਸੈ ਨਿਰੇਕਾਰੁ ॥ ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ ॥
 ਤਿਥੈ ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਵਰਭੰਡ ॥ ਜੇ ਕੋ ਕਥੈ ਤ ਅੰਤ ਨ ਅੰਤ ॥
 ਤਿਥੈ ਲੋਅ ਲੋਅ ਆਕਾਰ ॥ ਜਿਵ ਜਿਵ ਹੁਕਮੁ ਤਿਵੈ ਤਿਵ ਕਾਰ ॥
 ਵੇਖੈ ਵਿਗਸੈ ਕਰਿ ਵੀਚਾਰੁ ॥ ਨਾਨਕ ਕਥਨਾ ਕਰੜਾ ਸਾਰੁ ॥੩੭॥

ਗੁਰੂ-ਪ੍ਰਸਾਦੀ • ਗੁਰੂ-ਪ੍ਰਸਾਦੀ

ਜਗਤ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਰਾਜਾ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਸੰਤ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਰਾਜਾ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸੱਚ ਪੁੱਛੋ ਤਾਂ ਸੰਤ ਹੀ ਰਾਜਾ ਹੈ। 'ਰਾਜਾ' ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ—ਰੱਜਿਆ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਕ੍ਰਿਪਤ ਜਿਸ ਨੇ ਮਨ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ, ਉਹੀ ਕ੍ਰਿਪਤ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਭੁੱਖੇ ਹਨ, ਕੰਗਾਲ ਹਨ। ਸੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਹੋਣਾ ਵੱਡੀ ਹਿੰਸਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕੇਗਾ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਕੇ ਤੇ ਰਾਮ ਦੇ ਸਿੰਘਾਸਣ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਿੰਸਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਤਾਂ ਜਗਤ ਦੀ ਤਾਮੀਰ ਹੈ, ਜਗਤ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੈ, ਜਗਤ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਹੈ, ਜਗਤ ਦੀ ਸੁਖ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੈ। ਪਰ ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣਾ ਇਤਨਾ ਕਠਿਨ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ 'ਤੇ ਹੁਕਮ ਚਲਾਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਮਨ 'ਤੇ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਚਲਾ ਸਕਦਾ। ਜਗਤ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੈ, ਹੁਕਮਰਾਨ ਹੈ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਗੁਲਾਮ ਹੈ। ਭਗਤ ਅੰਦਰੋਂ ਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੈ, ਬਾਹਰੋਂ ਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਭਗਤ 'ਤੇ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਬਾਬਰ ਨੇ ਫਕੀਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਹਮਾਯੂੰ ਬੀਮਾਰ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਲਈ ਦੁਆ ਕਰੋ ਤੇ ਸਾਰੇ ਫਕੀਰਾਂ ਨੇ ਦੁਆ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹਮਾਯੂੰ ਰਾਜੀ ਹੋਵੇ, ਰਾਜੀ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੂੰ ਵੀ ਪਕੜ ਕੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਹਮਾਯੂੰ ਰਾਜੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਾਬਰ ਨਾਨਕ 'ਤੇ ਹੁਕਮ ਕਰਦਾ ਹੈ—ਐ ਹਿੰਦੀ ਫਕੀਰ ਨਾਨਕ! ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਲਈ ਦੁਆ ਕਰੋ। ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ—ਦੁਆ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੀ, ਦੁਆ ਸੰਤ ਦੀ ਰਜਾ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਤੇਰੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਤਹਿਤ ਦੁਆ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਦੁਆ ਦੁਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਅਰਦਾਸ ਅਰਦਾਸ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਫਲੀਕੂਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਸਾਰੇ ਫਕੀਰਾਂ ਨੇ ਦੁਆ ਕੀਤੀ ਹੈ ਪਰ ਤੇਰਾ ਹਮਾਯੂੰ ਰਾਜੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦੁਆ ਤੇਰੇ ਹੁਕਮ ਕਾਰਨ ਨਿਕਲੀ ਹੈ। ਤੇ ਬਾਬਰ ਸੁਣ। ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਤਕ ਤੇਰਾ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਅੰਤਹਕਰਣ ਤੋਂ ਦੁਆ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੇਗੀ। ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਰ। ਮੇਰੀ ਦੁਆ ਹਰ ਇਕ ਲਈ ਹੈ, ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਹੈ। ਪਰ ਬਾਬਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ—ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿਆਂਗਾ। ਕੁਦਰਤੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜਬਰ ਕੀਤਾ, ਤਸੱਦਦ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਕਮ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਦੁਆ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੀ, ਰਜਾ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਦੁਆ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਬਾਬਰ ਜਦ ਪੈਰੀਂ ਪਿਆ, ਰੋਇਆ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਅਗੰਮੀ ਕ੍ਰਿਸਮੇ ਵੇਖ ਕੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਆਖਿਆ—ਫਕੀਰ! ਐ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ! ਹੁਣ ਤਾਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ—ਹੋ ਗਈ ਬਖਸ਼ਿਸ਼, ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਤਾਂ ਤੂੰ ਖੁਦ ਹੀ ਦੁਆ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਸੱਤਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਵਿਚ ਜੀ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਤੂੰ ਰੱਬ ਦੀ ਸੱਤਾ ਨੂੰ ਤਸਲੀਮ ਕਰ ਕੇ ਦੁਆ ਵਿਚ ਜੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਦੁਆ ਨਿਕਲੀ ਹੈ ਤੇ ਤੇਰੇ ਅੰਦਰੋਂ ਜਿਤਨੀ ਗਹਿਰਾਈ ਵਿਚੋਂ ਦੁਆ ਨਿਕਲੀ ਹੈ ਇਹ ਵਿਅਰਥ ਨਹੀਂ ਜਾਏਗੀ। ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕੰਮ ਕਰੇਗੀ, ਆਪਣਾ ਅਸਰ ਦਿਖਾਏਗੀ। ਜੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਬਸ, ਉਹੋ ਹੀ ਸੁਰਮੇ ਹਨ, ਮਹਾਬਲੀ

ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚੇ ਹਨ, ਉਹ ਮਹਾਂਬਲੀ ਹਨ :

ਤਿਥੈ ਜੋਧ ਮਹਾ ਬਲ ਸੁਰ ॥
ਤਿਨ ਮਹਿ ਰਾਮੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰਿ ॥

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਰਾਮ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਐਸੇ ਲੀਨ ਹਨ :

ਤਿਥੈ ਸੀਰੋ ਸੀਰਾ ਮਹਿਮਾ ਮਾਹਿ ॥

ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਓਤਪੋਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਭਾਵ, ਸੀ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਹੁਣ ਬਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਹੋ ਗਏ :

ਤਾ ਕੇ ਰੂਪ ਨ ਕਥਨੇ ਜਾਹਿ ॥

ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਐਸੇ ਓਤਪੋਤ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਲਿਆ ਹੈ, ਇਕਮਿਕ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਤਨਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੁੰਦਰ ਹੈ, ਉਤਨੇ ਹੀ ਉਹ ਆਪ ਸੁੰਦਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਤਨਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਮਹਾਨ ਹੈ, ਹੁਣ ਉਹ ਉਤਨੇ ਹੀ ਮਹਾਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਨਾ ਓਹਿ ਮਰਹਿ ਨ ਠਾਗੇ ਜਾਹਿ ॥

ਅਜਿਹੇ ਜੋਧੇ ਤੇ ਮਹਾਂਬਲੀ ਸੂਰਮੇ ਕਤੱਈ ਹੀ ਮਰਦੇ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਅਮਰ ਪਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਏ। ਹੁਣ ਮੁੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਮਰਨਗੇ, ਭਾਵ ਆਮ ਜਗਤ ਜੰਮਦਾ ਹੈ, ਮਰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਜੰਮਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਰਦਾ ਹੈ। “ਜਮਿ ਜਮਿ ਮਰੈ ਮਰੈ ਫਿਰਿ ਜੰਮੈ ॥ ਬਹੁਤੁ ਸਜਾਇ ਪਇਆ ਦੇਸਿ ਲੰਮੈ ॥” ਇਹ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਮਰਨਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਰਸ਼ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਠੱਗੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਠੱਗਣ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਅਕਸਰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਹੱਥੋਂ ਠੱਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਠੱਗਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਠੱਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਤਨੀ ਵੱਡੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਅਵਸਥਾ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਠੱਗੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਧ ਨਹੀਂ ਠੱਗ ਸਕਦਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਭ ਨਹੀਂ ਠੱਗ ਸਕਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝਿਸਨਾ ਨਹੀਂ ਠੱਗ ਸਕਦੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੋਹ ਨਹੀਂ ਠੱਗ ਸਕਦਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਹੰਕਾਰ ਤੇ ਕਾਮ ਨਹੀਂ ਠੱਗ ਸਕਦਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝੂਠ ਤੇ ਨਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਠੱਗ ਸਕਦੀ। ਆਮ ਬੰਦਾ ਤਾਂ ਕਦਮ ਕਦਮ 'ਤੇ ਠੱਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਭਗਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਠੱਗ

ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਤਕ ਪਹੁੰਚੇ ਹਨ, ਉਹ ਮਹਾਂਬਲੀ ਹਨ :
ਤਿਥੈ ਜੋਧ ਮਹਾ ਬਲ ਸੁਰ ॥
ਤਿਨ ਮਹਿ ਰਾਮੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰਿ ॥
ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰੋਮ ਰੋਮ ਵਿਚ ਰਾਮ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਐਸੇ ਲੀਨ ਹਨ :
ਤਿਥੈ ਸੀਰੋ ਸੀਰਾ ਮਹਿਮਾ ਮਾਹਿ ॥
ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਓਤਪੋਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਭਾਵ, ਸੀ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਹੁਣ ਬਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਹੋ ਗਏ :
ਤਾ ਕੇ ਰੂਪ ਨ ਕਥਨੇ ਜਾਹਿ ॥
ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਐਸੇ ਓਤਪੋਤ ਹੋਏ ਹਨ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਲਿਆ ਹੈ, ਇਕਮਿਕ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਿਤਨਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੁੰਦਰ ਹੈ, ਉਤਨੇ ਹੀ ਉਹ ਆਪ ਸੁੰਦਰ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਤਨਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਮਹਾਨ ਹੈ, ਹੁਣ ਉਹ ਉਤਨੇ ਹੀ ਮਹਾਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹਿਮਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :
ਨਾ ਓਹਿ ਮਰਹਿ ਨ ਠਾਗੇ ਜਾਹਿ ॥
ਅਜਿਹੇ ਜੋਧੇ ਤੇ ਮਹਾਂਬਲੀ ਸੂਰਮੇ ਕਤੱਈ ਹੀ ਮਰਦੇ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਅਮਰ ਪਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਏ। ਹੁਣ ਮੁੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਮਰਨਗੇ, ਭਾਵ ਆਮ ਜਗਤ ਜੰਮਦਾ ਹੈ, ਮਰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਜੰਮਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਰਦਾ ਹੈ। “ਜਮਿ ਜਮਿ ਮਰੈ ਮਰੈ ਫਿਰਿ ਜੰਮੈ ॥ ਬਹੁਤੁ ਸਜਾਇ ਪਇਆ ਦੇਸਿ ਲੰਮੈ ॥” ਇਹ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਮਰਨਗੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਕ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਰਸ਼ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਠੱਗੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ। ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਠੱਗਣ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਅਕਸਰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਹੱਥੋਂ ਠੱਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਠੱਗਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਠੱਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਤਨੀ ਵੱਡੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਅਵਸਥਾ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਠੱਗੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਧ ਨਹੀਂ ਠੱਗ ਸਕਦਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਭ ਨਹੀਂ ਠੱਗ ਸਕਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝਿਸਨਾ ਨਹੀਂ ਠੱਗ ਸਕਦੀ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੋਹ ਨਹੀਂ ਠੱਗ ਸਕਦਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਹੰਕਾਰ ਤੇ ਕਾਮ ਨਹੀਂ ਠੱਗ ਸਕਦਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝੂਠ ਤੇ ਨਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਠੱਗ ਸਕਦੀ। ਆਮ ਬੰਦਾ ਤਾਂ ਕਦਮ ਕਦਮ 'ਤੇ ਠੱਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਭਗਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਠੱਗ

ਇਸ ਕਰਮ ਖੰਡ ਵਿਚ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭਗਤ ਵੱਸਦੇ ਹਨ, ਭਾਵ ਕਰਮ ਖੰਡ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ :

ਕਰਹਿ ਅਨੰਦੁ ਸਚਾ ਮਨਿ ਸੋਇ ॥

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੱਚੀ ਸ਼ੋਭਾ ਵੱਸੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਪਰਮ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਕੇ ਰਸ ਮਾਣਦੇ ਹਨ, ਖੇਡਾ ਮਾਣਦੇ ਹਨ :

ਸਚ ਖੰਡਿ ਵਸੈ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ॥

ਅਧਿਆਤਮਕ ਮੰਡਲ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਅਵਸਥਾ ਸੱਚਖੰਡ ਹੈ। ਜੇ ਸੱਚ ਹੈ, ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ, ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੱਚ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਸੱਚ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੱਚ ਕੀ ਹੈ। ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਨਿਰਅਕਾਰ, ਅਕਾਰ ਤੋਂ ਰਹਿਤ, ਵਜੂਦ ਤੋਂ ਰਹਿਤ :

ਚੱਕੁ ਬਿਹਨ ਅਰੁ ਬਰਨ ਜਾਠਿ ਅਰੁ ਪਾਠਿ ਨਹਿਨ ਜਿਹ ॥

ਰੂਪ ਰੰਗ ਅਰੁ ਰੇਖ ਤੇਖ ਕੋਉ ਕਹਿ ਨ ਸਕਤ ਕਿਹ ॥

(ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ)

ਐਸਾ ਜੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ, ਐਸਾ ਜੇ ਸੱਚ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜਦ ਲੀਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਸੱਚਖੰਡ ਦੇ ਵਾਸੀ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਬੜਾ ਅਨਮੋਲ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਮੁਰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜੇ ਕੋਈ ਮਰ ਜਾਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਫਲਾਣਾ ਸੱਚਖੰਡਵਾਸੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਹੀਂ, ਜੇ ਜੀਵਦਿਆਂ ਜੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਸੱਚ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹੀ ਸੱਚਖੰਡਵਾਸੀ ਹੈ।

ਤੋ ਸਾਧਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਜਿਸਦੀ ਸੁਰਤ ਪੰਜਵੇਂ ਖੰਡ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੀ, ਉਸ ਪੰਜਵੇਂ ਖੰਡ ਨੂੰ ਹੀ ਸਾਹਿਬ ਸੱਚਖੰਡ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। “ਸਚ ਖੰਡਿ ਵਸੈ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ॥ ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ ॥” ਉਥੇ ਉਸਨੂੰ ਐਸਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਰਿਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਾਰਿਆਂ ‘ਤੇ ਨਿਗਾਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਾਰਿਆਂ ‘ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਾਹੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ :

ਤਿਥੈ ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਵਰਠੰਡ ॥

ਉਥੇ ਉਸਨੂੰ ਐਸਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਖੰਡ ਹਨ, ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਹਨ, ਖੰਡ ਦੇ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਕਈ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਰੂਪ ਵੀ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਭਗਤ ਹਨ ਤੇ ਭਗਤਾਂ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਿਹਰ ਭਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਵਿਆਪਕ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਹੈ :

ਜੇ ਕੋ ਕਥੈ ਤ ਅੰਤ ਨ ਅੰਤ ॥

ਜੇ ਇਸ ਸੱਚਖੰਡ ਮਈ ਅਵਸਥਾ ਦਾ ਕੋਈ ਬਿਆਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਆਖਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਪਏਗਾ ਕਿ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ। ਬੇਅੰਤ ਹੈ, ਬੇਅੰਤ ਹੈ, ਬੇਅੰਤ ਹੈ :

ਤਿਥੈ ਲੋਅ ਲੋਅ ਆਕਾਰ ॥

ਉਥੇ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵ, ਸੱਚਖੰਡ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਜਦ ਅਨੇਕਾਂ ਖੰਡਾਂ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡਾਂ ਦਾ ਬੋਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਨ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ, ਜਿੰਦਗੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈ, ਲੋਕ ਵੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਥੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਨ। ਅਨੇਕਾਂ ਆਕਾਰ ਹਨ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਹਨ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਦੇ ਸੋਚ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਉਸ ਨੂੰ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗਿਆਨ ਖੰਡ ਵਿਚ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਸੋਚ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਸੱਚਖੰਡ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਭ ਕੁਝ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ:

ਜਿਵ ਜਿਵ ਹੁਕਮੁ ਤਿਵੈ ਤਿਵ ਕਾਰ॥

ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਐਸਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਾਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਆਪ ਹੁਕਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਜੀਵ ਉਹ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਤਿਵੇਂ ਤਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਢੰਗ ਹੈ। ਸਭ ਕੁਝ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ। ਸਭ ਕੁਝ ਉਸਦੀ ਸੱਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸੱਚਖੰਡ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋਏ ਮਹਾਤਮਾ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੋਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ:

ਵੇਖੈ ਵਿਗਸੈ ਕਰਿ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਪਰੀਪੂਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿਗਸਦਾ ਹੈ, ਖੇੜੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਕੁਝ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਝ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਿਗਸਦਾ ਹੈ, ਖੇੜੇ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਖੇੜਾ ਉਸਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੈ, ਵਿਗਾਸ ਉਸਦਾ ਦਾ ਚਲਣ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਲੋਹੇ ਚਬਾਉਣ ਤੁਲ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਕਥਨਾ ਕਰਯਾ ਸਾਰੁ॥

ਇਹ ਕਥਨ ਕਰਨਾ ਅਤਿਅੰਤ ਰਹੱਸ ਹੈ, ਅਤਿਅੰਤ ਔਖਾ ਹੈ। ਲੋਹੇ ਜਿਤਨਾ ਸਖ਼ਤ ਹੈ। ਤੇ ਜਿਵੇਂ ਲੋਹੇ ਨੂੰ ਚਬਾਉਣਾ ਕਠਿਨ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਕਠਿਨ ਹੈ; ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਕਰੜੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ, ਇਸ ਕਰੜੀ ਗੱਲ ਨੂੰ, ਆਪਣੀ ਜਬਾਨ ਰਾਹੀਂ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਕਠਿਨ ਹੈ, ਕਠਿਨ ਹੈ। ਜਦ ਵੀ ਕੋਈ ਸੱਚਖੰਡ ਤਕ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਉਸਨੇ ਇਹੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ:

ਕਹੁ ਕਬੀਰ ਗੁੰਗੈ ਗੁੜ ਖਾਇਆ ਪੂਛੇ ਤੇ ਕਿਆ ਕਹੀਐ॥ (ਪੰਨਾ 334)

ਬਿਸਮ ਬਿਸਮ ਬਿਸਮ ਹੀ ਭਈ ਹੈ ਲਾਲ ਗੁਲਾਲ ਰੰਗਾਐ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੇਤਨ ਰਸੁ ਆਈ ਹੈ ਜਿਉ ਚਾਖਿ ਗੁੰਗਾ ਮੁਸਕਾਐ॥ (ਪੰਨਾ 1302)

ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਮਗੋ ਅਥ ਹਾਲੇ ਲੈਨੀ ਬਾਦਿਲੇ ਸਉਗੀਦਾ ਐ ਗੋਇਆ।

ਨੰਦ ਲਾਲ ਦੇ ਪਾਕਲ ਦਿਲ ਨੂੰ ਲੈਲਾ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਨਾ ਸੁਣਾਉ, ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਨਾ ਸੁਣਾਉ।

ਕਿ ਸਰਾਏ ਕਿੱਸਾ ਹੈ ਮਜਨੂੰ ਮਰਾ ਦੀਵਾਨਾ ਮੈਂ ਸਾਚਦ।

ਮੈਂ ਤਾਂ ਮਜਨੂੰ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਸੁਣ ਕੇ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਕਿੱਸਾ ਹੀ ਸੁਣ ਕੇ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕੋਈ ਤਾਬ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਕਿ ਤੂੰ ਲੈਨਾ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਸੁਣਾਵੇਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਮਜਨੂੰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਜੁੜ ਗਿਆ, ਰੱਬ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਰੱਬ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਦੀ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਤਾਬ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਰਹੀ:

ਮਗੋ ਅਜ ਹਾਲੇ ਲੈਲੀ ਬਾਦਿਲੇ ਸਉਰੀਦਾ ਐ ਗੋਇਆ,
ਕਿ ਬਰਾਏ ਕਿੱਸਾ ਹੈ ਮਜਨੂੰ ਮਰਾ ਦੀਵਾਨਾ ਮੈਂ ਸਾਰਦ।

ਇਸ ਦੀਵਾਨਗੀ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀਵਾਨਾਮਈ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ, ਉਸ ਪਾਗਲ ਮਈ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ, ਉਸ ਸਮਾਧੀ ਲੀਨ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਇੰਜ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਲੋਹੇ ਨੂੰ ਚਬਾਉਣਾ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਲੋਹਾ ਚਬਾਉਣਾ ਕਠਿਨ ਹੈ, ਸੱਚਖੰਡ ਦੀ ਪੂਰਨ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਜ਼ਬਾਨ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਅਤਿਅੰਤ ਕਠਿਨ ਹੈ। ਸੱਚ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਣਾ ਮਨੁੱਖੀ ਜਿੰਦਗੀ ਦਾ ਖੇਲ ਹੈ, ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਲੈਣਾ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੰਜਲ ਮਕਸੂਦ ਹੈ, ਸੱਚ ਸਰੂਪ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸਮਝ ਲਉ, ਲਕਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਗਈ। ਸੱਚ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਹ ਪਹਿਚਾਣ ਹੁਣ ਮਿਟ ਗਈ। “ਸਫਲ ਸਫਲ ਭਈ ਜਾਤ੍ਰਾ ॥ ਆਵਣ ਜਾਣ ਰਹੇ ਮਿਲੇ ਸਾਧਾ ॥” ਜੇ ਸੱਚ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਸਦਾ ਸੰਸਾਰ ‘ਤੇ ਆਵਣਾ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਜੀਵਨ ਯਾਤਰਾ ਸਫਲ ਹੋ ਗਈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸੱਚ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਸੱਚ ਅਨੰਦ ਹੈ, ਸੱਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਸੱਚ ਸਮਾਨ ਹੈ, ਸੱਚ ਤ੍ਰਿਗੁਣ ਅਤੀਤ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਚ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੈ। ਸੱਚ ਵਿਚ ਸਚਿਆਰ ਹੀ ਲੀਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਤੇ ਸਚਿਆਰ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਬਾਬੇ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇਸ ਮੂਲ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਸ਼ਿਕਰ ਪਹਿਲੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ—“ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ ॥” ਬੂਠ ਦੀ ਕੰਧ ਕਿਵੇਂ ਟੁੱਟੇ? ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਸੱਚ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋ ਕੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋਵੇ? ਸਚਿਆਰ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋਵੇ? ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੁਰਤਿ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਕੇ ਉਥੇ ਲੈ ਜਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ—ਸੱਚਖੰਡ। “ਸਚ ਖੰਡਿ ਵਸੈ ਨਿਰੰਕਾਰੁ ॥ ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੈ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ ॥” ਦਰਅਸਲ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮੂਲ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਤਿੰਨ ਹਨ—ਮਨੁੱਖ ਸਚਿਆਰ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇ? ਸਚਿਆਰ ਹੋਣ ਦੀ ਮੂਲ ਸਾਧਨਾ ਕੀ ਹੈ? ਤੇ ਸਾਧਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਪਲਬਧੀ ਕੀ ਹੈ? ਜਪ ਸੱਚ ਦਾ ਹੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। “ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ ॥ ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੋਸੀ ਭੀ ਸਚੁ ॥” ਸਚਿਆਰ ਹੋਣ ਲਈ ਤੇ ਸੱਚ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਣ ਲਈ ਜਪ ਰਸਨਾ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਹੈ। “ਇਕ ਦੂ ਜੀਭੋ ਲਖ ਹੋਹਿ ਲਖ ਹੋਵਹਿ ਲਖ ਵੀਸ ॥ ਲਖੁ ਲਖੁ ਗੋੜਾ ਆਖੀਅਹਿ ਏਕੁ ਨਾਮੁ ਜਗਦੀਸ ॥” ਜੇ ਜਗਦੀਸ ਦਾ ਇਕ ਨਾਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਸਨਾ ਨਾਲ ਉਚਾਰਨ ਕਰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਪਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਪਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਸੁਰਤਿ ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਟਿਕਾਣੇ ‘ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਸੱਚਖੰਡ। ਜਿਥੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਹੀ ਪਰਮ ਅਨੰਦ ਦੀ ਉਪਲਬਧੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਟਿਕਾਣਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ੴ

ਘੜੀਐ ਸਬਦੁ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ

ਜਤੁ ਪਾਹਾਰਾ ਧੀਰਜੁ ਸੁਨਿਆਰੁ ॥ ਅਹਰਣਿ ਮਤਿ ਵੇਦੁ ਹਥੀਆਰੁ ॥
 ਭਉ ਖਲਾ ਅਗਨਿ ਤਪ ਤਾਉ ॥ ਭਾਂਡਾ ਭਾਉ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਤਿਤੁ ਢਾਲਿ ॥
 ਘੜੀਐ ਸਬਦੁ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ ॥ ਜਿਨ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰਮੁ ਤਿਨ ਕਾਰ ॥
 ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ ॥੩੮॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਚੌਠੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਜਵੀਂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸੱਤਵੀਂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੱਠਵੀਂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨੌਂਵੀਂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਦਸਵੀਂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਸਾਹਿਬ

ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਠੱਤੀਵੀਂ ਪਉੜੀ ਜੋ ਪਹਿਲੀਆਂ ਸੈੱਤੀ ਪਉੜੀਆਂ ਦਾ ਉਪਸੰਗਾਰ ਹੈ, ਪਉੜੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਜਿਸ 'ਤੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਹੈ, ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਇਸ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਜਪੁਜੀ ਦਾ ਮੂਲ ਸਾਰ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੀਆਂ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਮੂਲ ਸਿਖਸ਼ਾ ਤੇ ਦੀਖਸ਼ਾ ਇਹੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮਨ ਨੂੰ ਘੜਿਆ ਜਾਏ, ਮਤਿ ਨੂੰ ਘੜਿਆ ਜਾਏ, ਬੁਧਿ ਨੂੰ ਘੜਿਆ ਜਾਏ। ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਆਪ ਨੇ ਸੈੱਤੀ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਆਖੀ ਹੈ ਉਸਦਾ ਸਾਰ, ਉਸਦਾ ਤੱਥ ਇਸ ਅਠੱਤੀਵੀਂ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ—ਜੇ ਮਨ ਨੂੰ ਘੜਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਹੜੀ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਘੜੀਏ, ਕਿਥੇ ਘੜੀਏ? “ਘੜੀਐ ਸਬਦੁ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ॥” ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸੱਚੀ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਘੜਨਾ ਹੈ। ਭਾਵ, ਜਿਥੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਪਰਵਾਹ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਜਾਪ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ, ਉਸ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਇਸ ਮਨ ਨੂੰ ਘੜਨਾ ਹੈ। ਭਾਵ, ਸਤਿਸੰਗ ਵਿਚ ਇਸ ਮਨ ਨੂੰ ਘੜਨਾ ਹੈ। ਦੁਕਾਨ ਕਿਹੜੀ ਹੈ? ਹਥਿਆਰ ਕਿਹੜੇ ਹਨ? ਅਹਿਰਣ ਕਿਹੜੀ ਹੈ? ਫਿਰ ਅਗਨੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਢਾਲਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ। ਅਗਨੀ ਕਿਹੜੀ ਹੈ? ਇਸ ਸਭ ਕੁਛ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਗੁਰੂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਇੰਜ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਜਤੁ ਪਹਾਰਾ ਧੀਰਜੁ ਸੁਨਿਆਰੁ ॥

ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਤੂੰ ਜਤ ਦੀ ਪਹਾਰਾ ਬਣਾ। ਭਾਵ, ਆਪਣੇ ਪੰਜੇ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰੱਖ। ਜਤੁ ਕੀ ਹੈ? ਸਹੀ ਦੇਖਣਾ, ਸਹੀ ਬੋਲਣਾ। ਸਹੀ ਭਾਵ ਸੱਚ ਸੁਣਨਾ, ਸੱਚ ਹੀ ਸਪਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਤੇ ਸੱਚ ਹੀ ਸੋਚਣਾ, ਬਸ ਇਹ ਜਤੁ ਹੈ। ਜਗਤ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਕੋਈ ਜਤੀ ਨਹੀਂ। “ਬਿੰਦੁ ਰਾਖਿ ਜੋ ਤਰੀਐ ਭਾਈ॥ ਖੁਸਰੈ ਕਿਉ ਨ ਪਰਮ ਗਤਿ ਪਾਈ॥” ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਬਿੰਦ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹੀ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ ਤੇ ਯਤਨਾਂ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਫਿਰ ਖੁਸਰਾ ਵੀ ਜਤੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਬਿੰਦ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਹੀ ਰੱਖ ਲਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਹੈ ਕਿ ਬਿੰਦ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। “ਜਤਨ ਕਰੈ ਬਿੰਦੁ ਕਿਵੈ ਨ ਰਹਾਈ॥ ਮਨੁਆ ਡੋਲੈ ਨਰਕੇ ਪਾਈ॥” ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਉਹ ਜਤੀ ਨਹੀਂ ਜੋ ਜਗਤ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਜਤੀ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਗਤ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਮਾਡਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤਿਆਗੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰੇਗੇ। ‘ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ’ ਸ਼ਬਦ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਬੜਾ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ, ਫਲਾਣਾ ਯੋਗੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ, ਫਲਾਣਾ ਤਿਆਗੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਜੋ ਕਿਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸਦੇ ਕੋਲ ਧਨ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਧਨ ਦੇ ਕੇ ਕਿਸ

ਤਰ੍ਹਾਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰੋਗੇ। ਜੇ ਗ੍ਰਹਿਸਤੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸਦੇ ਕੋਲ ਨਾਰੀ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਨਾਰੀ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿਖਾ ਕੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕਰੋਗੇ? ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਾਰਗ ਉਹ ਮਾਰਗ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਪਣਾਉਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਤਾਂ ਉਹ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸਨੇ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਲੋਭ ਦੇ ਕੇ, ਉਸਦਾ ਰੂਪ ਸੇਵਾਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਤਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਿਆਗੀ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਹੁੰਦੇ ਆਏ ਹਨ ਅਤੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਤੋਂ ਉਲਟ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਤੂੰ ਜਤੁ ਨੂੰ ਪਹਾਰਾ ਬਣਾ। ਜਤ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਜ਼ਬਾਨ ਤੋਂ ਮਿਥਿਆ ਵਾਕ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਾ— “ਮਿਥਿਆ ਨਾਹੀ ਰਸਨਾ ਪਰਸ ॥ ਮਨ ਮਹਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਨਿਰੰਜਨ ਦਰਸ ॥” ਜ਼ਬਾਨ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਸ਼ੇਖ਼ ਸਾਅਦੀ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਥੇ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੰਮ ਚੱਲਦਾ ਹੋਵੇ, ਉਥੇ ਮੈਨੂੰ ਹਰਗਿਜ਼ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਥੇ ਬੋਲਣਾ ਸਮਝ ਲਉ ਜਤੁ ਦਾ ਤਿਆਗ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਦੇਖਾਂ ਕਿ ਇਕ ਨਬੀਨ ਹੈ, ਅੰਧਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਖੂਹ ਹੈ, ਜੇ ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਰਹਿ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਚੁੱਪ ਰਹਿ ਜਾਣਾ ਗੁਨਾਹ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਾਪ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਥੇ ਮੇਰਾ ਬੋਲਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਨਬੀਨ ਨੂੰ ਆਗਾਹ ਕਰ ਸਕਾਂ। ਪਰ ਜੇ ਬੰਦਾ ਸੁਜਾਖਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁਛ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਮੈਂ ਰੋਲਾ ਪਾਵਾਂ ਕਿ ਅੱਗੇ ਖੂਹ ਹੈ, ਅੱਗੇ ਖੂਹ ਹੈ, ਇਹ ਬੋਲਣਾ ਫ਼ਜ਼ੂਲ ਹੈ। ਜਤੀ ਬੰਦਾ ਉਤਨਾ ਹੀ ਬੋਲਦਾ ਹੈ ਜਿਤਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਉਹੀ ਸੁਣਦਾ ਹੈ ਜੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਲਾਭਕਾਰੀ ਹੈ। ਉਹੀ ਕੁਛ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਤਾਮੀਰ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਹੀ ਕੁਛ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਅਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਵੀ ਉਹੋ ਕੁਛ ਹੈ ਜੋ ਉਸਦੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਲੈ ਜਾਵੇ।

ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਤ ਦੀ ਪਹਾਰਾ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਧੀਰਜ ਨੂੰ ਸੁਨਿਆਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਤੇ ਕਾਹਲੀ ਤਬੀਅਤ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਕੋਲੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਭੁੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਗਿਆਨ ਤੇ ਧਿਆਨ ਗਹਿਰਾ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਅਕਸਰ ਕਾਫ਼ੀ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਲਦੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਧਿਆਨ ਗਹਿਰਾਈ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਕਾਰਗਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਤਮਾਮ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੇ ਤੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਧੀਰਜ ਨੂੰ, ਠਹਿਰਾਉ ਨੂੰ, ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਨੂੰ, ਕਾਹਲੀ ਤਬੀਅਤ ਨੂੰ ਦੈਤਾਂ ਦੇ ਲੱਛਣ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਤਾਂ ਬੜੇ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ ਕਿ “ਜੂਦੀ ਬਵਦ ਕਾਰੇ ਆਹਿਰ ਮਨਾ ॥” ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਕਰਨਾ ਸ਼ੈਤਾਨਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਜਲਦੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਕੰਮ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਕਸਰ ਉਲਟਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵਿਅਰਥ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧੀਰਜ ਨੂੰ ਸੁਨਿਆਰਾ ਬਣਾ। ਹਰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਠਹਿਰਾਉ ਨਾਲ, ਧਿਆਨ ਅਤੇ ਇਕਾਰਗਰਤਾ ਨਾਲ, ਗਹਿਰੀ ਸੋਚ ਤੇ ਦੂਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਧੀਰਜ ਗੁਣ ਹੈ। ‘ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ’ ਦੀ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਪੰਕਤੀ ਹੈ—“ਦੇ ਲੰਮੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲੀਐ ॥” ਐ ਬੰਦੇ! ਕਦਮ ਇਕ ਚੱਲ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸੌ ਕਦਮਾਂ ਤੇ ਰੱਖ। ਮੰਜਿਲ ਦੂਰ ਹੈ, ਕਦਮ ਛੋਟਾ ਹੈ। ਮੰਜਿਲ ਵਲੋਂ

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ • ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਸਾਦੀ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

ਸਾਹਿਬ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਭਉ ਭਾਵ ਡਰ ਦੀ ਧੌਕਣੀ ਬਣਾਵੇ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਭੈ ਵਿਚ ਜਿਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਉਸ ਦਿਨ ਦੇਸ਼ਾ ਵਿਚ ਜੇਲ੍ਹਖਾਨੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਗੇ, ਪੁਲਿਸ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ, ਅਦਾਲਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ, ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਗੇ, ਤੋਪਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਗੀਆਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਭੈ ਨੇ ਹਿਰਦਾ ਇਤਨਾ ਸਵੱਛ ਕਰ ਦੇਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੇਵੇਗਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੱਕ ਉਸ ਨੇ ਖੋਹਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ, ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਰੱਬ ਦੇ ਭੈ ਦੀ ਤੀਰ-ਮੌਜੂਦਗੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਜਗਤ ਦਾ ਭੈ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੇ ਯਕੀਨ ਜਾਣੋ ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਨਰਕ ਬਣਾ ਕੇ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਇਹ ਸਭ ਕੁਛ ਖਤਮ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਸ ਦਿਨ ਧਰਤੀ ਸਵਰਗ ਬਣੇਗੀ। ਸਭ ਕੁਛ ਤਾਂ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਭੈ ਵਿਚ ਜਿਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੇ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਹੀ ਰਾਜਾ ਮੰਨ ਲਵੇ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—“ਕੋਊ ਹਰਿ ਸਮਾਨਿ ਨਹੀ ਰਾਜਾ ॥” ਕੇਵਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਰਾਜਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਵੀ ਨਿਰਮਲ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਨਿਰਮਲ ਤੇ ਸਵੱਛ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਭੈ ਦੀ ਧੌਕਣੀ ਬਣਾਵੇ ਤੇ ਤਪ ਦੀ ਅਗਨੀ ਜਲਾਵੇ—“ਅਗਨਿ ਤਪ ਤਾਉ”—ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠਣਾ ਤਪ ਹੈ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਜਾਪ ਤਪ ਹੈ, ਸੇਵਾ ਤਪ ਹੈ। ਜਿਤਨੀ ਵੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਾਧਨਾ ਹੈ, ਇਹ ਤਪ ਹੈ। ਤਪ ਦੀ ਅਗਨਿ ਹੀ ਵਾਸਤਵਿਕ ਬ੍ਰਹਮ ਅਗਨ ਹੈ। ਉਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਅਗਨੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਚਿਕਰ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ—“ਬ੍ਰਹਮ ਅਗਨਿ ਸਹਜੇ ਪਰਜਾਲੀ ਏਕਹਿ ਚੋਟ ਸਿਝਾਇਆ ॥” ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਜਗਤ ਵਿਚ ਜੋ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਅਗਨੀ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹੈ। ਅਗਰ ਸੂਰਜ ਠੰਡਾ ਪੈ ਜਾਏ ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਠੰਡਾ ਪੈ ਜਾਏਗਾ। ਬ੍ਰਹਮ ਅਗਨੀ ਨਿਰਮਲ ਹੈ, ਸਵੱਛ ਹੈ, ਸੀਤਲ ਹੈ, ਪਰਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਤੇ ਪਰਮ ਅਨੰਦ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉਠੋ, ਜਪ ਕਰੋ, ਤਪ ਕਰੋ, ਨਿਤਨੇਮ ਕਰੋ, ਸੇਵਾ ਕਰੋ, ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਕਰੋ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਾਧਨਾ ਤਪ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਬ੍ਰਹਮ ਅਗਨ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਧਦਾ ਹੈ, ਚਾਨਣਾ ਵਧਦਾ ਹੈ:

ਭਉ ਖਲਾ ਅਗਨਿ ਤਪ ਤਾਉ ॥ ਭਾਂਡਾ ਭਾਉ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਚਿਤੁ ਵਾਲਿ ॥

ਮਨ ਨੂੰ ਚਾਲਣ ਲਈ ਭੁਠਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਹੋਵੇ? ਭਾਂਡਾ ਕੀ ਹੋਵੇ? ਸਾਹਿਬ ਦੱਸਦੇ ਹਨ— ਭਾਂਡਾ ਭਾਉ ਦਾ ਹੋਵੇ। ਧੌਕਣੀ ਭਉ ਦੀ ਤੇ ਭਾਂਡਾ ਭਾਉ ਦਾ, ਭਾਉ ਭਾਵ ਪ੍ਰੇਮ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ—“ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਬਿਨਾ ਭਾਉ ਨਹੀ ਉਪਜੈ ਭਾਵ ਬਿਨੁ ਭਗਤਿ ਨਹੀ ਹੋਇ ਤੇਰੀ ॥” ਭਾਉ ਰੂਹਾਨੀ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਮੂਲ ਗੁਣ ਹੈ, ਬੁਨਿਆਦੀ ਗੁਣ ਹੈ। ਇੰਜ ਕਹਿ ਲਉ ਕਿ ਇਹ ਫਲ ਹੈ। ਭਾਉ ਤਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਭਗਵਾਨ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਿਆਨ ਤਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੋਇਆ, ਜਤ ਤਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੋਇਆ, ਭੈ ਤਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਬੰਦਾ ਵੀ ਉਰਾਰ ਰਹਿ ਜਾਏ। ਪਰ ਭਾਉ ਤਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਬੰਦਾ ਉਰਾਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਉਹ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਭਾਉ ਤਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇ ਭੈ ਹੋਵੇ ਤੇ ਭੈ ਤਾਂ

ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇ, ਵਿਦਿਆ ਹੋਵੇ। ਗਿਆਨ ਤਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇ ਧੀਰਜ ਹੋਵੇ। ਜਲਦਬਾਜ਼ ਬੰਦੇ ਕੋਲ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਚਾਹਲੀ ਤਬੀਅਤ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ ਕੋਲ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਨਾ ਸਮਾਂ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਕਾਗਰਤਾ। ਉਸ ਕੋਲ ਸੂਝ ਸਮਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਸੋ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਜਿਥੇ ਭੈਅ ਹੈ ਉਥੇ ਭਾਉ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਭਾਉ ਹੈ, ਉਥੇ ਗਿਆਨ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਉਥੇ ਧੀਰਜ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਥੇ ਧੀਰਜ ਹੈ ਉਥੇ ਹੀ ਜਤ ਹੈ। “ਭਾਂਡਾ ਭਾਉ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਤਿਤੁ ਢਾਲਿ॥” ਪ੍ਰੇਮ ਮਈ ਤੇ ਭਾਉ ਰੁਪੀ ਭਾਂਡਾ ਬਣਾ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਮਈ ਮਨ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਚ ਢਾਲ :

ਘੜੀਐ ਸਬਦੁ ਸਚੀ ਟਕਸਾਲ॥

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੱਚੀ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ, ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਘੜ। ਐਸਾ ਘੜ ਕਿ ਮਨ ਹੀ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪ ਹੋ ਜਾਏ। ਮਨ ਹੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੋ ਜਾਏ :

ਮਨ ਤੂੰ ਜੋਤਿ ਸਰੂਪੁ ਹੈ ਆਪਣਾ ਮੂਲੁ ਪਛਾਣੁ॥

(ਪੰਨਾ 441)

ਧਰਮ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਾਧਨਾ ਮਨ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਹੈ। “ਮਮਾ ਮਨ ਸਿਉ ਕਾਜੁ ਹੈ ਮਨ ਸਾਧੇ ਸਿਧਿ ਹੋਇ॥ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਸਿਉ ਕਰੈ ਕਬੀਰਾ ਮਨ ਸਾ ਮਿਲਿਆ ਨ ਕੋਇ॥” ਫਿਰ ਮਹਾਰਾਜ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਕੰਮ ਕੌਣ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਚ ਦੀ, ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਕੌਣ ਘੜਦੇ ਹਨ ?

ਜਿਨ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰਮੁ ਤਿਨ ਕਾਰ॥

ਇਹ ਕੰਮ ਉਹ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦ੍ਰਿੜਟੀ ਹੈ, ਜਿਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਹੋਵੇ। ਕੋਈ ਮਨੁੱਖ ਕਿਸੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਥੱਲੇ ਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਨਿਗਾਹ ਥੱਲੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਜਿਹੜਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਥੱਲੇ ਆ ਜਾਏ, ਉਹ ਤਾਂ ਇਤਨਾ ਵੱਡਾ ਹੋ ਜਾਏਗਾ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਇਹੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਆਪਣੀ ਨਦਰਿ ਸਵੱਲੀ ਕਰ, ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਕਰ। ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਤੋਂ ਮੁਰਾਦ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਿਗਾਹ ਥੱਲੇ ਰੱਖ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮਿਹਰ ਹੀ ਮਿਹਰ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਨਿਗਾਹ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਨਿਗਾਹ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ। ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਤਨਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਉਸਦੀ ਨਿਗਾਹ ਥੱਲੇ ਆ ਜਾਏ। ਜਿਹੜਾ ਉਸਦੀ ਨਿਗਾਹ ਥੱਲੇ ਆ ਗਿਆ, ਉਸ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਮਨ ਘੜਨ ਲੱਗ ਪਵੇਗਾ। “ਜਿਨ ਕਉ ਨਦਰਿ ਕਰਮੁ ਤਿਨ ਕਾਰ॥” ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੋ ਗਈ, ਨਿਗਾਹ ਹੋ ਗਈ, ਉਸ ਨੇ ਫਿਰ ਇਹ ਕੰਮ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਫਲ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ? ਅੰਜਾਮ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ? ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ :

ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਨਦਰਿ ਨਿਹਾਲ॥

ਉਸ ਉੱਤੇ ਨਦਰਿ ਹੋ ਜਾਏਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਮਹਾਨ ਹੋ

ਜਾਏਗਾ। ਇਹ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਆਖਿਆ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ, ਕਥਨ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਬੱਲੇ ਆ ਗਿਆ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਈਸ਼ਵਰ ਵਰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਧਰਮ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਾਧਨਾ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣ ਜਾਏ, ਉਸਦੇ ਨਜ਼ਰੇ ਕਰਮ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣ ਜਾਏ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਿਰਫ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੀ ਬੋਲਣਾ ਹੈ। ਬੇਸ਼ਕ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ, ਅੱਖ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ। ਲੇਕਿਨ ਕੁਛ ਐਸਾ ਵੀ ਹੈ ਜੋ ਜ਼ਬਾਨ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਪਰ ਅੱਖਾਂ ਕਹਿ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਖ ਬਹੁਤ ਕੁਛ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਜ਼ਬਾਨ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਲੇਕਿਨ ਅੱਖ ਬਿਆਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤਾ ਕਰੋਧ ਜ਼ਬਾਨ ਨੂੰ ਲੜਖੜਾ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਜ਼ਬਾਨ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਪਰ ਅੱਖਾਂ ਬਿਆਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਅਕਸਰ ਖੁਰਕਾ ਓੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਰਦੇ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਧਰਮ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਾਧਨਾ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹੈ—ਐ ਬੰਦੇ। ਕਿ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਇਹ ਪਰਦਾ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਤਾਂਕਿ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਨਿਗਾਹ ਦਾ ਤੂੰ ਪਾਤਰ ਬਣ ਜਾਵੇਂ, ਉਸਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣ ਜਾਵੇਂ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਤੂੰ ਉਸਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਬੱਲੇ ਆਇਆ, ਤੂੰ ਨਿਹਾਲ ਨਿਹਾਲ ਨਿਹਾਲ ਹੋ ਜਾਏਂਗਾ। ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਹ ਸਾਰ ਹੈ।

ਅਠੱਤੀਵੀਂ ਪਉੜੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਮੂਲ ਗੱਲ ਕਹਿ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜਿਥੇ ਜਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਥੇ ਧੀਰਜ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਥੇ ਧੀਰਜ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਥੇ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਥੇ ਗਿਆਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਥੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਭੈਅ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਥੇ ਭੈਅ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਥੇ ਭਾਉ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਥੇ ਭਾਉ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਥੇ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਪੁਜੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਤਰਫ਼ੋਂ ਹੋਇਆ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਉੱਤੇ ਪਹਿਲਾ ਉਦਗੋਸ਼ ਹੈ, ਪਹਿਲਾ ਇਲਹਾਮ ਹੈ, ਵੇਈ ਨਦੀ ਵਿਚ ਚੁੰਭੀ ਲਾ ਕੇ ਜਦ ਮੇਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੀਸਰੇ ਦਿਨ ਕਬਰਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ, ਤੋਂ ਆਪ ਦੀ ਰਸਨਾ ਤੋਂ ਜਿਹੜੇ ਬੋਲ ਨਿਕਲੇ, ਉਹ ਜਪੁਜੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਅਮਰ ਕਲਾਮ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹੀ ਜਗਤ ਲਈ ਉਹ ਸੀੜੀ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਸੱਚਖੰਡ ਵਿਖੇ ਵੱਸਦੇ ਨਿਰੰਕਾਰ ਤਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੀ ਇਤਨੀ ਵੱਡੀ ਮਹਿਮਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ—ਜੋ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤਿ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਦੁਖ ਦਲਿਦਰ, ਕਲ ਕਲੇਸ਼, ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ, ਉਸ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਦੂਰ ਰਹਿਣਗੇ। 'ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਤੇ ਤਬ ਉਤਰ ਕਹਿਉ। ਪ੍ਰੇਤ ਲਗਿਓ ਜਿਹ ਸਿਖ ਕੇ ਲਇਓ। ਸੋ ਨਾ ਪੜਤ ਹੋਤ ਜਪ ਰਸਨਾ। ਜਿਨਹੂੰ ਕੰਠ ਤਿਨ ਪਰ ਕਛ ਬਸਨਾ।' ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸਨੂੰ ਜਪੁਜੀ ਕੰਠ ਹੈ ਉਹਦੇ ਨੇੜੇ ਭੂਤ ਪ੍ਰੇਤ, ਦੁੱਖ ਤੇ ਤਕਲੀਫ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਉਸੇ ਕੋਲ ਹੀ ਪਰਮ ਅਨੰਦ ਹੈ, ਉਸੇ ਕੋਲ ਪਰਮ ਰਸ ਹੈ। ਰਹਿਤਨਾਮਿਆਂ ਦੇ ਬਾਨੀ ਐਸਾ ਲਿਖਦੇ ਹਨ। 'ਬਿਨ ਜਪੁ ਜਾਪ ਜਪੈ ਜੋ ਜਿਹਵੇ ਪ੍ਰਸਾਦਿ। ਸੋ ਬਿਸਟਾ ਕਾ ਕਿਰਮ ਹੋਇ ਜਨਮ ਗਵਾਵੈ ਬਾਦਿ।' ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜੋ

ਸਲੋਕ

ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਮਾਤਾ ਧਰਤਿ ਮਹਤੁ ॥
 ਦਿਵਸੁ ਰਾਤਿ ਦੁਇ ਦਾਈ ਦਾਇਆ ਖੇਲੈ ਸਗਲ ਜਗਤੁ ॥
 ਚੰਗਿਆਈਆ ਬੁਰਿਆਈਆ ਵਾਚੈ ਧਰਮੁ ਹਦੂਰਿ ॥
 ਕਰਮੀ ਆਪੇ ਆਪਣੀ ਕੇ ਨੇੜੈ ਕੇ ਦੂਰਿ ॥
 ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ ॥
 ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ ॥੧॥

ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਡਾਲੀਆਂ ਕਿਥੇ, ਫੁੱਲ ਤੇ ਫਲ ਕਿਥੇ ? ਮੂਲ ਵੱਡਾ ਹੈ, ਮੂਲ ਮਹਾਨ ਹੈ। ਧਾਰਮਕ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਪੂਜਨਯੋਗ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਮਹਾਨ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਗੁਰੂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪਰਮ-ਰਸ ਕਿਥੇ, ਨਾਮ ਦਾ ਰਸ ਕਿਥੇ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਿਥੇ। ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸਿਰਜਣਾ ਮਾਂ ਬਾਪ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਧਾਰਮਕ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸਾਰਾ ਅਨੰਦ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਚੱਲਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਪਰ ਹੁਣ ਇਥੇ ਸਵਾਲ ਖੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕੌਣ ਹੈ ? ਮਾਂ ਬਾਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਕੀ ਗੁਰੂ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ? ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਲੋਕ ਤਾਂ ਕੁਛ ਐਸਾ ਹੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਇਸ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪਵਣੂ ਗੁਰੂ ਹੈ, ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ ਹੈ, ਧਰਤੀ ਮਾਂ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਨਿਖੇੜਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਨਾ ਪਏਗਾ ਕਿ ਬੋਲਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੁੜਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪਵਣੂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਅਸੀਂ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ। “ਦੇਹੀ ਮਾਟੀ ਬੋਲੇ ਪਉਣੁ ॥” ਜੇ ਹਵਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬੋਲਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਤੇ ਜੇ ਬੋਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਣਾ ਤਾਂ ਸੰਬੰਧ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੇ। ਬੋਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜੁੜਦੇ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਵੀ ਸੰਬੰਧ ਬੋਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਜਿਤਨੀ ਲੰਬੀ ਚੌੜੀ ਬੋਲ ਚਾਲ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਬੋਲ ਚਾਲ ਤੋਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਉਤਨਾ ਹੀ ਗੂੜ੍ਹਾ ਤੇ ਲੰਬਾ ਚੌੜਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਜੇ ਜਿਤਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਪੁ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਤਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਾਣੀ ਬੋਲੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਤਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਜਨ ਗਾਇਨ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਉਸਦੇ ਬੋਲਣ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੰਬੰਧ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਗੂੜ੍ਹਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਬੋਲਣਾ ਸੰਭਵ ਹੀ ਪਵਣੂ ਕਰਕੇ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ— ਪਵਣੂ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਤੇ ਬੋਲਦਾ ਕੌਣ ਹੈ ? “ਦੇਹੀ ਮਾਟੀ ਬੋਲੇ ਪਉਣੁ ॥” ਤੱਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਵਣੂ ਸਿਰਮੌਰ ਹੈ। ਫਿਰ ਪਿਤਾ ਦਾ ਪਾਣੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਦੀ ਮਿੱਟੀ, “ਪਾਣੀ ਮੈਲਾ ਮਾਟੀ ਗੋਰੀ ॥ ਇਸ ਮਾਟੀ ਕੀ ਪੁਤਰੀ ਜੋਰੀ ॥” ਭਾਵ, ਮਾਂ ਦਾ ਮੂਨ ਤੇ ਮਿੱਠ ਤੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਪਵਣੂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਇਸ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਉਂਜ ਵੀ ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮਾਤਰ ਭੂਮੀ ਕਹਿੰਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਐਸਾ ਕਿਉਂ ਆਖਿਆ ਗਿਆ ? ਦਰਅਸਲ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਇਹ ਢਾਂਚਾ ਹੈ ਅਗਰ ਇਸ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੇਖੀਏ, ਜੋ ਬੁੱਢਾ ਹੈ ਕੁਛ ਦਿਨ ਪਹਿਲੇ ਜਵਾਨ ਸੀ, ਜੋ ਜਵਾਨ ਹੈ, ਕੁਛ ਦਿਨ ਪਹਿਲੇ ਬੱਚਾ ਸੀ, ਜੋ ਬੱਚਾ ਹੈ ਕੁਛ ਦਿਨ ਪਹਿਲੇ ਮਾਸ ਦਾ ਲੋਥੜਾ ਸੀ, ਜੋ ਮਾਸ ਦਾ ਲੋਥੜਾ ਹੈ ਕੁਛ ਦਿਨ ਪਹਿਲੇ ਬਿੰਦ ਸੀ, ਜੋ ਬਿੰਦ ਹੈ ਕੁਛ ਦਿਨ ਪਹਿਲੇ ਮੂਨ ਸੀ, ਜੋ ਮੂਨ ਹੈ ਕੁਛ ਦਿਨ ਪਹਿਲੇ ਖੁਰਾਕ ਸੀ, ਜੋ ਖੁਰਾਕ ਹੈ ਕੁਛ ਦਿਨ ਪਹਿਲੇ ਮਿੱਟੀ ਸੀ। ਜੇ ਮਿੱਟੀ ਸਰੀਰ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ। ਜੇ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਖੁਰਾਕ, ਮੂਨ, ਬਿੰਦ, ਮਾਸ ਦਾ ਲੋਥੜਾ, ਬੱਚਾ, ਜਵਾਨ ਤੇ ਫਿਰ ਬੁੱਢਾ ਅਤੇ ਅੰਤ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਮਿੱਟੀ ਬਣ ਕੇ ਮਿਲ ਗਿਆ। “ਕਬੀਰਾ ਪੂਰਿ ਸਕੋਲਿ ਕੈ ਪੂਰੀਆ ਬਾਧੀ ਦੇਹ ॥ ਦਿਵਸ ਚਾਰਿ ਕੇ ਪੇਖਨਾ ਅੰਤਿ ਖੇਹ ਕੀ ਖੇਹ ॥” ਤੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਮੂਲ ਤੌਰ ਇਹ ਧਰਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਧਰਤੀ

ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਬੁਰਾਈ ਦੀ ਮੋਹਰ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਹ ਦੂਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਐਸੇ ਕਰਮ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਨੇਕੀ ਦੀ ਮੋਹਰ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਸੁਭ-ਅਸੁਭ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਅਗਰ ਕਰਮ ਸੁਭ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਬੰਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਿਕਟਵਰਤੀ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਸਵਾਰਥ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਅਜੇਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਾਂ ਹੁਕਮਰਾਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਮਾਣ-ਸਨਮਾਨ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਰਾਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ, ਹੁਕਮਰਾਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਜਗਤ ਉਸਦਾ ਵੀ ਸਨਮਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਹੁਕਮਰਾਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹਵ। ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਚਲਾ ਜਾਏ, ਉਸਦਾ ਵੀ ਸਨਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਵੀ ਮਾਣ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸਦੇ ਕੋਲ ਚੰਗਿਆਈਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸਦੇ ਕੋਲ ਬੁਰਿਆਈਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੈ। ਦੂਰੀ ਦੁੱਖ ਹੈ, ਨੇੜਤਾ ਸੁੱਖ ਹੈ। ਦੂਰੀ ਨਰਕ ਹੈ, ਨੇੜਤਾ ਸਵਰਗ ਹੈ। ਦੂਰੀ ਅੰਧਕਾਰ ਹੈ, ਨੇੜਤਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ। ਅੰਧਿਰੇ ਵਿਚ ਸਿਵਾਏ ਭਟਕਣਾ ਤੋਂ ਹੋਰ ਕੁਛ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਜਿਤਨਾ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦਾ ਜਾਏਗਾ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਜਾਏਗਾ। ਜਿਤਨਾ ਕੋਈ ਅੰਗ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦਾ ਜਾਏਗਾ, ਅੰਗ ਉਸਨੂੰ ਉਤਨੀ ਤਪਾਈ ਜਾਏਗੀ। ਜੋ ਜਿਤਨਾ ਹਿਮਾਲਿਆ ਪਰਬਤ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦਾ ਜਾਏਗਾ, ਠੰਡਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਏਗਾ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣਾ ਸੁੰਦਰ ਬਗੀਚੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਸੁੱਖ ਤੇ ਅਨੰਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਦੂਰ ਹੋਣਾ ਅੰਧਕਾਰ ਵਿਚ ਭਟਕਣਾ ਹੈ। ਦੂਰ ਹੋਣਾ ਨਰਕ ਹੈ। ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੈ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਸਭ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਨੇੜਤਾ ਨਾ ਮਾਂ ਨਾਲ, ਨਾ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਸਦੀ ਨੇੜਤਾ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ, ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਜੋ ਆਪਣੇ ਧਰੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੈ, ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਜੇਹੇ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਕੋਈ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਨਾਲ, ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰੇਗਾ।

ਨਾਸਤਿਕਤਾ ਦੇ ਘੁੱਪ ਅੰਧਕਾਰ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਕੇ ਯੂਰਪ ਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਦੇਸ਼ਾਂ ਨੇ ਤਜਰਬਾ ਕਰ ਕੇ ਵੇਖ ਲਿਆ ਹੈ, ਪਰਿਵਾਰ ਬਿਖਰ ਗਏ, ਭਰਾ ਤੋਂ ਭਰਾ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ, ਬੱਚੇ ਮਾਂ ਬਾਪ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ, ਇਤਨੀ ਦੂਰੀ ਕਿ ਨੇੜਤਾ ਦਿਖਾਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਕਾਰਨ ਕੀ ਹੈ? ਦਰਅਸਲ ਜੋ ਮੂਲ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਹ ਭਾਲੀਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੋ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਹ ਪੱਤਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਉਹ ਜਗਤ ਤੋਂ ਵੀ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਈਰਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੂਫੀ ਸੰਤ ਸ਼ੇਖ ਸਾਅਦੀ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ—'ਖੁਦਾ ਤਰਸ ਬਾਇਦ ਅਮਾਨਤ ਗੁਜ਼ਾਰ।' ਜਿਹਦੇ ਕੋਲ ਧਨ ਦੀ, ਅਸਮਤ ਦੀ, ਇੱਜ਼ਤ ਦੀ, ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ, ਜਾਂ ਕੌਮ ਦੀ ਅਮਾਨਤ ਰੱਖਣੀ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਖੁਦਾਪ੍ਰਸਤ ਹੋਣਾ ਬੜਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਖੁਦਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਤੇ ਅਮਾਨਤ ਵਿਚ ਖਿਆਨਤ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਜੋ ਅਸਮਤ ਉਸਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਹੈ, ਉਹ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਮੁੜਨ ਲੱਗੀ। ਅਮਾਨਤ ਉਸਨੂੰ ਸੌਂਪਣੀ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ

ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਜੋੜੇ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀ ਧੁਨ ਅਲਾਪ ਕੇ ਉਸੇ ਧੁਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਜੋੜੇ, ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸਾਧਨਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਘਾਲਣਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਮਿਹਨਤ ਹੈ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਮਿਹਨਤ ਹੈ ਤੇ ਇਸਦਾ ਫਲ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਖੜਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸਾਧਨਾ ਫਲ ਕੀ ਹੈ? ਇਹਦਾ ਵਲ ਹੈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਫਲ ਕੈਸਾ ਹੈ? ਪਰਮ ਅਨੰਦ, ਪਰਮ ਰਸ, ਪਰਮ ਸੁੱਖ, ਪਰਮ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਪਰਮ ਹਲੀਮੀ ਤੇ ਸਮੂਹ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸਾਰ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ॥

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਮ ਜਪਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਘਾਲਣਾ ਸਫਲ ਹੋਈ, ਦਰਅਸਲ ਮੁੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਹਨ। ਮੁੱਖ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਪਵਿੱਤਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਾਬਣ, ਪਾਊਡਰ ਆਦਿ ਮਲਣ ਨਾਲ ਮੁਖੜਾ ਪਵਿੱਤਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਅੰਦਰ ਦਾ ਕਰੋਧ, ਨਫਰਤ, ਵਾਸਨਾ, ਝੂਠ, ਮੁਖੜੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਧੋਤੇ ਚੋਹਰੇ ਤੋਂ ਵੀ ਕਾਮ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮੋਹ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਹੰਕਾਰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਤ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ, ਮੱਥੇ ਦੀਆਂ ਤਿਉੜੀਆਂ ਰਾਹੀਂ, ਇਸ ਦਾ ਮਸਤਕ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹੰਕਾਰੀ ਹੈ, ਇਹ ਕਰੋਧੀ ਹੈ, ਇਹ ਵਾਸਨਾ ਵਿਚ ਕੁਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਪਵਿੱਤਰ ਦੇ ਭਾਵ ਮੁਖੜੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੋ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੂਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ। ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ—ਇਹ ਮੁਖੜਾ ਤਾਂ ਨਾਮ ਜਪਣ ਨਾਲ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾਮ ਵਿਚ, ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਸੁਗਤਿ ਜੋੜਨ ਨਾਲ ਮੁਖੜੇ 'ਤੇ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਅਤੇ ਹਲੀਮੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੁਖੜੇ 'ਤੇ ਹੀ ਸਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਸੇ ਨੂੰ “ਗੁਭੜਾ ਲਧਮੁ ਲਾਲ ਮਥੈ ਹੀ ਪਰਗਟੁ ਖਿਆ॥” ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ॥

ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ॥

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਮ ਜਪਿਆ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਜਲੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਦਕਾ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈਆਂ ਦੇ ਝੂਠ ਦੇ ਬੰਧਨ ਟੁੱਟ ਗਏ। ਕਈ ਹਰਾਂ ਦੀ ਬਦ-ਖਲਾਸੀ ਹੋਈ। ਜਿਸਨੇ ਨਾਮ ਜਪਿਆ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਰਸ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਅਨੰਦ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਜੋ ਵੀ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਮਸਤੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਸਰੂਰ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਕੀਕਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਾਨੂੰ ਨਾਮ-ਰਸੀਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਦੀ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਨਾਮ-ਰਸੀਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਭਗਤਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਸੰਤਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਉਜਲੇ ਹਨ, ਪਵਿੱਤਰ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਾਮ ਜਪਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਮੁਖੜਿਆਂ ਕਾਰਨ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਮੁਖੜੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਗਏ, ਹੋਰ ਵੀ ਕਈਆਂ ਦੇ ਝੂਠ ਦੇ ਬੰਧਨ ਟੁੱਟ ਗਏ, ਦੁੱਖ ਦੇ ਬੰਧਨ ਟੁੱਟ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਸੁੱਖ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈ।

